

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Александар Д. Кнежевић

ИСТОРИЈСКОДЕМОГРАФСKE И
ЕТНОДЕМОГРАФСKE ОСНОВЕ
РАЗВИТКА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ
СРБИЈЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

БЕОГРАД, 2013.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY

Aleksandar D. Knežević

HISTORICAL DEMOGRAPHIC AND
ETHNO-DEMOGRAPHIC BASICS FOR
THE DEVELOPMENT OF POPULATION
OF EASTERN SERBIA

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2013

Метнор:

Др Светлана Радовановић, *ванредни професор*, Универзитет у Београду, Географски факултет

Чланови комисије:

Др Гордана Војковић, *ванредни професор*, Универзитет у Београду, Географски факултет

Др Бранислав Ђурђевић, *редовни професор*, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет-Департман за географију, туризам и хотелијерство

Датум одбране: ____ . ____ . 2013.

ИСТОРИЈСКОДЕМОГРАФСKE И ЕТНОДЕМОГРАФСKE ОСНОВЕ РАЗВИТКА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

РЕЗИМЕ

Специфичности демографског развитака Источне Србије произилазе из јединствености депопулационих процеса започетих још у другој половини XIX века, а резултат су историјских збивања, аутентичног културно-историјског наслеђа и менталитета становништва које га насељава. Данашњи размештај и етничка структура становништва Источне Србије су резултат снажног деловања миграционих кретања у прошлости, односно досељавања нових етничких маса које су у процесима адаптације и асимилације са староседелачким становништвом дале нова социо-културна обележја овом делу Србије.

Источна Србија већ више од једног века непрекидно губи популациону снагу. Узроци депопулације Источне Србије нису једноставни и једнообразни, и крећу се у широком распону, између специфичности демографског развитака са једне стране, и чиниоца, интензитета и праваца друштвено-историјског и социо-економског развоја са друге стране, као и њихове међузависности и веза. Неповољни демографски процеси у Источној Србији имају своју предисторију и почели су да се јављају раније него што су евидентирани као демографски проблем, док неки њихови узроци сежу у далеку прошлост, па је неопходно и научно оправдано да их данас посматрамо дугорочно у оној мери колико нам то омогућавају извори података. Зато је циљ овог рада утврђивање и научно аргументовано објашњење етнодемографских карактеристика и специфичности демографског развитака Источне Србије. У том смислу, главни задаци истраживања су разматрање историјског наслеђа и савремених проблема демографског развитака, научно сагледавање демографских и недемографских утицаја на успостављање и формирање демографских трендова и токова демографске транзиције, временско датирање и просторно детерминисање појава и последица биолошке депопулације,

установљавање фаза, стадијума и последица демографског старења, као и научна анализа међузависности развитка становништва и простора на коме је оно настањено.

Значајно место у етнодемографским истраживањима Источне Србије заузима проучавање порекла, бројности, размештаја, и опште улоге влашког становништва у процесу укупног демографског развитка. У пописима становништва Србије се прати број Влаха још од 1866. године, када су чинили око 10% од укупног становништва, али етностатистички подаци потврђују да су Власи етничка заједница изразито флотантног понашања при националном декларисању што узрокује отежано добијање квалитетних статистичких података који су неопходни за праћење демографских појава и процеса, не само влашког, него и укупног становништва Источне Србије. Етничка симбиоза Срба и Влаха у Источној Србији која се одвијала према потребама и схватањима становништва је нераскидиво повезана са заједничком прошлошћу, а међусобно повезивање становништва није само потврђивано родбинским везама већ и кроз све друге облике свакодневног живота што је допринело стварању посебног осећања припадништва Влаха већинској српској етничкој заједници на које указују и статистички подаци. Непоклапање стварног и декларисаног етничког идентитета представља кључни проблем у етнодемографским истраживањима, међутим званична етностатистичка слика се мора прихватити као историјска, политичка и демографска реалност, према којој смо се у нашим опсервацијама и анализама односили као према званично утврђеној чињеници.

Процес демографског развитка Источне Србије током XIX и XX века обележен је појавом биолошке депопулације још од друге половине XIX века, што је означило и почетак демографске транзиције, односно транзиције репродукције и прихватања контроле рађања. Објашњење за рану појаву биолошке депопулације у Источној Србији је могуће пронаћи у одређеним социо-културним појавама које су се манифестовале контролом рађања и увођењем тзв. "система једног детета", а пад наталитета и природног прираштаја у XIX веку најпре је отпочео у окупацијама у којима је концентрисано влашко становништво.

Током друге половине XX и почетком XXI века природни прираштај становништва Источне Србије је имао опадајући тренд, а негативна вредност је први пут забележена 1978. године, знатно раније у односу на друге делове Србије. Етничка структура општина у којима је најраније забележен негативан природни прираштај указује на етнодемографски карактер биолошке депопулације, а изразито неповољна старосна структура, као и одмакли процес демографског старења представљају основне одлике највећег броја општина, а посебно оних у којима је концентрисано влашко становништво.

Источну Србију карактерише изразито низак ниво урбанизације, који је нарочито изражен у општинама у којима је заступљено влашко становништво, а сва насеља у Источној Србији у којима Власи чине апсолутну или релативну већину спадају у категорију "остала", односно сеоска.

Иако је захваљујући свом географском положају становништво Источне Србије током своје историје највећим делом остало изван главних токова модернизације и друштвене трансформације, оно је било суочено са важним демографским и другим променама које су већ с краја XIX века формирале оквир и поставиле основе за излазак из традиционалне, и улазак у савремену фазу демографског развика која је карактеристична за данашња развијена друштва. Промене које су регистроване у компонентама популационе динамике нису биле исте по интензитету и смеру у свим деловима посматране географске области, и директно су зависиле од више непосредних и посредних фактора који су били резултат динамичних историјских околности, али и специфичног културно-цивилизацијског наслеђа које се и данас испољава низом аутентичних социо-културних феномена.

Кључне речи: становништво, Источна Србија, демографски развика, етно-статистички подаци, етничка структура, биолошка депопулација, Власи, контрола рађања.

Научна област: Демографија

Ужа научна област: Етнодемографија

УДК 911.3:314.04(497.11)

HISTORICAL DEMOGRAPHIC AND ETHNO-DEMOGRAPHIC BASICS FOR THE DEVELOPMENT OF POPULATION OF EASTERN SERBIA

ABSTRACT

Specifics of the demographic development of Eastern Serbia arise from the uniqueness of the depopulation process that began in the second half of the 19th century, and are the result of historical events, authentic cultural and historical heritage and mentality of the population that inhabits it. Today distribution and ethnic structure of Eastern Serbia are the result of strong effects of the migratory movements in the past, as well as immigrations of new ethnic groups, that in the process of adaptation and assimilation with indigenous population, were gave the new anthropological and socio-cultural features of this part of Serbia.

The Eastern Serbia steadily losing population power more than a century. The causes of the depopulation in Eastern Serbia are not simple and uniform, ranging over a wide range, between specific demographic development on the one hand, and the factors, the intensity and directions of socio-historical and socio-economic development on the other hand, as well as their interdependencies and relationships. Unfavourable demographics in Eastern Serbia have a prehistory and began to appear, before they were recognized as a demographic problem. Some of the causes date back into the past, so it is necessary and scientifically justifiable long term observation, to the extent that we are allowed by the data sources. Therefore, the aim of this paper is to determine and scientific explain ethno-demographic characteristics and specific of demographic development of Eastern Serbia. In this context, the main objectives of the study were: review of historical heritage and contemporary problems of demographic development, scientific analysis of demographic and non-demographic impact on demographic trends and the establishment of demographic transition, temporal and the spatial determination of phenomena and consequences of biological depopulation, the establishment phases

and the consequences of demographic aging, and scientific analysis of the interdependence of population development and the area that inhabits it.

Ethno-demographic research of Eastern Serbian include and the study of the origin, number, disposition, and general role of the Vlach population in the overall population development. Although the Vlach population was included in censuses since 1866, when accounted for 10% of the total population, the ethno-statistical data confirm the highly floating behaviour of Vlach population in censuses, causing difficulty obtaining the quality statistical data necessary for monitoring demographic phenomena and processes, not just Vlach population, but the total population of Eastern Serbia. The ethnic symbiosis of Serbs and Vlach population in Eastern Serbia, which took place according to the needs and beliefs of the population, is unbreakable linked to the common past. Interconnection of population was created, not only by family ties but all the other forms of everyday life, contributing to the creation of a special feeling of belonging Vlach population to majority Serbian ethnic community, as reflected in statistics. Discrepancy between real and the declared ethnic identity is a key problem in ethno-demographic research. However, the official ethnic structure should be accepted as historical, political, and demographic reality, which we will treat as formally established state of facts in our further observations and analyzes.

During the 19th and 20th century the process of demographic development of Eastern Serbia was marked by the advent of biological depopulation since the second half of the nineteenth century, which marked the beginning of the demographic transition, and transition of reproduction and acceptance of birth control. The explanation for the early appearance of biological depopulation of Eastern Serbia can be found in certain socio-cultural phenomena manifested by birth control and application of "one child system". Declining of birth rate and natural growth in the nineteenth century began early in the districts where the Vlach population was most concentrated.

During the second half of XX and beginning of XXI century, natural growth of Eastern Serbia declined, a negative value was recorded in 1978, much earlier than in other parts of Serbia. The ethnic structure of the municipalities with the earliest negative natural growth indicates to the ethno-demographic character of biological depopulation, and the extremely unfavourable age structure and faster process of demographic aging are

the main features of the municipalities where the Vlach population was most concentrated.

Eastern Serbia is characterized by extremely low level of urbanization, which is particularly announced in municipalities where the present Vlach population. All villages in eastern Serbia where Vlachs are an absolute or relative majority belong to the category of "other" (rural).

Although, due to its geographical location, the population of Eastern Serbia largest part of their history was beyond most important trends of modernization and social transformation, it was exposed to the important demographic and other changes, which formed the framework in the late 19th century, and establish the basis for getting out of traditional and entry into the contemporary stage of demographic development, which is characteristic of today developed societies. The changes that have been registered in the components of population dynamics were not the same in intensity and direction in all parts of the observed geographic areas; they were directly dependent on several direct and indirect factors that are the result of dynamic historical context, and the specific cultural and civilization heritage, whose are also manifesting today by series of authentic socio-cultural phenomena.

Key words: population, Eastern Serbia, demographic development, ethno-statistics, the ethnic structure, biological depopulation, Vlachs, birth control.

Scientific Field: Demography

Field of Academic Expertise: Ethno-demography

UDC 911.3:314.04(497.11)

САДРЖАЈ

1.0. УВОД.....	3
2.0. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ.....	7
2.1. Циљ и предмет истраживања	8
2.2. Дефинисање просторног обухвата истраживања.....	8
2.3. Временски оквир истраживања.....	26
2.4. Методолошки проблеми усаглашавања података пописне и виталне статистике са административно-територијалним променама у Источној Србији	27
2.5. Извори података за етнодемографска проучавања и методолошки проблеми етно-статистичке евиденције становништва Србије.....	46
2.6. Методе истраживања	64
3.0. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	68
3.1. Физичко-географски положај Источне Србије.....	70
3.2. Економско-географски и саобраћајно-географски положај.....	75
4.0. ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ НАСЕЉЕНОСТИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	79
4.1. Праисторијски период са освртом на културу Лепенског вира и старобалкански народи у предримско доба.....	79
4.2. Источна Србија у саставу римске провинције Горње Мезије (Maesia Superior) и под владавином Византије.....	87
4.3. Досељавање Словена и главне српско-словенске племенске скупине-Тимочани, Браничевци и Моравци. Стварање шопског етничког супстрата.....	93
4.4. Власи Источне Србије: старобалкански Македорумуни и Дакорумуни-Царани и Унгуреани	99
4.5. Српско-влашка етничка симбиоза и сеобе Влаха током српског средњовековног и турског периода.....	107
4.6. Миграциона кретања у Источној Србији од XV-XIX века	111
5.0. ПОПУЛАЦИОНА ДИНАМИКА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	121
5.1. Динамика броја становника у периоду 1834-1910. године	121
5.2. Компоненте природног кретања становништва Источне Србије у периоду 1880-1910. године	132
5.2.1. Наталитет.....	132
5.2.2. Морталитет	136
5.2.3. Природни прираштај.....	139

5.3. Контрола рађања и појава депопулације у Источној Србији у другој половини XIX и почетком XX века	142
5.4. Миграциона компонента динамике становништва Источне Србије у периоду 1880-1910. године	147
5.5. Становништво Источне Србије према етничкој припадности у пописима Кнежевине и Краљевине Србије	151
6.0. СТАНОВНИШТВО ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА.....	160
6.1. Број и пораст становништва Источне Србије 1921-1931. године.....	160
6.2. Утицај природне и миграционе компоненте на кретање броја становника Источне Србије између два светска рата.....	163
6.3. Становништво Источне Србије према матерњем језику 1921. и 1931. године.	171
7.0. ЕТНОДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ОД СРЕДИНЕ XX ДО ПОЧЕТКА XXI ВЕКА.....	175
7.1. Промене у националној структури 1948-2002. године и утицај примене субјективног критеријума при испољавању влашког етничког идентитета	176
7.2. Анализа односа између националног опредељења и матерњег језика.....	189
7.3. Динамика промене броја становника Источне Србије у периоду 1948-2011. године	195
7.3. Промене у размештају становништва и густини насељености Источне Србије.....	206
7.4. Компоненте природног кретања становништва Источне Србије	216
7.4.1. Наталитет, морталитет и природни прираштај.....	217
7.4.2. Стопа укупног фертилитета и учешће Влахиња у репродукцији	230
7.5. Убрзано старење становништва до степена дубоке демографске старости	235
7.6. Миграциона компонента популационе динамике становништва Источне Србије.....	249
8. ЗАКЉУЧАК.....	260
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	266
ПРИЛОЗИ.....	1-84
ПРИЛОГ А: Списак табела, графикона, карата и скица датих у раду.....	2-8
ПРИЛОГ Б: Списак табела и графикона датих у прилозима.....	9-14
ПРИЛОГ 1.....	15-30
ПРИЛОГ 2.....	31-44
ПРИЛОГ 3.....	45-70
ПРИЛОГ 4.....	71-84

1.0. УВОД

Проучавање развика становништва Источне Србије представља сложен и захтеван научни проблем који кроз сагледавање низа узајмно повезаних фактора представља прави изазов, како етнодемографији и историјској демографији, тако и демографској науци у целини. Специфичности демографског развика Источне Србије произилазе из јединствености депопулационих процеса започетих још у другој половини XIX века, а резултат су историјских збивања, аутентичног културно-историјског наслеђа и менталитета становништва које га насељава. Од самог почетка развоја српске антропогеографске и етнологске школе становништво Источне Србије је било предмет проучавања домаћих научника и стручњака разних профила, али је истовремено интерес био присутан и у другом земљама, пре свега у Румунији и Бугарској.

У географском смислу, концентрација становништва и насеља на простору Источне Србије је везана за обалу Дунава и сливна подручја Мораве, Млаве, Тимока, Пека и Нишаве. Насељеност простора Источне Србије сеже у далеку прошлост када су обалу Дунава наснастањивали стари балкански народи од којих су били најбројнији и најпознатији Трачани и Илири. Иако њен централни планински део данас представља подручје анекумене, без сталних насеља, са појавом по неког катуна, постоје мишљења да је простор Источне Србије у праисторијском и најстаријем историјском добу био густо насељен, што је био случај и касније, за време Римљана. У време српске средњевековне државе Стевана Немање Источна Србија је присаједињена матичној области рашких земаља, а резултати антропогеографских истраживања у Голаку, Пожаревачкој Морави, Заглавку, Ресави, пределу Старе Планине и околини Сокобање указују на то да је старо средњевековно становништво Источне Србије било углавном српско (*Цвијић Ј.*, 1987). Данашњи размештај и етничка структура становништва Источне Србије су пре свега резултат снажног деловања миграционих кретања у прошлости, односно досељавања нових етничких маса, које су у процесима адаптације и асимилације са староседелачким становништвом дале нова социо-културна обележја овом делу Србије. За насељавање српског становништва на

територију Источне Србије у току османске окупације је значајно неколико миграционих струја, од којих се прва и најинтензивнија одвијала током XVIII и почетком XIX века када се на опустеле пределе Источне Србије населило становништво косовске струје. Касније је дошло до досељавања становништва динарске, шопске, торлачке, јужноморавске, и на крају шумадијско-подунавске миграционе струје. Међутим, значајно место у етнодемографским истраживањима Источне Србије заузима проучавање порекла, бројности, размештаја, и опште улоге влашког становништва у процесу укупног демографског развоја. Проучавањем етничког порекла Влаха Источне Србије се бавио значајан број научника још од средине XIX века, а нарочито почетком XX века који је био обележен великим политичко-географским променама на Балканском полуострву. Иако су резултати ових истраживања често били оспоравани, различито интерпретирани и политизовани у складу са интересима држава при исцртавању нових граница креирању унутрашњих националних политика, они су ипак допринели еволуцији квалитетнијег научног разматрања. Занимљиво је и то да српска наука током југословенског периода није придавала скоро никакав значај етнодемографским проучавањима која су долазила са друге стране Дунава, а у чијем фокусу се најчешће налазило тзв. *румунско питање* у Источној Србији. Ставови о српском етничком пореклу данашњег влашког становништва у Србији, као и о присуству Влаха у Источној Србији услед инверзних миграција порумуњених Срба из Баната и Олтеније, креирани су још почетком XX века али су доминантни и данас у српској научној мисли. Међутим, да је ово питање било политички осетљиво и у прошлости подсећа нас и српски етнолог светског угледа Тихомир Ђорђевић који је још почетком XX века између осталог написао: "*...ја знам да многи од наших задртих патриота ће ми спочитавти што свету представљам Румуне из Србије и износећи такву истину привући пажњу што је опасност за нас, ... ово се наравно може десити и без мојих писанија, цео свет већ зна да у Србији има Румуна, ни званична статистика ово не оспорава...*" (Ђорђевић Т., 1906). На ову чињеницу нас опомињу и скорији догађаји везани за реакцију румунске државе на додељивање Републици Србији статуса кандидата за чланство у Европској Унији. С друге стране, тенденција румунизације свих потомака романофоног становништва на простору од Дунава до Истре на једној, и

од Баната до Коринтског залива на другој страни, у потпуности засењује научну објективност бројних румунских аутора, који се од времена Јована Цвијића до данас интензивно баве етнодемографском сликом Источне Србије. Да овај историјско-демографски и етнодемографски проблем има своје рефлексе и у садашњости најсликовитије показује територијални обухват еврорегије "Дунав 21" која је 2002. године формирана у Видину, а која, обухватајући тромеђу Румуније, Бугарске и Србије, у свој састав укључује и осам општина на територији Источне Србије (Бољевац, Бор, Кладово, Књажевац, Мајданпек, Неготин, Сокобања и Зајечар). Део еврорегије "Дунав 21" који се налази на територији Републике Србије чини око 70% од његове укупне територије, а у наведених осам општина Источне Србије живи око 60% од укупног становништва овог еврорегиона (*Буфон М.*, 2011, 159).

Званични етностатистички подаци потврђују да су Власи етничка заједница изразито флотантног понашања при националном декларисању што узрокује отежано добијање квалитетних статистичких података неопходних за праћење демографских појава и процеса не само влашког, него и укупног становништва Источне Србије. У пописима становништва Србије се још од 1866. године, прати и број Влаха који су тада чинили око 10% од укупног становништва. Иако методологија тадашње српске пописне статистике у вези етничких обележја најчешће омогућава само исказивање обележја матерњег језика, могуће је на посредан начин извести резултате о кретању броја Влаха у Источној Србији до 1910. године.

Због изостављања директног питања о националној припадности у пописима становништва који су спроведени у Краљевини СХС 1921. године и Краљевини Југославији 1931. године, пописни резултати између два светска рата дали су етностатистичке податке на основу којих је могуће само делимично и на посредан начин извести етничку структуру становништва Источне Србије, и то на основу матерњег језика.

У периоду после Другог светског рата етнодемографска истраживања су базирана на подацима добијеним из одговора на питање о националној припадности, матерњем језику и вероисповести, а на основу којих је у свим пописима становништва исказан и број декларисаних Влаха. Међутим,

етностатистички подаци о Власима у периоду 1948-2011. године показују демографски необјашњиве осцилације које су биле последица, пре свега, примене субјективног критеријума при испољавању етничког идентитета што у значајној мери утиче на квалитет етностатистичких података и захтева додатни опрез при доношењу закључака о етнодемографским основама развитка становништва.

И поред тога што представља предео који је богат природним потенцијалом за привредни развој и већу концентрацију становништва, Источна Србија је слабо насељена област, пре свега због биолошке депопулације која је започета с краја XIX века, а чије последице су постале видљиве већ после Првог светског рата. Процес биолошке депопулације је са временом задобио такве размере да су њиме обухваћени не само Тимок и Крајина, већ је 50-тих година прошлог века захватио и Стил и Поморавље, док је данас цело подручје Источне Србије демографски девастирано и представља пример одмаклог процеса дубоког демографског старења.

Сеоско становништво се деценијама интензивно смањивало, за разлику од градског које је низак наталитет надокнађивало позитивним миграционим салдом, али само до почетка опште друштвене кризе деведесетих година, када је оппчео тренд иселавања становништва из градских центара Источне Србије, претежно ка Београду и Нишу. Источна Србија је такође позната и као крај са највећим бројем становника на раду у иностранству чији одлазак је нарочито интензиван од почетка 70-тих година прошлог века.

Емиграција становништва и контрола рађања данас је карактеристична за укупно становништво Источне Србије без обзира на етнички идентитет и тип насеља, док неповољна старосна структура узрокује узлазни тренд морталитета. Како је процес демографског развитка условљен међусобним утицајем свих његових чиниоца, наведени неповољни демографски трендови у Источној Србији довели су до дефицита младог, радно активног и репродуктивно способног становништва, односно до повећања контингента старог становништва што у крајњем исходу производи низ социо-економских проблема чије решавање захтева шири друштвени ангажман.

2.0. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊУ

Упркос значајним природним и популационим ресурсима Источна Србија већ више од једног века непрекидно губи популациону снагу што указује на потребу детаљног и методолошки утемељеног научног разматрања узрока и последица дугорочних депопулационих процеса. Узроци депопулације Источне Србије нису једноставни и једнообразни, и крећу се у широком распону, између специфичности демографског развика са једне стране, и чиниоца, интензитета и праваца друштвено-историјског и социо-економског развоја са друге стране, као и њихове међузависности и веза. Неповољни демографски процеси у Источној Србији имају своју предисторију и почели су да се јављају раније него што су евидентирани као демографски проблем, док неки њихови узроци сежу у далеку прошлост, па је неопходно и научно оправдано да их данас посматрамо дугорочно у оној мери колико нам то омогућавају извори података. При постављању и примени методологије рада на задатој теми неопходно је обратити пажњу на формулацију проблема који се тичу циљева, предмета, просторног и временског оквира истраживања, затим на избор адекватних метода истраживања, и нарочито на доступност, поузданост и научну применљивост историографских, демографских и етностатистичких извора података о становништву Источне Србије.

У демографској науци се најчешће истиче приоритет у сакупљању, класификацији и анализи података што је поступак који је примеренији природним наукама, или на пример, етнографским и етнолошким истраживањима. Са друге стране, у друштвеним наукама приоритет има планирање истраживања, односно дефинисање предмета истраживања, временског и територијалног оквира, и суштине истраживања (Пејчић Б., 1995, 149). С обзиром на положај демографије у систему наука и изражен мултидисциплинарни карактер етнодемографских истраживања, у начин откривања научних сазнања укључили смо методолошка решења и искуства, и природних, и друштвених наука, са посебним нагласком на прецизно дефинисање свих проблема који се јављају у адекватној примени доступних извора података.

2.1. Циљ и предмет истраживања

Сагласно научним принципима и методама истраживања, основни циљ је утврђивање и научно аргументовано објашњење етнодемографских карактеристика и специфичности демографског развоја Источне Србије. У том смислу главни задаци истраживања су разматрање историјског наслеђа и савремених проблема демографског развоја, научно сагледавање демографских и недемографских утицаја на успостављање и формирање демографских трендова и токова демографске транзиције, временско датирање и просторно детерминисање појава и последица биолошке депопулације, установљавање фаза, стадијума и последица демографског старења, као и научна анализа међузависности развоја становништва и простора на коме је оно настањено.

Предмет истраживања је становништво Источне Србије које још од праисторијских и античких времена, преко средњовековног српски период и периода турске владавине па све до данашњих дана представља сложен научни проблем условљен мноштвом међусобно повезаних фактора. Географски, историјски, социјални, економски, политички, етнички, професионални и други чиниоци су од суштинског значаја када су у питању миграције становништва Источне Србије, које су имале и имају снажан утицај на природно кретање становништва, нарочито пристизањем различитих етничких група у ове области. У процесима прилагођавања и асимилације са аутохтоним раније досељеним српским становништвом, новонасељено становништво је стекло и нека нова етнопсихичка и културна обележја, док су српско-влашки односи временом добијали форму етничке симбиозе која траје и данас.

2.2. Дефинисање просторног обухвата истраживања

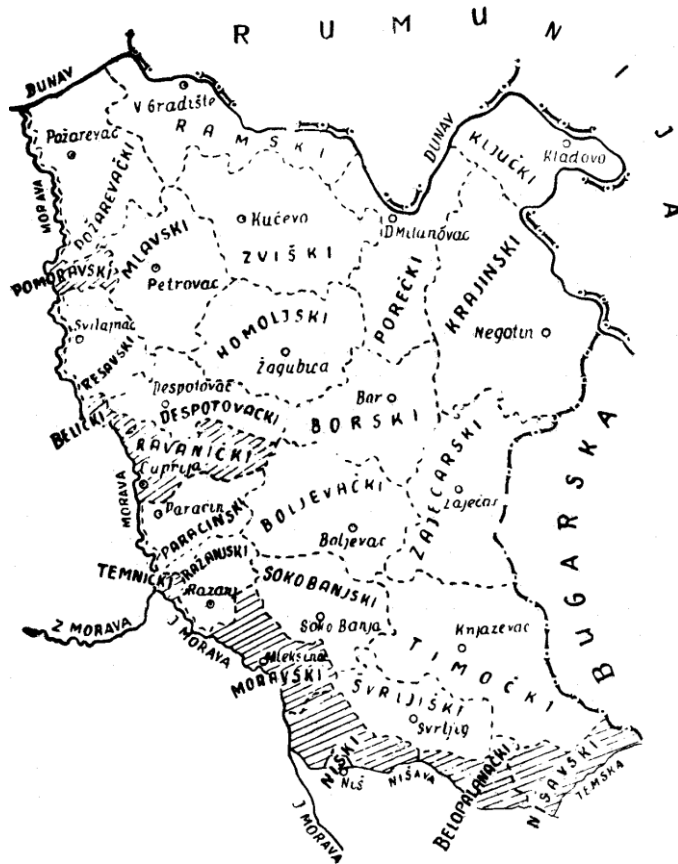
У зависности од циља истраживања, проблему дефинисања територијалног обухвата демографских истраживања се може прићи на више начина, при чему треба уважити чињеницу да диферентност истраживаних појава и процеса не може бити основ за произвољно одређивање или мењање граница географских

регија. Један од најчешћих проблема при демографским истраживањима географских регија је њихова територијална неподударност са границама административно-територијалних јединица које их сачињавају, а за које је могуће доћи до квалитетних статистичких података. Решење овог проблема је нарочито захтевно код демографских проучавања територија које су у својој прошлости често мењале границе и административно-територијалну поделу, у целини, или парцијално. Резултат ових напора обично буде компромисно решење које омогућава посматрање динамике промена неке популације у дужим временским серијама, уз што мање одступање од дефинисаних граница географских регија. Дуализам између физчко-географског и друштвено-географског који одавно егзистира у географској науци, још увек је основни узрок постављања јасне и опште прихватљиве дефиниције како географске, тако и демогеографске регије. "Сложеност ове проблематике најбоље потврђује чињеница да се, и поред деценијског интересовања и бројних прилога из ове области, не може говорити о опште прихватљивим, уједначеним и лако применљивим принципима (критеријумима) који би се односили на сваку регионализацију. То није случај само са гранским регионализацијама, као што је демогеографска, већ не постоји ни општеприхваћена географска регионализација земље" (Војковић Г., 2007, 62).

Узимајући у обзир да дефинисање граница Источне Србије дубоко залази у питања регионализације Србије о чему постоји обимна научна и стручна литература, без упуштања у расправе и доношења било каквих критичких судова, приказаћемо неколико приступа проблему просторног дефинисања Источне Србије као географске регије, историјско-географске целине и статистичке јединице посматрања.

Најстарији принцип регионализације, који је у прошлости обично налазио пактичну примену при разграничењу политичко-географских јединица, подразумева дефинисање граница оређене регије на основу природних објеката. Зато је у географској литератури проблем разграничења и регионално-географског положаја Источне Србије најчешће разматран на принципима физичко-географске регионализација. Милован В. Радовановић у раду под насловом "Број и пораст становништва Источне Србије од 1834. до 1953. године" (1958), јужну, западну и северну границу Источне Србије дефинише физичко-

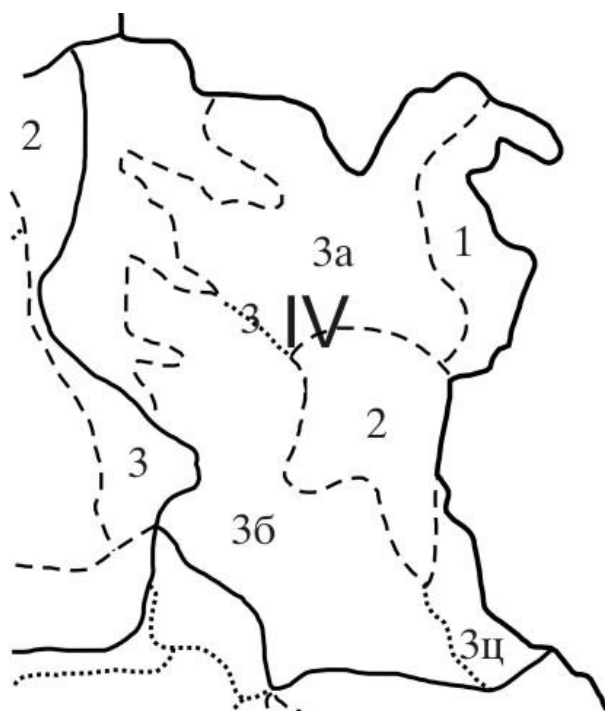
географским, односно хидрографским објектима и наводи да простор Источне Србије својим највећим делом припада сливовима Млаве, Пека, Поречке Реке и Тимока, као и да се ..."са севера граничи Дунавом, почев од ушћа Велике Мораве па до ушћа Тимока у Дунав, на тремеђи ФНР Југославије, Румуније и Бугарске. Од тог места почиње њена источна граница, која се пружа на југ државном границом према Бугарској, све до изнад села Топлог Дола у Пиротском срезу. Одатле настаје јужна граница која иде реком Темском до њеног ушћа у Нишаву, а затим Нишавом до њеног ушћа у Јужну Мораву обилазећи Ниш са северне стране. Западна граница се пружа Јужном Моравом до њеног саставка са Западном Моравом код Сталаћа, а даље ка Северу Великом Моравом до њеног ушћа у Дунав" (Рдаовановић М., 1953, 3). Површина наведене територије износи 14.354,3 km², а према тада важећој административно-територијалној подели (из 1952. године) у њеним оквирима се налазило укупно 26 срезова (18 срезова у потпуности, док је 8 срезова само периферно припадало својом територијом) са 716 насељених места, од чега 47 градова (Скица 1.).

Скица 1. Источна Србија

Извор: Рдаовановић М., 1958, 2.

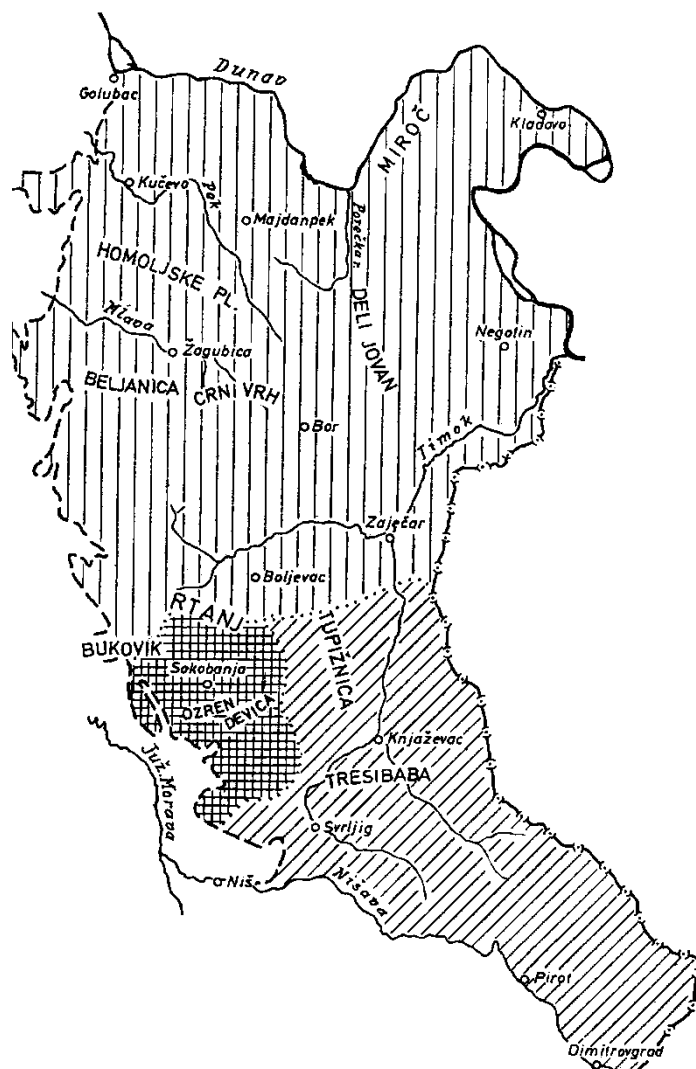
Највећи број географских регионализација Источне Србије је у својој основи израђен на физичко-географским принципима али њене границе нису увек строго детерминисане природним објектима. Једну од детаљнијих физичко-географски детерминисних регионализација Србије, у духу традиционалне географске школе, предложио је Милорад Васовић у раду под називом "Још један покушај географске регионализације СР Србије" (1965), у оквиру кога је у Србији издвојио 6 макрорегиона (Панонски, Субпанонски, Старовлашко-рашку висију, Источну Србију, Југоисточну Србију и Косово са Метохијом) који се састоје од укупно 34 мезорегиона. У овој регионализацији Источна Србија је представљена као посебан макрорегион који је састављен од четири мезорегионалне целине: 1. Крајина и Кључ; 2. Црноречка мезорегија; 3. Карпатско-балкански планински лук; 4. Перипанонско побрђе и долине (Васовић М., 1965, 117). Овако дефинисане границе Источне Србије обухватају највећи део Карпатске и Балканске Србије, али њена регионално-географска структура не подразумева и подручја Стига, Браничева, Великог и Јужног Поморавље и Доњег Понишавља са Нишом (Скица 2.).

Скица 2. Макрорегија Источна Србија

Извор: Васовић М., 1965, 117.

Михајло Костић је представио предлог географске регионализације популационо-композиционих регија Источне Србије у раду под називом "Порекло и композиција становништва у селима Источне Србије" (1974), при чему је издвојио Карпатско-крајинску, Бањско-голачку и Сврљишко-заглавско-тимочку регију. Ове три регије регије заједно чине Источну Србију која по територијалном обухвату не обухвата Доње Понишавље и Ниш на југу, и Јужно и Велико Поморавље на западу. Северна граница је Дунав али од Голупца што значи да у оквир Источне Србије нису ушли Велико поморавље, Стил и Браничево, док југо-источна граница обухвата Горње Понишавље до ушћа Јерме, односно Балу Палнку, Пирот и Димитровград (Костић М., 1974, 98) (Скица 3.).

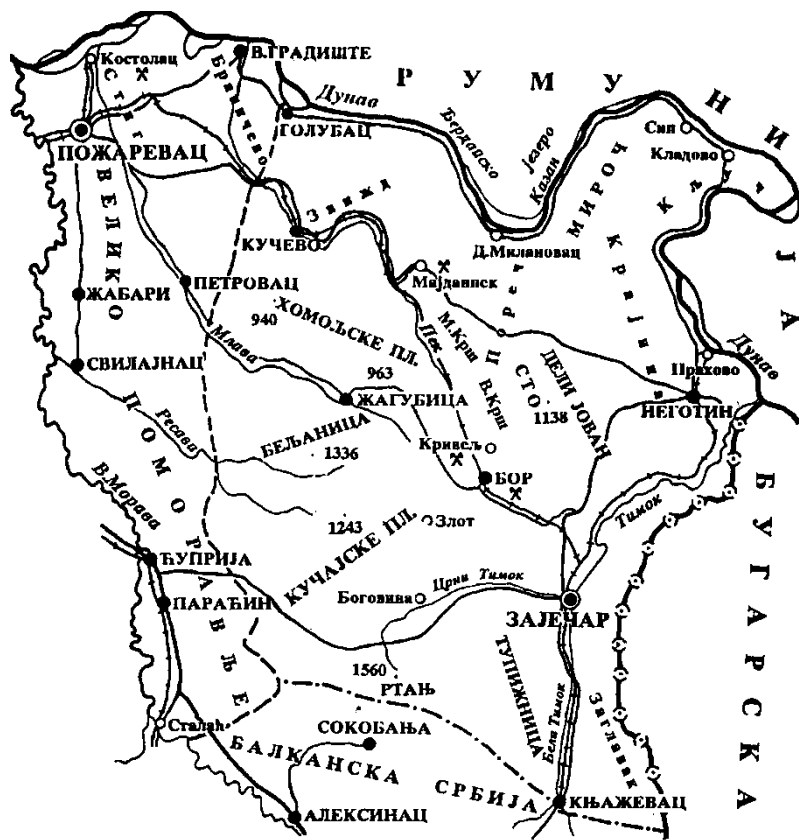

Скица 3. Географска територијализација популационо-композиционих регија
Источне Србије

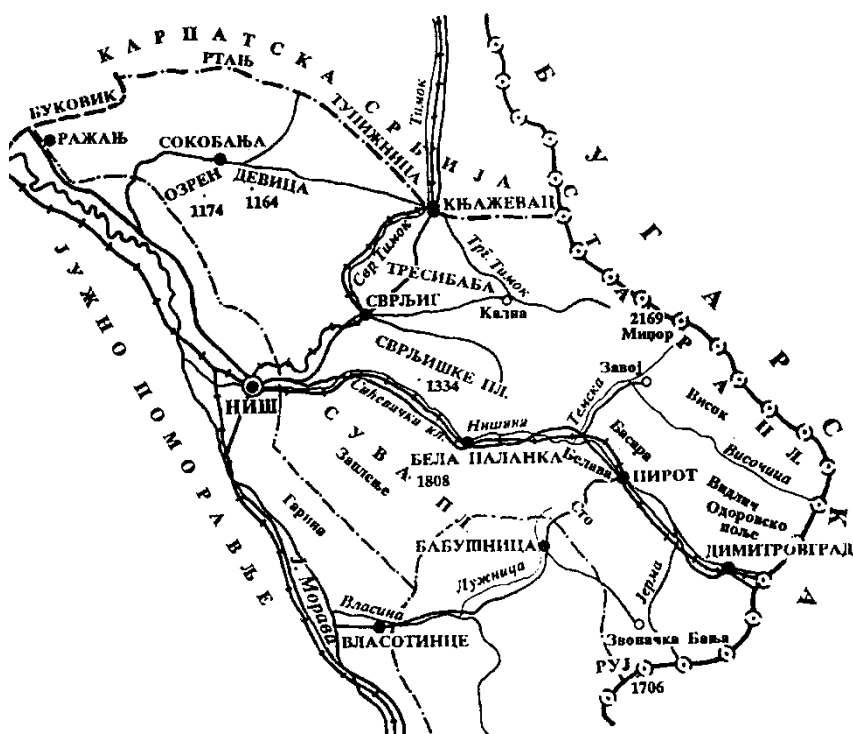
Извор: Костић М., 1974, 98.

Према регионализацији коју је предложио Јован Марковић у свом раду "Регионални размештај и динамика становништва СР Србије 1961-1981" (1985), Источна Србија је одређена као област карпатско-балканске Србије између Поморавља и граница према Румунији и Бугарској, која обухвата углавном сливове Тимока и Нишаве и делове сливова Велике и Јужне Мораве, чија је површина 11.709 km² (од чега 8.454 km² заузима карпатски, а 3.255 km² балкански део регије), и уквиру које се налази 15 општина са укупно 531 насељем. У карпатском делу Источне Србије се налази 10 општина (Зајечар, Бор, Неготин, Књажевац, Мајданпек, Бољевац, Кучево, Кладово, Голубац и Жагубица) са 306 насеља, а у балкански део обухвата 5 општина (Пирот, Бела паланка, Димитровград, Сврљиг и Сокобања) са 225 насеља (Марковић Ј., 1985, 251-252). Према наведеној регионализацији изван Источне Србије су остала подручја Стига и Браничева (као засебна регија са општинама Петровац, Мало Црниће и Велико Градиште), Велико Поморавље (у које су, између осталих, укључене општине Пожаревац, Параћин, Ћуприја, Деспотовац, Жабари, Ћићевац и Свилајанац), као и Ниш, Алексинац и Ражањ који припадају регији Јужна Србија.

Слична регионализација Источне Србије је представљена и у универзитетском уџбенику "Географске регије Југославије" (1995) у коме аутори Јован Ђ. Марковић и Мила А. Павловић наводе да се Источна Србија простире "... јужно од Ђердапа до слива Власине и долињских развођа према Великој и Јужној Морави. Обухвата и сливове Млаве и Пека, без њихових делова Стига и Браничева. Овој планинској регији се прикључује наш део Понтског (Влашког) басена. Северну, већу половину, чини *Карпатска Србија* (Скица 4.), а јужни део *Балканска Србија* (Скица 5.). У опсегу ове мезорегије са две субрегије налази се петнаестак микрорегија: Хомоље, Звижд, Пореч, Кључ Ђердап, Црноречки, Сокобањски, Старопланински крај, Сврљиг, Запаље и друге" (Марковић Ђ. Ј., Павловић А. М., 1995, 96).

Скица 4. Карпатска Србија

Скица 5. Балканска Србија

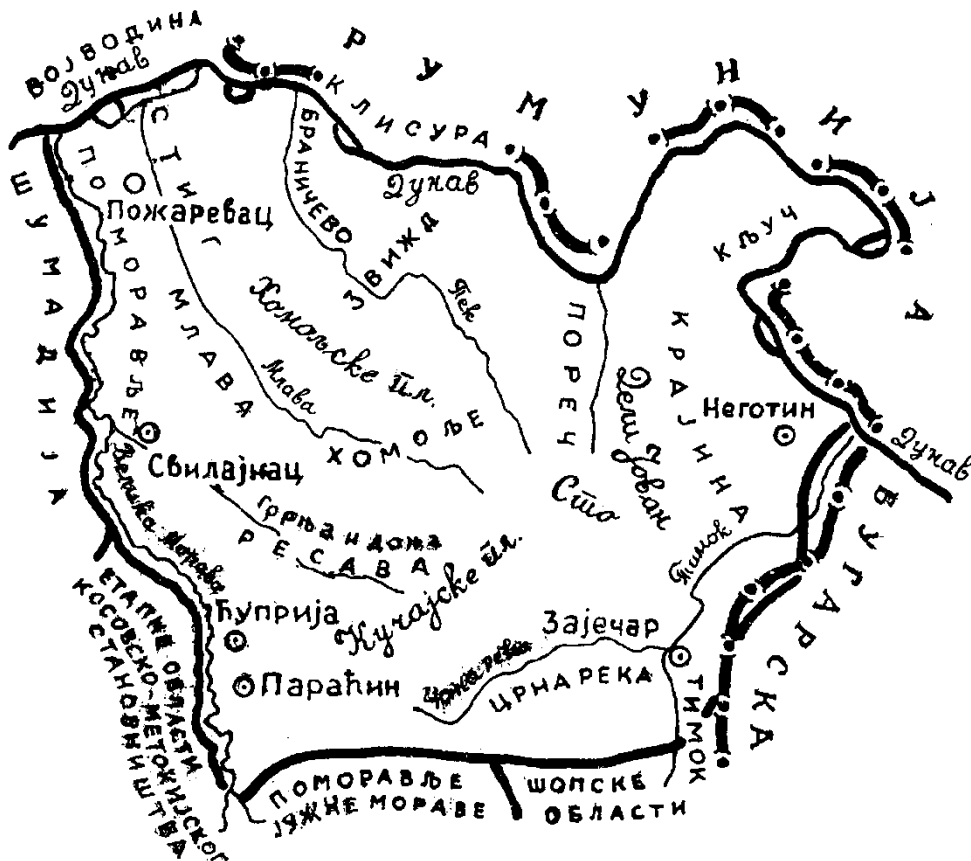
Извор: Марковић Б. Ј., Павловић А. М., 1995, 97-98.

У новије време је присутна тенденција просторног свођења Источне Србије на Тимочкоу крајину, односно, у географском смислу само на тзв. северо-источну Србију. У раду "Источна Србија-Развојне перспективе у контексту савремених географских промена", проблеми природног потенцијала, географског и геополитичког положаја, регионализације, економских и демографских промена разматрани су у територијалном оквиру Борског и Зајечарског округа који обухватају осам општина; Бор, Кладово, Мајданпек, Неготин, Бољевац, Зајечар, Књажевац и Сокобања (*Стенић М., Драгићевић С., Глигоријевић В., 2010*).

У демографским истраживањима Источне Србије такође је присутан проблем дефинисања територијалног обухвата. Миладин Ж. Весић је у својим радовима под називом "Контрола рађања и појава депопулације у Источној Србији" (1966) и "Становништво и миграције у Источној Србији" (1978) представио резултате истраживања у оквиру физичко-географских граница Источне Србије које је дефинисао Милован В. Радовановић, али их са југо-источне стране проширио и на Горње Понишавље обухватајући и територије општина Бела Паланка и Пирот. Супротно томе, анализа плодности становништва Источне Србије која је представљена у магистарској тези под називом "Кохортни приступ транзицији фертилитета у Источној Србији" (*Радовановић О., 2010*) разматрана је у територијалном оквиру Борског и Зајечарског округа, односно осам припадајућих општина. За већину румунских аутора који се, од почетка XX века до данас, у својим радовима баве проучавањем влашког становништва у Србији (тзв."румунским питањем"), Тимочка крајина и Источна Србија у територијалном смислу су синоними.

Етнолози и историчари под Источном Србијом подразумевају простор средњевековне Тимочко-браничевске области (према подели Србије на предеоне целине коју је почетком XX века представио Јован Цвијић), који географски обухвата само карпатску (северо-источну) Србију, а у етнографском смислу област чију ..." границу је представљала линија која се може повући од Честобродице, на западу, преко планине Ртња до Вратарнице, на истоку" (*Влаховић П., 2002, 42*)..., односно јужну линију Тимочко-браничевске области који Власи нису прелазили. **Тимочко-браничевске области** или **Области средњевековног тимочко-браничевског становништва** обухватају сливове

Млаве, Пека, Поречке реке и Тимока, и налазе сецелом својом површином у Источној Србији. Северну границу ове области чини Дунав, а јужну Ртањ. На истоку је граница река Тимок, низводно од Вратарнице, а на западу Јужна и Велика Морава. Сатоји се од више предеоних целина, а зајдничка им је особина што се све осетно разликују од предела који се налазе западно од Велике Мораве (Скица 6.).

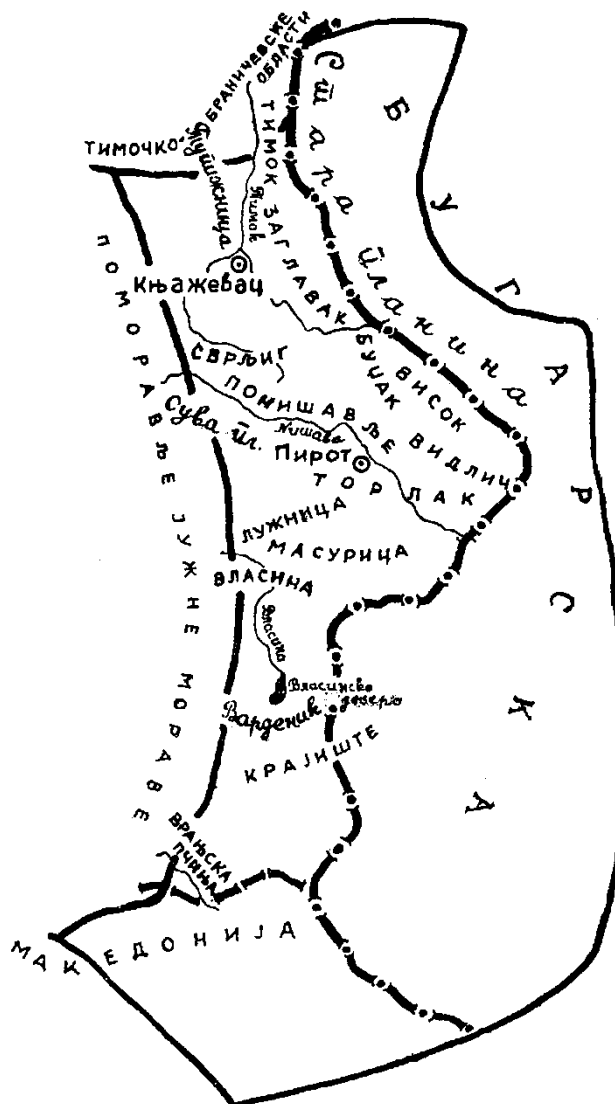
Скица 6. Тимочно-браничевске области

Извор: Влаховић П., 2002, 41.

Међутим, ако би поред антропогеографских одлика и културно-историјског наслеђа становништва уважили и принципе географске регионализације, онда би територија Источне Србије, поред Тимочно-браничевске области обухватала и северне делове Шопске области и Поморавља Јужне Мораве, које су са антропогеографског и етнолошког аспекта повезана мањим областима које захватају одређени географски простор у коме су се развијала локална обележја становништва.

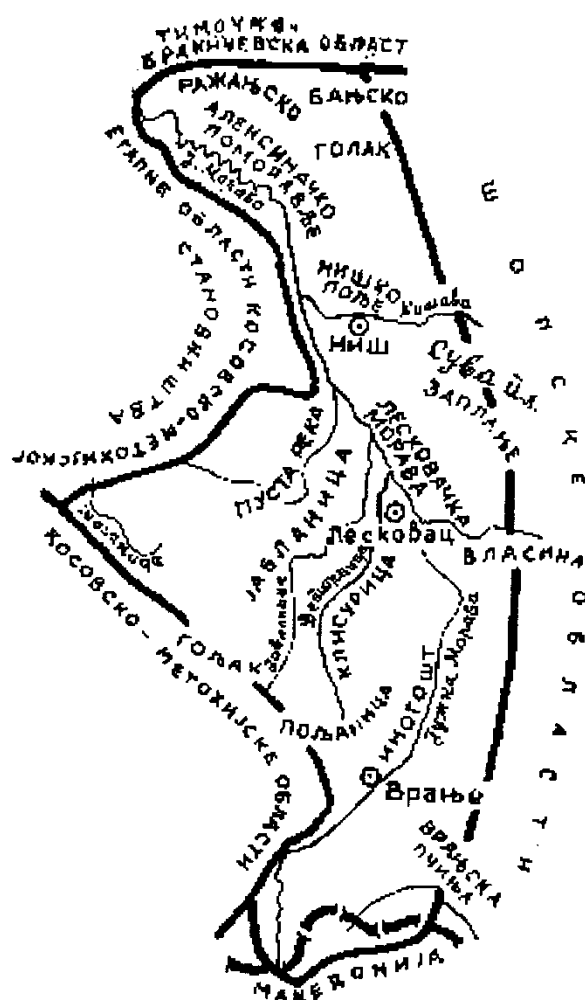
Шопске области обухватају релативно широк простор око тромеђе Србије, Бивше Југословенске Републике Македоније и Бугарске. Припадају само својим северним делом Источној Србији, и то јужно од линије Ртањ-Вратарница-државна граница до Темске и Нишаве (Скица 7.).

Поморавље Јужне Мораве је велика предеона целина која се простире од Прешевског развођа на југу до Варварина на северу, на западу се граничи источном границом Косовско-метохијских области, а на источну границу чини Шопска област. Ова област је подељена на више предеоних целина од којих неколико припада Источној Србији (Скица 8.).

Скица 7. Шопске области

Извор: Влаховић П., 2002, 44.

Скица 8. Поморавље Јужне Мораве

Извор: Влаховић П., 2002, 46.

Поред географских регионализација, и карактеристичних историјско-географских и етнографских области, посебан значај за наша истраживања имају покушаји да се границе Источне Србије дефинишу на основу гранских (пре свега демографских) регионализација, административно-територијалних и статистичких подела.

Најпознатије разграничење просторних целина Србије које је засновано на принципима демографске регионализације представљано је у тзв. *Шеми сталних рејона за демографска истраживања* коју је израдила група аутора Центра за демографска истраживања Института друштвених наука у Београду. У време када

је настала (60-тих година XX века) била је резултат рејонирања које је имало претежно практичне циљеве у погледу демографских истраживања. И поред дуге традиције бележења и сакупљања статистичких података за већи део Србије, због честих административно-територијалних промена, у условима великих регионалних разлика у развоју становништва, било је онемогућено потпуно коришћење ових података, а једино решење је било да се, независно од управне поделе, установе територијална подручја по којима би се приказивали статистички подаци. То је наметнуло потребу за успостављањем одређених сталних рејона за прибављање и објављивање статистичких података за демографска истраживања (Војковић Г., 2007, 74). У оквиру статистичко-демографске рејонизације Србије која је представљена шемом сталних рејона, територија Србије подељена на 30 рејона првог и 7 рејона другог степена, од којих један рејон другог степена представља Источна Србија, која се састоји од 4 рејона првог степена:

1. Рејон **Млава** који се састоји од 8 општина: Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Пожаревац и Петровац;
2. Рејон **Крајина** који се састоји од 3 општине: Кладово, Мајданпек и Неготин;
3. Рејон **Тимик** који се састоји од 4 општине: Бор, Бољевац, Зајечар и Књажевац;
4. Рејон **Поморавље** који се састоји од 6 општина: Деспотовац, Параћин, Ћуприја, Свилајнац, Јагодина и Рековац (Скица 9.).

У поређењу са регионално-географским приступима, према шеми сталних рејона за демографска истраживања Источна Србија обухвата и територије општина Јагодина и Рековац (у рејону Поморавље), које се не налазе оквирима Источне Србије ни у једном предлогу географске регионализације.

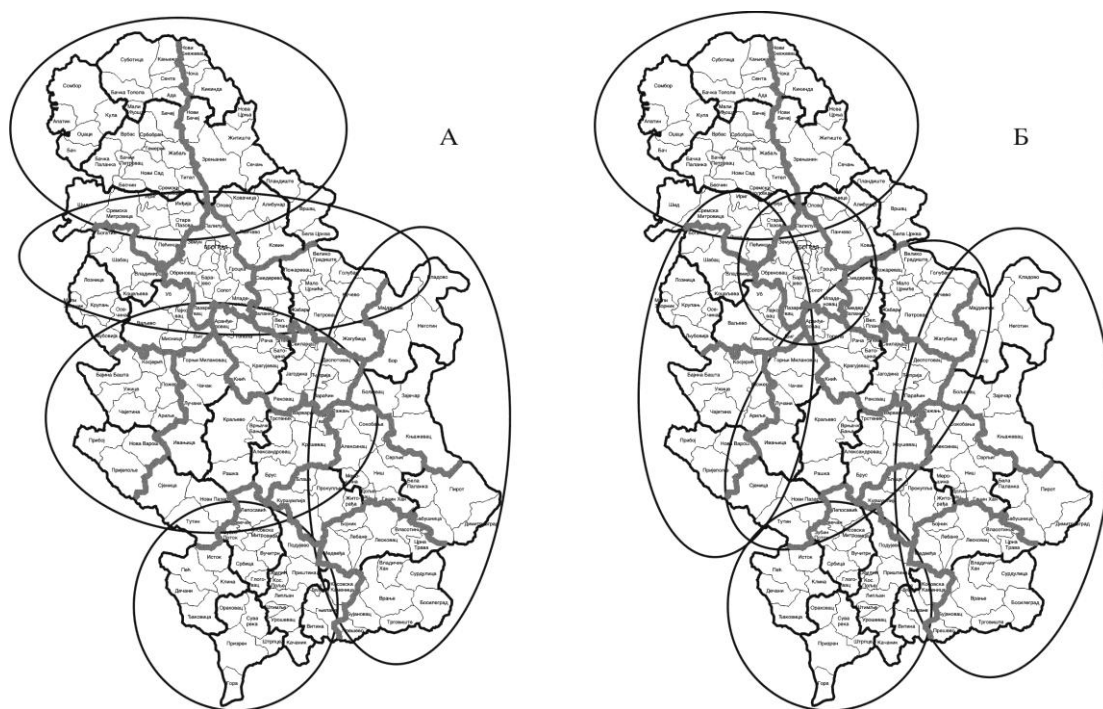
Скица 9. Источна Србија према шеди сталних рејона за демографска истраживања

1-МЛАВА; 2-КРАЈИНА; 3-ТИМОК; 4-ПОМОРАВЉЕ

Следећи покушај издвајања Источне Србије као административно-територијалне јединице је везан за формирање девет тзв. "међуопштинских регионалних заједница" (МРЗ) 1975. године, на територији тадашње СР Србије (без покрајина и Београда). Једна од девет МРЗ се налазила и на територији Источне Србије под називом МРЗ Зајечар, и била је састављена од осам општина (Мајданпек, Бор, Бољевац, Сокобања, Кладово, Неготин, Зајечар и Књажевац). Постоје мишљења да је формирање ових територијалних јединица, "...поред идеолошке улоге имало и економско-географски (регионално-економски) резон...", нарочито на примеру МРЗ Зајечар која је била "...јасно и вишезначно индивидуалисана целина...", а од које су према територијалној организацији Србије од 1991. године на 29 округа и Град Београд (Карта 1.), настала два "...економско-географски и гравитацијски солидно уобличена округа, Борски и Зајечарски"...

која чине тзв. "праву" Источну Србију (*Стенић М., Драгићевић С., Глигоријевић В.*, 2010, 135).

Разматрајући проблем демографске регионализације и трансформацију просторне структуре Србије кроз формирање полова и осовина развоја под утицајем демографских, економско-географских и инфраструктурних фактора, Гордана Војковић је у раду под називом "Становништво као елемент регионализације Србије" (2007), предложила два модела регионалне поделе (Скица 10.). У оба предложена модела регионализације географски простор Источне Србије је обухваћен широм макрорегионалном целином у чијем саставу се налази и Југоисточна Србија, при чему су границе представљене као међурегионалне зоне утицаја (спајања и прожимања) па нису ни строго детерминисане.

Скица 10: Два модела могуће макрорегионалне поделе Србије

Извор: *Војковић Г.*, 2007, 165.

Према данас важећој административно-територијалној подели Републике Србије (у складу са Уредбом о номенклатури статистичких територијалних

јединица-"Службени гласник РС" бр. 109/09 и 46/10), Источна Србија није издвојена као засебна статистичка јединица, већ се у географском смислу највећим делом налази у саставу знатно већег статистичког региона "Јужна и Источна Србија" састављеног од девет области, а у коме је заступљена са три области (Борска, Браничевска и Зајечарска област) које су и територијалном обухвату идентичне окрузима који су формиран у претходној територијалној организацији Србије из 1991. године, а једина структурна промена се односи на просто издвајање општине Костолоц од некадашње општине Пожаревац.

Да проблем регионалне структуре и разграничења Источне Србије не представља само интерес научне теорије показују и бројна практична решења, од којих ћемо навести пример формирања еврорегиона "Дунав 21" који је део пројекта Европске Уније о трансграничној сарадњи држава централне и источне Европе. Еврорегион Дунав 21 се налази, као и остали еврорегиони, у пограничном подручју Републике Србије, односно на тремеђи Румуније, Бугарске и Србије (Скица 11.), али начин на који је формиран, у смислу његовог територијалног обухвата и структуре, недвосмислено указује на то да се поред оствривања практичних циљева, посебно водило рачуна и о његовој етнодемографској структури, односно етно-геополитичком положају. Наиме, овај еврорегион је формиран 2002. године у Видину од 21 управне јединице (отуда и назив еврорегиона), и подељен је тако да се његов највећи део (око 70%) налази на територији Републике Србије обухватајући осам општина Борског и Зајечарског округа у којима живи 284.112 становника или близу 60% од укупног становништва (483.000) овог еврорегиона. Само око 10% територије еврорегиона, и исто толико становништва се налази у Румунији, а око 22% територије и око 31% становништва се налази у Бугарској. Када је у питању структура по насељима, од укупно 403 насеља еврорегиона "Дунав 21", 65% насеља припада Србији, 20 % насеља Бугарској (у оквиру осам општина), а само 10% насеља се налази у Румунији, и то у оквиру једне општине и шест комуна (*Vufon M.*, 2011, 159; *Тошић Б., Стојановић Б., Милетић Р.*, 2005, 150). Занимљиво је да је у припадајућим деловима Источне Србије, као и Бугарске (између Дунава и Лома) актуелно тзв. "румунско питање" већ преко 100 година.

Скица 11. Еврорегион "Дунав 21"

Извор: Тошић Б., Стојановић Б., Милетић Р., 2005, 150.

Из свега наведеног можемо закључити да о пространости и границама територије Источне Србије не постоје потпуна слагања физичких, друштвених и регионалних географа. У најширем смислу, класична регионална географија посматра простор Источне Србије као дводелну регију која се састоји од Карпатске и Балканске Србије. Међутим, према критеријуму физичко-географске хомогености овако дефинисан простор Источне Србије не би било могуће издвојити као интегрални регион, већ као типичан геодиверзитетни простор, чија разноврсност је очигледна како у геолошком, тако и у геоморфолошком, хидрографском, климатском и биогеографском смислу. Из економско-географског угла, просторни размештај данашњих привредних центара и градских насеља, нарочито у Великом и Јужном Поморављу (Пожаревц, Свилајнац, Ћуприја, Параћин, Алексинац и Ниш), потенцира гравитациону зону која је највећим делом усмерена на становништво ван традиционално регионално географски ограничене Источне Србије. Са друге стране, свођење територије Источне Србије само на

осам општина Борског и Зајечарског округа, односно погранично подручје Републике Србије према тромеђи са Рунумијом и Бугарском, вештачки ограничава јединствене историјске, антропогеографске, културолошке и демографске специфичности знатно ширег географског простора, док у политичко географском и геополитичком смислу наведено подручје чини "Источну Србију" Централне Србије, али не и Републике Србије.

На основу изнетих разматрања можемо закључити да сложеност проблема *регионализације и дефинисања граница* Источне Србије намеће потребу за строгим раздвајањем овог научног проблема од питања *дефинисања територијалног обухвата нашег истраживања*. Без намере да предложимо нове примере регионализације, као и да доносимо суд о постојећим приступима одређивања граница Источне Србије, истичемо да, у нашем случају, кључну улогу за одређење по питању територијалног обухвата имају два фактора; карактер истраживања, и могућност приступа научно употребљивим статистичким подацима. Имајући у виду природу историјско-демографских и етнодемографских појава и процеса, предмета и научног проблема истраживања, као и потребу остваривања циља овог рада, а подједнако уважавајући сва изнешена мишљења о просторним одређењима Источне Србије, одучили смо да територијални обухват нашег истраживања буде одређен на основу граница Источне Србије које је дефинисао Милован В. Радовановић. Међутим, разумљиво је да није могуће остварити подударност географске области која је дефинисана строгим физичко-географским објектима, са расположивом статистичком грађом која је дистрибуирана по административно-територијалним јединицама, као и да се границе у историјско-демографским, етнодемографским, антропогеографским, етнолошким, и друштвено географским проучавањима обично схватају као врло флексибилне замишљене линије. Зато ћемо наведене границе Источне Србије посматрати као просторну основу нашег истраживања, а обухват статистичких истраживања подразумева територију коју, целом својом површином, заузима 24 општине (Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Пожаревац, Петровац, Бор, Кладово, Мајданпек, Неготин, Бољевац, Зајечар, Сокобања, Књажевац, Свилајнац, Деспотовац, Ћуприја, Параћин, Тићевац, Ражањ, Алексинац и Сврљиг) и Град Ниш, према административно-

територијалној подели Републике Србије која је важила на дан 31.03.2002. године (Карта 1.). Територијални оквир нашег истраживања чини простор чија укупна површина износи 14.987 km², са просечном густином насељености од 70 становника по квадратном километру, у чијем саставу се налази 773 насеља у којима је према последњим пописним резултатима из 2011. године живело 918.825 становника.

Карта 1. Територијални оквир истраживања историјско-демографских и етнодемографских основа развика становништва Источне Србије

2.3. Временски оквир истраживања

Иако укупан временски оквир истраживања обухвата период од времена првог помена становништва на територији Источне Србије, централно место историјско-демографских и етнодемографских проучавања Источне Србије заузима период за који је могуће доћи до конкретне емпиријске грађе у статистичком облику. Зато смо за период до првог генералног пописа у Кнежевини Србији 1834. године користили углавном етнографске, историјско-географске и историјско-демографски изворе, без дубљег упуштања у истриографију и статистичку грађу тог времена, осим у оној мери колико нам је било неопходно да прикажемо различите погледе о етничком пореклу, просторној покретљивости становништва и насељености Источне Србије.

За демографска истраживања која обухватају XIX и почетак XX века користили смо званичне податке пописне и виталне статистике из периода 1834-1910. године, и то у два временска сегментна. Први период се односи на резултате спроведених пописа становништва у Кнежевини Србији од 1834-1874. године, а други на период 1884-1910. године у време Краљевине Србије. Виталну статистику смо приказали за период од 1863-1910. године.

Следећи временски оквир истраживања се односи на период између два светска рата, а базиран је на пописним подацима из 1921. и 1931. године, и подацима виталне статистике у истом периоду.

Период 1948-2011. године представљен је анализом демографских показатеља који су изведени на основу званичних података пописне и виталне статистике. За истраживања која су заснована на подацима пописне статистике користили смо резултате свих осам пописа становништва који су спроведени на територији Републике Србије од Другог светског рата до данас. Природно кретање становништва Источне Србије смо анализирали на основу витално-статистичких података који се односе на период од 1960-2010. године.

2.4. Методолошки проблеми усаглашавања података пописне и виталне статистике са административно-територијалним променама у Источној Србији

Највећи проблем демографских проучавања становништва Србије базираним на званичним статистичким подацима датим кроз дуже временске серије представљају честе административно-територијалне поделе које директно утичу на упоредивост статистичких података о становништву на свим територијалним нивоима. Динамика промена граница административно-територијалних јединица у Србији од почетка XIX до половине XX века представља јединствен пример у свету, а ..."ни у једној другој земљи није нагомилано толико искуство са спровођењем разних планова и пројеката у управној подели државне територије као што је то случај у нашој" (*Завод за статистику Народне Републике Србије*, 1955, 1). Свака административно-територијална промена непосредно утиче на упоредивост статистичких података, који су по правилу увек приказани према важећој подели, што у значајној мери отежава праћење демографских промена у дужим временским серијама и изискује велики посао при прегруписавању и усаглашавању података.

Пописну статистику у Србији у периоду 1921-1910. године можемо поделити на два периода, при чему се први односи на пописе становништва који су спроведени у Кнежевини Србији у периоду од 1834-1874. године, а други на пописе спроведене у Краљевини Србији у периоду од 1884-1910. године. У Кнежевини Србији је спроведено укупно 10 пописа становништва, а на квалитет и упоредивост добијених података, поред наведених административно-територијалних промена, непосредно су утицале и честе промене методолошких решења, неуједначена периодика пописа, и на крају веома ограничене дистрибуције објављених података по обележјима становништва.

Првим пописом у Кнежевини Србији из 1834. године је обухваћено целокупно становништво без разлике по полу и старости, осим Турака, који се ни касније нису пописивали, и Цигана, који су тада изузети из пописа јер нису били подложни општем опорезивању. **Други** попис становништва је спроведен у јулу 1841. године, под владом кнеза Михајла., али због пропуста који су тада учињени,

резултати овог пописа не сматрају се у оној мери поузданим, као подаци пописа од 1834. године. Резултати *мрећез* пописа из 1843. године, такође нису поуздани, јер су га, како се каже у уводним излагањима књиге 1. Државописа Србије, обавила "нестручна лица", па се због тога вероватно не налазе ни у једној свесци. **Четврти** попис је извршен 1846. године, и он се, по званичном мишљењу може сматрати поузданим и препоручљивим. По први пут су пописани сви Цигани (стално насељени и ненасељени) заједно са осталим становништвом. Према мишљењу изнетом у свесци 1. Државописа Србије, овај попис се у погледу тачности може мерити са првим пописом од 1834. године. Извод података овог пописа објављен је 1851. године у свесци 3. Гласника Друштва српске словесности.

Пети попис становништва у Србији обављен је 1850. године. И овом попису се оспорава поузданост јер је, према наводима из Државописа Србије, становништво Београда пребројано нетачно, а Цигани нису пописивани са осталим становништвом. Извод података овог пописа објављен је 1852. године у свесци 4 Гласника Друштва српске словесности. **Шести** попис становништва обављен је 1854. године. Овим пописом су пребројани и Цигани, али само они са сталним местом боравка, док су Цигани који су водили "скитнички живот" (чергари) изостављени. Званична оцена резултата овог пописа је повољна, међутим подаци овог пописа нису наведени ни у једној свесци Државописа Србије. Број становника по окрузима, према том попису, објавио је Владимир Јакшић у књизи 1 свог дела "Државопис" из 1855. године. **Седми** попис становништва извршен је 1859. године. Овим пописом су, са осталим становништвом обухваћени и Цигани, али само насељени. **Осмом** попису становништва приступило се 1863. године, а његов циљ је пре свега било срђивање пореског катастар (попис "непокретних имања и личних услуга"). У сврху установљавања нове пореске основе попис је припреман за 1862. годину, али је због политичких компликација које су тада настале услед бомбардовања Београда, попис извршен годину дана касније. Резултати овог пописа су објављени у свесци 2. Државописа Србије, и ту се примећује да, с обзиром на сврху пописа, њиме није обухваћено становништво по свим обележјима као код ранијих пописа. По општинама, срезовима, и окрузима регистрован је само број мушких и женских

становника, а поређење резултата са претходним пописом показује не само слаб пораст укупног становништва (1.108.568 становника), него и необјашњиво опадање броја становника у појединим окрузима (ваљевски, шабачки, руднички итд.) које се не може приписати исељавању Турака који у тадашњим пописима Србије нису ни пописивани. Следи да се подаци пописа из 1863. године не могу узети као поуздани у погледу броја становника јер је главни циљ овог пописа ипак био утврђивање имовине а не пребројавање људства.

Девети попис становништва извршен је у октобру 1866. године. Две године пре тога основано је у Министарству финансија статистичко одељење, које је поверено Владимиру Јакшићу, под чијим руководством су израђени формулари и правила пописивања и извршене озбиљне припреме за извођење пописа. Попис је обухватио целокупно становништво, подразумевајући ту и све Цигане, насељене као и ненасељене. Обавештења о становништву су проширена (поред пола и брачног стања регистровани су и подаци о старости, занимању, писмености итд., а по први пут и о националној припадности), мада се из техничких разлога нису мигла обрадити. Попис је у свих 17 округа спроведен истовремено, а такође и у Београду у коме је овај попис био неуспешан. Почетком 1867. године обављено је поновно пописивање становништва у Београду, и то у року од једног дана. Попис од 1866. године се сматра првим српским модерним пописом, а према резултатима објављеним у свескама 3, 12 и 13 Државописа Србије (*Завод за статистику и евиденцију НР Србије*, 1953, 5), у Кежевини Србији је пописано 1.215.576 становника, од чега 423.277 или 34,8% у Источној Србији.

Десети попис становништва извршен је у децембру 1874. године, а резултати су објављени у свесци 9. Државописа Србије и то по насељима, општинама, срезовима и окрузима, а за свако насеље дат је и број кућа и домаћинстава. Према подацима из 1874. године у Кнежевини Србији је било 1.353.890 становника, док је у Источној Србији пописано 477.383 становника, што је чинило 35,3 % од укупног становништва Србије. Статистичко одељење је планирало попис за крај 1880. године, сагласно препорукама петроградског статистичког конгреса од 1872. године, али рат са Турском 1877. и 1878. године и политичке прилике после рата омеле су извођење овог пописа.

Честе промене граница управно-територијалних јединица нису заобишле ни Источну Србију. У лето 1833. године кнез Милош је, на основу одредби Једренског уговора из 1829. године, запосео шест нових нахија из суседних пашалука, које су некада припадале Карађорђевој Србији, а припајањем ових области (међу којима су и били и Крајина са Кључем и Црном Реком, Гургусовац-Књажевац са Бањом и Сврљигом и Алексинац са Ражњом и Параћином), површина Милошеве Србије се повећала са 24.400 на 37.511 km². У октобру исте године пописане су куће, пореске и харачке главе, као и сва мушка лица у новим областима када је установљено 107.590 пореских глава на целој територији.

У време првог генералног пописа 1834. године, Србија је била подељена на пет области (сердарстава) и 19 окружја, која су углавном одговарала ранијим нахијама. Окружја су се делила на капетаније (срезове), које су од 1830. године замениле дотадашње кнежине. Велика сердарства су укинута Сретењским уставом из 1835. године, којим је предложена нова управна подела Србије на округе, срезове и општине, а у време потписивања овог устава у оквиру Источне Србије се налазило 5 оружних подручја са 20 припадајућих срезова. Размештај срезова по окузима је био следећи:

Окружје бањско: Алексиначки, Бањски, Заглавски, Ражањски, Сврљишки и Тимочки;

Окружје крајинско: Кључки, Крајински, Поречко-речки;

Окружје пожаревачко: Звиждски, Млавски, Моравски, Пекски, Рамски, Речки, Хомољски;

Окружје ћупријско: Параћински, Ресавски;

Окружје црноречко: Вражогрански, Зајечарски.

Установљавањем чачнског и књажевачког (гургусовачког) округа 1836. године, може се рећи да је завршена окружна структура Србије која је без већих измена остала на снази све до територијалног проширења Србије одлукама Берлинског конгреса 1878. године. Ова подела је подразумевала постојање 17 округа у Кнежевини Србији која је имала површину од 37.511 km², од чега је 6

округа (алексиначки, гургусовачки, крајински, пожаревачки, ћупријски и црноречки) било на простору Источне Србије.

Административно-територијалне промене у Источној Србији у периоду од доношења Сретењског устава до 1878. године су се углавном односиле на промене среске структуре округа кроз прегруписавање, односно спајање и раздвајање одређеног броја срезова, па је већ током 1837. године, дошло до промена у пожаревачком, ћупријском и алексиначком округу:

Пожаревачки округ: спојени пекски и рамски срез;

Ћупријски округ: параћинском срезу припојен ражањски срез из алексиначког округа, а ресавски срез је постао јединствен;

Алексиначки округ: спојени алексиначки и ражањски срез у ражањско-алексиначки срез, при чему је преиначена претходна одлика о припајању ражањског срезе параћинском срезу.

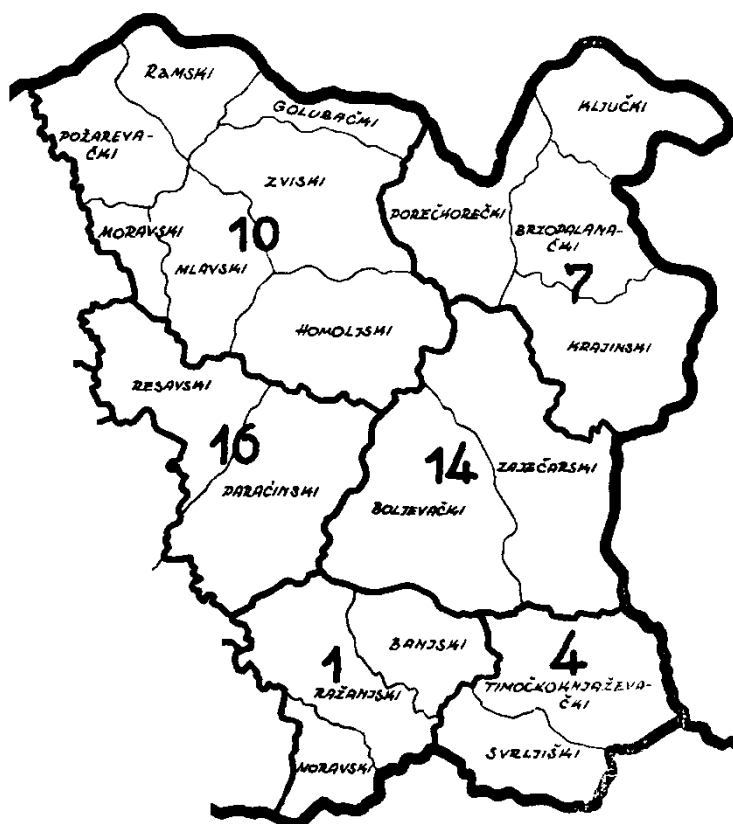
Одлукама из 1859. године извржено је прегруписавање у пожаревачком округу раздвајањем рамско-пекског и речко-звиздског среза, а у Источној Србији су прегруписани још и моравски, млавски и хомољски срез.

Током 1860. године дошло је до промене назива срезова у црноречком округу тако да је вражогрански срез је преименован у заичарски, а заичарски у бољевачки срез.

Одлуком из 1871. године дошло је до промена у књажевачком округу, где је на два дела подељен тимочко-заглавски срез, и у ћупријском округу, где је од параћинског, и делом од ресавског среза, образован нови деспотовачки срез (*Завод за статистику Народне Републике Србије, 1955, 6-23*).

Административно-територијалне промене у Кнежевини Србији су, поред методолошких разлика и неуједначене периодике пописа, имале непосредан одраз на податке пописне статистике, што их је учинило неупоредивим, пре свега на нивоу срезова. Зато смо као посебан временски сегмент издвојили период 1834-1874. године у коме смо промене у популационој динамици Источне Србије приказали подацима пописа становништва на нивоу окружних подручја којих је, према административно-територијалној подели из 1836. године, било у оквиру

Источне Србије укупно 6 - Ћупријски, Пожаревачки, Крајински, Црноречки, Књажевачки и Алексиначки (Скица 12.).

Скица 12. Источна Србија са поделом на окружна подручја до 1884. године (10- Пожаревачко; 7-Крајинско; 16-Ћупријско; 14-Зајечарско; 1-Алексиначко; 4- Тимочко-књажевачко)

После Берлинског конгреса, у Краљевини Србији је у периоду од 1884-1910. године извршено укупно шест пописа становништва.

Попис становништва 1884. године извршен је на основу закона о попису људства и имовине од 14. јуна 1884. године, а као и претходни, имао је главни циљ да пружи потребне податке за утврђивање пореза а подаци о становништву су прикупљани узгред. Резултати овог пописа, који су објављени у свесци 14. Државописа Србије, обухватају број домова и становника по општинама и насељима, а становништво је дато по полу и брачном стању, писмености, народности и вероисповести.

Попис од 31. децембра 1890. године извршен је сагласно савременим захтевима статистике. Резултати овог пописа су објављени до нивоа насеља за целу Србију, и садрже податке о полу и месту рођења, старости и брачном стању, матерњем језику и поданству, вероисповести, писмености и занимању. Поред тога дати су и подаци о броју кућа и породица за свако насеље и објављени су у пет томова прве књиге новог издања статистичког одељења Министарства народне привреде, која је добила назив *Статистика Краљевине Србије*.

Од 1890-1910. године спроведено је још 4 пописа према истој методологији (1885., 1900., 1905., и 1910. године), с тим што резултати пописа из 1905. године нису били тачни, услед лоше припреме за овај попис, те је изостављено и њихово објављивање. Коначни резултати пописа из 1910. године такође нису објављени јер је пописни материјал уништен од стране бугарске војске, 1915. године, током Првог светског рата. Претходни резултати пописа из 1910. године¹ уједно представљају и последњи попис који је обављен у Краљевини Србији.

Након стицања међународно признате независности на Берлинском конгресу 1878. године, Србија је добила територијално проширење на 4 округа (Нишки, Нишавски, Врањски и Топлички округ), а у новим границама је захватала територију од 48.303 km².

Пописни подаци из 1884. године су приказани према сличној административно-територијалној подели као у веме пописа 1874. године, при чему је у Источној Србији било мањих промена у среској структури. У односу на претходни попис, укинута су Деспотовачки, Моравски и Тимочки срез, а формиран Звишки, Нишки и Поморавски срез за које су исказани пописни подаци.

Законом о територијалној подели Краљевине Србије из 1890. године предложена је подела на 15 округа и 72 среза према којој су изложени резултати пописа од 1890. и 1895. године. Нова управна подела Краљевине Србије се знатно разликовала од претходне, а Источна Србија је обухватала 20 срезова у оквиру 6 округа: Пожаревачког, Крајинског, Тимочког и Црноречког и делова Моравског, Крушевачког и Топличког.

¹ Објављени су 1911. године дајући за свако насеље број кућа и домаћинстава, стално и присутно становништво по полу, а за округе и срезове и присутно становништво по брачном стању, месту рођења, поданству, вери и матерњем језику.

Размештај срезова по окрузима у Источној Србији 1890. године је био следећи (Скица 13.):

Пожаревачки округ: Рамски, Пожаревачки, Голубачки, Звишки, Хомољски, Млавски и Моравски;

Крајински округ: Кључки, Поречки и Крајински;

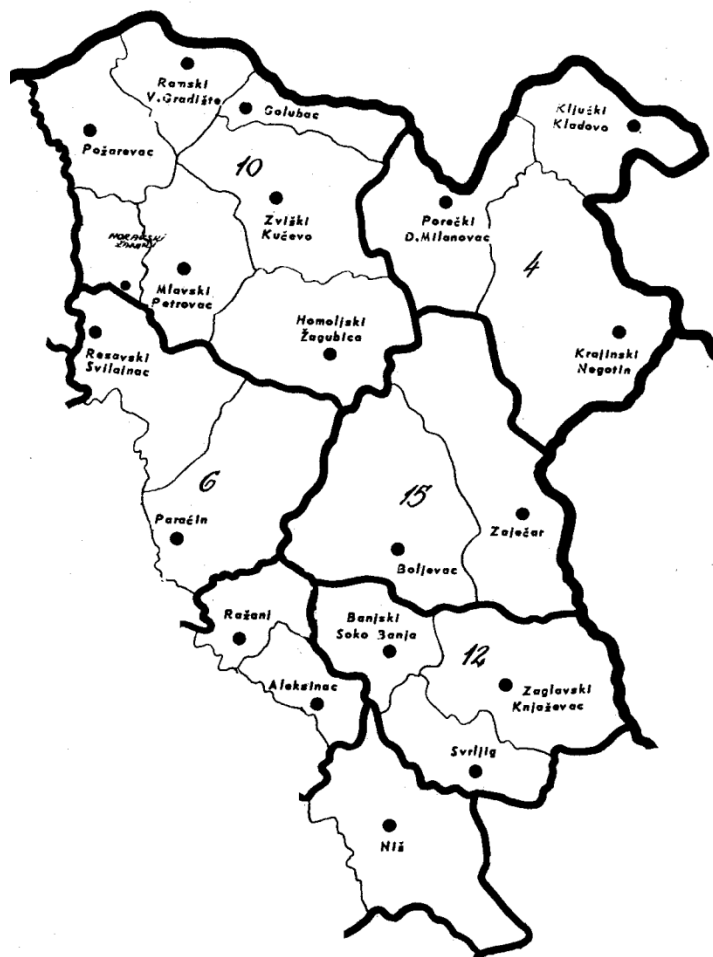
Тимочки округ: Заглавски, Бањски и Сврљишки;

Црноречки округ: Зајечарски и Бољевачки;

Моравски округ: Ресавски и Параћински;

Крушевачки округ: Ражањски и Алексиначки;

Топлички округ: Нишки.

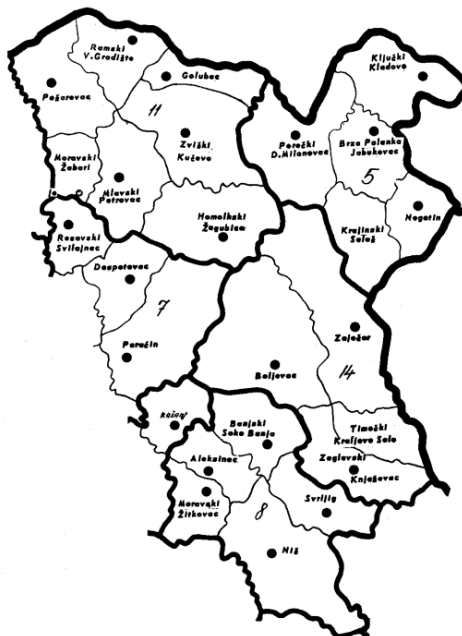

Скица 13. Источна Србија са поделом на окружна подручја 1890. године (Пожаревачко, Крајинско, Црноречко, Тимочко и делови Моравског, Крушевачког и Топличког окружног подручја)

Од наведених седам округа, у границама Источне Србије целом својом површином су се налазила само 4 округа (Пожаревачки, Крајински, Тимочки и Црноречки), са 15 припадајућих срезова. На јужној граници Источне Србије су се налазили као што су Нишавски и Белопаланачки (у оквиру Пиротског округа) и Нишки срез (који је био у саставу Топличког округа), који су само периферно залазили на простор Источне Србије па их нисмо узимали у разматрање.

Следећа административно-територијална подела датирана из 1896. године према којој је задржан исти број округа у Краљевини Србији, али је дошло до извесног прегруписавања округа и срезова. Ове измене су обухватале и Источну Србију па је тако у саставу Крајинског округа формиран Брзопаланачки срез, Моравском округу је додат Деспотовачки срез, укинут је Црноречки а формиран Нишки округ у чији састав су ушли Алексиначки, Нишки, Сврљишки и Бањски срез, док су Тимочки округ чинили Заглавки, Бољевачки и Тимочки срез.

Законом из 1899. године, у Крајинском округу је формиран Неготински срез, а коначна подела Краљевине Србије пре балканских ратова је извршена 1902. године, према којој је било укупно 17 округа, при чему у Источној Србији остала на снази административно-територијална подела чија је последња промена извршена поменутиим законом из 1899. године (Скица 14.).

Скица 14. Источна Србија са поделом на окружна подручја 1902. године (11-Појаревачко; 5-Крајинско; 14-Тимочко; и делови Моравског, Крушевачког и Нишког окружног подручја)

Узимајући у обзир динамику и обим административно-територијалних промена у Краљевини Србији, за приказ демографских промена у Источној Србији у периоду 1884-1910. године користили смо податке који су сведени према територијалној подели на *сталне рејоне демографска истраживања*, који су нам, уз минимална одступања у односу на територијални обухват истраживања, омогућили поређење показатеља у наведеном периоду и усаглашавање са подацима виталне статистике. Према шеми сталних рејона за демографска истраживања географски простор Источне Србије обухвата 5 рејона првог степена (Млава, Крајина Тимок, Поморавље и Нишки крај), а у наредним излагањима ће бити више речи о њиховој окружној и среској структури, и проблему прегруписавања података.

Први званични статистички подаци о живорођеној деци на територији Централне Србије потичу из 1863. године, односно од формирања статистичког одељења које је преузело бригу о виталној статистици, мада је регистрација виталних догађаја почела знатно раније (у Београду од 1816. године) у организацији црквених власти. Подаци који се могу пронаћи у црквеним књигама су, у историјско-демографском смислу изузетно значајни, али су истовремено непоздани за прецизнија демографска истраживања. Из наведених разлога, као и у случају пописне статистике, промене у кретању наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1880-1910. године, приказали смо процењеним подацима виталне статистике који су сведени на сталне рејоне за демографска истраживања. Треба нагласити да у Источној Србији није било значајних разлика између поделе на округе и поделе на сталне рејоне за демографска истраживања, према којој Источна Србија обухвата пет рејона и 24 среза (Млава-5 срезова, Крајина-3 среза, Поморавље-7 срезова, Тимок-4 среза и Нишки крај-5 срезова). Стара окружна подела Србије и размештај срезова почетком 1953. године чинили су основу за демографско рејонирање, а шема по којој су прегруписани подаци виталне статистике у Источној Србији у периоду 1880-1910. године нам говори о минималним одступањима демографских рејона у односу на окружна подручја:

Крајина:

1880-1889 године: 95% Крајинског округа+2,5% од тога на име општина припојених из Бугарске;

1890-1905 године: одговарајући срезови+2,5% од збира и -5% од збира срезова (рејону Тимок);

1906-1910 године: 95% округа Крајинског+2,5% од тога.

Млава:

1880-1889 године: 95% округа Млава;

1890-1905 године: одговарајући срезови-5% од збира срезова (рејону Подунавље);

1906-1910 године: 95% округа Млава 95%.

Нишки крај:

1880-1889 године: Алексиначки округ+45% Нишког округа (на име срезова Нишког и Заплањског)+15% Тимочког округа (на име Сврљишког);

1890-1905 године: одговарајући срезови;

1906-1910 године: Нишки округ+14% Расинског округа (на име среза Ражањ).

Поморавље:

1880-1889 године: Моравски и Јагодински округ;

1890-1905 године: одговарајући срезови;

1906-1910 године: Моравски округ.

Тимок:

1880-1889 године: 85% Тимочког округа+3% од тога на име припојених општина из Бугарске+5% рејона Крајина;

1890-1905 године: одговарајући срезови+3% од збира срезова+5%рејона Крајина;

1906-1910 године: Тимочки округ+3% од тога+5%рејона Крајина.

Административно–територијалне промене у Србији после Првог светског рата биле су тесној вези са настанком и унутрашњом политиком Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. године, Краљевине Југославије), у којој је од 1919-1923. године вршено утврђивање државних граница. Граница Краљевине Србије која је утврђена Букурештанским миром из 1913. године, на простору Источне Србије проширена је одредбама Нејског уговора из 1919. године припајањем одређеног броја општина које су до тада припадале Бугарској. Тако су Неготском срезу припојене општине Александровац-Злокуће, Браћевац, Ковилово и Црномасница-Томиславово; Крајинском срезу су припојене општине Велики Јасеновац и Шипиково; Зајечарском срезу су придодате општине Градсково и Халово. Уставом из 1921. године, укинута је дотадашња подела Србије на округе, а законом из априла 1922. године укинуте су покрајине и уведена подела на 33 области, при чему су се на територији Источне Србије налазиле две области (Пожаревачка и Тимочка) целом површином, и делимично још три области (Скица 15.).

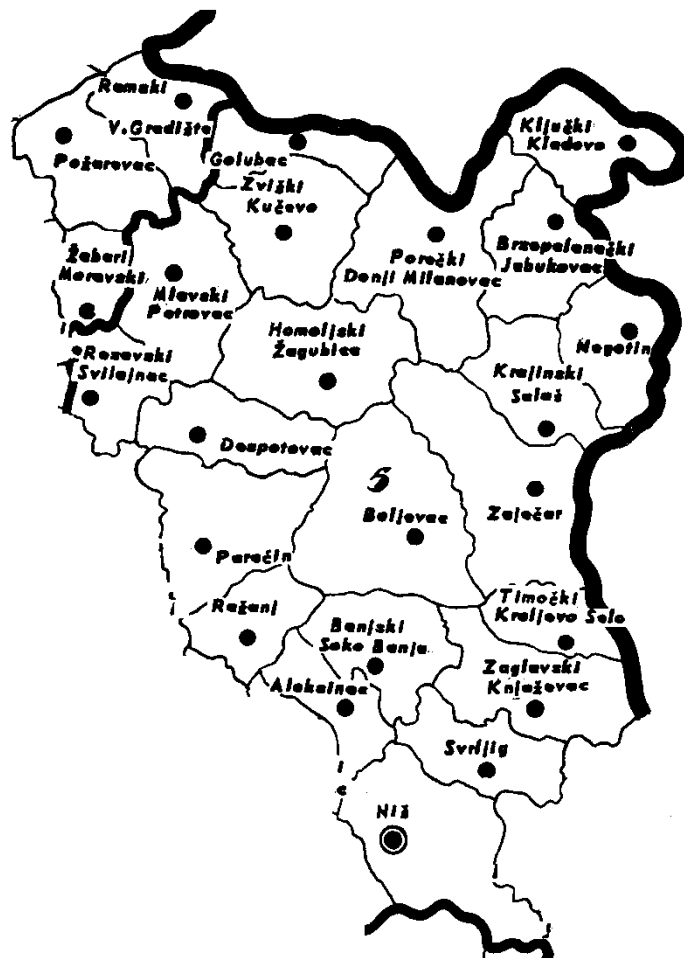
Скица 15. Источна Србија са поделом на жупанијске области и срезове 1921. године (Пожаревачка, Тимочка, и делови Моравске, Крушевачке, и Нишке жупанијске области)

Структура жупанијских области 1922. године по окрузима у Источној Србији је била следећа:

<i>Пожаревачка жупанијска област:</i>	Пожаревачки округ са срезовима;
<i>Тимочка жупанијска област:</i>	Крајински и Тимочки округ са срезовима;
<i>Моравска жупанијска област:</i>	Моравски округ са срезовима;
<i>Крушевачка жупанијска област:</i>	Ражањски срез;
<i>Нишка жупанијска област:</i>	Бањски, Алексиначки, Сврљишки и Нишки срез.

Подела на жупанијске области је у Источној Србији била значајно ослоњена на претходну окружну поделу, тако да са изузетком спајања Тимочког и Крајинског округа, није дошло до значајних структурних промена у односу на административно-територијалну поделу из 1902. године (*Завод за статистику и евиденцију НР Србије, 1955, 45-54*).

Међутим, да је питање административно територијалне поделе, односно њених унтрашњих граница било доминантно у новој балканској држави потврђују бурна етно-политичка превирања у Краљевини Југославији, која су кулминирала 1929. године када су законом из октобра 1929. године укинуте области уместо којих је установљено 9 бановина. Скоро све бановинске границе кориговане су 1931. године, а на нижем нивоу, у односу на срезове и општине, територијалне промене у оквиру бановина извршене су 1931. и 1932. године. У овом периоду, осим груписања одређеног броја општина по срезовима, није било значајних промена средње структуре Источне Србије у односу на претходну поделу, а њена територија се нашла у оквиру две бановине (24 среза), највећим делом у оквиру Моравске бановине (21 срез) и мањим делом у оквиру Дунавске бановине којој су припала подручја Стига и Браничева (Скица 16.).

Скица 16. Источна Србија са поделом на бановине и срезове 1931. године -делови Моравске и Дунавске бановине

Информације о кретању броја становника Источне Србије између два светска рата добијамо из пописа становништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије. По јединственој методологији изведена су два пописа становништва, и то 1921. и 1931. године. После Првог светског рата, по уједињењу у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, приступило се првом попису становништва 31. јануара 1921. године када границе Краљевине још нису биле дефинитивно утврђене. Претходни резултати пописа публиковани су 1924. године, а дефинитивни тек 1932. године. Резултати пописа од 1921. године приказани су у оквиру оне административно-територијалне поделе, које је постојала пре Првог светског рата. То значи да су за ужу Србију и Космет приказани по претходним окрузима и срезовима, а за Војводину у оквиру жупанија и котара. У претходним резултатима објављен је број домаћинстава по

општинама. Остали подаци прикупљени пописом нису обрађени. Попис од 1921. године био је само делимично обрађен. Из предговора књиге претходних резултата види се да су из пописница добијени сви уобичајени подаци код пописа (пол, старост, брачно стање, занимање, место рођења, писменост, поданство итд.), па и неки мање уобичајени подаци (служба у војсци, учешће у ратовима). Највећи део тог материјала је остао неискоришћен, а дефинитивни резултати овог пописа објављени су у једној књизи, која је изашла тек 1932. године. Обележја становништва (пол, старост, брачно стање, пребивалиште, држављанство, занимање, матерњи језик, знање других језика, вероисповест, писменост, телесне и душевне мане, број живорођене деце, учешће у рату) обрађена су и исказана по различитим територијалним нивоима, при чему је највиши ранг управно територијалне организације у попису 1921. године представљала покрајина, док су следећи по рангу били окрузи, срезови и општине. (*Радовановић С.*, 2005, 38-39; *Завод за статистику и евиденцију НР Србије*, 1953, 39)

Други међуратни попис становништва извршен је у Краљевини Југославији 31. марта 1931. године, а коначни резултати овог пописа објављени су у четири књиге, међу којима је, и књига присутног становништва по вероисповести. Податке из пописа становништва 1931. године, државна статистика је исказала према стању управно-територијалне организације Краљевине Југославије на дан 30. јануара 1933. године.

Компоненте популационе динамике и етнодемографске промене становништва Источне Србије у периоду између два светска рата смо приказали кроз промене кретања броја становника између 1921-1931. године према тадашњој административно територијалној подели на срезове којих је на територији Источне Србије било укупно 22, од чега је 18 срезова својом територијом у потпуности припадало дефинисаној области Источне Србије, док је 4 среза припадало Источној Србији само делимично.

Природно кретање становништва Источне Србије у периоду 1921-1931. године смо приказали према подацима виталне статистике који су сведени на рејоне сталних демографских истраживања, а њихово прегруписавање у овом периоду је приказано следећом шемом:

Крајина:

1911-1940 године: одговарајући срезови-25% Крајинског среза на име рејона Тимок;

Млава:

1911-1940 године: одговарајући срезови+58% Моравичког среза;

Нишки крај:

1911-1940 године: одговарајући срезови;

Поморавље:

1911-1940 године: одговарајући срезови;

Тимок:

1911-1940 године: одговарајући срезови+25% Крајинског среза.

Уставом ФНР Југославије од 31. јануара 1946. године послератна територија Југославије је подељена на шест народних република, а Уставом НР Србије из 1947. године, територија Србије је подељена на тзв, "Ужу Србију" (15 округа и Град Београд), и АП Војводина и Аутономне Косовско-метохијске Области. У оквиру ове поделе на територији Источне Србије су се целом својом површином налазили Пожаревачки и Тимочки округ са 17 припадајућих срезова, а делимично су се налазили Моравски (4 среза), Крушевачки (1 срез) и Нишки округ са 4 среза. Према административно-територијалној подели из 1947. године окружна и средња структура Источне Србије су скоро идентичне оној из 1921. године, при чему је једина промена настала у Зајечарском срезу где је простим издвајањем формиран и Борски срез.

Законом из 1949. године извршена је подела територије НР Србије на 6 области, од чега се једино Тимочка област целом својом површином налазила на територији Источне Србије, док су Београдска, Крагујевачка и Нишка област само делимично биле на простору Источне Србије (Скица 17), а пописни резултати од

1948. године су објављени према управно-територијалној подели из 1949. године на области и срезове.

Скица 17. Источна Србија са поделом на области и срезове 1949. године

Априла 1952. године, извршена је нова подела НР Србије на општине, градове и срезове, према којој су приказани резултати пописа становништва из 1953. године.

Најкрупније промене у административно-територијалној подели Србије у XX веку су се десиле укидањем срезова и увођењем општина (од пописа 1961. године), што се непосредно одразило на упоредивост са пописним подацима из 1948. и 1953. године који су дистрибуирани по срезовима. Узимајући у обзир да се ове промене временски поклапају са почетком најплоднијег периода српске пописне и виталне статистике, односно прикупљања и објављивања најобимније, најдетаљније и најпоузданије статистичке грађе, као и да у периоду од 1961-2011. године није било значајних административно-територијалних промена што

доступне податке чини упоредивим, територијални оквир истраживања етнодемографских карактеристика развика становништва Источне Србије на основу података пописне и виталне статистике од средине XX до почетка XXI века представља простор који према административно-територијалној подели која је важила на дан 31.03. 2002. године обухвата 24 општине и Град Ниш, који су распоређени у 6 округа, од чега су се Браничевски, Борски и Зајечарски округ налазили целом својом површином, док су Поморавски и Нишавски округ били заступљени са по 4 општине, а Расински са 1 општином на територији Источне Србије (Скица 18.). Размештај општина у Источној Србији према окрузима је био следећи:

Браничевски округ: Велико Градиште, Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Пожаревац и Петровац;

Борски округ: Бор, Кладово, Мајданпек и Неготин;

Зајечарски округ: Бољевац, Зајечар, Сокобања и Књажевац;

Поморавски округ: Свилајнац, Деспотовац, Ћуприја и Параћин;

Расински округ: Ћићевац;

Нишавски округ: Ражањ, Алексинац, Сврљиг и Град Ниш.

Скица 18. Источна Србија са поделом на општине

Из свега наведеног можемо закључити да, после дефинисања територијалног оквира истраживања историјско-демографских и етнодемографских карактеристика Источне Србије, основни методолошки проблем представља усаглашавање података пописне и виталне статистике са административно-територијалним поделама. Зато смо се определили за простор који је у основи, јасно дефинисан, физичко-географски и антропогеографски утемељен, а истовремено и прилагођен карактеру истраживања и честим административно-територијалним променама, које са различитоом периодиком пописивања и променама методолошких решења пописне и виталне статистике директно утичу на упоредивост објављених статистичких података.

2.5. Извори података за етнодемографска проучавања и методолошки проблеми етно-статистичке евиденције становништва Србије

Проучавање демографских карактеристика становништва по националности већ дуже време представља интерес, како демографије, тако и других наука и научних дисциплина. Етнодемографске разлике у Србији намећу и потребу за испитивањем њихових узрока, односно доминантних фактора који су на те разлике утицали, почев од историјско-географских, историјско-демографских, културно-цивилизацијских, политичко-географских, асимилационих, па све до етно-психичких и осталих фактора који утичу на стварање и обликовање једног етноса. Интензивни друштвени догађаји у Србији, нарочито у првој половини и крајем XX века, били су обележени значајним политичко-географским променама које су у својој основи имале етнодемографске процесе који и данас утичу на исцртавање етничке карте Балканског полуострва. Кроз процесе етничке хомогенизације и консолидације на територији бивше СФР Југославије дошло је до стварања нових политичко-територијалних јединица чије су административне (републичке) границе крајем XX века постале и државне, а којима су први озбиљнији елементи државности поступно уграђивани, почев од поделе Краљевине Југославије на бановине, па до познатих амандмана на Устав СФРЈ из 1974. године. С обзиром на чињеницу да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Југославија, била етнички хетерогена држава, сачињена претежно од јужно словенских народа који су се услед интензивних унутрашњих миграција у одређеној мери измешали, распад заједничке државе по авнојевским границама је оставио одређени број националних заједница ван својих данашњих држава. Оне су, у зависности од законске регулативе, постале националне мањине или етничке групе, што је довело до појачаног интереса за проучавањем етничких структура и етнодемографских процеса у новонасталим државама. Мултиконфесионалност и мултиетничност бивше државе, током целог времена њеног постојања, у снажној мери су утицали на укупан демографски развитак Југославије чија је једна од основних карактеристика била изразита дивергентност према етничкој припадности, о чему посебно сведоче показатељи природног кретања становништва. Знатан број припадника националних и етничких мањина

представља једну од карактеристика данашњег националног састава Србије. Етничку хетерогеност Централне Србије и Војводине показали су и резултати пописа становништва из 2011. године, према којима Срби чине удео од 83.3%, док се у оквиру још 20 националних или етничких заједница декларисало око 12% становништва.

Основни извори етностатистичких података у Србији су пописи становништва и витална статистика, а етничка обележја која се могу добити из пописа становништва су национална припадност, вероисповест и матерњи језик. Етнодемографска пручавања у Србији су могућа од времена организовања редовних статистичких истраживања становништва, пре свега пописа становништва и виталне статистике. Етностатистички подаци који су добијени у укупно 16 пописа спровдених у Кнежевини и Краљевини Србији у периоду од 1883.-1910. године, као и два пописа у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевини Југославији из 1921. и 1931. године су од непроцњивог значаја, али су истовремено оскудни и са ограниченим дистрибуцијама. Методолошке разлике, неједнаки временски интервали пописивања као и различите друштвено-политичке околности под којима су пописи у Србији спровођени у наведеном периоду, довели су до тога да се резултати ових пописа одликују различитим степеном поузданости, неупоредивошћу података и неуједначеношћу обележја становништва, што у знатној мери отежава демографска пручавања (Радовановић С., 2005, 38). До пописа 1948. године, подаци о националној припадности се могу добити углавном посредно (изузев 1866. године), преко питања о матерњем језику и вероисповести, док је директно извођење националне структуре становништва Србије могуће у свим послератним пописима (1948-2011. године) који обезбеђују податке о националној припадности. Ти подаци су прикупљани под условима уставних начела која су гарантовала потпуну слободу националног изјашњавања свих грађана, односно према субјектином критеријуму изјашњавања који је резултирао декларисаном, а не и „стварном“ сликом етничког састава становништва.

Иако постоји проблем квалитета етностатистичких података који су добијени у пописима становништва Краљевине и Кнежевине Србије, добијени подаци нам ипак могу дати представу о ондашњој етничкој структури. Од 1834-

1874. године пописи у Кнежевини Србији су обухватили целокупно становништво, при чему Турци, било у војсци или у грађанству, нису пописивани, док су Цигани само делимично обухватани пописима све до 1866. године. Када је у питању етничка структура Источне Србије, централно место заузима питање бројности и удела влашког становништва које је према званичним статистичким подацима из XIX века третирано као румунско, односно цинцарско становништво. Директно извођење националне структуре на основу података званичне статистике је први пут било могуће већ половином XIX века јер питање о националној припадности постављено у попису становништва из 1866. године, при чему није познато како је то питање формулисано, као ни да ли је дато упутство за давање одговора, али је постојао јасан циљ да се утврди за сваког становника да ли је влашке, циганске или које друге несрпске народности. На основу резултата овог пописа који су публиковани у Државопису Србије из 1869. године, утврђено је да је у тадашњој Србији, осим Срба било и 10,5% Влаха, који су били тада (као и данас) готово у потпуности сконцентрисани на територији Источне Србије.

Попис становништва из 1874. године није ни у каквом облику узимао у испитивање националну припадност, док се у наредних 6 пописа спроведених у Краљевини Србији поштовала одлука са VIII заседања Међународног статистичког конгреса у Петрограду 1872. године, када је одлучено да се у попис уведу и питања о матерњем језику и вероисповести. Иако је питање о националној припадности изостало у скоро свим пописима становништва Србије до 1910. године, увођење у попис питања о матерњем језику становништва је омогућило да се на основу пописних резултата на посредан начин добије представа о етничкој структури Источне Србије тог времена. "Како није била дата никаква дефиниција матерњег језика, а поистовећени су румунски и влашки језик, практично је могуће поређење само за становништво које говори румунски-влашки, а православне је вероисповести. Због тога се у нашој научној литератури најчешће налази на податке који под именом Влаха приказују сво романско становништво ондашње Србије под којима се подразумевају Аромуни, Власи, Саракачани и Дасорумуни, који имају два говора, мекши, који се говори у Морави, Млави, Пеку и нешто у Тимоку, и који је говор Сибињских Влаха, и други, тврђи, који се говори у

Тимоку, а нарочито у Неготинској Крајини, и који је говор Влаха у Влашкој" (*Радовановић С.*, 2002, 542-543)

У југословенским пописима становништва спроведеним између два светска рата (1921. и 1931. године), тежиште је стављено на питања о матерњем језику и вероисповести, преко којих су се посредно стицале информације о етничкој структури југословенског становништва. После Првог светског рата, по уједињењу у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, приступило се првом попису становништва, 31. јануара 1921. године, и ако границе Краљевине још нису биле дефинитивно утврђене. Претходни резултати пописа су објављени 1924. године, а дефинитивни тек 1932. године, и то у оквиру оне административно-територијалне поделе која је важила пре Првог светског рата. У првом југословенском попису становништва из 1921. године, као матерњи језик могао је да се упише само неки од тзв. "живућих" језика, док се није смео исказати на пример, латински или јеврејски. Македонски језик се није могао уписивати као одговор о матерњем језику, а класификација према којој су објављени резултати садржала је називе народности. Тако је, према одговорима на питање о матерњем језику, ондашња статистика исказала националну структуру становништва према следећим модалитетима: Срби или Хрвати, Словенци, Чехословаци, Русини (Рутени, Малоруси), Пољци, Немци, Мађари, Арнаути, Турци, Румунски Цинцари, Талијани, Французи, Енглези, остало и непознато. У коначним резултатима је изложено присутно становништво по матерњем језику и вероисповести за сваку општину, тако да етничку структуру становништва Источне Србије према резултатима овог пописа можемо добити само посредним путем, односно анализом одговора на питања о матерњем језику.

Други међуратни попис становништва извршен је 31. марта 1931. године у Краљевини Југославији, а коначни резултати овог пописа су објављени у четири књиге, међу којима је и књига о вероисповести (*Група аутора*, 1953, 39). Иако је у попису 1931. године било постављено питање о народности, ови подаци нису објављени. Очигледно у намери да се створи представа о етничкој монолитности народа јужнословенског порекла, методолошким упутствима је било предвиђено да се све ове народности искажу као једна-југословенска, док је за народности нејужнословенског порекла било прописано уписивање њихове конкретне

етничке припадности, нпр. немачка, мађарска, турска итд. (Станковић В., 1992, 160). Попис из 1931. године је имао слична методолошка решења за питање о матерњем језику као и претходни. И у овом попису македонски се није пописивао, док су резултати исказани према следећим групама: српски, хрватски, словеначки (сви као једна група), остали словенски (као друга група), мађарски, немачки аустријски и остали (сваки језик има појединачну колону). Румунски језик се није нашао у статистичкој класификацији језика према којој су објављени резултати.

У Србији је од Другог светског рата до данас спроведено укупно осам пописа становништва, од чега је шест пописа спроведено у оквиру СФРЈ, један у Савезној Републици Југославији, док је последњи попис становништва спроведен 2011. године у самосталној Републици Србији. Када говоримо о националној структури становништва Србије према резултатима наведених пописа, морамо имати у виду чињеницу да располажемо само бројем ”национално декларисаних”, што не мора увек да се подударе са „стварним“ националним саставом. То указује на утицај многих фактора на национално опредељење, од различитих методолошких решења етностатистичке евиденције, до социо-културних, дрштвено-политичких, интеграцијских, економских и других фактора. Примена субјективног критеријума у статистичким истраживањима становништва имала је, у извесној мери, неповољан утицај на тачност пописних етностатистичких резултата, јер је омогућавала видне осцилације у бројности појединих етничких заједница. Иако према препорукама Конференције европских статистичара за попис становништва и станова Организације Уједињених Нација питања о националности, вроисповести и матерњем језику спадају у групу тзв. ”допунских обележја”, а у неким западно-европским земљама се чак сматрају питањима личног-приватног карактера, етничка припадност је на простору бивше Југославије, током целог времена њеног постојања сматрана је значајним показатељом.

Проблем статистичког праћења етнодемографских промена у Србији је нарочито изражен на примерима еволуције муслиманског/бошњачког и југословенског етничког идентитета. Према пописној методологији из 1948. године, категорија муслимана је имала посебан третман који се садржао у томе да су муслимани, у целини, третирано као Југословени при чему су се могли

изјашњавати као *Муслимани опредељени*, у смислу југословенског етничког порекла (нпр. Срби-Муслимани, Хрвати-Муслимани, Македонци-Муслимани) и као *Муслимани неопредељени*. ”Таква дистрибуција муслимана, појавила се у југословенској пописној статистици први и последњи пут (уводна објашњења књига IX, Попис 1948. године), с тим што су приликом обраде пописног материјала национално опредељени муслимани били укључивани у односну националност, док су посебно исказивани само неопредељени муслимани” (*Радовановић С., Радовановић М., 1998, 13*). У попису 1953. године за Муслимане и лица која нису осећала јаку националну припадност уведене су категорије *Југословен-неопредељен* (ако су југословенског порекла) и *национално неопредељен* (за остале припаднике националних мањина), што је имало за последицу демографски раст прве категорије, “мада се основано може претпоставити да 1953. године неопредељеним Југословенима, поред Муслимана, припада и одређени број осталих флотантних етничких скупина” (*Радовановић С., 1995, 187*). Званична југословенска статистика у пописну методологију из 1961. године уводи нову националну одредницу *Муслиман*, али у етничком смислу тако да, идентификацијом религијског са националним обележјем, директно учествује процесу етничке консолидације Муслимана; од 1971-1991. године појмовно одрђење речи Муслиман са великим почетним словом је подразумевало етничку, а малим словом верску припадност; у попису 2002. године у званичну статистичку номенкатуру националности је, без икаквог објашњења, уведена нова национална одредница *Бошњак*, али и задржана одредница *Муслиман*, што указује на закључак да је овакво решење, за практично исти етнички корпус, последица друштвено-политичких збивања која су се одиграла карјем XX века.

Дакле, промене става при декларисању о националној припадности и јак идеолошко-политички утицај на национално питање кроз понуђена решења различито су утицали на квалитет добијених етностатистичких података, али су и допринели растакању српског етнонационалног и етнокултурног идентитета, што је нарочито постало видљиво у периоду растурања заједничке државе Јужних Словена. Етно-културни идентитет Југословена је у свом развоју, као што смо евидентирали, у тесној вези са етничком консолидацијом Муслимана/Бошњака.

Иако је идеја југословенства старија од социјалистичке Југославије и специфична по тежњи за надрастањем сопствене нације и идентификацији са називом државе (слично данашњем наднационалном европејству), она никада није ни добила праву шансу за конституисање и етничку консолидацију. Од 1961. године категорија Југословени скоро потпуно губи пређашње етнонационално и цивилизацијско значење и добија обележје флотантне и недефинисане популације на шта упућује и сврставање Југословена у свим пописима у од 1961-1981. године у категорију *национално неопредељених*, док се у пописима 1991. и 2002. године сврстава у категорију национално опредељених, с тим што је за 1991. годину дато само објашњење да ће се у редоследу класификације наћи иза народа, а испред народности, и то без икакве ближе одреднице шта се подразумева под појмом Југословен.

Међутим, док појава Југословена као националне одреднице донекле и има своје објашњење кроз примену разних методолошких решења пописивања, етнички мешовите бракове, идеолошки приступ националној декларацији, или потребу етничке мимикрије у одређеним друштвено-политичким околностима (пример Срба у Хрватској или Влаха и Рома у Србији), појава национално неопредељених и регионално опредељених је нешто сложенија и треба је посматрати у ширем друштвеном контексту. На пример, у попису становништва Словеније из 2002. године скоро 10% становништва није желело да се национално декларише, односно сврстало се у групе непознато, национално неопредељен или нису дали никакав одговор. С друге стране, у Србији (без Косова и Метохије) се исте године 2.9% становништва сврстало у групе остали, неизјашњени и неопредељени, регионално опредељени и непознато, док се као Југословен (категорија која је статистички скоро нестала у Словенији и Хрватској) изјаснило чак 80.721 или 1.08% што их, иза Мађара, Бошњака и Рома, ставља на четврто место у рангу "националних мањина" (Кнежевић А., 2005, 104). Према резултатима пописа становништва из 2011. године удео неизјашњених, регионално опредељених и непознатих у Србији је повећан у односу 2002. годину и износи 3,8%, док је удео Југословена опао на свега 0,3%.

Посебан проблем представља недостатак ваљане и општеважеће дефиниције појма за припаднике мањинских заједница. Како у статистичкој

документацији, тако и у научној и стручној литератури постоје разлике у употреби термина којима се ове заједнице називају; *етничке мањине, националне мањине, етничке заједнице, народности, националности*. Пред Други светски рат па до 1963. године у званичној употреби је био термин *национална мањина*, потом је овај назив из идеолошких разлога применан у категорије *народност* и *етничка група*², при чему се незванично подразумевало (јер није ни било званичних дефиниција) да су народности у идеолошком смислу и политичком утицају биле ближе народима и у предности у односу на етничке групе које су биле на дну ове лествице.

Подаци о националном саставу становништва Србије у попису 2011. године прикупљени су на основу слободног изражавања становника. Питање у пописници је било отвореног типа у коме се није нудио ни један одговор, осим што је постојао додаток питању који гласи: ”према чл. 47. Устава Републике Србије, грађанин није дужан да се изјасни” (*Главни инструменти Пописа становништва, домаћинства и станова 2011-Образац П-1*, РЗС, 2011.). Када је у питању методологија националне декларације у другим бившим југословенским републикама, у пописима становништва су примењивани појмови ”народност” у Хрватској (2001. и 2011. године), односно ”народна/етнична припадност” у Словенији (2002. године), са питањима тзв. затвореног типа, која су подразумевала национално опредељење према унапред понуђеним одговорима. У Хрватској је био понуђен одговор Хрват/Хрватица, док је за остале уписиван одговор, а у Словенији је било понуђено декларисање у три категорије (Словенци, Италијани и Мађари), а затим питање тзв. отвореног типа у коме се није нудио ни један одговор. Питање националне декларације у попису становништва у Македонији (2002. године) је постављено на исти начин као и 1991. године уз предвиђену могућност неизјашњавања (*Мрђен С.*, 2002, 98-100). Из политичких интереса међународног протектората, попис становништва у Босни и Херцеговини још увек није спроведен (последњи попис је одржан 1991. године), док су пописи у Црној Гори спроведени 2003. и 2011. године показали снажан утицај политике на национално изјашњавање кроз статистички уочљиве разлике

² Југословенски самоуправни социјализам декларативно није тежио систему вредности у којем ће бити било какве, а посебно националне ”већине” и ”мањине”.

национално декларисаних Срба и Црногораца и њиховог матерњег језика, у односу на све постојеће претходне пописе становништва.

Основна методолошка разлика Пописа становништва, домаћинства и станова Србије 2002. и 2011. године у односу на претходне пописе, а која директно утиче на упоредивост кретања броја становника са резултатима претходних пописа, односи се на промену дефиниције сталног становништва. У попису 2002. и 2011. године примењене су међународне препоруке (*Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region*, New York and Geneva, 1998), на основу којих су извршене неке значајније измене. За разлику од пописа 1991. године, када су у стално становништво, поред становништва у земљи, били укључени и сви југословенски грађани који су радили или боравили (као чланови породице) у иностранству, у пописима од 2002. године у стално становништво су укључена само лица на раду или боравку у иностранству краћем од једне године. У складу с тим, страни држављани који су радили или боравили у Републици Србији годину дана и дуже укључени су у стално становништво, док у попису 1991. године страни држављани на раду-боравку у нашој земљи нису били укључени у стално становништво. Ово се, наравно, одразило на релативизацију пораста или пада одређаних националности исказаних у резултатима пописа становништва из 2002. и 2011. године.

Уобичајени метод у етнодемографским проучавањима је статистичка анализа разлика између субјективних и објективних етничких обележја. Зато се, у циљу добијања прецизнијих резултата, користи укрштање одговора о националној припадности и одговора на питање о матерњем језику. Питање о матерњем језику је, осим у попису 1948. године, постављано у свим одржаним пописима становништва у Србији после Другог светског рата. У етнодемографским и етностатистичким истраживањима становништва Србије, матерњи језик се третира као објективније обележје од националне припадности, јер је језик једна од основних карактеристика народа, па није случајно када се називи народа врло често слажу са њиховим језицима. Остављајући по страни граничне случајеве двојезичних група становништва, може се приметити, да, с једне стране, извесне језичке разлике (рецимо нормандски и провансалски дијалекти у Француској, или високо и ниско-немачки дијалекти у Немачкој) не ремете јединство етничке

националности, и да, са друге стране, језичне сличности (рецимо између Швајцараца и Немаца који говоре немачки; између великоруске, белоруске и украјинске народности) не доводе до етничког јединства (*Сентић М., Брезник Д., 1968, 144*). Када је у питању Србија, језик не мора увек бити довољна одредница за припадност некој националној групи јер није ретка појава да више етничких заједница говори истим матерњим језиком, а у пописима декларише различиту националност. Пример за то је језичко јединство Срба, Црногорца, Муслимана/Бошњака и Југословена, мада је према резултатима пописа из 2002. године евидентна појава језичког трансфера из српског говорног подручја ка новонасталим језицима који би требали да заокруже текуће процесе етно-политичке генезе и етнодемографске консолидације на простору бивше Југославије.

Међутим, неподударност језичке и националне припадности у Србији јавља се често као последица флотантног понашања одређених етничких група, али и услед асимилационих процеса, када неке етничке групе прихватају као основно средство општења други језик. У попису 1953. године, значајна одступања су забележена код Турака и Влаха, у попису 1991. године код скоро свих националности осим Срба и Црногораца³, док је код Рома ово неслагање значајно у скоро свим пописима становништва. Према резултатима пописа становништва из 2002. године, висок степен неподударности националне припадности и матерњег језика (преко 90%) постоји код Срба, Албанаца, Бошњака, Словака и Мађара, док је највећи ниво неподударности забележен код Црногораца, Југословена, Муслимана, Хрвата, и Македонаца.

Питање о вероисповести је у XX веку постављано у пописима 1921., 1931., 1953., 1991., 2002. и 2011. године. Питања о вероисповести у пописима 1921. и 1931. године су постављена без наглашавања субјективног карактера, тако да су одговори представљали и формалну припадност одређеној вероисповести.

³ Тако је 1953. године број Влаха у Србији износио 30000, али је исте године око 170.000 лица изјавило да им је матерњи језик влашки. Слична ситуација је била и 1991. године када је 54.000 декларисаних Срба изјавило да им је матерњи језик влашки. Исте године код Југословена најчешће се јавља матерњи језик српски или хрватски, док је 21% Бугара навело српски као матерњи језик. Неподударност националности и матерњег језика Муслимана у попису 1991. године (подударност је износила свега 33,6%) је последица декларисања већине Муслимана из Рашке области "бошњачког" језика који није био предвиђен статистичком номенклатуром језика, па је био сврстан у категорију "остали језици" (*Радовановић Светлана, 1995, 206*).

Класификацијом су биле предвиђене: православна, римо-католичка, грчко-католичка, евангелистичка, муслиманска, израелска, и друге вере, као и могућност одговора за лица без конфесије. У послератним пописима становништва питање о вероисповести није постављано у већини пописа становништва, а враћа се 1991. године, у време генерисања политичке кризе пред распад бивше заједничке државе, а пре свега у функцији националног пребројавања и прегруписавања. Одговори на ово питање у послератном периоду добијани су по субјективном критеријуму, на основу личног убеђења и схватања религије.

Поред пописа становништва, подједнако важан извор података, без кога је незамисливо било какво аналитичко етнодемографско истраживање, је витална статистика (стаистика природног кретања-рађања, смрти и склопљених и разведених бракова). Статистика виталних догађаја се у Србији бележи још од прве половине XIX века, али је дистрибуција података по националности доступна тек од педестих година XX века. Витална статистика у послератном периоду је, као и пописна, била подложна методолошким променама, нарочитито 1965-1970. године, када је из, највероватније идеолошких разлога, обустављено прикупљање и објављивање виталних догађаја по националности, што отежава етнодемографска проучавања из тог периода. Ово је посебно важно за демографско проучавање оних националних заједница које су управо у том периоду ушле у негативан природни прираштај чији почетак је немогуће тачно датирати.

Непоклапање стварног етничког идентитета и етничког опредељења је највеће при пописима становништва, док је у виталној статистици нешто мање код рађања, а најмање при регистрацији смрти где известиоци најчешће враћају умрло лице у групу етничког порекла. Основни недостатак важеће методологије регистрације и објављивања података о броју рођених по националности представља чињеница да су дистрибуирани по националности мајке. Национална декларација мајке је субјективног карактера и не мора одражавати њену националну припадност што доводи до појаве да се код одређених националних заједница дешавају разлике у националној декларацији при рађању и смрти, што је нарочито видљиво код влашке и ромске популације (*Кнежевић А.*, 2010, 53).

Етничка структура Србије у послератном периоду указује на њен мултинационални карактер који је формиран под утицајем бројних фактора који се могу разврстати у демографске, који подразумевају промене етничке структуре услед диференцијалног демографског развитка по националности (разлике у природном прираштају и миграцијама становништва и њиховом утицају на структуре); и недемографске, међу којима се истичу промена става при националном декларисању у пописима становништва и различита методолошка решења приликом пописа становништва која су се мењала у складу са друштвено-политичким околностима. Као резултат поменутих чинилаца поједине националне заједнице су с временом повећавале свој број и удео у укупном становништву, док су друге имале стагнирајуће или негативне трендове у попуационој динамици што је утицало на промену етничке структуре становништва Србије. Анализирајући попуациону динамику Србије после Другог светског рата, примећујемо да нису истовремено, са истим уделом и интензитетом партиципирале све националности (Табела 1.). Велике разлике у темпу раста појединих националности условљене су, пре свега, потпуно различитим репродуктивним понашањем етничких заједница које живе у Србији. Тако се на једној страни издвајају албанска и ромска (посебно део исламске вероисповести) популација код којих се примећују веома благе промене репродуктивног модела, а на другој страни све остале националности (осим Муслимана/Бошњака), код којих је раније, или од почетка деведесетих година, биолошко обнављање становништва знатно испод нивоа неопходног за просту репродукцију (Радовановић С., 1995, 191). Уочљив пад укупног броја становника Србије, као и албанске популације према резултатима пописа из 2002. године је проузрокован чињеницом да попис становништва није одржан на територији Косова и Метохије.

Табела 1. Становништво Србије према националности у периоду 1948-2011.

године

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*	2011
УКУПНО	6527966	6979154	7642227	8446591	9313677	9778991	7498001	7186862
Срби	4823730	5152939	5704686	6016811	6182159	6446595	6212838	5988150
Мађари	433701	441907	449587	430314	390468	343942	293299	253899
Бошњаци	/	/	/	/	/	/	136087	145278
Роми	52181	58800	9826	49894	110959	140237	108103	147604
Југословени	0	0	20079	123824	441941	323625	80721	23303
Хрвати	169864	173246	196409	184913	149368	105406	70602	57900
Црногорци	74860	86061	104753	125560	147466	139299	69049	38527
Албанци	532011	565513	699772	984761	1303032	1674353	61647	5809***
Словаци	73140	75027	77837	76733	73207	66798	59021	52750
Власи	93440	28047	1368	14724	25596	17807	40054	35330
Румуни	63160	59705	59505	57419	53693	42331	34576	29332
Македонци	17917	27277	36288	42675	48986	46046	25047	22755
Бугари	59472	60146	58494	53800	33455	26876	20497	18543
Муслимани	17315	81081	93467	154330	215166	246411	19503	22301
Русини	22667	23720	25658	20608	19757	18073	15905	14246
Украјинци**	/	/	/	5643	5520	5066	5354	4903
Словенци	20998	20717	19957	15957	12006	8261	5104	4033
Немци	41460	46228	14533	9086	5302	5263	3901	4064
Руси	13329	7829	6984	4746	2761	2576	2588	3247
Чеси	6760	5948	5133	4149	3225	2832	2211	/
Турци	1914	54526	44434	18220	13890	11235	522	/
Остали	9214	7807	7267	6989	17289	12925	11711	17558
Неизјашњени	/	/	/	4486	7834	10906	107732	160346
Рег. прип	/	/	/	10409	6848	4912	11485	30771
Непознато	/	1994	5604	30274	43222	50367	75483	81740

напомене: * Попис становништва 2002. године није спроведен на територији Косова и Метохије па се подаци односе на Централну Србију и Војводину; подаци за 2002. годину су исказани према новој методологији пописа;
 ** До пописа 1971. године Украјинци су укључивани у Русине;
 *** Албанци су из политичких разлога бокотовали попис становништва 2011. године.

Извор: Књиге пописа становништва Србије 1948-2011. године, СЗС и РЗС, Београд.

Посматрајући кретање броја становника Србије по националности, можемо потврдити раније изнету резервисаност о поузданости статистичких података по националности. Тако, са једне стране уочавамо изразите неправилности у кретању броја Рома и Влаха чији је основни узрок флотантност при националној декларацији у пописима становништва. Кретање броја Муслимана и Југословена било је под директним друштвено-политичким утицајем, што је са једне стране резултирало етничком консолидацијом Муслимана и стварањем бошњачке нације током деведесетих година прошлог века, а са друге стране значајним смањењем броја Југословена. Супротно томе, на динамику броја Срба, Мађара, Хрвата, Словенаца, Чеха, Словака, Македонаца, Бугара, Румуна, Русина су утицали пре свега демографски фактори, односно опадање наталитета и природног прираштаја. У том смислу навешћемо и податак да у Централној Србији и Војводини ни једна генерација Мађарица рођених пре, а Српкиња после, Првог светског рата није обезбедила своју просту репродукцију. Посматрајући кретање индекса раста по националности јасно можемо уочити три модела раста становништва на основу којих можемо груписати различите националности (Табела 2.).

Табела 2. Индекс раста становништва Србије по националности, 1948-2002.

године

	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91*	2011/02
Срби	107	111	105	103	104	99,4	95,8
Мађари	102	102	96	91	88	85,3	96,4
Мусл./Бошњаци**	468	115	165	139	114	86,3	107,7
Роми	113	17	508	222	126	114,4	136,5
Југословени	/	/	617	357	73	25,2	28,9
Хрвати	102	113	94	81	71	72,5	82,0
Црногорци	115	122	120	117	94	58,1	55,8
Албанци	106	124	141	132	128	78,7	9,4
Словаци	103	104	99	95	91	88,4	89,4
Власи	30	5	108	174	70	225,3	88,2
Румуни	94	99	96	93	79	81,7	84,8
Македонци	152	133	118	115	94	55,6	90,8
Бугари	101	97	92	62	80	76,8	90,5
Русини	105	108	80	96	91	88,1	89,6
Украјинци***	/	/	/	98	92	106,2	91,6
Словенци	99	96	80	75	69	63,8	79,0
Немци	111	31	62	58	99	75,4	104,2
Руси	59	89	68	58	93	104,6	125,5
Чеси	88	86	81	78	88	79,9	-
Турци	2849	81	41	76	81	66,1	-

напомене: *за период 1991-2011. године индекс је израчунат за територију Централне Србије и Војводине;
 ** за 2002. и 2011. годину индекс је исказан збирно за Муслимане и Бошњаке;
 *** до пописа 1971. године Украјинци су укључивани у Русине.

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије у периоду 1948-2011. године, СЗС и РЗС, Београд.

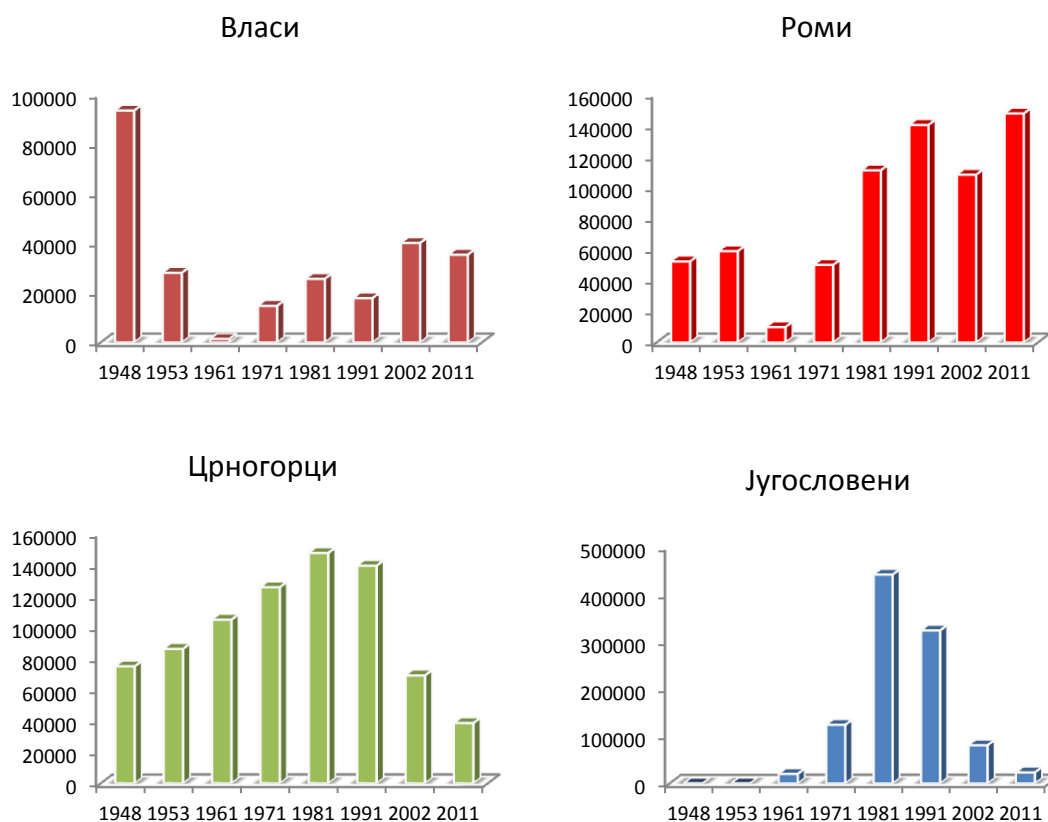
Прву групу чине националности код којих је забележено континуирано и равномерно опадање броја становника и опадање индекса пораста. Тако су Словенци, Румуни и Чеси суочени са континуираним опадањем током целог посматраног периода, док Србе, Хрвате, Македонце, Мађаре, Румуне, Бугаре,

Русине и Словаке карактеришу, прво опадање интензитета раста, а затим и опадање становништва до краја посматраног периода.

Другу групу чине националности које бележе стални пораст становништва у коју спадају Албанци, Муслимани/Бошњаци и Роми (који спадају и у трећу групу). Вредност индекса пораста Албанаца у Србији се кретала у распону од 106-128 у периоду до 1991. године, док је вредност индекса кретања Бошњака (услед раније објашњених методолошких промена пописивања) реалнаија тек од 1961. године. Ако минимизирамо разлике по националној припадности, закључићемо да је током XX века, и поред промена друштвено-економских околности, разних методолошких решења у статистици становништва, миграторних токова и мешања становништва, доминантну улогу у етнодемографским процесима у Србији имало репродуктивно понашање у оквиру хришћанског, односно исламског конфесионалног круга.

Трећу групу чине националности чији показатељи раста/пада указују на изразите неправилности у посматраном периоду. Демографска поузданост ових показатеља је под утицајем примењеног субјективног критеријума при националној декларацији (Власи, Роми); нејасног етничког идентитета због идеолошког и политичког приступа националној декларацији (Југословени, Црногорци) или етнички мешаних бракова; присилних или добровољних миграција после Другог светског рата (Немци, Турци). Ову групу националности карактеришу значајне осцилације у пописима становништва које се не могу демографски објаснити, па се не могу ни успоставити ваљани демографски трендови (Графикон 1.).

Графикон 1. Кретање броја Влаха, Рома, Југословена и Црногораца у Србији, 1948-2011. године

На основу изложеног о методолошким проблемима етностатистичких и етнодемографских истраживања становништва Србије можемо извести следеће закључке:

- Проблем етнодемографских истраживања у Србији током XX века је у тесној вези са ограниченим могућностима добијања континуираних и, за све етничке заједнице, релативно поузданих података из статистичких извора, пре свега пописа становништва и виталне статистике;
- Питања о свим етничким обележјима становништва у пописима становништва Србије у наведеном периоду су била под јаким утицајем различитих типова националних политика, од југословенског унитаризма у Краљевини СХС/Југославији кроз привид етничке јужнословенске монолитности,

преко југословенског модела социјализма у СФР Југославији потенцирањем тзв. "нових методолошких решења за стварну слику националног састава", па све до најновијег пописа становништва 2011. године, који је задржао иста методолошка решења која су примењивана током целог периода после Другог светског рата;

- Примена субјективног критеријума при националној декларацији становништва је омогућила увођење нових етничких идентитета у статистичку калсификацију националности, затим појаву етничког прикривања и етничког трансфера стварањем флотантних етничких група чија је основна карактеристика осцилирање у бројности од пописа до пописа, и на крају статистичка неслагања између етничких обележја у оквиру исте националне заједнице (нпр. дисбаланс између броја национално декларисаних и матерњег језика) што у значајној мери отежава етнодемографска истраживања;

- Додатној сложености етнодемографских истраживања је допринео и проблем категоризације и адекватног дефинисања мањинских заједница (*етничке мањине, националне мањине, етничке заједнице, народности, националности*), као и градација у функцији њиховог идеолошког и политичког утицаја: *народ-народност-етничка група*;

- Прикупљање и објављивање витално-статистичких података по националности је, из недовољно објашњених разлога, прекинуто у периоду 1965-1970. године, док је периоду од 1991-2001. године редуција списака националности по којима су објављивани подаци о виталним догађајима била обављена према критеријуму који није имао ни статистичко, ни научно, ни практично објашњење;

- Основни недостатак важеће методологије регистрације и објављивања виталних догађаја по националности представља чињеница да су постојећи подаци дистрибуирани по националности мајке, као и појава разлике у националној декларацији при регистрацији рађања и смрти исте особе;

- Непоклапање стварног и декларисаног етничког идентитета представља кључни проблем у етнодемографским истраживањима, међутим званична етностатистичка слика се мора прихватити као историјска, политичка и демографска реалност, према којој ћемо се у нашим даљим опсервацијама и

анализама односити као према званично утврђеној чињеници (*Радовановић С.*, 1995, 189; *Кнежевић А.*, 2011, 142).

2.6. Методе истраживања

У овом раду коришћено је више научних метода са посебним нагласком на *демографски* и *статистички метод*. Иако је демографски метод израстао из демографске статистике, он је у значајној мери специфичан и у многим својим видовима својствен, како демографској науци, тако и њеним дисциплинама као што је етнодемографија. Правилно коришћење демографског метода омогућава истраживачу потпуну хронологију научног закључивања и даје могућност адекватне провере емпиријске грађе, што није случај у већини друштвених наука. Демографски метод прецизно усмерава истраживача на фазна истраживања, од прикупљања, обраде и сређивања података у тзв. "сировом" статистичком облику, преко њихове демографске анализе, до фазе каузалног истраживања која у себи синтетише све познате логичко-мисаоне процесе попут анализе и синтезе, апстакције и генерализације, индукције и дедукције.

Поред демографског метода, централно место у процесу упознавања појава које проучавамо у овом раду заузима и универзални статистички научни метод, који смо користили за описивање, упознавање, истраживање, поређење и анализирање демографских појава. Статистика се дефинише као наука о методама за истраживање масовних појава помоћу нумеричког изражавања. Универзалност статистике се огледа у чињеници да она прати везе и односе масовних појава у свим природним и друштвеним наукама. Статистика прати свој предмет свуда где га нађе, да би у сплету разноврсних комплекса елементарних процеса и међусобних утицаја својим методама открила неке правилности и законитости. Општа статистичка методологија и теоријска статистика имају посебан значај за демографију из разлога што се у оквиру ње проучава становништво, укупно или поједини његови делови, који се диференцирају према разним обележјима, креирајући статистички скуп посебне врсте. Демографска статистика је посебна грана примењене статистике која изучава специфичности у погледу прикупљања

података о становништву, демографска обележја и класификације, као и проблематику у вези са обрадом и приказивањем података о становништву (Сердар В., 1977; Брезник Д., 1988; Пејчић Б., 1995).

Статистички метод заступљен је у функцији демографско-статистичке анализе али се он њоме не исцрпљује. Наиме, учињен је покушај да се успостави веза између статистичког, односно *демографско-статистичког, географског и историјског метода*. Веза између демографско-статистичког и географског метода огледа се кроз диференцијално посматрање и анализу демографских појава по територијалним јединицама на нивоу округа, срезова, општина и по категоријама насеља која се схватају као антропогеографске и геостатистичке јединице. Овакав приступ дао је практично употребљиве резултате на плану анализе етнодемографских карактеристикау мрежи административно-територијалних јединица Источне Србије и разоткрио испољене релације између одређених категорија простора и скупова становништва. Другим речима, примењени метод је имао за циљ да просторно, квалитативно и квантитативно разлучи територије и популације и укаже на просторно-демографске односе.

Природа демографских истраживања указује на нераскидиву везу између демографије и историје чије оштро одвајање не би било оправдано, нарочито при етнодемографским проучавањима одређеног простора, односно популације. За демографију би био велики губитак ако би богато искуство историјских проучавања остало изван сфере њеног интересовања, нарочито зато што читав низ писаних историјских извора лако можемо укључити у аналитичке инструменте и инструменте за прикупљање искуствених података којима се служи савремена демографија. С обзиром на то да је уопштавање резултата многобројних посматрања један од основних задатака науке, као то да свака наука настоји да у мноштву различитих појава открије опште принципе, јасно је да се демографија никако не може ограничити само на прикупљање савременог искуственог материјала. Зато демографија проширује обим својих истраживачких настојања увођењем историјске перспективе у демографска истраживања употребом *упоредно-историјског метода* који, са једне стране подразумева коришћење искуственог материјала о једној популацији у различитим временским периодима, а са друге стране узима у обзир искуствени материјал различитих популација у

истом временском периоду. Највећа вредност упоредно-историјског метода у демографским истраживањима огледа се у томе што омогућава систематско испитивање демографских појава и процеса под различитим околностима што је чини основу *историјско-демографског метода*. Употреба историјско-демографског метода омогућава нам истраживање специфичности демографских појава и процеса у прошлости кроз демографске реконструкције. Историја и демографија полазе од различитих претпоставки и имају различите циљеве. За разлику од демографије која се пре свега интересује за општа знања о процесу развитка становништва, за оно што је заједничко у одређеној групи појава, у историји преовлађује интересовање за појединачно, за конкретне догађаје у њиховој јединственој и непоновљивој појави. Историја тежи да утврди "како је стварно било", односно да опише конкретне догађаје који припадају прошлости. Демографија такође жели да утврди стварно стање у прошлости, али се не везује за конкретно, већ тежи унуфикацији појава и извођењу законитости по којима су се одвијали демографски процеси у прошлости. Основни проблем историјско-демографских истраживања није у количини статистичких информација, него у квалитету научно употребљиве статистичке грађе на основу које гради своју емпирију. На пример, за период до првог пописа становништва из 1834. године није могуће правити демографске анализе становништва Источне Србије јер у изворима не постоје подаци о броју становника или домаћинстава. Османски дефтери, са друге стране, пружају делимичну могућност за истраживања ове врсте, али уз велика ограничења. Тако, у историској демографији постоје различита схватања о величини домаћинстава у Средњем веку. Неки истраживачи сматрају да је породица просечно имала 3,5 чланова, други сматрају да је тај број износио 5 глава по кући (*Милковић Е.*, 2008, 214-215). Постоје мишљења да је у нашим крајевима под османском влашћу овај број и двоструко већи, па се потпуна домаћинства множе са 8, удовичка са 4, и њиховом збиру додаје број нежењених. Још теже и несигурније је процењивати укупан број становника неке области, не само зато што не постоје прецизни критеријуми за одређивање просечне величине породице, него и зато што се у дефтерима, и у случајевима да су у целини сачувани, често није уписивало становништво у целости. Приближни бројеви становника одређених области које доносе поједини аутори морају се зато узети

са резервом иако омогућавају да се уоче неке тенденције кретања величине популације, док су проучавања етнодемографских карактеристика становништва додатно отежана услед немогућности реалне процене етничке структуре одређених популација.

Узимајући у обзир да обимна статистичка грађа сведена на одређене демографске показатеље не пружа довољан квалитет информација о просторно-демографским односима, у нашем раду смо користили *картографски метод* који омогућава " истраживање и сазнавање просторно временских садржаја у одређеним просторним целинама или јединицама, као стања или кретања, у сврсисходном временском пресеку или периоду њиховог мењања" (*Живковић Д.*, 2001). Применом картографског метода смо омогућили приказ просторне дистрибуције демографских показатеља Источне Србије по територијалним јединицама, као и временску променљивиост картираних појава, фиксирањем временске одредбе или у одређеном временском систему.

3.0. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Источна Србија представља карпатско-балканску макрорегију која је сачињена од планина, котлина и долина. Јужну, западну и северну границу Источне Србије чине хидрографски објекти (Темска и Нишава на југу; Јужна и Велика Морава на западу; Дунав на северу), а источну границу представља део државне границе Републике Србије према Румунији и Бугарској. Основу регионално-географске структуре Источне Србије у макрорегионалном смислу чини карпатско-балкански део Источне зоне младих веначних планина, који се дели на Карпатску и Балканску субрегију. Источна Србија је са северне стране отворена према панонском, односно са истока према влашко-понтском басену, са положајем на њиховом ободу, уоквирена са три стране великим удолинама—дунавском, моравском и нишавском и њиховим значајним комуникацијама. У том смислу се могу издвојити и њене граничне и прелазне области као што су Подунавље, Велико и Јужно поморавље, Понишавље, Југоисточна Србија.

Источна Србије као карпатско-балкански макрорегион⁴ састоји се од више мезо-регионалних целина као што су Крајина, Кључ, Црноречки мезорегион, Стара Планина, перипанонско побрђе и долине, Ђердапска пробојница и више микрорегија:

Пољаревачко Поморавље се простире између Велике Мораве и Млаве. На северу, границу чини Дунав, од ушћа Велике Мораве до ушћа Млаве, а на југу се пружа до Свилајнца и ушћа реке Ресаве у Велику Мораву.

⁴ О проблему регионално-географске структуре Источне Србије постоје различита мишљења. Према Милораду Васовићу Источна Србија је посебан макрорегион који је састављен од четири мезорегионалне целине: 1. Крајина и Кључ; 2. Црноречка мезорегија; 3. Карпатско-балкански планински лук; 4. Перипанонско побрђе и долине (*Васовић М.*, 1965, 117). Према регионализацији коју је представио Јован Марковић Источна Србија је одређена као област карпатско-балканске Србије између Поморавља и граница према Румунији и Бугарској, која обухвата углавном сливове Тимока и Нишаве и делове сливова Велике и Јужне Мораве, чија је површина 11.709 km², од чега 8.454 km² заузима карпатски, а 3.255 km² балкански део регије, у оквиру која обухвата петнаестак мезорегионалних целина (*Марковић Ј.*, 1985, 251-252). Према наведеним регионализацијама изван Источне Србије су остала подручја Стига и Браничева са прелазним областима Подунавља спрам Панонског басена, Великог и Јужног Поморавља и Понишавља са деловима Југоисточне Србије.

Млава или *Млавска област* се пружа реком Млавом од Горњачке клисуре на југу до побрђа Стига на северу.

Стиг се простире на десној обали Млаве, у њеном доњем току до ушћа и Дунав.

Пек је источно од Стига у сливу реке Пек.

Браничево је део предела Пек који захвата леву обалу реке Пек, од Каоне до ушћа Пека у Дунав.

Звижд је јужно од Браничева у средњем току Пека, са центром у Кучеву.

Хомоље је јужно од Хомољских планина у изворишном делу Млаве са центром у Жагубици.

Пореч је источно од Звижда и Хомоља са средиштем у Доњем Милановцу.

Кључ је североисточно од Пореча у великој окуци Дунава.

Неготинска крајина је јужно од Кључа. Од Пореча су Кључ и Неготинска Крајина раздвојени планинским венцима планина Мироч-Дели Јован, а у односу на друге крајеве имају извесних особености.

Слив Тимока је подељен на Горњи, са центром у Књажевцу, и Доњи (црноречки) басен са центром у Зајечару.

Црна Река је предео у сливу истоимене реке, северно од планине Тупижнице.

Кучај је област око истоимене планине, на северозападу од Црне Реке.

Тимок заузима онај део Тимичке крајине који се пружа од подножја планине Тресибабе (код Књажевца) до реке Вратарнице на северу. Предеоне целине Тимок и Црна Река су истовремено прелазне области између јужних (шопских) и северних предела делимично настањених, северно од Вратарнице, становништвом влашког говора.

Ражањска област се налази северно од Делиграда, *Бањско* захвата крај око Сокобање, између планина Озрен и Ртањ. На јужним падинама Седог врха, Озрена и Ртња налази се *Голак*. Око Алексинца је *Алексиначко Поморавље*, а јужно се наставља *Нишко поље*.

Заглавак је припадао некадашњој гургусовачкој (књажевачкој) нахији. На истоку се граничи са старом планином а на западу подгорином заглавских

планина. То је релативно издужен простор, који се пружа од Радичевске и Јелашничке реке на северу, до Трговишког Тимока на југу.

Сврљиг или *Сврлиг* је југозападно од Заглавка, у средњем току Сврљишког Тимока. Ова област је добила име по истоименом граду који се у овој области релативно рано помиње.

Нишава је област у долини реке Нишаве и својим делом око реке Темештице који се зове Буцак припада дефинисаним границама Источне Србије.

3.1. Физичко-географски положај Источне Србије.

Грађу и рељеф Источне Србије карактерише разнородност стена свих врста и геолошких формација, и геоморфолошка диференцијација која овај простор чини геодивезитетним и морфолошки хетерогеним састављеним од планинских и котлинских облика свих врста. У основи геолошке грађе Источне Србије налазе се стене које чине шкриљци, црвени пешчари, кречњаци, језерски и речни седименти, еолске стене, магматски еруптиви и плутонити. Кроз Источну Србију пружају се планински венци северног алпског орогеног стабла који чине тзв. Источну зону веначних планина које се пружају меридијански, скрећући ка југоистоку. Постоји три система планинских венаца западни средњи и Источни. Западни почиње са Звишким планинама и наставља се преко Хомољских планина, Бељанице, Кучаја, Ртња, Озрена, Девице до Суве планине. Средњи систем планинских венаца почиње са Старицом изнад Мајданпека и пружа се даље према југу преко Малог, Великог и Голог Крша, Стола, Тупижнице и Тресисабабе до Сврљишких планина. Источни систем планинских венаца почиње са Мирочем и пружа се преко Великог Гребена и Дели Јована до Старе планине (*Петровић Д., Манојловић П., 1997, 64*). Карпати се јужно од Ђердапа настављају у низ мањих планина и на линији Сталаћ-Сокобања-Кнежевац извијају из меридијанског у упореднички правац Балканида. Они чине део северног орогеног стабла Средоземне зоне млађих набраних планина, које је настало током алпске орогенезе. То је *Источна зона млађих набраних планина*. У региону извијања Родопиди се исклињавају и снижавају и у Шумадији везују за, такође старе, али

потонуле Панониде. Венци убраних планина Источне Србије настали су набирањем и епирогеним свођењем између моравске и тимочке дислокације. Свођење и флексурно извијање праћени су раседањем и раскидањем, па су венци раседнути и поиздвајани котлинама и долинама (раседима предиспонираним), уз млађа магматска кретања (старије ерупције су претходиле убирању). Са познијим спуштањем Панонског и Понтског басена, уз формирање њихових залива (моравског и тимочког), Источна Србија је текто-морфолошки издиференцирана у индивидуалисану целину, са низом мањих региона-рејона и регија (*Марковић Ђ. Јован, Мила А. Павловић, 1995, 96*).

Планине Источне Србије су ниже и средње висине, а котлине бројне, али мање. Током неогена биле су испуњене језерима, која су међусобно била повезана притокама и отокама и одводњавала се ка Панонском или Понтском мору. За све котлине интересантан проблем представља висина њихових централних равни, које означавају смену палеообразивног флувијалним процесом, односно висину појављивања главног тока. Долине су махом композитне, клисурасте и кањонске. Такав је и Ђердап са четири клисуре и три котлине.

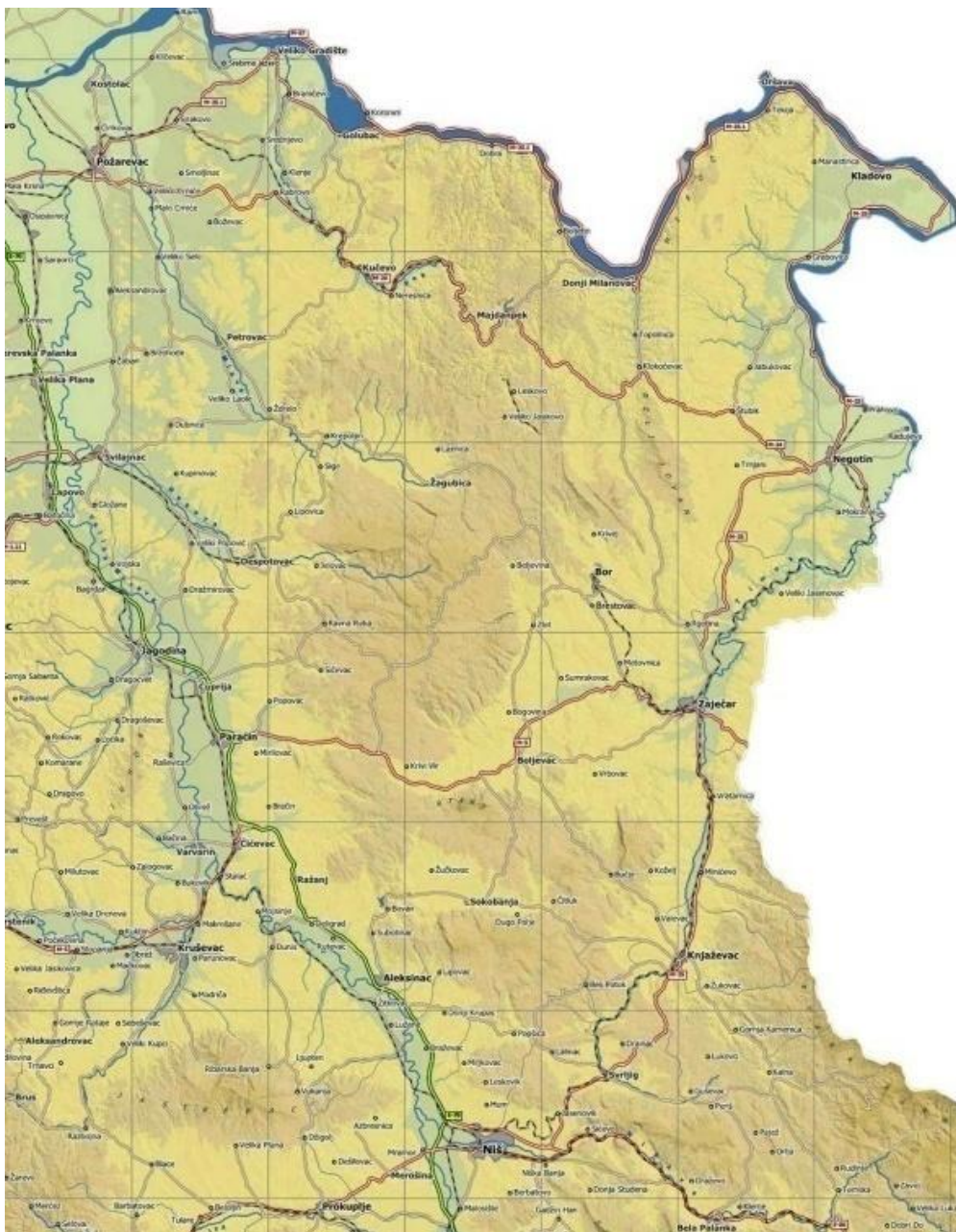
Међу планинама Источне Србије висином се истичу *Стара планина* (Миџор, 2.169м), *Сува планина* (1.808м), *Ртањ* (Шиљак, 1.560м), *Бељаница* (1.336м), *Кучај* (1.243 м), и *Црни Врх* (1027м).

Између планина су спуштене котлине и усечене долине међу којима су изразитије *Звишка, Хомољска, Црноречка* и *Зајечарска котлина* у карпатском делу, односно *Сокобањаска, Сврљиска, Књажевачка, Пиротска, Белопаланачка* и *Заплањска* котлина у балканском делу регије.

Ђердапска клисура која са 98,5 километара дужине пресеца карпатске венце и спаја Панонски са Понтским басеном чини највећу долину Источне Србије а уједно и најдужу пробојницу у Европи. Идући низводно састоји се од неколико клисура раздвојених флувио-денудационим проширењима. То су: Голубачка клисура, Љупковска котлина, клисура Госпођин вир, Доњомилановачка котлина, клисура Казана (Велики и Мали Казан), Оршавска котлина и сипска клисура.

Од осталих речних долина истичу се Сићевачка клисура Нишаве (18 км), Рибарско-горњачка клисура Млаве (24 км), Каонска клисура Пека и клисура Црне реке (Црног Тимока), као и Лазарева долина.

На крајњем североисточном делу карпатске Србије налази се Неготинска крајина која представља најнижи континентални део Србије, а ушће Тимока у Дунав налази се на свега 28 метара надморске висине (Скица 19).

Скица 19. Физичко-географски положај Источне Србије

Кречњак се у Источној Србији простире на трећини њене површине, па је на планинама развијен крас свих типова. Карактеристичан је загађени крас, с обзиром да кречњаке планина застиру језерски седименти котлина. Најјаче су скрашћене планине Бељаница, Кучај, Девица и нарочито Сува планина. Највећи површински крашки облици су: Ордовско поље у суподини Старе планине и увале на Кучају (Брезовица, Некудово, Игриште) и на Бељаници (Речке и Бусовата).

Поред површинских, у Источној Србији су заступљени и бројни спелеолошки објекти међу којима се издвајају: *Боговинска пећина* (око 5км) код Бора, *Ресавска пећина* (2830м) код Ресавице, *Рајкова пећина* (2304м) код Мајданпека и *Злота пећина* (775м) код Злота. Код Ћуприје се налази *Раваничка пећина* (1600м), на Бељаници пећина *Велика Атула* (750м), северно од Ниша је *Церјанска пећина* (око 7км), а у Сврљигу пећине *Самар* (868м), *Попшићка пећина* (620м) и *Преконошка пећина* (око 400м). Поред пећина у Источној Србији има јама као и прерасти.

Еолски рељеф се јавља углавном поред Дунаваи то са мањим пешчарама попут Рамске, Голубачке, Пожеженске и Затоњске, док се трагови глацијације могу срести на Честобродици источно од Параћина и на Кадибогазу код Књажевца.

Источна Србија се налази на сутоку умереног, степског и правог континенталног климата, те као висија (субпланинско поднебље) са котлинама (жупно поднебље) има сложену климу са испреплетаним својствима наведених климата. Микроклиматске разлике су знатне, нпр. између Ђердапа и Ртња, Пиротске котлине и Старе планине. Поднебља планина су скоро непозната, јер су метеоролошке станице у градовима. Зиме су свуда хладне. Средња јануарска температура у Жагубици износи -2.2°C , у Бору -2.4°C , у Неготину и Зајечару по -2.0°C , а у Пироту -0.9°C . Средња јулска температура креће се од 22.8°C у Неготину до 20.3°C у Жагубици. Планине Источне Србије су осетно хладније и влажније од котлина. У највишим деловима Старе планине поднебље је алпско. Падавине су релативно мале, веће у карпатској Србији и зими редовно снежне. Неготинска крајина је најведрији део Централне Србије, те је зими веома хладна.

Хидрографија Источне Србије је сложена и интересантна, са више особености и реткости (извори, врела, потајнице, реке, језера и понорнице). Пространство и облик мезорегије, уз омеђеност великим токовима, тектонску морфологију и палеоклиму узрок су појаве бројних, али краћих токова, што је несагласно оскудним падавинама. Релативно густа мрежа слабијих токова, али са дубљим долинама потиче из ранијих влажнијих климатских фаза. Уочљива је и разносмерност река Источне Србије уз консеквентно, управно и инверсно утицање. У кречњацима је често подземно отицање.

Од значајнијих река Источне Србије издвајају се *Млава* (120 км), *Пек* (112 км), *Ресава* (70 км), *Велики, Бели и Сврљишки Тимок* (који са 193 км чине најдужи ток Источне Србије) и *Нишава* (218 км) која извире у Бугарској док кроз Србију има ток у дужини од 151 км. Мањи токови су *Поречка река, Црница, Раваница* и друге. Борска река је мањи ток и пример загађене и отпадним водама из Борског рудника потпуно уништене реке која је претворена у колектор сивог муља.

У Источној Србији нема већих природних језера. Такво је Планинско језеро у близини Доњег Милановца, па Жагубичко врело у вртачи са отоком. Завојско језеро у долини Височице настало је урвањем земљишта 1963. године и служи као акумулација за хидроелектрану "Завој". У Источној Србији изграђена су и вештачка језера межу којима је највеће и најпознатије Ђердапско језеро (172 км²) настало преграђивањем Дунава код Кладова браном дужине 760м, високом 54 м, при чему је потопљено више насеља (Доњи Милановац, Текија, Сип, Голубиње). Бованско језеро је настало преграђивањем Брестовачке реке за потребе Борског рудника, а Бованско Језеро је створено у склопу регулације тока Мораве.

У свом капиталном делу "Балканско полуострво" Јован Цвијић је, у осврту на физичко-географске карактеристике и антропогене утицаје на простору Источне Србије, дао веома сликовит опис и између осталог навео: "Некада густе шуме Источне Србије ретко су очуване. Местимично имају прашумски изглед (Кучај, резерват Вита буква-Новича) или су скоро непроходне (Дели Јован). Често су проређене, девастиране или потиснуте ораницама и пашњацима. Проређен је и животињски свет, раније разноврснији и богатији. Планинска област између Порчке и Неготинске Крајине била је до половине XIX века прекривена

непроходним шумама и слабо насељена. Овде је 1842. године основано Петрово Село од црногорских досељеника, поглавито из Катунске Нахије, а око три деценије доцније Мироч, насељен по наредби власти из суседних села; а околна стара села су пружала све навише своје атаре и салаше, док скоро цела област није била подчињена људском животу и раду. Још и 1878. године, кад сам први пут прошао од Милановца Брзој Паланци, шуме су биле толико густе да се због њих, осим вијугавог пута, ништа није видело; изглед правих прашума, у којима је, осим великих дрвета букве, раста, јасена, липе итд., било врло много жбуња од љиљана или јоргована, дрена, павитине, што их је чинило непроходним. Непролазност је постала нарочита појава. Овде често падају велики снегови. Има година када су куће до крова затрпане снегом и становници преко зиме с муком из њих излазе. Крошње од дрвета, немогући одржати огромне снежне масе, изломе се, падају и чине крш од грања. Осим тога их, тако оптерећене снегом, њиха кошава и дотле повија, док дрвета из корења не ишчупа. Тај крш од поломљених грана и стабала, поред ситнога жбуња и павитине, чини да пролазник на сваком кораку наилази на велике тешкоће и само се највећим напорима може преко њих и кроз њих напред. Даље, због знатних водених талоба, овде шума брзо расте, путање и крчаници, ако се озбиљно не одржавају, зарасту после неколико година у младо буково шибље, павитину, велике купине, и не распознају се под изломљеним гранама и стаблима" (Јован Цвијић, 1987.).

3.2. Економско-географски и саобраћајно-географски положај

Иако хидрографски објекти на врло јасан начин детерминишу унутрашње границе Источне Србије, њена геолошка, геоморфолошка, хидрографска, климатолошка и биогеографска разнородност указују на типичан геодиверзитетан простор који није могуће издвојити као интегрални регион на основу принципа физичко-географске хомогености. Из економско-географског угла је такође јасно да се не ради о јединственом простору на шта указује дивергентан просторни размештај привреде, која је највећим делом лоцирана у Великом и Јужном Поморављу, што већину становништва мањих општина које се налазе западно од

карпатско-балканских планина усмерава на центре који се налазе изван граница Источне Србије коју је дефинисала традиционална регионална географија (Пожаревац, Свилајнац, Ћуприја, Параћин, Алексинац и Ниш). Источна Србија је привредно релативно слабо развијена иако њени економско-географски потенцијали пружају полифинкционални развој.

Простор Источне Србије је претежно долинско-котлински, брдско-планински и планински, а специфична генеза рељефа и геолошка својства учинили су је једном од најзначајнијих енергетских и рудоносних области. У карпатском делу Источне Србије Дунав чини један од највећих хидро-енергетских потенцијала у Европи, а лежишта каменог угља и уранијумовог оксида су најзначајнија у Србији. Рударство је водећа привредна делатност, али не ангажује највећи број запослених. Иако је Бор познат по рударству више од два миленијума, најпре по копању злата, а затим бакра⁵, рударско-индустријска оса Зајечар-Бор-Мајданпек никада није израсла у велику привредну зону која би подстакла демографски раст и развој значајнијих градских центара. Доказ се налази у чињеници да у овом делу Источне Србије никада није постојао град са више од 50.000 становника (*Стенић М., Драгићевић С., Глигоријевић В., 2010, 137*). Поред бакра, у Мајданпеку има и налазишта злата (Златара), а у црноморском еруптиву има гвожђа (Рудна глава), цинка и олова (Кучајана), док у Дели Јовану има олова, живе и племенитих метала.

Угаљ представља друго велико рудно богатство, има га на више места у Источној Србији од којих се добрим квалитетом издваја налазиште Вршка Чука, а међу познате руднике се убрајају и Српски Балкан код Зајечара, Ртањ, Подвис и Добра срећа код Књажевца, као и налазиште у Боговини.

Поред значајних потенцијала за рударску индустрију, Источна Србија обилује очуваним еколошким целинама, а долинско-котлински предели су богати плодном земљом која чини основу за развој традиционалне и, данас врло актуелне, органске пољопривреде. Са друге стране, повољан биогеографски положај и богата травна вегетација брдских предела омогућавају развој сточарства које у Источној Србији има дугу традицију. У условима слабе насељености у прошлости, сточарска економија је представљала главни извор

⁵ Током XX века Бор је (уз лежишта Мајданпек, Велики Кривељ и Церово) чинио европски синоним бакра, а прве значајне инвестиције су се појавиле већ почетком XX века.

опстанка становништва па је имало пресудни утицај и на његову просторну мобилност и место становања.

Туристички потенцијали Источне Србије су изузетно повољни, пре свега зато што је омеђена са најзначајнијим хидрографским објектима у Србији, Дунавом и Великом и Јужном Моравом. Са једне стране Дунав и Национални парк Ђердап, спелеолошки објекти, термоминералне воде, археолошки локалитети и културни-историјски споменици су главни туристички потенцијали који могу бити ефективно искоришћени због све већег значаја пловног туризма. Са друге стране, Коридор 10 који пролази кроз Велико и Јужно Поморавље представља једну од најфреквентнијих саобраћајница у Србији и омогућава лак приступ западном ободу карпатског дела Србије. У балканском делу Србије највећи туристички потенцијал има Стара Планина на којој се последњих година, уз доста проблема, развија зимски туризам, али лоша саобраћајна инфраструктура и нерешени имовински односи и даље представљају главну препреку за инвестиције што успорава веће запошљавање становништва и економску рехабилитацију књажевачког краја.

Иако је мрежа путева унутар Тимичке крајине релативно добро развијена, њена везе са Јужним и великим Поморављем су сведене на само неколико попречних праваца кроз Карпатско-балкански венац што представља значајан фактор изолованости, који осликава и чињеница да Источна Србија нема пружних веза као и граничних прелаза према Бугарској. Са друге стране, почетак изградње аутопута на источном краку Коридора 10 од Ниша према Пироту, Димитровграду и даље према Бугарској, наговештава већи проток и квалитетнију путну инфраструктуру у балканском делу Србије.

Периферни положај највећег дела Источне Србије је проузрокован и чињеницом да је вековна геоекономска и геополитичка оријентација Србије била према Средњој Европи са једне стране, и егејско-цариградском правцу са друге стране. Један од значајних фактора изолације за који сматрамо да је оставио крупне последице са аспекта економско-географске и свеукупне друштвене маргинализације Источне Србије током друге полвине XX века је детерминисан њеним пограничним положајом. Познато је да је током послератне блоковске поделе Европе тадашња, иако социјалистичка Југославија, у политичко-

географском смислу имала улогу тампонске државе између земаља потписница Варшавског уговора, и војног савеза западних земаља окупљеног око НАТО пакта, а да је погранични положај Источне Србије према Бугарској и Румунији условио непосредан контакт са тзв. "гвозденим завесом". Супротно томе, након пада берлинског зида Бугарска и Румунија су брзо завршиле процес евроатлантских интеграција па је Источана Србија опет у контакту са земљама другачије геополитичке оријентације.

4.0. ИСТОРИЈСКЕ ОСНОВЕ НАСЕЉЕНОСТИ ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

4.1. Праисторијски период са освртом на културу Лепенског вира и старобалкански народи у предримско доба

Анализирајући археолошке остатке из периода 400 000-10 000 година п.н.е, археолози наилазе на велике тешкоће при одређивању прегледа насељености Балканског полуострва у наведеном периоду, при чему се посебно издвајају два научна проблема. Први се односи на питање аутохтоности предака индоевропских народа, а други представља одређивање праваца насељавања Балканског полуострва у далекој праисторији. Претпоставља се да је шира постојбина првих становника обод Карпатског система, као и да је већ у раздобљу од 35 000-25 000 година п.н.е. централнобалканско подручје културно, а вероватно и популационо, било присно повезано са Банатом и Трансилванијом. Живот људи на простору Источне Србије такође сеже у далеку прошлост. Сматра се да су Злотска и Преконошка пећина биле станишта палеолитских људи, па се с разлогом могу претпоставити друга пећинска станишта човека каменог доба. Значајна открића неолитских људи у Ђердапу (Лепенски вир, Власац и друга), као и ископине бројних римских насеља (Гамзиград-*Romuliana*), нарочито поред Дунава, упућују на континуитет у насељености овог простора. Претече сада популационо мањих ђердапских насеља били су: Голубац-*Cuppaе*, Доњи Милановац-*Taliata*, Текија-*Transdierna*, Брза Паланка-*Egeta*, као и друга дунавска насеља на античком лимесу: Костолац-*Viminatium*, Велико Градиште-*Pincum*, Рам-*Lederata*, Брњица-*Novae* (Срејовић Д., 1994, 5; Марковић Ђ. Ј., Павловић А., М., 1995, 107).

Археолошки налази са локалитета Корбовско острво, Скела, Хајдучка воденица и Власац нам говоре о првим организованим људским заједницама и насељима на простору Источне Србије чији су носиоци били становници *културе Лепенског вира*. Житељи ових насељина су обрађивали земљу и гајили стоку, а традиционални начини привређивања су били лов и риболов који је доносио највеће добра и тиме омогућавао егзистенцију. Археолошко налазиште Лепенски вир се налази поред ушћа Бољетинске реке у Дунав, а откривено, истражено и

измештено је на виши положај у периоду од 1965.-1970. године. У три дела културног слоја, поређани су један изнад другог остаци осам насеља са посебним поставкама, грађевинским објектима, ситним предметима и карактеристичним скулптурама у јајоликим облицима.

Док се на Власцу подиже привремено насеље, оближњи Лепенски вир постаје централно насеље и централни културни стожер. "Реч је о плански грађеном насељу са стотину очуваних основа кућа површине 5,5-30 m². Све оне су трапезоидног облика, имају огњишта у облику правоугаоника, иза и испред којих су у под уграђене скулптуре од камена, док је околни простор омеђен лезасто и кружно постављеним каменим плочама. Орнаменти на огњишту су у виду фриза састављених од низа троуглова, који су од танких керамичких плочица. Подови су од чврстог материјала, с танким углачаним белим или ружичастим премазом. Куће трапезоидног облика условљене су потковичастим изгледом терена на којем су настале. Служиле су за становање и религиозне обреде. На скулптурама се запажа природна фигуративност и апстрактно-геометријска стилизација. Скулпторски се обликује само глава, препознатљива по лучно извијеним обрвама, дугом носу, великим широким устима и наглашеним ушима. Закључује се да форма камених облутака јајастог облика, има магијску моћ, те се ликовно није смела нарушавати" (*Станковић М. С.*, 1997, 52).

У свим насељима културе Лепенског вира су постојали тргови који су били места на којима су се обављали разни ритуали а уједно су и обједињавали све делове заједнице у целину. У свим насељима откривена су културна места, односно, религијски центри. Стари чланови заједнице су сахрањивани на посебан начин који упућује на закључак да су упражњавали верске обреде. Риболика бића су по веровању представљала прародитеље људског рода. "Припитомљене су неке дивље животиње и култивисане су одређене врсте житарица. То су две главне тековине велике економске револуције (такозвана неолитска револуција), која је пресудно утицала на развој култура у Подунављу" (*Срејовић Д.*, 1994, 13). Откривени полен и остаци фауне указују нам на култивисање житарица. Бавећи се земљорадњом, становници културе Лепенског вира су често мењали станишта када се земља испосни, да би се након неколико година поново вратили на исто место. Поред земљорадње и сточарства, бавили су

се ловачко-сакупљачком привредом и риболовом. У свим насељима се израђивало специјализовано ловачко оружје (харпуни), пољопривредне алатке-мотке, садилице од јеленског рога итд.

Оно што налазима у Лепенском виру даје особен уметнички значај је чињеница да је са мало техничких поступака исказан висок стваралачки домет. Ово утолико пре што је култура овог локалитета трајала од око 8.000 до 4.500 година пре наше ере, што је оригинална и самоникла и као таква значајна за познавање опште културе човечанства. У вези с тим академик Драгослав Срејовић је забележио и следеће: "Први становници Ђердапа морали су да уложе много времена да и ове мале површине ослободе од густе шуме, да јасно означе границе насеља, настањен простор учине безбедним од воде и одрона са стрмих литица. Пошто се ван насеља није могло дуже боравити, морао се развијати смисао за организацију простора у коме су живели, за функционалну архитектуру и комуникације. У границама насеља морало се наћи места не само за стамбене објекте већ и за светилишта, за гробове и за све активности које предузимају појединци и колектив у свакодневном животу. Насеља откривена у Лепенском виру и на још неколико места на десној и левој обали Дунава у Ђердапу подсећају распоредом кућа и мрежом комуникација на минијатурне градове. Тако је једна од основних природних одлика Ђердапа-просторна стешњеност, условила појаву првих правих рационалних архитектонских форми и организованих насеља и Подунављу" (Срејовић Д., 1994). Касније, јужно од Дунава се ширила неолитска култура која је позната под називом *Старчево*, као и *Винчанска култура* која која представља прелаз и прелаз из неолитског у бронзано доба.

За сада није познато којим расама су припадали прастановници Подунавља. Има мишљења да припадају Пелазгима, народу са неразјашњеном и контроверзном историјом. Такође, неки историчари говоре о континуитету Пелазга и Трачких племена на карпатско-дунавском простору, и без икаквих доказа тврде да су латински и грчки језик настали из језика Пелазга, те да су Власи Источне Србије преко Трако-Гето-Дачана директни потомци Пелазга (Zbucnea G., 2002, 15).

Старобалкански народи су одиграли веома значајну улогу у историјском процесу формирања сложене етнодемографске слике целог Балканског

полуострва, а одређене географске регије као што је Источна Србија изазивају посебну научну пажњу. Први становници Балканског полуострва представљени су тзв. "ишчезлим народима" од којих издвајамо *Пелазге*, *Минијце*, *Крићане*, *Фризе*, *Мезејце*, *Трачане*, *Илире*, *Либуrne*, *Далмате*, *Паноне*, *Хистре*, *Аутаријате*, *Бреуце*, *Амантине*, *Скордисце*, *Доклеате*, *Дарданце*. Ови народи су ишчезли само по имену и језику, али су се вероватно касније стопили са досељеницима.

У литератури постоји неколико мишљења о пореклу и распрострањености старобалканских народа на Балканском полуострву. Тако се сматра су у *западном делу Балканског полуострва* живели *Илири*, *Хистри* (живели су на полуострву Истра), *Далмати* (у Далмацији), *Панони*, *Бреуци* и *Амантини* (у Срему), *Доклеати* (у сливу Мораче и Зете), *Аутаријати* (око река Пиве и Таре), *Скордисци*. До скоро је владало мишљење да су сви они били Илири, али у новије време научници праве разлику између ових племена, нарочито између Панона и Далмата и ако су они били сродни по језику. *Либурни* су делом Илири, а неки их још називају *Венетима*. Илирска култура је достигла свој врхунац у гвозденом добу. Прво су их покорили Келти, затим Грци, а после и Римљани, којима су Илири дали, не само добре војнике и војсковође, већ и тековине материјалне културе. Романизоване Илире су затекли и Словени по доласку на балканско полуострво и већину словенизирали. Остаци романизованих Илира су *Власи*, који немају везе са румунским Власима. Илири, као ни њихови балкански потомци нису никада постали један народ, као ни Германи, Словени и Трачани (*Грчић М.*, 2001).

У *јужном делу Балканског полуострва* живели су *Пелазги* и *Крићани*, који су ишчезли много пре грчке културе. *Пелазги* су живели на Криту у Грчкој, а затим су их грчка племена која су дошла у II миленијуму п.н.е. покорила и асимиловала. *Пелазги* су били сродни Трачанима. *Крићани-Криси* су дошли у III миленијуму п.н.е. из Мале Азије. На Криту се налазила Минојска цивилизација, названа по цару Миносу, која је настала под утицајем египатске и асирско-вавилонске културе. *Минијци* су такође старобалкански народ у економском и културном погледу. Трговачком експанзијом су извршили утицај до панонског Подунавља, Пелопонеза и Троје. Грци освајају Крит у XV веку п.н.е. и асимилују старо становништво Пелазге и Крићане. *Јелини-Грци* припадају групи старих индоевропских народа. Населили су територију данашње Грчке у палеолиту.

Јелини су оставили дубок културолошко-цивилизацијски траг у историји чивечанства, познате су њихове творевине, као и чувена микенско-тројанска култура, а оснивали су колоније и насеља међу којима су најпознатији полиси (Троја, Атина, Теба, Коринт и Спарта). На тлу Србије има неколико археолошких јелинских насеља (Нишавско-алексиначка котлина, Срем). У XV веку п.н.е. критска држава пропада, а освајају је *Ахајци* из копнене Грчке који припадају прогрчким племенима насељеним од почетка II миленијума п.н.е. Пре њих су југ Балканског полуострва насељавала племена неиндоевропског или индоевропског порекла, али негрчког порекла (*Дриопи, Пелести, Пелези*). Ахајци су ове староседеоце асимиловали или протерали.

У *централном делу Балканског полуострва*, између Трачана на истоку, Грка на југу и Илира на западу, живела су Илирска, Трачка и Илирско-Трачка племена као што су *Мезејци, Трибали, Дарданци, Пеони, Фризи, Македонци*.

Мезејци су насељавали земље између Мораве и реке Искар. Мезејска племена су тракијског порекла, говорила су дакомезијским језиком који је био дијалект трачког. Мезејци су једно од најстаријих племена на Балканском полуострву одакле су се преселили у Малу Азију 1 500. године п.н.е. Римљани су их покорили 28. године п.н.е. и назвали провинцијом Мезија све земље источно од Дунава. Мезија се одржала до доласка Словена у VI веку, да би се овај појам поново појавио у географији у XIX веку као географски појам за северну Бугарску.

Трибали су у метално доба насељавали земље јужно од Мезије, између Јужне Мораве и Искар (на простору Тимочке крајине), а касније су се проширили на исток. Били су етнички сродни са Трачанима. Херодит помиње у својим радовима Трибале који су живели и у непосредној близини Истре. О почетку политичке историје овог народа постоји веома мало података. Изгледа да су у V веку п.н.е. чинили конфедерацију која је имала значајну улогу у свакодневном животу становника на територији данашње Источне Србије. Информације о њима налазимо код разних античких историчара (Тукидид, Апијан, Аријан, Трогус Помпелиус, Страбон итд.). У IV веку п.н.е. успоставили су контакт са њиховим јужним суседима Македонцима. Имали су добро организовану и успешну војску, од 376-375. године п.н.е. шире се на југ до Егејског мора, а у време Александра

Македонског падају под његову власт. Назив Трибали се сачувао у византијским изворима до касног Средњег века, одакле су га у модерно доба преузели научници хуманизма и ренесансе.

Скордисци (келтско племе), *Аутаријати*, *Готи*, *Дауци* су покорени од Римљана крајем I века п.н.е. и има мишљења да су ишчезли пре доласка Словена.

Дарданци су заузимали Јужно Поморавље и Повардарје. Сматра се да су били илирског порекла, а касније су се помешали са Трачанима и формирали посебну политичко-етничку организацију. Део њих је мигрирао у Малу Азију око 1 500. године п.н.е. Сматра се да су добили име по граду Дарданија (на малоазијској обали). У време Филипа II Македонског, Дарданци су имали своју државу и пали су под македоску власт. Више пута су ратовали, а од 110-80. године п.н.е. у племенском савезу са Трачанима освајају Македонију и покоривају је 72. године п.н.е. Римљани су их покорили и прикључили римској провинцији Мезији.

Пеони се помињу XIII веку п.н.е. у Илијади као самостална племенска група, када су и стигли у Солунски залив. Њихово порекло није још увек прецизирано, тако да их неки сматрају Илирима, Трачанима или њиховом мешавином. У V и VI веку п.н.е. се помињукао суседи моћне македонске државе, а заузимали су централни и јужни део Македоније. После пада македонске државе Пеонију су покорили Дарданци а после и Римљани, који су је прикључили 148. године п.н.е. римској провинцији Македонији. Постемено су хеленизовани и нестали са историјске сцене.

Фриги насељавализемље северно од ушћа Вардара, а 1 200. године п.н.е. су се преселили у западни део Мале Азије где су око 800. године п.н.е. створили мало фригијско царство које је трајало око два века. Касније се Фригија помиње као област у персији и малој Азији.

Македонци су народ за који се данас мисли да су мешавина Илира, Трачанаи Словена. Оснивач македонске државе био је Пердика 640. године п.н.е. и та се држава ширила од планине Олимп на југу до Струмице на северу. У доба Филипа II (359-336. године п.н.е.) Македонија се шири на рачун Илирије према Охридском језеру; на северу је допирала до Пеоније, на југу до Тесалије, на истоку до егејске обале а на југо-западу до Епира. Филип II је заузео и Тракију,

јужно од Старе планине. Његов син Александар Велики учврстио је македонску власт на Балканском полуострву заузевши до тада, познат цивилизовани свет, од Средоземља до Индије. Управљао је империјом из Вавилона где је и умро од маларије. Империја се распала на царства којима су управљали његови генерали (Грчић М., 2001).

У *источном делу Балканског полуострва* су живела трачка племена која су насељавала земље од Карпата до Егејског мора и од Црног мора до Вардара, Мораве и Тисе, а било их је и у јужној Украјини до Дњепра, као и у северозападној Малој Азији. На основу археолошких података претпоставља се да су раније живели западније, али су их Илири потиснули ка истоку. Сматра се да су били староседеоци на Балканском полуострву, имали су родовско уређење и били на нивоу култура бронзаног и бакарног доба. Пре Илира су били у контакту са Грцима. По начину живота су били слични Илирима, становали су у сојеницама, бавили се сточарством, ловом и риболовом, а рударство им је било непознато. Своје мртве су спаљивали или сахрањивали, а над гробовима су подизали скулптуре које и данас могу да се виде у Бугарској.

Трачани су први пут споменути у Хомеровим еповима. Већина истраживача сматра да се индо-европска група Трачана појавила у бронзаном добу и да су били покретачи цивилизације гвожђа (Zbucnea G., 2002, 17). На основу лингвистичких и топонимских доказа Трачани су се делили на низ племена и језичких група као што су Трибали (у Североисточној Србији), Дачани (Банат и Румунија), Мезејци или Мези (Источна Србија и Северна Србија), Дикензи (слив Тимока). Остала племена Трачана живела су између Старе планине и Егејског мора и река Струма и Искар. У V веку п.н.е. имали су велику трачку државу на челу са племеном Одризи. Покорени су од стране Рима у I веку п.н.е. Име Трачани помиње се у Илијади, а позната су имена око 50 трчких племена на Балканском полуострву између XIII и II века п.н.е. трачка племена прешла су у Малу Азију од XV-VIII века п.н.е. Крајем VI века п.н.е. појавиле су се прве трачке државе, а 480. године п.н.е. цар Терес обједињује већину трачких племена у трачку државу на челу са племеном Одризи, око града Одрин у доњем току Марице. До средине IV века п.н.е. трачка држава је била највећа на Балканском полуострву. У периоду од 340-200. године п.н.е. пала је под власт Македоније, а

од 200-40. године п.н.е. трачко царство је обновљено на малој територији. Трачка племена учествовала су у борбама против римске војске а 40. године п.н.е. су потчињени и укључени у провинцију Тракију. Трачани су били добри римски легионари, а неки од њих су постали и императори (сматра се да је Спартак био Трачанин). Примили су хришћанство и превели Свето писмо на трачки језик. После варварских упада са севера преко Дунава и масовног насељавања Гота у Мезију и Тракију, Трачани постепено нестају северно од Старе планине, затим и јужно, али ипак њихов језик и обичаји остају очувани до VII века. Словени су прихватили од Трачана називе река и планина и постепено их асимиловали.

У северном делу Балканског полуострва су живели Дачани и Гети.

Дачани су живели у Карпатским планинама и у данашњој Трансилванији. Гети су настањивали земље југоисточно од Дачана, доњи ток Дунава (Добруца и Влашка). Ове две етничке групе су биле блиске по језику, а претпоставља се да су били трачког порекла. Гети се појављују у VII веку п.н.е. на обали Црног мора, а Дачани II веку п.н.е. када улазе у састав Римског царства. Године 480. п.н.е. јужни Гети су ушли у састав велике тракијске државе заједно са племеном одриси. Од 70-44. године п.н.е. северни Гети и Дачани створили су царство које је касније дошло у вазални положај према Римској империји, која је веома тешко владала Дакијом у којој су биле организоване римске легије за заштиту од Авара. Услед варварских напада Римљани се повлаче јужно од Дунава и успостављају утврђену границу "Лимес". Дачани су се мешали са варварским племенима тако да је између XI и XII века постепено настао нов народ који је говорио романски језик и заузимао земље Дачана и Гета северно од Дунава (*Грчић М.*, 2001, 11).

Поред наведених старобалканских народа који се могу сматрати староседелачким становнишвом, треба поменути и групе варварских народа које су од III од XII века периодично упадале на Балканско полуострво. Помињу их антички аутори, мада су Грци називали варварима све народе који нису говорили грчки језик. Од неколико десетина група поменућемо следеће:

- Племена турског порекла Авари (из високих азијских степа), Печењеге (настањени између Волге и Урала), Кумани (северне обале Црног мора), Татари (насељавали су простор између Волге и Дунава);

- Сармати (заједничко име за иранска племена), Алани (номади са Кавказа), Хуни (азијски народ)
- Немачко-Германска племена Бастрани (пореклом из Шлезиије у Јужној Пољској), Вандали (између Висле и Одре), Гепиди (ерманско племе настањено око Висле), Готи (германско племе пореклом из Скандинавије), Херути (пореклом из Шведске), Карпи (Карпати);
- Келти-Гали су насељавали су Француску, јужну Немачку и Пиринејско полуострво, као и Велику Британију. На Балканско полуострво долазе из Француске-Галиције крајем IV века п.н.е. Део њих се помешао са Далматима и Панонима, а део под именом Скордисци се населио у доњој Посавини. Трећа група је основала Келтско царство у источној Тракији које је трајало 270-211. године п.н.е. претопили су се у локално становништво. Келти су се на источном делу Балканског полуострва доста мешали са Трачанима (Трибали, Мези, Дачани) и има мишљења да је келтски допринос био кључан у ставарању влашког етноса (Стојановић Војислав, 2007, 14).

4.2. Источна Србија у саставу римске провинције Горње Мезије (Maesia Superior) и под владавином Византије

Римљани су на територији данашње Србије боравили од I века п.н.е., најдуже су се задржали у јужним и централним областима, а знатно мање северно од Саве и Дунава. На територији Војводине, најизраженије римско присуство било је у Срему, у Банату су боравили око 150 година, а у Бачкој их изгледа уопште није било (Влаховић П., 2002, 55-56). Римска освајања источног дела Балканског полуострва почела су са југа, освајањем Грчке, Македоније и Тракије упорним и поступним вишедеценијским кретањем легија ка северу (између 15. и 14. године п.н.е. коначно су избили на Саву и Дунав). Али до успостављања тзв. "природне границе" Рима на Дунаву, Римљани су били суочени са жестокиим отпором централно-балканских племена која су живела на територији данашње Источне Србије. У другом македонском рату 200-197. године п.н.е. Римљани су први пут дошли у додир са племенима у централном делу Балканског полуострва.

У том рату Римљанима помажу Дарданци, а на страну Македодског краља Филипа V стају Бастрани (сродни Скордисцима), а након трећег македонског рата 171.-168. године п.н.е. Римљани су већ били на северној граници Македоније. Током ових ратова, део староседелачког становништва се повукао у неприступачне планинске пределе Македоније и ту остао до данашњих дана под именом *Цинцари*. 146. године п.н.е. под римску власт пала је и Грчка, а део старобалканског становништва које је живело у северној Грчкој се повлачи у планинске пределе Пинда, Олимпа, у Епир и Тесалију. Њихови потомци су данашњи *Арамани–Арумуни*. То исто су учинили и делови Скордисаца и Трачана из Бугарске повлачећи се у планинске масиве Родопа и Пирина, а делови трачких и келтско-трачких племена (Скордисци) су се повукли на Стару планину и у Подунавље, Источну Србију и Подунавско-карпатску област, прелазећи Дунав (*Стојановић В.*, 2007, 50).

У I веку п.н.е. Римљани су покорили Мезе и основали две провинције: Горњу Мезију на западу (која је обухватала Источну Србију и Западну Бугарску) и Доњу Мезију на истоку и отпочели процес романизације. Половином I века п.н.е., на челу Дачана се налазио Бурбиста који је покорио келтске народе и основао царство које се простирало у правцу југа до планине Хемус (Балкан), обухватајући и велики део Источне Србије (Тимочку Крајину). Након његове смрти, царство се распало на неколико независних делова, при чему су се истицали Трибали, који су по цивилизацијским вредностима, крвном сродству и језику били слични Гето-Дачанима. Стални пљачкашки походи Дачана су приморали Римљане да се са њима обрачунају, па је римски цар Трајан одлучо да премости Дунав и пребаци легије преко Дунава. Ангажовао је архитекту Аполодара из Дамаска који је пројектовао мост на између насеља Понтес (*Kostol*) и Дробете (*Turn Severin*). Мост је грађен од 102. до 105. године, и послужио је за пребацивање римских легија што је омогућило Римљанима да 107. године коначно покоре и Дачане⁶. За време цара Трајана, настала је провинција Дакија, која се простирала јужно од Дунава, у непосредној близини Трибала који су се нашли у јеку романизације као и друга трачка племена која су се наша на нешто јужније, а чијим се наследницима сматрају Арумуни (Цинцари). Има мишљења да

⁶ Римска окупација Дакије је трајала око два века.

је улазак ове територије у састав римске провинције Горња Мезија и почетак романизације поменутих народа представљао етапу која је претходила формирању данашњег румунског народа (*Zbucnea G.*, 2002, 19).

Из историјских извора сазнајемо да је Римско царство обезбеђивало исте животне услове за народе са обе стране Дунава, па је римски период на територији данашње Источне Србије обезбедио мир и просперитет, али је спроведена и интензивна колонизација која је довела до демографских промена, пре свега у погледу пораста броја становника. Насељавање римских војника и других колониста међу староседеоце који су били под јаким утицајем асимилације на територији данашње Источне Србије довело је и до значајних промена на културном, лингвистичком, друштвено-политичком и духовном плану што је морало да има утицаја и на тадашњу етничку структуру. Међутим, процес романизације није имао исту снагу на целој територији Горње Мезије. У том погледу се издвајају два мишљења. Прво мишљење заступају углавном румунски аутори који су склони румунизацији свих старобалканских етничких група и њихових супстрата укључујући и Влахе и Цинцаре (*Zbucnea G.*, 2002; *Constantinescu N. A.*, 2003; *Vălsan G.*, 1996; *Дурлић П.*, 2007; *Гаџовић С.*, 2008). Према овом мишљењу процес романизације је успео на Балканском полуострву и несумњиво довео до ембриона румунског етничког идентитета. На другој страни се налази мишљење које је базирано на чињеници да су римски градови били центри романизације, те да веома густо насељена забачена планинска насеља почев од Епира, Пинда и Шаре, преко Источне Србије, Старог Влаха па до Истре, нису могли бити изложени јаким утицајем романизације као насеља у нижим пределима, градовима и њиховом ближем окружењу. Утицаји су постојали, али не толико велики да би денационализовали старобалканско становништво (*Стојановић В.*, 2007). Ово становништво је током римске владавине остало да живи са својим обичајима и својим вековима формираним језиком. Римљани нису имали ни потребе ни могућности да их науче латински језик, али су их ипак терали да плаћају намете и да регрутују здраве и способне мушкарце са свим привилегијама и перспективама напредовања у римску војску. Многи староседеоци су то искористили, па су постајали угледни грађани. "У процесу варваризације римске војске у периоду сталних грађанских ратова у Римском

царству неки постају и цареви. Након археолошких открића у Шаркамену код Неготина, на промоцији *блага Шаркамена*, накита Галеријеве сестре, професор Драгослав Срејовић је истакао да је Галерије предложио Диоклецијану да му је жеља да за савладара прогласи свог сестрића лепог и физички добро грађеног Максимилијана Дају, који је говорио лошим латинским језиком. Након одређеног времена Максимилијан је постао прво савладар, а после и цар, чији је престо после његовог убиства преузео цар Константин, рођен у Нишу" (*Стојановић В.*, 2007, 53).

За време римске владавине Источном Србијом интензивна је била експлоатација рудника бакра у Мајданпеку, из Пека је експлоатисано злато, а уведене су и нове технике у пољопривредној производњи. Поред тога Римљани су градили утврђења и станове за цивиле, као нова насеља од којих су нека имала обележја градова. Тако су се на простору од Београда до Никопоља појавиле варошице и градови који су подизани у низу, било под старим или новим називом, на местима старих насеља или на потпуно новим локацијама. Римљани су, такође, за потребе грађана и војника изградили главне и споредне путеве. Један од таквих је водио од Понта (јужног дела моста који је подигао Трајан) према западу до Костолца (*Viminatium*), одакле се повезивао са путевима који су водили према Нишу, *Via Aegnatia, Serdica*, итд. Речне долине Тимока, Дунава и Велике Мораве су послужиле као трасе римским путевима, од којих је најтежи био *Трајанов пут* кроз Ђердапску клисуру.

Одређене промене у римској епохи историје Источне Србије десиле су се за време владавине цара Аурелијана (27- ми Трајанов наследник), који је у сложеним околностима одлучио да напусти Дакију. Док је становништво дакороманског порекла које је живело северно од Дунава остало на својим поседима, део становништва са леве обале Дунава у чијем саставу су били војници, чиновници, аристократе, али и сам цар Аурелијан је настанио десну обалу Дунава, односно тимочку зону у којој било релативно безбедно, а касније формира и нову римску провинцију *Dacia Aureliana*.

Територија Источне Србије са долинама Дунава, Тимока и Велике Мораве је у античко време била на главним правцима надирања разних освајача са севера ка југу и обратно. Освајачки походи доносили су многа разарања, па су тако

уништени и многобројни споменици античког рударстава. Без обзира што не постоје писани историјски извори, трагови античког рударства се могу и данас видети на рудиштима Мајданпека, у околини села Глоговица, поред Поречке реке, у околини Злота, крај Лазнице у Хомољским планинама итд. Велики број римских утврђења поред путева повезује долину Тимока са Нишом и Дунавом, све до Доњег Милановца. Римљани су их подизали да би заштитили рударска налазишта. Рударство у Источној Србији је вероватно доживело свој процват у III веку, после повлачења Римљана из Дакије, када су у руднике у Источној Србији доведени искусни рудари из ердељских рудника. У том смислу, утврђење Гамзиград је подигнуто и из потребе искоришћавања златоносне руде (управни центар за испиралишта злата у тој области). Трагови римске владавине су многобројни, а сматра се да су Римљани пренели културу винове лозе на Фрушку гору и околину Смедерева.

Разлике између романизованог градског и становништва даље околине нису нестале све до краја античког доба. Латинска имена се јављају пре свега у градовима. Староседеоци насељени углавном у селима задржали су свој језик, а елементи трачког и келтског говора потврђени су у личним именима и називима места све до позне антике. Област јужно од Ниша, из које је потекао цар Јустинијан је сматрана трачком још у VI веку. Највећи део средњобалканских племена је био принуђен да се бави сточарством у циљу опстанка. Планине су у то доба представљале неку врсту и имиграционе зоне за све избегле из градова и остале невољнике. У периодима мира број становника на Балканским планинама се повећавао па су таква подручја је имала функцију демографских резервоара из којих су текле миграционе струје ка равничарским пределима и речним долинама. "Од полулатинизованог становништва у унутрашњости, један је део остао на месту, а други се, изгледа, повукао у централни и јужни део Полуострва-Македонију и пиндски систем" (Цвијић Ј., 1987, 106).

Организовањем провинција, Рим је био заинтересован да оживи привреду која је требала да издржава већ прегломазну војску и државни апарат. Староседеоци су често плаћали у житу порез римској држави, па су мезијски провинцијски намесници из Дакије често пресељавали читава племена са племенским старешинама, женама и децом на територију под римском управом.

То исто ће, много касније, чинити и Милош и Милан Обреновић, попуњавајући становништвом из Влашке опустеле пограничне пределе Источне Србије.

Наредни период владавине Римљана на територији Источне Србије је обележен постепеним прихватањем хришћанства и слабљењем Римске Империје. За време владавине римског цара Галерија обновљени су градови-тврђеве поред дунавског лимеса. Галерије је имао непријатељски став према хришћанима и био је иницијатор њиховог прогона у време Диоклецијана, што је у знатној мери отежавало продор хришћанства на централни део Балканског полуострва. Тек 311. године пред смрт, издао је у Сердики тзв. "едикт о толеранцији". Најзначајнији догађај којим је отпочео процес христијанизације Римског царства је био сазивање Првог Васељенског Сабора у Никеји, 325. године. За време владавине цара Теодосија I хришћанство постаје државна вера, а све друге вероисповести су стављене ван закона и отпочиње прогон паганства. Може се рећи да је одлука Цара Теодосија из 395. године, да подели Римско царство на Источно Римско царство-Ромеји (Византија) и Западно Римско царство-Римљани био други кључни историјски догађај који је увећало одредио, како даљу судбину Римског царства, тако и свих других народа који су живели и данас живе на Балканском полуострву. Хришћанска политика римских и византијских царева је допринела да сви староседеоци Балканског полуострва прихвате хришћанску религију, а кроз организацију цркве сви народи који су живели од Грчке до Дунава територијално су припадали епископијама које су обухватале њихове територије. Многи пагански обичаји старих народа тада су прећутно прихваћени од стране хришћанске цркве, а могу се и данас препознати у разним црквеним обредима. Занимљиво је и да византијска, српска и бугарска православна црква поменуте обичаје нису прогласиле јеретичким, већ су их прилагодили и прихватили у хришћанским ритуалима. Има мишљења да је то урађено да не би морали Влахе да прогласе јеретичима, што им није било у интересу.

Појас Подунавља, око 375. године, угрожавају Готи који стижу до Горње Мезије. Пристанком римског цара Валенса у Тракију се насељавају Готи, који убрзо (378. године) подижу устанак услед незадовољства наметнутим порезима од стране царске владе. Потпомогнути Остроготима побеђују царску војску у битци код Хадријанопоља (Једрена), где је погинуо и цар Валенс. Након овог догађаја

Готи су преплавили територије Источне Србије и Бугарске, при чему уништавају градове, руднике, путеве. Романизовани староседеоци су се поново повукли у планине, а Готи добијају од стране Рима потпуну аутономију и укључују се у царску војску.

Након што су територију Балканског полуострва напустили Готи, Хуни и остали варвари, Византија успоставља границу на Дунаву и доживљава просперитет за време цара Јустинијана. Јустинијан је обновио градове и тврђаве *Singidunum*, *Viminacijum*, *Pinkus* (Велико Градиште), *Gupe* (Голубац), *Pontes* (код некадашњег Трајановог моста на Дунаву), *Timacum Minus*. Након смрти цара Јустинијана Византија слаби, а угрожавају је Јужни Словени и Авари у Подунављу и Персијанци на истоку. Авари и Словени су, освојивши неколико градова-тврђава, срушили византијски одбрамбени систем и продрли на Балканско полуострво (*Острогорски Г.*, 1969, 74).

Историчари се слажу да је првобитна византијска историја само наставак римске историје, а Византијско царство само продужетак Римске империје. Византијци су себе називали Ромејима-Источним Римљанима. Идеја римске државе одржавала је јединство етнички хетерогеног царства. Римски елементи с временом постепено изумиру а нови, византијски долазе до све јачег изражаја, од којих предњачи одлучујућа улога хришћанске православне религије и теократског друштвеног уређења. Овај концепт, као идеју водилу, прихватили су сви источно-балкански нареди а касније и њихове државе.

4.3. Досељавање Словена и главне српско-словенске племенске скупине-Тимочани, Браничевци и Моравци. Стварање шопског етничког супстрата

Почетком Средњег века, посебно крајем VI и почетком VII века Јужни Словени и Авари пробили су византијски одбрамбени зид на Дунаву и Сави и освојили унутрашњост Балканског полуострва, при чему су се Авари након освајања повукли, док су се Јужни Словени трајно населили. Етничке промене Балканског полуострва су настављене половином VII века инвазијом Бугара (659-660. године), а свој врхунац достижу почетком вишевековне окупације Турака у

XIV веку. Јужни Словени и Бугари су продирали са севера, широко отвореном и лако приступачном границом, док су Турци дошли са истока преко Босфорског мореуза. У VII веку, Рим и Византија, у склопу упоредне акције за враћање хришћанских територија, покушавају поново да преобрате Балкан у хришћанство. Ова тврдња се може наћи у делу Константина Порфирогенита "О управљању царством" где је наведено да је византијског цар Ираклије (610-641. године) саветовао Србима да напусте своје крајеве северно од Карпата и населе Балканско полуострво како би створили штит који ће чувати Византију од напада Авара. Јужни Словени су се ширили по Балканском полуострву углавном лаганом и готово неприметном инфилтрацијом или најездом, асимилујући и потискујући аутохтоно становништво (многобројна трачка племена на источном, и илирска и келтска племена у западном и централном делу Полуострва). Словени су продрли и до Пелопонеза, а населили су и значајан део данашње Албаније. Унутрашњаст Балканског полуострва, почев од VII века, звала се *Sclavenia*, *Sclavonia*, *Sclavenica*. Чистије грчко становништво одржало се само на егејским острвима, донекле у приморју и у Тракији око Цариграда. Етнички састав Балканског полуострва био је из основа промењен. Мало се зна о првобитном словенском становништву које је кренуло из пространих транскарпатских ниских и често мочварних површи. На основу археолошких доказа дошло се до закључка да је постојало једно основно етничко језгро од кога воде порекло сви словенски народи, а које је захватало територије око реке Одре на западу до Дњестра, Горње Висле и Оке на истоку, затим Балтичког мора на северу и Карпата на југу. На основу праваца кретања словенског становништва из постојбине издвојиле су се три велике групе, Јужни, Источни и Западни Словени. О првобитним етничким разликама између Јужних Словена који су се населили на Балканско полуострво постоје само претпоставке, а највероватнија је да се ово становништво у почетку разликовало само по племенским особеностима и дијалекту. Међутим, дошавши на нове просторе, "наишли су на савим друкчију климу и рељеф, разлике у појединим деловима, и мењали су се према областима" (Цвијић Ј., 1987, 107).

У процесу насељавања на Балканско полуострво Словени су се кретали старим римским путевима и настањивали оне пределе који су имали добре услове за живот земљорадника. У првој фази сеобе, Јужни Словени су населили углавном

равнице и речне долине, остављајући висинске пределе за каснију експанзију која је делимично и успела. "Имена словенских група, места и предела указују да су се на Балканском полуострву очувала стара словенска племенска имена позната међу западним или Источним Словенима и то *Северци, Драгувити, Ободрити, Дуљеви, Срби, Хрвати...*" (Грчић М., 2001, 5). По доласку у нове крајеве словенско становништво је наставило да одржава везе са старим крајевима све до доласка Мађара у Панонију у другој половини IX века. Из матице према југу кренуле су две јаке племенске ступе, *Срби* и *Хрвати*, док су остале групе имале различита имена. Северозападно од Тимока живели су *Браничевци*, у сливу Мораве *Моравци*, у Македонији *Берзити*, а у сливу Струме *Струмљани*.

Велики део Срба сачувао је паганство до краја IX века, мада је још византијски цар Ираклије (који је у политичком погледу зависио од Византије, а у верском од Рима) покушао да их покрсти, користећи свештенике из Рима. Крајем VIII века Карло Велики је тражио од салзбуршког надбискупа Арна да се побрине за покрштавање Словена (засновано више на етици уверења него на принуди) који су живели између средњег Дунава и Јадранског мора. Хришћанство је до краја првог миленијума било у експанзији код свих јужнословенских група. Међутим, до промена је дошло 1054. године када је у Цариград стигло римско посланство на челу са кардиналом Хумбертом. Како је византијски цар Константин IX био спреман да жртвује свог патријарха због пријатељства са Римом, папски легати су 16. јула 1054. године ставили на олтар Свете Софије булу којом се баца проклетство на патријарха Керуларија и његове најугледније присталице. Ослањајући се на подршку свештенства и народа, Кераулије баца анатему на римске легате и од тада почиње највећи расцеп хришћанске цркве који траје и данас. Овај догађај је, уз каснију најезду Турака на Балканско полуострво, одиграо кључну историјску улогу у креирању данашње етнодемографске слике Балканског полуострва.

Источну православну цркву са центром у Цариграду и под водством Цариградског патријарха на Балканском полуострву признали су Срби, Грци, Бугари, највећи део Румуна, Власи (осим Морлака у јадранском залеђу) и део Албанаца. Католичку веру са центром у Риму прихватили су Словенци, Хрвати, мањи део Албанаца. Ширење хришћанства из Цариграда у Србији је било отежано

услед велике удаљености која је онемогућавала долазак хришћанских мисионара. Папа је покушавао да хришћанство прошири из приморских градова на латинском богослужбеном језику. Услови за ширење хришћанства у Србији су створени после протеривања ученика Константина (Ћирила) и Методија из Великоморавске кнежевине, збацивањем са престола кнеза Растислава. Ученици Ћирила и Методија су започели успешан мисионарски рад ширењем хришћанства на старословенском језику. "Што се тиче језика, прасловенски или заједнички словенски језик престао је да се развија у VI и VII веку, од када словенски језици какве данас познајемо почињу да се разилазе у својој еволуцији. У IX веку био је довољан само један старословенски језик за превођење светих књига са грчког језика за потребе преобраћања у хришћанство свих Јужних и Источних Словена. Заједнички словенски језик произашао је из индоевропске језичке заједнице и представљао је један од облика преузетих из праисторијског језика (један од деривата матичног језика који нам је данас познат само на основу поређења са језицима који су из њега произашли). Словени нису имали писмо до IX века, а упознавање различитих нивоа општесловенског језика омогићава нам продирање у неке од тајни живота Старих Словена-тамо где недостају писана сведочанства, где истраживачи не могу са сигурношћу да одреде припадност одређеној етничкој заједници" (*Грчић М.*, 2001, 7).

Према византијским изворима, од свих градова Источне Србије, Словени су освојили само *Viminacium* (Костолац). Словени су највероватније заобишли планинске области Источне Србије и населили равничарске пределе Браничева и Крајине до територије између Штубика и Плавне, док су у долину Тимока првобитно населили заобилазним путем са југа и то из правца Ниша. За овакав правац кретања словенског становништва према Источној Србији могуће је извести две претпоставке. Прво, ново становништво је пре свега тежило насељавању лако проходног, плодног и пољопривредно обрадивог земљишта које се налазило у речним долинама Дунава, Млаве и Велике Мораве. Физичко-географске особине планинских области Источне Србије, укључујући и Ђердапску клисуру су географске особине одбијања, и представљале су природну препреку за насељавање. Друга претпоставка се базира на могућности да нове словенске масе нису хтеле да губе време у освајању планинских области Источне

Србије које је захтевало ратовање са староседелачким старо-балканским становништвом које је било већ насељено у планинским областима Источне Србије које су погодовале претежно сточарском начину живота. Прилагођавајући се новој географској средини, Словени су мењали своја занимања и начин живота. Такође, отпочињу и асимилацију (највероватније тиху) аутохтоног становништва. "Треба додати да су Аромуни, потомци старог полулатинизованог становништва, примили у току Средњег Века византијску цивилизацију; тако су они добили неколико нарочитих карактеристика које су преносили на Словене, живећи с њима и претапајући се у њих. У доста области Балканског полуострва, као и у Румунији, Словени и Аромуни су се тако измешали, да су формирали словенске или румунске групе, према томе да ли је превладао један или други елемент. Слично се претапање вршило између Арбанаса, потомака Илира, и Словена у пиндско-динарским областима" (*Цвијић Ј.*, 1987, 108).

Од доласка словенско-српских маса етничка историја Источне Србије постаје још занимљивија и сложенија. Наиме, након трачких Трибала које су касније померили келтизовани Скордисци⁷, од VI века Источну Србију у приличном броју насељава словенско-српски живаљ. Помињу се разна словенска племена међу којима су Тимочани, Браничевци и Моравци. Међутим има мишљења да ове скупине нису биле чисто словенске⁸.

Важан историјски догађај који је оставио трага и на становништво Источне Србије је продор Монгола на запад 1241-1242. године који је представљао један од најтежих удараца који је Европа доживела у својој историји. Најезда Монгола

⁷ На простору између Велике Мораве и Тимока познатији као Мали Скордисци, са којима су се, од времена освајања мешали припадници римских легија које су биле стациониране на дунавском "Лимесу".

⁸ Тако се, у документу под називом "Annales regni francorum" из 818. године који наводи Zbuchea Gheorghe (*Zbuchea G.*, 2002, 31), помиње се и члан владалачког рода Тимочана што је за наведеног аутора од историјске важности, јер се први пут помиње назив Тимочани који је записан у романском периоду. Због тога аутор изводи закључак да су групације старобалканског становништва које су живеле у долини Тимока већ имала назив Тимочани пре него што су се ту населили Словени, као и да није карактеристично за словенске групе становништва да себи дају име према неком географском простору на коме су живели. Међутим, насељавајући Балканско полуострво словенско-српске групе становништва су, пре свега по географским именима река и предела, давале себи имена као што су Тимочани, Моравци, Браничевци, Струмљани, Неретљани, Захумљани и.т.д. У историјским изворима сачувани су помени Браничева још од X века. Научно је оправдано претпоставити да су Словени морали да затекну староседелачко становништво на просторима које су насељавали, али о некој статистици, тј. етностатистици тог времена је незахвално говорити. Истина, ембрион прве српске државе није био на простору Источне Србије, али је Стефан Немања освајајући Сврљиг и простор до Суве планине укључио неке њене делове у састав српске средњовековне државе 1181. године.

је проузроковала померања номадских популација из јужноруских степа, међу којима су били најбројнији Кумани⁹, који су продрли до подунавља, а чије присуство је забележено у Браничеву. Од краја XI века и у наредна два столећа они се срећу јужно од Дунава где представљају незаобилазни војни чинилац. На простору Браничева и суседних области дошло је до интензивнијих додира степских и седелачких елемената, њиховог мешања, асимилације и акултурације номадских дошљака. Историја овог региона током већег дела XIII века могла би се представити као динамичка хронологија борби за преузимање ранијих византијских тековина на овом простору између угарских и бугарских владара. Многи Кумани који су избегли из Паноније нису се дуже задржавали на простору јужно од Дунава, мада је део номадских дошљака остао на Балканском полуострву, и њихова судбина нераскидиво је уткана и у историју Србије (куманска аристократска крв била је сједињена, између осталог, и са владарском лозом Немањића преко брака Стефана Драгутина и Јелисаветине ћерке Каталине (Узелац А., 2008, 177). Последњи већи прилив Кумана у Браничево десио се 1241. године, а од краја XIII века нема нових података о куманском присуству на овом подручју. Претпоставља се да су се наредним деценијама одвијали процеси седентаризације и акултурације у словенско и православно окружење који су до почетка последње деценије XIII века, када је област ушла и састав средњовековних српских земаља, били већ у поодмаклој фази. На територији Источне Србије су остали трагови у виду два куманска топонима која су забележена у Раваничкој повељи кнеза Лазара Хребљановића из 1381. године, "село *Кумани* у Браничеву и *Дрмно* код Костолца које је добило име по некадашњем куманском господару ове области *Дрману*" (Узелац А., 2008, 179).

Тимочко-браничевске области обилују етнолошким, етнографским и културно-духовним траговима српске прошлости. "Црквене рукописне књиге (на пример одломак јеванђеља писаног у Сврљигу) у српској редакцији, натписи на надгробним споменицима у српско-словенској рецензији из XIV века, најбољи су доказ да је ове крајеве насељавало српско становништво. О развијености ових

⁹ Етнолингвистички гледано, Кумани представљају номадски народ турске (туркичке) групе. Муслимани су их звали *Кипчаџи*, код Руса су били познати као *Половци*, на западу углавном као *Сотани* или *Сини*, док су у немачким земљама називани *Valwen*. Етимологија њиховог имена је извесна и значи "бледи" или "плави", по изгледу и пути њиховог тена (Узелац А., 2008, 168).

крајева у српском средњем веку сведоче цркве и манастири Горњак, Раваница, Туман код Голупца, Ресава, Манасија" (*Влаховић П.*, 2002, 43).

4.4. Власи Источне Србије: старобалкански Македорумуни и Дакорумуни-Царани и Унгуреани

Историјско-демографско и етнодемографско проучавање Влаха Источне Србије представља сложен научни задатак, чија се занимљивост огледа у расветљавању етничке историје бројних етничких скупова и група, специфичних демографских особина, које заједно чине један од најархаичнијих и најпатријархалнијих етноса на Балканском полуострву. Мноштво извора који се базирају на историјским, географским, етнолошким, лингвистичким, етностатистичким, етнодемографским и многим архивским подацима, бележе Влахе непосредно или посредно, говорећи о овом етносу и његовим скупинама, о његовом животу и раду, али и о карактеристичном фолклору који је прожет прастарим празноверјима. Власи Источне Србије представљају изазов етнодемографији и историјској-демографији на који није могуће одговорити ако се не узму у обзир релевантне културолошко-цивилизацијске, етнопсихолошке и социолошке особености ове етничке групе, уз мултидисциплинаран приступ и поштовање свих принципа методологије научног истраживања.

Помињали смо да су још у праисторијским временима, Источна Србија, тачније обала Дунава и извесни крајеви ове области били насељени старим балканским становништвом, а посебно су се истицали Трачани. Поуздано се може рећи да је Источна Србија у праисторијском и најстаријем историјском добу била већ густо насељена, али и касније, за време Римљана када је добар део старобалканског становништва романизован. За време српске средњевековне државе, територија данашње Источне Србије је присаједињена матичној области рашких земаља, са изузетком Кључа и Неготинске Крајине који су у саставу средњевековне Србије били кратко, односно, у време владавине краља Драгутина. Старо средњевековно становништво Источне Србије је било углавном српско, док се о пореклу Влашког становништва у научној литератури још увек воде

расправе, од хиптезе о аутохтоности, па до мишљења о насељавању у ову област у време аустро-турских ратова (1700.-1800. године) и у доба српских устанака против Турака (1804.-1815. године).

О етнониму, етничком пореклу и географској распрострањености Влаха на Балканском полуострву постоји обимна научна литература домаћих и страних аутора. Иако се већина аутора слаже да данашњи Власи Источне Србије воде порекло од старобалканских трачких Трибала и келтизираних Скордисаца, као и да су у римском периоду ова племена романизована (о степену њихове романизације се још увек воде полемике), ипак постоје различита мишљења о временским оквирима њихових миграција и географске распрострањености, као и о самом етнику речи Влах.

"Реч *Влах* је германског порекла (*Valcao*, односно *Walhos*) и означавала је припаднике негерманског становништва, најпре келтска, а потом романска племена. Словени су је преузели од Гремана и њено значење је у почетку везивано за романска племена уопште, да би се касније утврдила за романска племена Балканског полуострва, а у Срба се још ограничила и на Румуне доњег Дунава. Грци и Византијци су је примили од Јужних Словена, а још Ана Комнина употребљава реч Влах да обележи негрчка племена Балканског полуострва, подразумевајући Словене и Румуне. Као *Влахи* означава се у старим словенским споменицама Италија, а име Влах у српским изворима из XIII века користи се тада и за Дубровчане. За разлику од тих Влаха романски брђани пастири називају се *Црним Власима* или *Мавровласима*, односно *Морлацима*, а под турском владавином *Каравласима*. Поред тих назива постоје још и *Цногуњци* и *Црновунци*. Како су ти Власи били највећим делом сточари, временом се назив Влах пренео на све сточаре, ма и не били романског порекла. Овај назив задржали су Турци према свим хришћанима, а доцније и католици према православцима" (*Радовановић С.*, 2002, 542).

У нашем окружењу етноним Влах има различито значење. За већину румунских аутора, како с почетка XX века, тако и до данашњих дана (*Constantinescu N. A., Vâlsan G., Jorga N., Zbucnea G.*), етничке одреднице Влах и

Румун су синоними¹⁰. Покушаји румунизације Влаха од Истре на западу до Дунава и Старе планине на истоку, односно од Тесалије на југу до Баната на Северу, нарочито су били присутни у румунској литератури после Првог светског рата, што се може објаснити незадовољством Румуније због укључивања српског етничког простора у Банату у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Из сличних разлога су и неки бугарски аутори доносили идентичне закључке о Источној Србији. Тако Стојан Романски из Софије, у свом истраживању становништва између Тимока и Мораве закључује да је јужно од Дунава "румунски елемент знатно јачи него било где" (*Constantinescu N. A.*, 2003, 5). У новије време присутно је мишљење да из политичких разлога Србија и Бугарска нападају етничку реч Влах тиме што Влахе сврставају у етно-социјалну категорију спроводећи "деноминализацију која има социо-професионално а не етничко значење" (*Zbucnea G.*, 2002, 9).

Међутим, и румунски аутори праве етнографске, па и антрополошке разлике између становника леве и десне обале Дунава, те имплицирају поделу на *Мунтене* или *Унгуреане* и *Марђининце* или *Церане* (Царане), где припадају и *Мистиоци*. Ова подела би требала да буде доказ везе ових "Румуна" са Банатом или Олентијом, али уз постојање разлика у физичком изгледу, језику, ношње и чак материјалног стања. Церени (Марђининци) су настанили равнице и терасе Дунава, баве се пољопривредом, имају велика села и врло су напредни. За разлику од њих, Унгуреани или Мунтени живе у брдима и баве се сточарством. То је стара популација сточара номада који су прихватили стално станиште. Зато имају обичај да живе на разбацаним салашима што чини да само село буде мало и скоро пусто. Слабијег су материјалног стања од Царана, конзервативнији су и чувају прастаре обичаје, а и поред све сличности са Румунима леве обале Дунава, у Србији румунски елементи имају другачију физиономију (*Válsan G.*, 1996, 10).

¹⁰ "Дунав на Ђердапу ни најмање није међа, а тим пре крај једног света; јер ко је живео на северу морао је живети и на југу. Дунав је у прошлости био највероватније румунска национална оса, као што је и Карпатски венац, а не међа (*Válsan G.*)...У овој врло заштићеној области, где се Карпати спуштају преко обронака Мироч и Голубиње да би пружили руку Балканима, после њиховог сусрета са планинским масивом Кучај-продужеци које пресеца само Дунав на његовом путу ка мору-овде, нарочито, румунски народ је успео да се избори са таласом славизације и да сачува етничку границу на југу од Дунава...границе румунске етничке територије, географски зависне од Румуније, могу се одредити: на западу поред реке Мораве и њене притоке Нишаве с једне стране, и Великог Тимока с друге, колико са географске тачке гледишта толико и етнографске, чинећи троугао заривен између Србије и Бугарске (*Constantinescu N. A.*)"

Под влашким именом често се подразумева етничко, конфесионално и социјално обележје. У Македонији Власима се називају оазе неасимилованог романизованог становништва, којих има и у суседним грчким и албанским областима. У Славонији, Хрватској, Босни, Херцеговини и Старом Влаху влашким именом муслиманско и католичко становништво назива православне Србе, а у Далмацији и Кварнеру приморци Власима називају становнике свога залеђа. У погрдном значењу влашким именом се називају Румуни у Војводини (Радовановић С., 2002, 543).

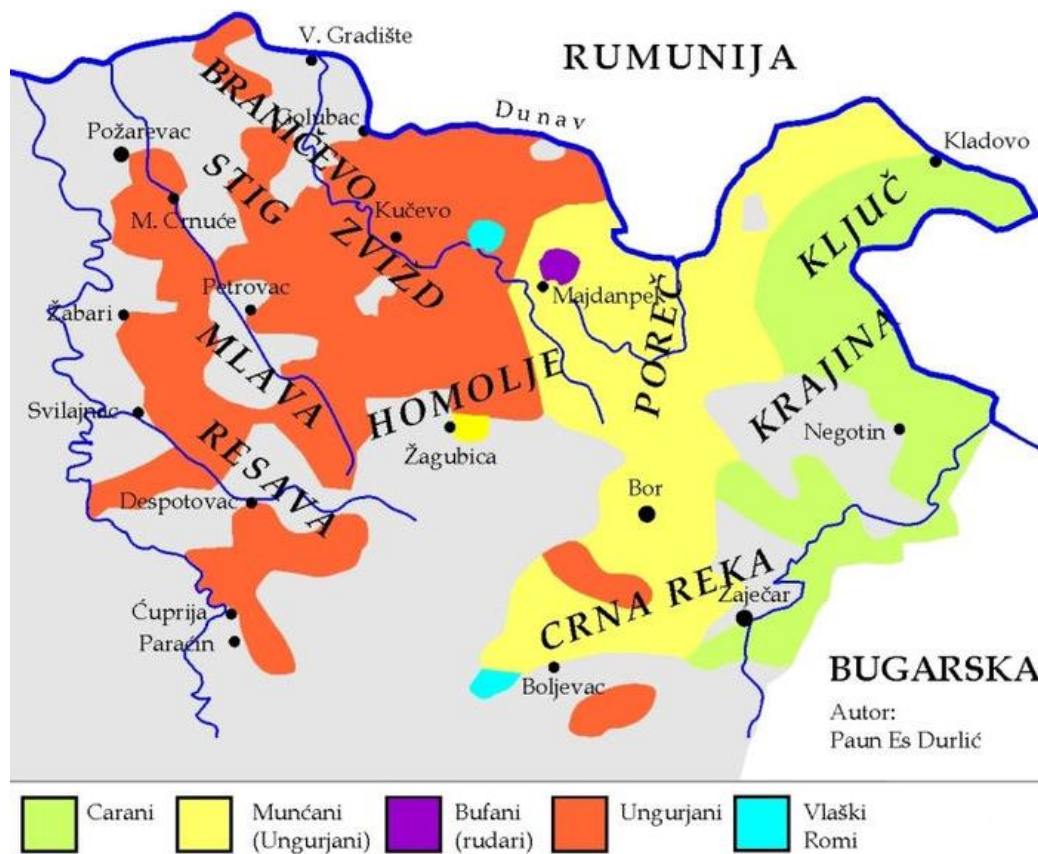
Интересантно је и мишљење да рецентни потомци старобалканских народа који живе на Балканском полуострву који чине *Арумунску* или *Македоруmunску* групацију становништва представљају јединствен и аутентичан влашки етнички корпус. То значи да етничке групације, које су у одређеним историјско-географским околностима називане различитим именима (*Црновунци, Власи, Куцовласи, Каравласи, Цинцари, Карагуни, Ђићи, Ђирибири, Мавровласи, Морлаци*), у ствари имају влашку етничку основу која је формирана од Келта. Један део Келта (Скордисци) који је остао у планинским областима Балканског полуострва, у планинама пиндско-шарског, балканског, родопског и карпатског система, (које су Германи називали *Walah*), има обичаје, фолклор, веровања и празноверја која указују да су "етнички субстрати" балканских Влаха својим пореклом везани за Келте. "Порекло романских елемената у обичајима Влаха треба тражити у њиховим келтским прецима, а не у романизацији Балкана, коју су без трајних последица покушали да изврше римски освајачи. Источна Србија, посебно патријархални предели Хомољских планина, јасно указују на далеко келтско порекло. Заједничке речи, заједнички називи река и планина, обичаји веровања и празниверја Влаха су *рефлекси* далеке прошлости, али и нит која повезује све Келте Европе. То су докази који нас упућују на закључак да порекло Влаха треба тражити у симбиози Келта и Трачана, романизацији великог дела Европе и Балкана и заједничком животу Словена, Влаха и делимично Грка" (Стојановић В., 2007, 44). Закључак о келтском пореклу Влаха изводи се на основу одређених историјских догађаја, етнографских и лингвистичких сличности Келта и Влаха Балканског полуострва. Према овој теорији, кључни историјски догађај у етногенези Влаха би требало да представља миграција Трибала из

Шумадије у Источну Србију након тешких борби са Римљанима, те њихово мешање са Мезима и келтизираним Трачанима. Келтска најезда на Балканско полуострво је оставила трагове у култури и обичајима старобалканских народа, а занимљив је и тзв. "лингвистички мост" између Влаха и Келта који је препознатљив у сличностима неких келтско-француских речи са речима које је могуће пронаћи у данашњем језику Влаха Источне Србије¹¹.

Наведене речи које представљају лингвистички мост између келтског и влашког језика показују да се неке речи келтског порекла данас користе и у српском језику, иако су више присутне код топонима него у књижевном језику (нпр. река Морава је добила име по келтском називу за реку *morava*). Ипак, не би требало пренаглашавати утицај келтске најезде у формирању данашњег етничког састава Балканског полуострва, тим пре што је трагове својих културолошко-цивилизацијских достигнућа оставио велики број освајачких народа, што показује динамика историјских догађаја који су уследили након повлачења Келта.

¹¹ Примери (Стојановић В., 2007, 46-47):

kolin-kulmja- брдо	dans-danc- коло	curt-skurt- кратак
ongl-ungja- нокат	le ne-nas- нос	van-vnt- ветар
ier-ierj- јуче	le ku-kotu- лакат	mange-mănkă- јести
miel-mnjerja- мед	len-lna- вуна	buar-bjerja- пиће
vandr-vindje- продавати	urs-urs- медвед	bocal-bokal- бокал
ange-ăndjeri- анђели	pund-pod- мост	entre-antra noj- између
large-larg- широк	marie-măritată- удата	oj-ojkj- око
baia-baja- бања	grand-grămrada- гомила	lac-lak- стајаћа вода
foin-fn- сено	preți-plaj- паињаџи	baton-băt- мотка
pleurer-plăndje- плакати	pas cu pas-pas ku pas- корак по корак	

Скица 20. Територијални размештај појединих етно-лингвистичких група Влаха
 Извор: Паун Ес Дурлић (2007), <http://www.paundurlic.com/forum.vlasi.srbije/index.php?topic=12.0>

Власи заузимају значајно место у детаљним антропогеографским проучавањима Балканског полуострва која је спровео Јован Цвијић. "Аромунци или Армани су по језику део румунског народа, који станује на левој обали Дунава; наивају их заједничким именом *Македорумунима* и у историјском смислу су балкански староседеоци, док се за *Дакорумуне* не може са сигурношћу тврдити да и они нису порелком са Балканског полуострва па су се сеобама преместили на леву обалу Дунава или су тамо старо становништво од Римљана Дакије-Трајанови колонисти" (Цвијић Ј., 1987, 189-190). Према Цвијићевим проценама, почетком XX века их није било више од 160.000, а њихово ишчезавање је још тада било у пуном замаху, како кроз биолошку депопулацију, тако и кроз асимилацију у Грке, Словене и Арбанасе. Поделио их је у три групе.

Номадски сточари који су се преко лета могли срести по свим високим планинама од Старе Планине у Србији и Бугарској до пелопонеских планина.

Цинцари су живели у великим насељима збијеног типа налик на вароши, на висини између 700 и 1000 метара. Нису се бавили земљорадњом, око њихових села није било обрађене земље, а села су им служила као склоништа за жене и децу. Бавили су се разноврсним занимањима по варошима (цинцарска печалба) и ретко су одлазили ван граница Балканског полуострва, осим у Румунију. Цинцари припадају старом балкаском етничком слоју. "Развили су се у оквиру Источног Римског Царства (Византије), прихватајући делимично грчки језик и грчку културу. У Србији се јављају веома рано, понајвише као кафеџије. Под утицајем грчке цркве и културе под Турцима су ушли у градска насеља. Осећали су се и често су називани Грцима, на јавним местима су говорили грчки, а у домаћем кругу цинцарски језик" (*Влаховић П.*, 2002, 41). До Другог светског рата било их је и на Копаонику и Гочу (познати као *Ашани* са Гоча).

Поред Цинцара, у централним областима Балканског полуострва, занимљива је и група Влаха која је живела на поростору између Ђевђелије и Кајмакчалана, на и око планине Меглен. *Мегленски Власи* представљају самосталан огранак балканског становништва, који је у блиској вези са Аромунима, Дакорумунима и Истро-румунима. Балканолог *Gustav Weigand* је сматрао да су мегленски Власи део бугарско-влашке групе народа, који је након битке на Косову избегао на висораван Карацова, где су нашли подесну климу и земљу, што је утицало на њихово удаљавање од номадског живота. Супротно томе *Константин Јиречек* и *Јован Цвијић* су заузели став да су се Власи мешали са Печењезима, који су, након пораза у бици против византијског цара Комненоса 1091. године насељени као војни колонисти у подручју Меглена. Уз теорије о мешању са Печењезима, постоје и теорије о мешању са Куманима. Мегленски Власи су претежно православне вере, а за време османлијске владавине, мегленовлашко становништво се одупрелео исламизацији са једним изузетком: то је село *Nânti* (гр. Νῶτια) чије је становништво у XVIII веку прешло на Ислам, а које је некада представљало центар влашке популације у средњој Македонији, док је данас насељено понтијско-кавказким становништвом које говори грчки језик. Данашња географска распрострањеност мегленских Влаха може се

окарактерисати као дисперзна. Исељавање Влаха са Меглена се одвијало у два правца-према Румунији и Турској, при чему је исељавање у Румунију пре свега имало економске мотиве, док је исељавање у Турску углавном било присилно, у оквирима грчко-турске размене становништва (*Kahl T.*, 2004, 135-136).

Аромунска група се стално населила у варошима централних и источних области Балканског Полуострва, углавном поред уздужних путева, где се "баве разним пословима, као механције и трговци" (*Цвијић Ј.*, 1987, 190). Знатним делом су асимиловани у Грке, Србе и Бугаре. Овој групи, по наведеној подели Ј. Цвијића, припадају данашњи *Власи Источне Србије* који живе на територији између Дунава, Велике Мораве, Нишаве, Темске, и државне границе Србије са Бугарском. Власи Источне Србије су се развили из старобалканског етничког супстрата у оквиру романског културног и језичког наслеђа, и тако постали посебна етничка заједница која је била значајан чинилац у етничкој историји Србије и Балканског полуострва.

"О *власима* се већ у првој половини XIV века говори као посебној друштвеној и привредној категорији, која се претжно бави сточарством, за разлику од *срба* који се баве земљорадњом. Расположиви законски текстови о власима (пастирима) у средњевековној српској држави односе се на влахе манастирских и црквених властелинстава, на поклоњене, цркви уступљене влахе. Владарски власи и власи крупне властеле били су ћелатори и војници, али са војничком организацијом без већег политичког значаја и чвршћих организационих целина. У немањићкој Србији власи нису имали јединствену организациону целину, а највећи степен у домаћој старешинској хијерархији био је кнез. Ово се објашњава тиме што немањићка војска није имала потребе за власима. Тек пред крај деспотовине 1452. године, констатује се постојање влаха у деспотовој војсци." (*Влаховић П.*, 2002, 59).

У Средњем Веку је Аромуна било много више у планинама и скривеним балканским областима где су чинили већину становништва поготово у Тесалији, Етолији, Малој и Великој Влашкој. У средњевековним српским споменицама често се помињу *Власи* у планинским областима али није могуће са сигурношћу тврдити да ли се ово име односило на праве Аромуне или српске сточаре, пошто је у Средњем Веку име *Влах* (Власи) изгубило своје етнографско значење и њиме

су називани сточари без обзира на етничку припадност. Аромуни, словенизирани и грцизирани, савим су ишчезли из села појединих области где их је било. Према неким проценама, крајем XVIII века у централним и пиндским областима Балканског полуострва је било између 400.000 и 500.000 Аромуна. Јован Цвијић је приметио и да се Аромуни нису у значајнијој мери исламизовали, осим дела мегленских Влаха у јужној Македонији.

4.5. Српско-влашка етничка симбиоза и сеобе Влаха током српског средњовековног и турског периода.

Питање аутохтоности, односно, досељавања Влаха Источне Србије одавно привлачи пажњу науке, која није успела до краја да усагласи два, напред помињана, дијаметрално супротна полазишта. Новија сазнања која су проистекла из истраживања турске архивске грађе донекле осветљавају проблем аутохтоности овог становништва са преовлађујућим етничким компонентама романског порекла. Јован Цвијић сматра да се највећи део влашког становништва доселио после Косоваца и то из Алмаша у Банату као и из Ердеља. Ови Власи се зову *Унгуреани*, док се досељеници из Румуније зову *Царани*, доста су се селили и услед тога су се јако измешали. Сматра се да су Власи Источне Србије својим најстаријим слојем досељеници из последње четврти XVI века.

Најстарији турски текстови, пописи и прописи, углавном прихватају одредбе из доба српске Деспотовине. О Власима се у турским изворима говори први пут 1464. године. Забележено је том приликом да су "неверници те земље познати по имену Власи" у једној клисури на Дрини сачекали Мехмед-пашину румелијску војску која је хитала у помоћ опкољеном Зворнику (*Влаховић П.*, 2002, 60). Власи као етничка категорија, сточарством су се бавили и у турском периоду и делили судбину осталих народа. Турски извори у том погледу указују на две епохе и два друштвена уређења. Током друге половине XV века у северној Србији помињу се браничевски и смедеревски Власи. Пописани су у турским изворима под овим именом тек 1467/68. године, мада су Турци Браничево заузели већ 1458. године, као и друге области северне Србије.

Да би попуниле територију која се празнила, османске власти су током друге половине XV и првих деценија XVI века Смедеревски и део Крушевачког санџака колонизовале влашким, сточарским становништвом. Влаха је на територији Браничева било и у срењем веку о чему сведоче топоними (два браничевска Влашак Дола, један у Пеку и један у Лучици забележени су 1467. године). Исте године у нахији Лучица постојало је и село Влашинци и Мерза Влашица. Власи сточари су још у средњовековној Србији имали знатне повластице и своју самоуправну организацију на челу са кнезовима и промићурима. Ступивши колективно у турски феудални систем и укључивањем у његову војну организацију, Власи су задржали своју самоуправу, што је био подстицај да прихвате османску колонизациону политику. У првој фази овог процеса, која је трајала током шездесетих и седамдесетих година XV века, њих су насељавали погранични турски господари у напуштена насеља на својим територијама. Тако је браничевски субаша Али-бег Михалоглу до 1467. године Влахе населио у 5 села свога хаса у Звижду, једном у Ресави и у 6 села свог читлука у Ждрелу. Ускоро је, међутим, дошло до промене у колонизационој политици, па је у време следећег пописа 1467. године влашко становништво насељавано на царском хасу, па су дажбине које су давали припадале султану. То указује да је насељавање опустошених области постало један од приоритета турске државне политике, и да су правци сеоба Влаха били дефинисани преваходно војним циљевима. Седамдесетих година XV века велике влашке групе селиле су се и унутар Смедеревског санџака. Власи се у Смедеревски санџак досељавају из области Сјенице, Требиња, Никшића, али су се највеће влашке масе доселиле из планинских предела Старог Влаха и Подриња (Миљковић Е., 2008, 211-212). У турском периоду "власи" су били сталеж који је услед специфичности привређивања уживао извесне поповластице. Са престанком потребе за овим сталежом почела је да се раслојава и ишчезава "влашка заједница" као друштвена категорија. Временом су се идентификовали као Словени и утопили се у етничку средину у којој су живели.

Последњи већи прилив влашког становништва у крајеве Источне Србије, и поред многих инверсних и полиинверсних кретања романског и романизованог као и словенског и словенизираног становништва преко Дунава у оба правца, био

је у време аустријске окупације, а даља досељавања су била мањег обима, најчешће појединачна, или у мањим групама. Србија, као уосталом и Бугарска, била је за Влахе имиграциона земља све до балканских ратова почетком XX века.

Стална имиграциона струјања била су могућа, јер Дунав није био изразитија препрека за влашке досељенике. "Иако су границе чуване, ипак су сељаци било у већим или мањим групама, било појединачно, налазили начина да их пређу. Бежало се ноћу, под заштитом мрака, а нарочито зими преко залеђеног Дунава. Јака покретљивост влашког становништва, огледала се не само у комуницирању између Влашке и Крајине на лаким чамцима и лађицама, већ и простим пливањем у честом прелажењу са једне на другу старану" (*Костић М.*, 1974, 95).

У српској научној литератури преовладава мишљење да се данашњи Власи Источне Србије не могу етнички повезивати са средњовековним Власима, потомцима старобалканског етничког слоја, као и да су се Власи североисточне Србије формирали као заједница тек током XVIII и XIX века, у додирима између српског и румунског живља. О томе постоји обимна историјска и етнoлошка литература која указује да су Власи североисточне Србије сачували српску националну свест, предања из српског културног наслеђа и примили многа друга обележја која их повезују са Србима више него са било којом другом балканском етничком заједницом. Из тога је јасно да су разлике између средњовековних Влаха и Влаха североисточне Србије веома јасне и у етничком погледу. "Међутим, миграциона кретања, етнобиолошки и етнодемографски процеси унутар влашког живља и између Влаха и Срба-Тимичана и Браничеваца као старинаца, и потоњих досељеника, затим Влаха и Бугара, претходних етничких амалгама још од романизованих Трибала и Меза, преко утицаја Хуна, Кумана, Гота, Мађара и других-образују у Тимочкој и Неготинској Крајини својеврсну етногенезу, у којој слојевитост влашких имиграција и специфичност влашко-српских односа, заслужују посебну пажњу. Иако је планско насељавање Влаха 1721/22. године, у време аустријске окупације Србије дало завршну физиономију етничкој композицији Источне Србије, не треба пренебрегнути знатно старија насељавања Влаха и знатно старију појаву српско-влашке симбиозе још из времена *Деспотовине* и појаве смедеревских и браничевских Влаха између Мораве и

Пореча. Убрзо затим, следи колонизација Крајине, посебно Неготинске Крајине и других истурених делова Видинског санцака, каснијег Фетхислама, Власима (*видински Власи*), који су као хришћани имали статус војнука, те и значајне бенефиције, као и Власима филурцијама изван војничке организације (*филурија*-тзв. "влашки порез"), који нису имали рајински статус све до 90-тих година XVI века. Смедеревски, браничевски и видински Власи (из нахија Кривинске и Фетхислама) етнички су се највећим делом идентификовали са српским слојем становништва, те још од ових времена (од друге половине XV и кроз XVI век) настаје карактеристичан процес стварања српско-влашких амалгама, у који се масовно укључују и познији Унгуреани и Царани. Интегрисање Влаха у српски народ има своју дубоку цивилизацијску, социјалну, психолошку и политичку основу" (*Радовановић М.*, 1991, 71).

За Влахе досељене из Ердеља почетком XVIII века неки истраживачи сматрају да су они у ствари Срби који су у додиру са Власима у Ердељу и Банату примили влашки језик. "Прихватљивије је и свакако тачније гледиште да је у питању амалгам између ердељских Влаха и српских исељеника у Ердељ и источни Банат. Прво схватање имало је ослоњање у претпоставци да су се етничке симбиозе у Источној Србији између Срба и Влаха развијале непрекидно све од најезде Турака до данас. Међутим, сасвим је извесно да су се оне на тлу Источне Србије могле јавити тек од последње четврти XVI века. На поменути претпоставку упућивала је и чињеница што су Власи сматрали за увреду ако им неко каже да нису Срби. Та се појава није запажала само у Млави и Хомољу него и у другим крајевима Источне Србије" (*Костић М.*, 1974, 96)

С обзиром на своју сложеност, питање етничког порекла Влаха Источне Србије је још увек у сфери интересовања научника различитих профила и полазишта. У том смислу се могу издвојити три доминантне хипотезе о настанку и пореклу Влаха. Прва је она коју у вишедеценијском континуитету износе најчешће румунски аутори, а чији се садржај може окарактерисати као покушај румунизације свих Влаха Балканског полуострва, а посебно оних који живе на територији Источне Србије. За њих нема дилеме да су етноними Румун и Влах синоними. Друга хипотеза је заснована на покушају расветљавања бурних историјских догађаја из угла пренаглашене келтске инвазије на Балканско

полуострво и њеног пресудног значаја на стварање аутентичног влашког етничког субстрата који се одржао до данашњих дана на територији Источне Србије. Трећа хипотеза полази од чињенице да су учестале и масовне миграције становништва, пре свега оне за време турске инвазије, пресудно утицале на формирање рецентне етничке структуре Источне Србије. У том смислу се брани теза да данашњи Власи Источне Србије немају никаквог етничког континуитета са старобалканским Власима, јер су те везе покидане још у средњем веку за време Немањића, а посебно за време турске окупације. Уз то се наглашава и етничка симбиоза Срба и Влаха која је условљена јаким истријским и цивилизацијско-културолошким разлозима (Кнежевић А., 2010, 264).

Данашњи Власи Источне Србије су православне вере, говоре влашким језиком који је сродан румунском, али је прожет веома приметним словенским утицајима, што је условило значајну појаву билингвизма. Етничке асимилације довеле су и до изразитије измене говорног језика влашког становништва, њиховог најкарактеристичнијег етничког обележја (на пример, влашко становништво у Хомољу и Звижду говори неком мешавином српско-румунског језика који је правом Румуну тешко разумљив). Због тога највећи број сматра себе *"Србима влашког говорног језика"*. У томе су свакако, велику улогу имали и мешовити бракови који представљају масовну појаву између српске и влашке говорне групе. Уз то, од XVIII века, на простору североисточне Србије, која се ослања на предеону целину Влашку на другој страни Дунава у Румунији, уобичајен је тзв. *"систем једног детета"* који прати домазетство (долазак зета у дом родитеља супруге) као облик склапања брака, што није без утицаја на развијање етничке свести.

4.6. Миграциона кретања у Источној Србији од XV-XIX века

Турска освајачка експанзија која се простирала од Мале Азије, преко Балканског полуострва до Аустрије, и вишевековна окупација средњевековне хришћанске Србије од стране Отоманске империје сматра се једним од најзначајнијих историјских догађаја који је утицао на етнодемографску

композицију Србије и највећег дела Балканског полуострва. Долазак Турака на територију срењевековне Србије суштински је одредио њену даљу историју, а оставио је последице у њеном етнодемографском развоју које су видљиве и у данашње време. Више деценија пре коначног поробљавања, Србија је била систематски изнуривана тешким материјалним вазалним обавезама, општим разарањем, економским пропадањем, демографским падом, масовним пресељавањем становништва, и на крају психолошким слабљењем које је у потпуности разорило све друштвене структуре. Након тога, нови господари су улагали напоре да задобијену, мање или више, опустошену територију поново населе и економски обнове, како би од ње имали користи.

Коначан пад Смедерева, престонице српске деспотовине, под османску власт 20. јуна 1459. године представљао је почетак другачије епохе у српским земљама. Уведен је нови административни, управни и војни поредак у складу са основним принципима на којима су Османлије градиле своју државу од почетка XIV века. Османско уређење је било ограничено двема основним поставкама, војном и конфесионалном (исламском) компонентом, сједињујући у себи туркменско, византијско и абисидско државотворно наслеђе. Ипак, у циљу што лакшег успостављања и стабилизације власти, Османлије су преузеле у свој државни и друштвени систем и поједине српске средњевековне институције. Као строго централизована, како у државном, тако у војном смислу, Турска је веома ефикасно напредовала на војном пољу, пре свега због општег феудалног и државног расула европских држава, али и због веома специфичне организације Отоманског царства која је подразумевала ангажовање целокупне привреде и државног управног апарата за потребе војске. У своја освајања Османлије су укључиле и балканске феудалце и њихове потомке, а Српска Деспотовина је била типичан пример. Сви хришћански феудалци који су примили ислам имали су могућност да задрже своје поседе и богатство, али и да стекну највише титуле у Отоманском царству које су зависиле од ратних успеха и поданства султану. Придобивање дела балканских хришћана је било праћено разним политичким потезима, а један од познатијих је обнављање Пећке Патријаршије 1557. године, чиме је избегнут отпор Срба и сукоб са Српском православном црквом. Турци су многим уредбама настојали да вежу различите слојеве становништва за интересе

царства. У првим деценијама XVI века становници североисточне Србије добили су тзв. "влашке повластице" кроз смањење пореза и избор кнежева из сопствених редова, а после пада Деспотовине османлије доносе "Закон о власима" (*Џевић Ј.*, 1987; *Влаховић П.*, 2002; *Крстић А.*, 2008).

Поред наведеног процеса исламизације дела хришћана, веома важну улогу имале су миграције становништва које су биле присутне све време турске владавине, претежно у две форме. Први облик миграција је подразумевао просторно кретање аутохтоног становништва које је често било принуђено да се сели из окупираних подручја, или у планине карпатско-балканског и динарског сиситема, или преко Саве и Дунава на територију Аустро-Угарске монархије. Други облик миграција је био у вези за довођењем група насељеника од стране Турака на подручја са којих су се одселили Срби, а посебно у Поморављу и Шумадији. Довођењем мањих група и давањем поменутих влашких повластица, Турци су настојали да ојачају одбрану, комуникације, обезбеде подршку и повећају број становника који плаћају порезе.

Територија северне Србије током читаве друге половине XV века представљала је поприште сталних турско-угарских сукоба, што је у великој мери утицало, како на стање насељености и демографска кретања, тако и на мере које су предузимане да се спречи велики одлив становништва. Основни циљ османске популационе политике у том периоду је био очување што већег броја становника, јер би пуста земаља само штетила државним интересима, али и привлачење оног дела становништва које је емигрирало у Угарску. Том становништву је као подстицај на повратак нуђено укључивање османску службу и одобравање пореских олакшица, односно од Султана су добијали фермане (царски документ који одређује статус досељеног становништва као људи ослобођених од рајинских обавеза). Са друге стране, Угарска је за време владавине краља Матије Корвина водила планску популациону политику која је подразумевала пустошење непријатељских, и насељавање својих територија. Према краљевој процени, током похода 1480-1481. године из северне Србије преведено је у угарске крајеве око 100.000 људи—читавих породица са стоком и покретном имовином. Број је можда мало претеран, али се у сваком случају радило о масовном пресељењу. Овако велика планска пресељења нису више понављана, мада су, у знатно мањем обиму,

забележена пресељавања 1494. и 1502. године, док појединачне сеобе никада нису ни престајале током целог трајања турске владавине.

Највећи део територије данашње Источне Србије је тада припадао Смедеревском санцаку, док су Крајина, Кључ и Тимок били у саставу Видинског санцака. На основу пописа Видинског санцака из 1455. године, део влашког становништва формира насеља на десној обали доњег Тимока. Предела тадашње северне Србије били су од времена краља Драгутина изложени спонтаним колонизационим токовима српског становништва из централних и јужних делова српске државе, док су европски путници и крсташи у XI и XII веку простор између градова Браничева и Равног описивали као непрегледну шуму или пустош. Из времена кнеза Лазара на том подручју поименично је познато око 160 насеља. Стваран број насеља био је свакако већи. Од краја XIV века унутрашње миграције добијају на интензитету и у великој мери мењају своју суштину, будући да су знатним делом изазване турским продором у јужне делове српске државе после бојева на Марици и Косову, а затим и премештањем државног средишта прво у Београд, а потом у Смедерево. После Косовске битке територија данашње Источне Србије је постала поприште борбе Османског царства и Угарске за превласт у Подунављу. О страдању становништва и насеља Подунавља у борбама током следеће деценије XIV века, обавештава нас повеља деспота Стефана манастирима Тисмени и Водици из 1405/6. године, из које се види да су метоси које је влашким манастирима даровао кнез Лазар опустели. Деспот је обновио ту метохију, која је обухватала девет села и један засеок у Пеку: Триброди, Хановци, Дражевци, Крушевица са Духовцима, Изворац, Барич, Бикињ, Пониква и Попорате и поново је приложио Тисмени и Водици. И поред напора деспота да ову територију насели, четири манастирска села нису ни забележена у турским пописима из друге поовине XV века, а нема ни њихових трагова на терену, а сматра се да је половина браничевских села потпуно остала без својих житеља током османског поробљавања Србије (*Крстић А.*, 2008, 196,199, 205).

Конкретни подаци о миграциним кретањима у Браничеву постоје за другу половину XV века из два сачувана османска дефтера из 1467. и 1476. године. Године 1476., када је угарска војска опседала Смедерево, пописивачи су код неких кучевских и браничевских села (Селце, Гложани) забележили да су

"неверници побегли на другу обалу (или страну)", односно да су побеглу у Угарску. С друге старне, одвијале су се сеобе и у супротном правцу, из Угарске у Отоманско царство, односно Смедеревски санџак. Не рачунајући оне принудне, било је прелазака углавном у војну службу са угарске на османску страну. Тако је у дефтеру из 1467. године за тројицу Срба из Тополовника, од којих је један био свештеник, наведено да су муслеме (ослобођени дажбина) који су под условом да не дају рајинске дажбине, дошли из Угарске и ступили у службу. У истом попису, за 30 Срба мартолоса наведено је да су странци племићког порекла или су дошли под заклетвом, те да обављају службу као и други хришћани спахије. И девет година касније у попису се изричито каже: *Мартолоци Браничева нису никоме раја. Већина је дошла позивом са друге стране. Зато што чувају обалу и врше мартолошку слижбу, не дају харач, испенцу и рајинске ресуме, међутим ако сеју тимарникови земљу дају ушур.* "У браничевском субашилуку се у поменутом периоду број домаћинстава повећао у већини насеља, али је релативно мали број њихових старешина остао исти. На пример, у селу Божевац, у нахији Лучица, број кућа се повећао са 42 на 53, али је истих старешина домова било свега 15, односно 21%. Уз нека села у дефтеру 1476. године напоменуто је да се *раја разбегла* или да *живи расуто*, што нам даје информацију да су поред спољних, биле присутне и унутрашње миграције. Код села Горња Липовица, у нахији Островица, записано је да је *раја устала са својих станишта и живив у браничевском крају*. Исти случај је био и са становницима села Жабаре код Тополе, које је држало пазар и панађур, а чији становници су се населили "у границе села Станчани близу Мораве у Браничеву" (Миљковић Е., 2008, 210).

Простор Тимочке крајине (територије у сливовима Белог Тимока, Црне Реке и Тимока) је пао под турску власт 1396. године, и припојен је Видинском санџаку који је био подељен на нахије. У XV веку Тимочка крајина је обухватала две турске нахије, Црну реку и Тимок. Промене у нахијској организацији, немогућност убикације насеља и прецизне реконструкције нахијских граница су разлози због којих се проблем насељености Тимочке крајине у овом периоду може посматрати само у целини, а не према нахијама. У том смислу, "на основу два турска пописа (дефтера), из 1455. и 1466. године може се закључити да је област била слабо насељена у време првог пописа, и да је према подацима из

1466. године дошло до благог пораста становништва. У попису 1455. године је пописано 8.612 становника са статусом раје, а 1466. године 9.455 становника у истома статусу. Међутим, у овом попису је пописано и 6.955 становника под бератом који уживају посебне статусе (мартолови, соколари), што чини укупно 16.270 пописаних становника" (Мишић С., 2008, 181).

Наведена два пописа нису упоредива јер нам попис из 1455. године даје само информације о становништву са статусом раје, док нам попис из 1466. године, поред раје, даје и информације о повлашћеним категоријама. Такође нам је и непознат број муслимана па на основу наведених података не можемо са прецизношћу говорити о укупном становништву Тимочке крајине, него можемо само констатовати благи пораст становника са статусом раје. Из историјских извора сазнајемо и да је ова територија била имиграциона зона са део становништва Браничева које је ступало у турску службу, али и да је увек била ређе насељена у односу на остале територије ондашње Србије (Косово и Метохија, Полимље, Хум, Браничево).

Међутим, на сељење становништва Источне Србије нису утицали само ратови између Угарске и Турске. Уласком Русије у рат против Турске мења се политичко-географска ситуација на Балканском полуострву, а последице је осетио и српски народ. За време руско-турских ратова турска војска је присилила становништво Тимочке крајине да се пребаци преко Карпатско-балканских планина у унутрашњост Србије. Ови и слични догађаји растурили су становништво Источне Србије не само по унутрашњости Србије, већ и по Банату, Ердељу, Молдавији и другим крајевима.

Историјска збивања у Европи од XVII до XIX века значајно су утицала на опште друштвене прилике и демографски развитак читавог Балканског полуострва. На становништво Србије су посебно утицали чести сукоби између великих сила и смене власти на окупираним деловима Србије, који су доводили до великих померања становништва, посебно динарског које је по неколико пута мењало место становања до коначног одређишта. Становништво које се сели тешко напушта свој дом, али када се одлучи на сеобу оно се не зауставља све док не пронађе погодно место које ће му пружити сигурност и гаранцију бољег живота. Доласком у нову средину досељеници су наилазили на разне потешкоће,

од прилагођавања физичко-географским факторима, до прихватања обичаја староседелаца и процеса акултурације и асимилације. "Развитак насељености у Источној Србији одвијао се под утицајем становништва другачијег порекла и културе. Наиме, већ источно од крагујевачког Црног Врха запажа се сложена метанастазичка композиција становништва, у којој преовлађује косовско-метохијска и вардарско–моравска струја, а у самој долини Мораве, осим поменутих, још и тимочко–браничевска и шопско-торлачка. Ови крајеви, опустошени у XVII и првој половини XVIII века насељавани су надаље нарочито косовско-метохијском струјом, која се распростирала по котлинама и њиховим ободним деловима, постепено стварајући насеља типична за старе јужне земљорадничке рејоне. Тако је настао познати збијени *тимочки тип*, који се са својим варијететима пружа далеко на југ све до Скопске Црне Горе и Повардарја. Присуство Динараца, углавном Сјеничана и Црногораца, који су се насељавали после Косоваца и упоредо са њима, није унело битније промене у генезу насељености, морфолошку типологију и конфигурацију размештаја насеља и становништва. Карактеристично удвајање сеоских насеља, изражено северно од Ртња, није у вези са миграционим пореклом становништва, већ директно са потребама привредног живота, чији се развој кретао од сточарске, ка земљорадничко-сточарској привреди чиме је условљено формирање салаша у Источној Србији. Источну Србију насељавају и Шопови, *чак од Тетевена, затим од Лом Паланке Белограцика*, који углавном нису ишли северније од Зајечара" (Радовановић М., 1991, 70-71).

Најснажније миграционе струје биле су усмарене од југа ка северу, а струје које су од XVII века дале завршну етнодемографску композицију Источне Србије биле су косовско-метохијска, моравско-вардарска, шопска и тимочко-браничевска струја.

Косовско-метохијска струја кретала се до југозапада ка североистоку. Формирала се на Косову и Метохији под притиском усељавања Албанаца који су се као повлашћени под Турцима у масама (од XVII века) спуштали из планинских предела северне Албаније у метохијску равницу. Углавном, преко планинских превоја Мердара и Преполца ова миграциона струја кретала се у правцу Централне Србије, све до њеног крајњег североистока. Међутим, на путу је имала

неколико етапа. Ово становништво је прелазило преко Топлице и Западне Мораве у тзв. етапне косовско-метохијске области (Левач, Темнић и Белица), а потом се ширило преко Ресаве све до побрђа Хомољских планина у пределе који су тада били ретко насељени. Са собом су донели и низ елемената из духовне и материјалне културе, који се и данас подударају са онима у матичним областима. Други крак ове струје пружао се испод Копаоника долином Ибра, скоро до Краљева, где је оставио траг и у карактеристичним ибарским или џематским насељима. Једна већа група становништва са Косова прешла је преко балканског планинског лука у Тимок и Крајину где се помешала са влашко-тимочким становништвом. Из моравске долине косовско становништво је прешло Млаву и населило Жагубичку котлину, Горњу и Средњу Млаву, Стиг и Браничево. Први пут предвођено Арсенијем III Чарнојевићем 1690., а други пут 1737. године предвођено Арсенијем IV Чарнојевићем, становништво са Косова је прешло Саву и Дунав и населило се у Срем, северни и јужни Банат, јужну Бачку и продрло далеко према северу до Будима и Сент Андреја. Један део ове струје прешао је Ердељ и даље преко Трансилванијских Алпа у Молдавију и Украјину.

Моравско-вардарска струја обухватила је слив истоимених река. То је углавном становништво које је из долине Вардара прелазило природне превоје у слив Велике Мораве и тако допрло на север готово до њеног ушћа у Дунав. Поред дијалекта, који је сродан шопском, односно тимочком, донели су и посебан тип куће познат под називом *моравска кућа*. Попунили су празнине у централним деловима Србије, настале исељавањем српског живља после аустро-турских ратова. Ово становништво се учешћем у ратовима замерило турским властима, па је морало да оде у друге крајеве. Становништво ове струје је имало велику моћ прилагођавања новим условима живота и брзо се адаптирало на нове друштвено-економске прилике, због чега је у новој средини мењало начин живота и орјентисало се у већем обиму на трговину и занатство. Покретљивост ове струје је довела до тога да су мигранти одлазили веома далеко од земље матице са којом су брзо кидали везе. У Источној Србији ово становништво се населило углавном у Млаву и Подунавље.

Шопска струја се формирала од исељеника из предела југоисточне Србије, отприлике с југа Србије до планине Ртањ на северу, који су се из шопских

области повлачили пред Турцима обухватајући суседне делове Бугарске и североисточне Македоније. До данашњих дана сачували су низ етнолошки занимљивих елемената, нарочито у језику, привреди, ношњи и менталитету, односно етнопсихолошким особинама. У језику је карактеристично познавање само једног падежа (номинатив) а у привреди сточарство и грађевинарство (Црна трава). Шопско становништво населило је источне и југоисточне делове Источне Србије и то околину Књажевца, Буцак и Заглавак. Ови досељеници прешли су у Источну Србију из Зенопоља, Загорја, Видина и Лом Паланке. Са собом су донели неке елементе бугарског менталитета.

Тимочко-браничевска струја обухвата слив Тимока. То је оно становништво које је под притиском турске најезде напуштало области Источне Србије и прелазило преко Саве и Дунава, углавном у Румунију, а отуда се расељавало у друге земље. Већина је примила неке елементе румунског језика, па их је током XIX века у повратним миграцијама пренела у већ слободну Србију (под кнезом Милошем). Главно занимање је сточарство, земљорадња и виноградарство, које је иначе још од старих Трачана, преко Римљана, све до најновијег доба било значајна привредна грана у овим областима. Мада међусобно говоре влашки (нема велики број речи) а неки се и декларишу као Власи ипак себе сматрају Србима, па су им и имена и презимена углавном српска (Цвијић Ј., 1987; Радовановић В. М., 1991; Костић М., 1974; Влаховић П., 2002).

Поред наведених миграционих струја становништва чији су делови за крајње одредиште имали Источну Србију, Ј. Цвијић помиње и једну снажнију црногорску струју која је средином XIX века продрла на североисток Србије и населила се у Дунавски Кључ. Немогавши да се привикну на климу, земљорадњу и маларично подручје поред Дунава, повукли су се дубље у унутрашњост на Мирочку површ где на крчевинама оснивају Петрово Село, у коме су се бавили прво сточарством, а касније производњом креча и земљорадњом. Иако су у потпуности окружени влашким становништвом, ови дошљаци су се одупрели асимилационим процесима и нерадо ступају са Власима у брачну заједницу. "Забележена су само три случаја да су се Црногорци из Петрова Села оженили са Влахињама, због чега су они били критиковани од стране својих сродника. Данас

се све више жене невестама из Црне Горе и краја својих давно изумрелих предака" (*Весућ Ж. М.*, 1978, 26-27).

Наведени историјски догађаји и њихов утицај на развитак становништва су довели до тога да подручје Источне Србије, а нарочито делови северно од Ртња, област Црне Реке, Тимока, Пека и Млаве има врло мало аутохтоног становништва (потوماка средњовековног тимочко-браничевског становништва). За време турске окупације ово становништво је било изложено интензивним сељењима из места у место, преко Дунава и назад. У структури становништва Источне Србије у највећем проценту је заступљено косовско становништво које се у ове крајеве почело досељавати средином XVII века. Садшње становништво је, после бројних миграција, досељено и добрим делом из Баната, а старо становништво је, према већини аутора, било већински српско. Влашко становништво у периоду од пада Српске Деспотовине под отоманску власт па до ослобођења од Турака је углавном досељено после косовске струје, и то из Алмаша, Баната и Ердеља (Унгуреани) и Румуније (Царани). У зони око Старе планине насељени су Торлаци из Зенопоља и Трнског краја, и из Загорја (источна страна Старе планине).

5.0. ПОПУЛАЦИОНА ДИНАМИКА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ КНЕЖЕВИНЕ И КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

5.1. Динамика броја становника у периоду 1834-1910. године

Пописну статистику у Србији током XIX и XX века можемо поделити на два периода, при чему се први односи на пописе становништва који су спроведени у Кнежевини Србији од 1834-1874. године, а други на пописе спроведене у Краљевини Србији у периоду од 1884-1910. године. У Кнежевини Србији је спроведено укупно 10 пописа становништва, а на квалитет и упоредивост добијених података, поред честих административно-територијалних промена, непосредно су утицале и честе промене методолошких решења, неуједначена периодика пописа и ограничене дистрибуције објављених података по обележјима становништва. Административно-територијалне промене у Источној Србији у периоду од доношења Сретењског устава до 1878. године су се углавном односиле на промене средње структуре округа кроз прегруписавање, односно спајање и раздвајање одређеног броја срезова, па смо зато промене у популационој динамици Источне Србије у периоду 1834-1874. године приказали према пописним подацима на нивоу окружних подручја којих је, према административно-територијалној подели из 1836. године, било у оквиру Источне Србије укупно 6 (Ћупријски, Пожаревачки, Крајински, Црноречки, Књажевачки и Алексиначки).

Први подаци о броју становника Источне Србије из XIX века потичу из периода после Другог српског устанка (из 1816., 1817., 1819., 1820., 1823. и 1825. године). Они су по обиму веома скромни, односе се на Пожаревачку нахију, дистрибуирани су појединачно по кнежинама¹², и дају информације о броју села, домова, ожењених и харачких глава, али из њих се не може добити скоро никаква представа о броју и порасту становништва ове области у том времену (*Радовановић М.*, 1958, 4). Након припајања шест нових нахија 1833. године, које су некада припадале Карађорђевој Србији (међу којима су и били и Крајина са

¹² Назив нахија је почетком 1834. године замењен називом *окружје* а касније *округ*, а назив кнежина је већ од 1830. године замењен називом *капетанија*, а касније *срез*.

Кључем и Црном Реком, Гургусовац-Књажевац са Бањом и Сврљигом и Алексинац са Ражњом и Параћином), већ 1834. године је извршен први попис становништва у Кнежевини Србији. којим је обухваћено целокупно становништво без разлике на полу и старост. Из првог пописа становништва у Србији били су изузети Турци, који се ни касније нису пописивали, и Цигани, јер нису били подложни општем опорезивању. Укупан број становника Кнежевине Србије у јуну 1834. године износио је 660.492, а у тадашњих 6 округа Источне Србије је пописано 210.955 или 31,6% од укупног броја становника у Кнежевини Србији (*Државопис Србије, Св. 1, 1863, 88*). Подаци који су добијени из следећа два пописа, 1841. и 1843. године, сматрају се непоузданим (*Завод за статистику и евиденцију НР Србије, 1953, 4*), а према подацима пописа из 1846. године у Кнежевини Србији је било 913.160 становника, док је у Источној Србији пописано 301.816 становника, што је чинило 33,1 % од укупног становништва Србије (*Гласник Друштва србске словесности, Св. 3, 1851*). Иако се и подацима петог пописа становништва у Кнежевини Србији оспорава поузданост, ипак налазимо да је 1850. године у Србији пописано 929.603 становника, а у Источној Србији 302.059, што је чинило 32,5% % од укупног броја становника (*Гласник Друштва србске словесности, Св. 4, 1852*). Према резултатима пописа становништва из 1854. године које је објавио је Владимир Јакшић у књизи 1 Државописа из 1855. године, у Источној Србији је пописано 328.650 становника што је износило 33,4% у укупном становништву Србије, а 1859. године у Кнежевини Србији је пописано 1.078.281 становника, док је у 6 наведених округа Источне Србије било 373.398 становника, или 34,6% % од укупног броја становника Кнежевине Србије (*Државопис Србије, Св. 1, 1863, 89-90*). Резултати пописа из 1863 године показује слаб пораст укупног становништва у Кнежевини Србији, интензивно опадање броја становника у појединим окрузима (ваљевски, шабачки, руднички итд.) које се не може приписати исељавању Турака (који нису ни пописивани), па се подаци пописа из 1863. године не могу узети као поуздани у погледу броја становника. Ипак бележимо да је у Источној Србији пописано 392.828 становника, односно 35,4% укупног становништва Кнежевине Србије која је тада имала 1.108.568 становника (*Државопис Србије, Св. 2, 1865, 2-3; Завод за статистику и евиденцију НР Србије, 1953, 5-11*). Попис од 1866. године се сматра првим

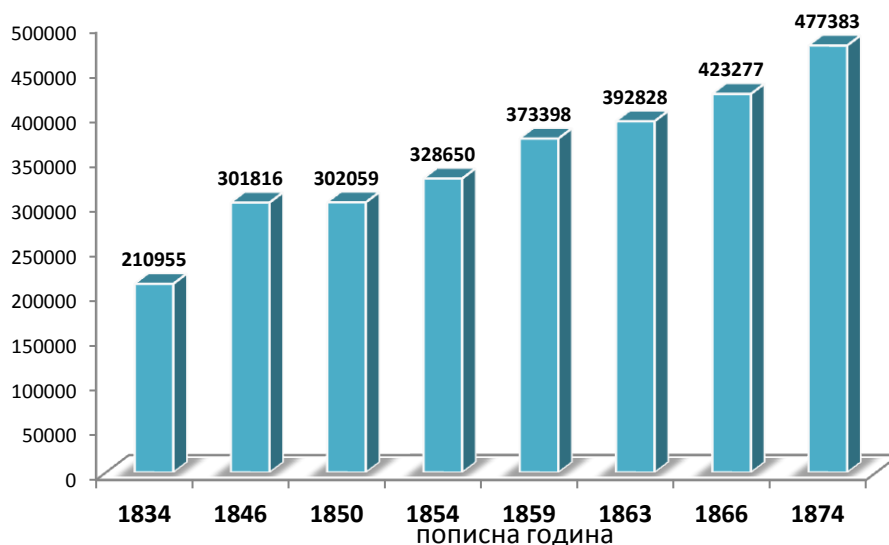
српским модерним пописом, а према резултатима објављеним у свескама 3, 12 и 13 Државописа Србије, у Кнежевини Србији је пописано је 1.215.576 становника, од чега 423.277 или 34,8% у Источној Србији (*Државопис Србије, Св. 3, 1869, 104-105*). Последњи, десети по реду попис становништва у Кнежевини Србији је извршен у децембру 1874. године, а резултати су објављени у свесци 9. Државописа Србије и то по насељима, општинама, срезовима и окрузима, а за свако насеље дат је и број кућа и домаћинстава. Према подацима из 1874. године у Кнежевини Србији је било 1.353.890 становника, док је у Источној Србији пописано 477.383 становника, што је чинило 35,3% од укупног становништва ондашње Србије (*Државопис Србије, Св. 9, 1879, 117*).

Табела 3. Број становника Источне Србије(по окружним подручјима), и удео у укупном становништву Кнежевине Србије у периоду 1834-1874. године

	1834	1846	1850	1854	1859	1863	1866	1874
Кнеж. Србија	668492	913160	929603	985000	1078281	1108568	1215576	1353890
Источна Србија	210955	301816	302059	328650	373398	392828	423277	477383
%	31,6	33,1	32,5	33,4	34,6	35,4	34,8	35,3
ОКРУГ:								
Ђупријски	30009	43289	43146	46000	49916	51318	55884	63432
Пожаревачки	73239	101381	103692	113700	122659	130001	140601	158922
Крајински	41476	52140	53442	58050	62911	65580	70293	76017
Црноречки	27705	38748	39545	42200	46890	50936	53284	58434
Књажевачки	23686	35142	37606	40550	46334	51118	55079	62917
Алексиначки	14840	31116	24628	28150	44688	43875	48136	57661

Извор: Државопис Србије св. 1,2,3 и 9; Гласник Друштва српске словесности, св. 3 и 4; Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953.

Графикон 2. Број становника Источне Србије у периоду 1834-1874. године

Табела 4. Показатељи пораста становништва Источне Србије, 1834-1874. године

	Апсолутни пораст	Просечни год. пораст	Стопа прос. год. пораста	Индекс раста
Кнежевина Србија	685398	17135	16,9	202,5
Источна Србија	266428	6661	19,3	226,3
ОКРУГ:				
Ђупријски	33423	836	17,9	211,4
Пожаревачки	85683	2142	18,4	217,0
Крајински	34541	863	14,7	183,3
Црноречки	30729	768	17,8	210,9
Књажевачки	39231	981	22,6	265,6
Алексиначки	42821	1070	29,5	388,5

Извор: Прорачун на основу података из Табеле 3.

Посматрајући показатеље пораста становништва Источне Србије који су приказани у табелама 3 и 4. можемо извести неколико закључака. У периоду 1834-1874. године у становништво Источне Србије је остварило бржи пораст него укупно становништво Кнежевине Србије. Пораст становништва у Источној Србији није био подједнаког интензитета и обима у свим окрузима. Најинтензивнији пораст био у Алексиначком округу у коме се становништво

увешавало према стопи просечног годишњег раста од 29,5%, и у коме је 1874. године број становника био скоро четири пута већи него 1834. године. Иако је у пораст становништва у то време био пре свега под утицајем високих вредности природног прираштаја, троструко повећање у Књажевачком, односно четвороструко повећање броја становника у Алексаиначком округу у првој половини XIX века указује на утицај имиграција за које не постоје поуздани статистички подаци, али је из других извора познато да се становништво метанастазичких струја (посебно косовске) интензивно досељавало на простор Источне Србије све до половине XIX века, а забележено је и досељавање словенског шопског становништва из Бугарске у јужне и југоисточне крајеве Кнежевине Србије. (*Цвијић Ј.*, 1987; *Радовановић В. М.*, 1991; *Костић М.*, 1974; *Влаховић П.*, 2002; *Маџура М.*, *Рашевић М.*, *Мулина Т.*, 1984; *Стојанчевић В.*, 2004).

Са друге стране најспорији пораст становништва је остварен у Крајинском округу у коме је процес досељавања становништва раније завршен и у чијем етничком саставу је влашко становништво било значајно заступљено¹³. Подаци виталне статистике из 1854. године указују на појаву депопулације, управо у оним крајевима Источне Србије у којима је процес досељавања становништва већ био завршен. Тако је 1854. године општа стопа природног прираштаја у 6 наведених округа износила свега 9,9%, а вредности стопа наталитета и морталитета су биле врло високе (стопа наталитета 34,4%, а стопа морталитета 24,5%). Највише вредности опште стопе природног прираштаја су забележене у Књажевачком (19,5%), и Црноречком округу (14,7%). Истовремено, у Крајинском округу је забележена депопулација, односно стопа природног прираштаја од -1,6% (стопа наталитета 35,6%, стопа морталитета 37,2%)" (*Радовановић М.*, 1953, 5). На основу изнетих података можемо закључити да су се први наговештаји депопулације у Источној Србији појавили још почетком XIX века у Крајинском округу у коме је... "свака кућа имала најмањи број чланова у Србији" (*Државопис Србије-св. III*, 1869, 101), док су поједини крајеви имали значајан пораст становништва¹⁴ током прве половине XIX века, што показује да је већ у то време

¹³ Удео Влаха у Крајинском округу је 1866. године износио 61%, а у Тимоку 49%.

¹⁴ Сокобањски срез је био пример где се "људство најбоље множи" (*Јакшић В.*, 1855, 12-13).

постојао утицај етнодемографских фактора на диференцијални демографски развитац у Источној Србији.

У Краљевини Србији је у периоду од 1884-1910 године извршено 6 пописа становништва, а највећи утицај на квалитет и упоредивост добијених података су имале честе административно-територијалне промене које су се непосредно одражавале на структуру округа и срезова (видети поглавље 2.4). Пораст становништва Источне Србије у овом периоду је био слабијег интензитета него у време Кнежевине Србије (Табела 5.), а пад удела становништва Источне Србије у односу на укупно становништво се може објаснити утицајем демографских и недемографских фактора. Најзанчајнији недемографски фактор је територијално проширење које је Србија остварила одлукама Берлинског конгреса, док су главни демографски фактори значајне промене у природном и миграционом кретању становништва Источне Србије. Иако је процес досељавања становништва ослабио још средином XIX века, утицај на пораст становништва није био одмах уочљив због високих вредности наталитета и природног прираштаја. На завршетак метанастазичких досељавања надовезује се почетак тренда смањења наталитета који је проузрокован ширњем намерног ограничавања рађања у деловима Источне Србије који су били претежно насељени влашким становништвом. Демографски ефекти ове појаве су такође имали одложено дејство, појавили су се тек после извесног времена, а њихов утицај је тешко прецизно проценити због осцилација стопа рађања и смртности.

Као што смо помињали у методолошким објашњењима, због честих административно-територијалних промена, посебно од друге половине XIX века, на основу података пописне статистике није могуће обезбедити упоредивост демографских показатеља на нивоу срезова у дужем временском периоду. Зато смо се определили да динамику промена броја становника Источне Србије у периоду 1884-1910. године прикажемо према подацима који су сведени на рејоне за стална демографска истраживања, уз напомену да се територијални обухват рејона у Источној Србији незнатно разликује у односу на географске границе Источне Србије (у састав рејона Поморавље је ушао и Јагодински округ који не припада Источној Србији, а у састав Рејона Нишки крај је ушао цео Нишки срез који само делиично припада Источној Србији).

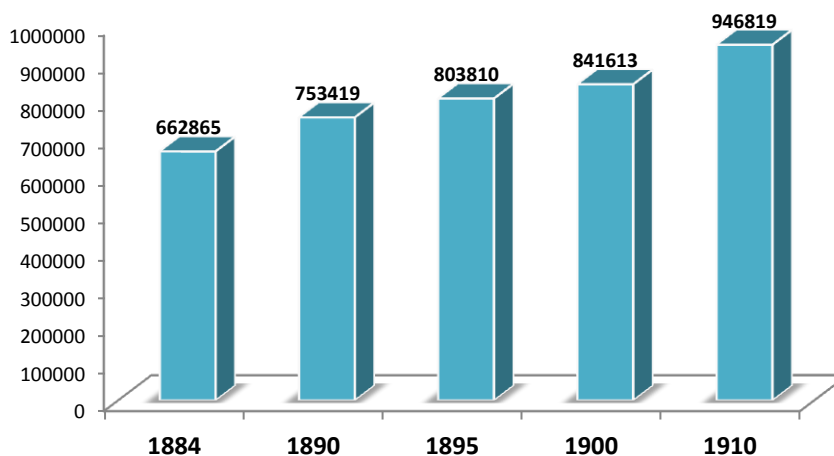
На основу података о броју становника Источне Србије у периоду 1884-1910. године можемо приметити даљи пораст становништва, који је за разлику од претходног периода био слабијег интензитета (Табеле 5.и 6.; Графикон 3.). Такође је приметно да нису сви рејони равномерно учествовали у укупном порасту, као и да је припајање Нишког округа успорило пад удела становништва Источне Србије у укупном становништву Краљевине Србије.

Табела 5. Број становника Источне Србије и удео у укупном становништву Краљевине Србије у периоду 1884-1910. године

	1884	1890	1895	1900	1910
Краљевина Србија	1901736	2185448	2341675	2529196	2922058
Источна Србија	662865	753419	803810	841613	946819
%	34,9	34,5	34,3	33,3	32,4
РЕЈОН*					
Крајина	83549	92281	94835	100184	113502
Млава	184122	207225	220590	233449	260508
Нишки крај	147780	171550	183632	196690	219355
Поморавље	139065	161844	176151	173517	204562
Тимок	108349	120519	128602	137773	148892
напомене: * рејон Млава обухвата Пожаревачки округ; рејон Крајина обухвата Крајински округ; рејон Поморавље обухвата Тупријски и Јагодински округ; рејон Тимок обухвата Црноречки и Књажевачки округ без Сврљешког среза; рејон Нишки крај обухвата Алексиначки округ и Нишки и Сврљешки срез.					

Извор: Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953, 19-22.

Графикон 3. Број становника Источне Србије у периоду 1884-1910. године

Табела 6. Показатељи пораста становништва Источне Србије, 1884-1910.

године

	Апсолутни пораст	Просечни год. пораст	Стопа прос. год. пораста	Индекс раста
Краљевина Србија	1020322	39243	16,3	153,6
Источна Србија	283954	10921	13,6	142,8
Крајина	29953	1152	11,7	135,8
Тимок	40543	1559	12,1	137,4
Млава	76386	2938	13,2	141,5
Поморавље	65497	2519	14,7	147,1
Нишки крај	71575	2753	15,0	148,4

Извор: Прорачун на основу података из Табеле 5.

Графикон 3. и подаци из Табела 5. и 6. нам показују да је пораст становништва Источне Србије у периоду 1884-1910 године био равномеран и без осцилација, и слабијег интензитета у односу пораст укупног становништва Краљевине Србије. Иако је због територијалног проширења (припајања Нишког Среза) број становника Источне Србије у апсолутном износу порастао, стопа просечног годишњег раста је значајно опала у односу на период 1834-1874. године, када је износила 19,3%. Општи разлог опадања стопе раста у другој половини XIX века треба тражити у слабљењу утицаја имиграционе компоненте тако да је пораст становништва Источне Србије, без обзира на појаву контроле рађања и пад наталитета, зависио само од природног прираштаја о чему сведоче резултати који су представљени у следећем поглављу. Специфични разлози опадања стопе раста у Источној Србији у овом периоду су у етнодемографског карактера јер се показатељи пораста становништва разликују у односу на етнички састав рејона, тако да је најслабији пораст становништва забележен у Крајини и Тимоку који су били настањени претежно влашким становништвом¹⁵, док је Нишки крај имао стопу раста већу од просека за укупно становништво Источне Србије. Нижи пораст становништва забележен је и у рејону Млава (Пожаревачки округ) у коме је 1895. године пописано 56.833 Влада што је чинило 28% од

¹⁵ Удео Влада (односно становништва румунског матерњег језика) у Крајинском округу је 1895. године износио 59,2%, а у Црноречком 48,1% (*Статистика Краљевине Србије*, књ. XXIV, 1900).

укупног броја становника Пожаревачког округа, односно 37% у укупном броју Влаха у Краљевини Србији. Како је пораст становништва у овом периоду директно зависио од природног прираштаја можемо закључити да се опадање стопе раста подудара са почетком транзиције фертилитета која је отпочела прво у оним крајевима Источне Србије где је био изражен утицај специфичних етно-културних образаца који су се одражавали на репродукцију становништва преко контроле рађања увођењем тзв. "системом једног детета".

Увидом у статистичке податке за период 1884-1895. године можемо посматрати број и пораст становништва у срезовима Источне Србије (Прилог 1.-Табела 1.1.). Попис из 1884. године показује податке за 21 срез, а резултати пописа из 1890. и 1995. године показују број становника у 20 срезова, од чега ћемо приказати пораст становништва у 17 срезова који су се налазили у потпуности на територији Источне Србије (Табела 7.). Најблажи пораст становништва у Источној Србији је забележен Крајинском и Поречком срезу који су припадали Крајинском округу (рејон Крајина), а слабији пораст становништва је забележен и у осталим срезовима који су у свом становништву имали значајнији удео влашког становништва (Бољевачком, Хомољском, Кључком, Голубачком, Рамском, Млавском срезу).

Иако је укупан пораст броја становника у овом периоду био под доминантним утицајем природног кретања, занимљиво је да су вредности стопа природног прираштаја имале највеће вредности управо у оним срезовима који су остварили најмањи апсолутни пораст становништва (Хомољском, Млавском и Рамском), као и да је најнижа вредност стопе природног прираштаја у Краљевини Србији 1891. године забележена у Бањском срезу¹⁶ који је имао већи индекс раста (107,3) и од просека за укупно становништво Србије, што упућује на закључак да је миграциона компонента имала значај утицај на популациону динамику, али много мање кроз имиграционе, него кроз емиграционе процесе јер је у периоду 1884-1910. године забележен негативан миграциони салдо у свим рејонима

¹⁶ Тако је 1891. године стопа природног прираштаја у Хомољском срезу износио 23,07%, у Млавском 22,49%, у Рамском 19,30%, у Заглавском 18,83%, у Пожаревачком 18,37%, у Бољевачком 14,41%. Истовремено у Бањском срезу стопа природног прираштаја је износила свега 3,95%, што је уједно била и најнижа вредност природног прираштаја у Србији. Осим ових вредности које су блиске стагнацији у демографском развоју, у појединим местима Источне Србије констатују се и појаве депопулације.

Источне Србије осим у Нишком крају (више о миграционој компоненти у поглављу 5.5.).

Табела 7. Апсолутни пораст и индекс раста становништва у срезовима Источне Србије, у периоду 1890-1895. године

	1890	1895	апсолутни пораст	индекс раста
Источна Србија	753419	803810	50391	106,7
СРЕЗ*				
Параћински	33925	38186	4261	112,6
Ражањски	16024	17656	1632	110,2
Звишки	17290	18775	1485	108,6
Бањски	21451	23016	1565	107,3
Ресавски	45544	48891	3347	107,3
Зајечарски	41178	44120	2942	107,1
Кључки	15657	16691	1034	106,6
Млавски	45341	48260	2919	106,4
Голубачки	14140	15000	860	106,1
Заглавски	49234	52162	2928	105,9
Сврљишки	22077	23379	1302	105,9
Хомољски	18463	19520	1057	105,7
Бољевачки	28386	29963	1577	105,6
Рамски	31038	32675	1637	105,3
Пожаревачки	52537	55339	2802	105,3
Поречки	11451	11859	408	103,6
Крајински	64464	66400	1936	103,0
<i>*напомена:</i> приказани су само срезови који су се у потпуности налазили у Источној Србији				

Извор: Прорачун на основу података из Табеле 1.1.-Прилог 1.

Према резултатима пописа из 1900. године у пет рејона Источне Србије је забележено укупно 841.613 становника, односно апсолутни пораст од 37.803 становника. Пораст становништва у периоду 1895-1900. године је наставио да слаби у односу на претходни период, што је означило почетак стагнације у демографском развоју Источне Србије, као и појаву депопулационих процеса у

првој деценији XX века у Бољевцу, Деспотовцу, Доњем Милановцу, Кладову, Кучеву, Ражњу и Сврљигу (Радовановић М., 1958, 8).

Крајем XIX века Краљевина Србија је имала око 2.000.000 становника, од чега је варошко становништво чинило свега око 10%, при чему су само два града (Београд и Ниш) имала преко 20.000 становника. Иако је растао број оних насеља која су због добијања олакшица за трговину и занатске делатности, административним путем проглашавана за варошице, она нису представљала привредне и културно-просветне центре који су могли бити носиоци како општих друштвених, тако и демографских промена. У њиховој структури је преовладавало сеоско становништво, а због опште друштвене и економске неразвијености ова насеља нису, ни у функционалном, ни у физиономском смислу могли бити категорисана као градови. Проучавање типологије и просторно-функционалног развика градова ондашње Србије представља веома сложен научни задатак којим се у овом раду нећемо посебно бавити, међутим из доступних извора сазнајемо да је већ 1900. године удео варошког (градског) становништва у Србији био 15,8%, док је у Источној Србији износио свега 7% (Табеле 8 и 9.).

Табела 8. Кретање броја становника у варошима у Источној Србији у периоду 1834-1910. године

	1834	1859	1863	1866	1874	1884	1890	1895	1900	1905	1910
Пожаревац	2941	5309	6062	6909	7829	9344	11271	11812	12684	12162	11700
Неготин	2100	3383	3618	4325	4528	4727	5393	5412	6342	5561	6112
Бор	/	/	527	563	663	698	/	736	778	/	1613
Зајечар	1439	2854	3567	3860	4076	4669	5902	7309	8271	7827	7360
Параћин	1769	3263	3721	4302	4836	5164	5630	6126	5754	5371	5788
Ниш	/	/	/	/	/	16178	20683	21618	25127	21946	19962

Извор: Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953, 54.

Табела 9. Удео варошког у укупном становништву Источне Србије 1834-1910.

године

година	Ист. Србија (укупно)	градско	%
1834	229359	8249	3,6
1859	372599	14809	4,0
1886	419405	19959	4,8
1874	471174	21932	4,7
1884	662865	40780	6,2
1890	753419	48879	6,5
1895	803810	53013	6,6
1900	841613	58956	7,0
1905	895893	52867	5,9
1910	946819	52535	5,5

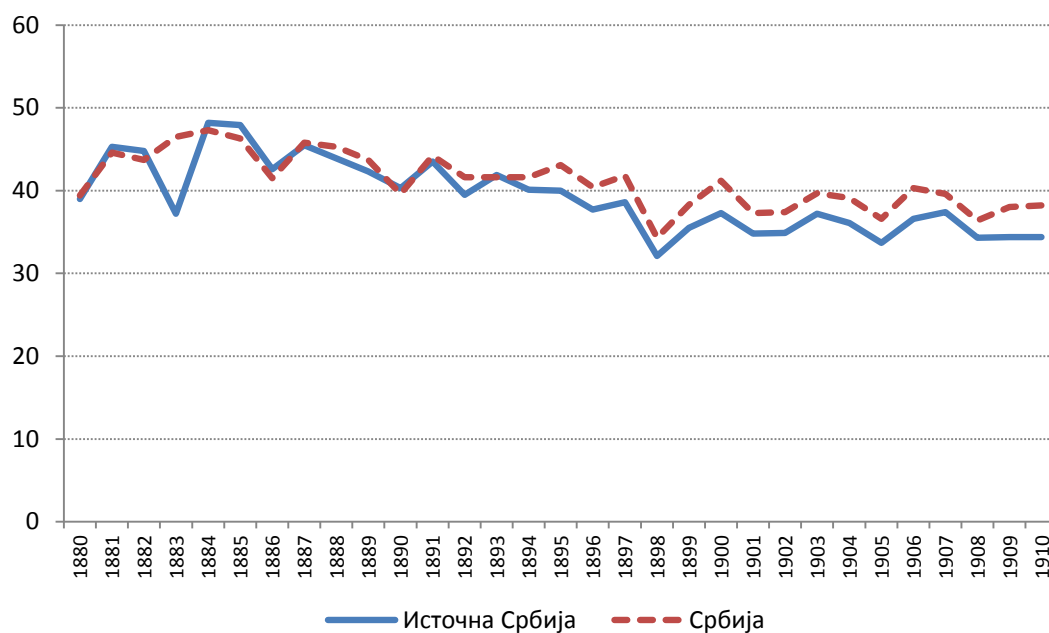
Извор: Прорачун на основу података из табела 3, 5 и 8.

5.2. Компоненте природног кретање становништва Источне Србије у периоду 1880-1910. године

5.2.1. Наталитет

Општа стопа наталитета у Источној Србији током XIX века је имала врло високе вредности, што указује на значајан репродуктивни потенцијал овог становништва упркос тешким друштвеним околностима које су биле обележене честим ратовима и slabим друштвено-економским развојем узрокованом вишевековном турском окупацијом. У условима високог морталитета услед честих ратних дешавања (ратови 1876. и Тимочка буна 1883. године), епидемија инфективних болести и високе смртности одојчади, позитиван природни прираштај у Источној Србији је био пре свега одређен високим вредностима наталитета. Истовремено, општа сопа наталитета је имала високе вредности и на нивоу Кнежевине, односно Краљевине Србије, а нарочито од 1881-1897. године, када је углавном била изнад 40%, при чему је навиша вредност забележена 1884. године, када је износила 47,3% (Графикон 4.).

Графикон 4. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године

На кретање опште стопе наталитета током XIX века утицали су, поред спорог друштвеног и економског развоја,¹⁷ и неки други фактори о чему сведоче регионалне разлике које су биле најмање управо у условима високог фертилитета, а које су с временом постајале све веће јер стопа рађања није опадала истим интензитетом у свим деловима Србије¹⁸. У другој половини XIX и почетком XX века ниво рађања није био истог интензитета ни у свим деловима Источне Србије, а стопе наталитета у рејонима Тимок и Млава су биле међу најнижим у Србији. Најнижа вредност опште стопе наталитета је забележена у рејону Тимока 1910. године када је износила 28,1%¹⁹ (Прилог 1-Табеле 1.3. и 1.4.). На ниску плодност становништва овог дела Источне Србије су утицале опште детерминанте фертилитета, али и историјски условљене етно-културне специфичности становништва чији резултат је била изражена контрола рађања увођењем тзв. "система једног детета", која ће у каснијем периоду цели простор Источне Србије

¹⁷ У Србији је 1866. године било 95,8% неписменог, и 90,1% пољопривредног становништва.

¹⁸ Тако су, 1863. године, највише стопе наталитета имали рејони Подриње (51,6%), Подунавље (49,0%), Колубара (47,8%) и Поморавље (47,0%), док су најниже стопе имали Жички крај (35,7%), Ибар (36,7%), Тимок (37,7%) и Београд (39,4%).

¹⁹ Најнижа општа стопа наталитета у Источној Србији у XIX веку је процењена на 24% у рејону Тимок за 1877. годину.

одредити као карактеристично депопулационо подручје. Етничка структура Источне Србије нам указује да су ниске вредности опште стопе наталитета забележене у рејонима који су имали значајан удео влашког становништва,²⁰ док су просечне потогодишње вредности опште стопе наталитета у Поморављу и Нишком крају у периоду 1881-1910. године биле изнад просека за Источну Србију. Изузетак чини рејон Крајине у коме је општа стопа наталитета све до краја XIX века била изнад просека за Србију (Табела 10.).

Табела 10. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне потогодишње вредности по рејонима)

период	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1881-85	39,3	44,4	46,1	50,0	43,7	44,7	45,7
1886-90	44,2	42,0	42,6	45,8	40,0	42,9	43,2
1891-95	42,0	41,4	42,0	44,1	35,6	41,0	42,4
1896-00	37,9	35,8	37,8	38,7	31,1	36,2	39,2
1901-05	37,1	34,1	37,7	38,6	29,1	35,3	38,0
1906-10	37,0	32,5	38,8	39,6	29,2	35,4	38,5
1881-910	39,6	38,4	40,8	42,8	34,8	39,2	41,2

Извор: Њезић Р., 1957.

Према подацима из 1910. године најниже стопе наталитета у Краљевини Србији су биле у Београду (23,8‰), и у три рејона Источне Србије, Тимоку (28,1‰), Млави (31,9‰) и Крајини (34,3‰). Док се за Београд као политички, културни и економски центар, могу препознати фактори који су имали одлучујући утицај на пад плодности становништва, почетак транзиције фертилитета у другој половини XIX века (а нарочито од деведесетих година) у типично пољопривредној Источној Србији, са slabим или никаквим утицајима савремених тенденција социо-економског развоја тог доба, захтева посебно објашњење. Из

²⁰ Удео Влаха 1859. године је износио у Крајини 67,7%, Тимоку 51,6%, Млави 38,8%; Поморављу 17,6%, док су у Нишком крају Власи без појаве (више о етничкој структури Источне Србије видети у поглављу 5.5.).

литературе такође сазнајемо да је просечан број деце пред крај XIX века у Источној Србији износио 4-6 деце (*Весић Ж. М.*, 1966, 89), као и да се опадање рађања у то време интензивно ширило, како у селима око градова, тако и у планинским забаченим селима, тако да је већ половином XX века било тешко издвојити неки предео и као средње или високо наталтетни.

Појава денаталитета у Источној Србији услед контроле рађања је привукла пажњу многих истраживача непосредно након што је уочена, а једно од првих истраживања у другој половини XIX века је спровео др Стеван Мачеј²¹, који је скренуо пажњу на појаву опадања плодности становништва и депопулационе тенденције у Сврљишком крају. Као разлоге опадања фертилитета становништва навео је касну удају девојака, одсуство жеље код жена да рађају због "лењости" и због става да издржавање већег броја деце изискује трошкове који стварају материјалне тешкоће.

Поједини аутори дају предност искључиво економским факторима и сматрају да је почетком XX века у Источној Србији створен систем јединог детета који је у вези са жељом да се имање не дели и све остане једном детету. Ово указује на могућност да су на пад фертилитета становништва овог краја утицале и евентуалне промене у породичној организацији и настојање да се унапреди животни стандард. Друга мишљења заступају хипотезу да је почетак опадања плодности становништва у Источној Србији повезан са ширењем инфективних болести, односно сифилиса који се у Србији појавио у XIX веку, и да је крајем века у највећој мери је био распрострањен у Источној Србији, управо у оним крајевима где је плодност била најнижа (*Драгић М.*, 1974; *Весић Ж. М.*, 1978).

Иако није могуће прецизно утврдити колики је стварни значај сваког од наведених фактора као детерминанте плодности становништва, просторна дистрибуција општих стопа наталитета показује да је опадање рађања у Источној Србији крајем XIX и почетком XX века било најизраженије у рејонима који су у својој етничкој структури имали значајнији удео влашког становништва, при чему је у истим рејонима уочљива позитивна корелација између пада вредности општих стопа наталитета и стопа раста становништва. Из наведеног следи да су на репродуктивно понашање, односно опадање наталитета и почетак транзиције

²¹ *Стеван Мачеј* (1866): *Грађа за топографију округа Књажевачког*. Гласник СУД, књига 2. Св. XIX, Београд, а наведено према: *Весић Ж. М.*, (1966); *Рашијевић М.*, (1971), стр. 59.

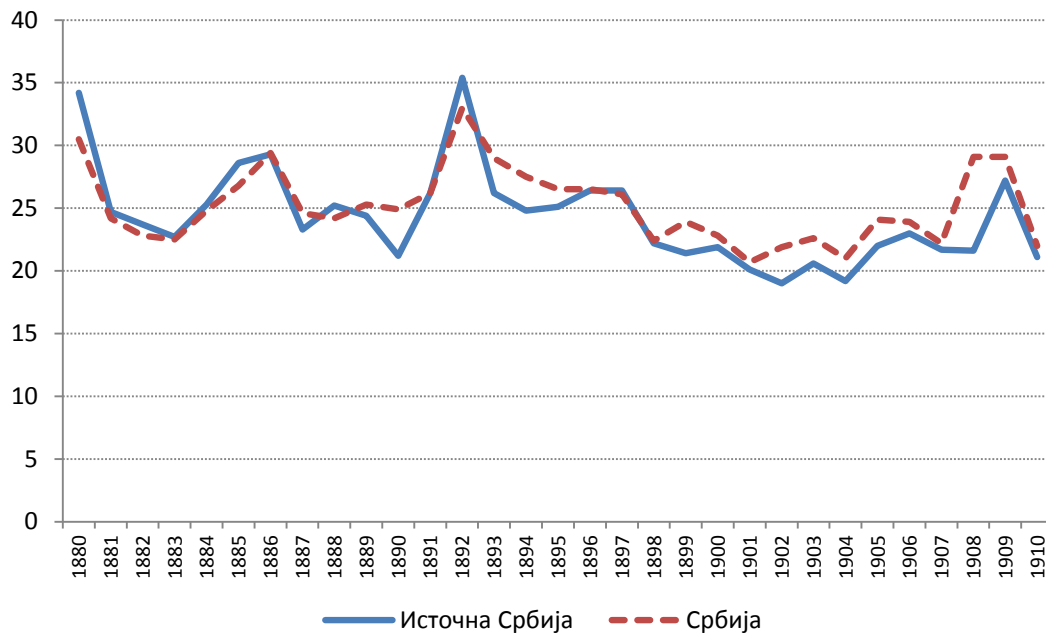
фертилитета становништва Источне Србије крајем XIX века снажно утицали етнодемографски фактори који су резултат етно-културних, социо-психолошких и социо-економских специфичности влашког становништва.

5.2.2. Морталитет

Већим делом XIX века општа стопа морталитета у Србији је била на високом нивоу. Високу смртност у Србији тог доба изазивали су чести ратови и буне, али епидемије заразних болести које су биле нарочито изражене у првој половини XIX века. Према подацима које је изнео Владимир Јакшић, у првој половини XIX века у периоду "од 1837-1851. године у Србији је на 47,9 душа долазило једно умрло лице, при чему су се између осталих, најређе сахрањивали Гургусовчани и Црноречани, а најчешће Крајинци, Шапчани и Београђани" (*Гласник Друштва србске словесности*, Св. 5, 1853, 266). У периоду од 1852-1874. године, просечна стопа морталитета у Србији износила је 29‰, што је из данашње перспективе изразито висока вредност, али је у то време ова стопа била нижа и од неких западноевропских земаља²². Као и у осталим деловима Србије, водећи узроци високих стопа морталитета у Источној Србији у другој половини XIX века су били ратови (рат 1876. године и Тимочка буна 1883. године) и неповољни здравствени услови због који је становништво често било на удару епидемија инфективних болести (тифус, куга, колера, велике богиње, полно преносиве болести, итд). У периоду 1873-1877. године општа стопа морталитета у Источној Србији је била у порасту тако да је у време српско-турског рата 1876. године достигла 47,9‰, а од 1881. године је континуирано опадала (са изузетком 1892. године, када је износила 35,4‰) и није прелазила 30‰ (Прилог 1-Табеле 1.6. и 1.7). У периоду 1881-1910. године најнижа вредност опште стопе морталитета у Источној Србији је забележена 1902. године када је износила 19‰ (Графикон 5.).

²² Стопа морталитета у Аустро-Угарској у истом периоду износила је 32‰, Шпанији и Италији 30‰, Русији 37‰, Пруској 27‰, Француској 24‰, а Великој Британији 22‰ (*Весић Ж. М.*, 1978, 44).

Графикон 5. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године

Сви рејони Источне Србије крајем XIX и почетком XX века имали су високе вредности стопе морталитета које су непосредно утицале на природни прираштај. Највише просечне петогодишње стопе морталитета у Источној Србији у XIX веку биле су у Крајини, у којој је забележена и највећа стопа смртности у Србији у другој половини XIX века, (1892. године је износила 50%), а у периоду 1881-1910. године сви рејони Источне Србије изузев Крајине су имали нижу општу стопу морталитета од просечне вредности за Краљевину Србију у којој је износила 25,0‰ (Табела 11.).

Табела 11. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне петогодишње вредности по рејонима)

период	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1881-85	28,6	22,8	23,8	26,5	23,5	25	24,2
1886-90	28,5	23,3	23,9	23,9	23,9	24,7	25,7
1891-95	32,8	26,3	28,1	26,3	24,2	27,5	28,4
1896-00	25,9	22,6	24,5	25,4	19,9	23,7	24,3
1900-05	21,9	18,8	22,8	20,6	16,8	20,2	22,1
1906-10	24,8	20,7	26,2	22,2	20,7	22,9	25,3
1881-910	27,1	22,4	24,9	24,1	21,5	24,0	25,0

Извор: Њезић Р., 1957.

Иако су осцилације смртности у Источној Србији биле присутне кроз цео XIX век, праћењем тренда опште стопе морталитета могуће је недвосмислено установити корелативну везу између ратних дешавања или епидемијских удара и пораста смртности становништва. Дистрибуција општих стопа морталитета према рејонима приказана у табели 11. не указује на јасну везу у односу на етничку структуру рејона. Тако, са једне стране у рејонима Тимока и Млаве, који су имали значајан удео влашког становништва, у периоду од 1881-1910. године су забележене најниже просечне вредности општих стопе морталитета у Источној Србији. Међутим, са друге стране у рејону Крајине општа стопа смртности је имала највише вредности и знатно је одступала у односу на остале рејоне и у периодима када није било ратних сукоба и буна. Иако нема директних статистичких података морбидитету становништва, из литературе сазнајемо да су одређени крајеви Источне Србије крајем XIX века били на удару заразних болести, пре свега сифилиса који је у Тимочкој крајини представљао ендемску болест код влашког становништва (Драгић М., 1974, 120), и тифуса који је у одређеним периодима имао епидемијски карактер.

5.2.3. Природни прираштај

Природно обнављање становништва Источне Србије у другој половини XIX века је окарактерисано наглашеним утицајем модела проширене репродукције и јачањем биолошке снаге становништва преко пораста природног прираштаја. Још половином XIX века, у Источној Србији је природни прираштај био знатно виши него у многим европским земаљама,²³ а компоненте природног обнављања становништва у овом периоду је карактерисала релативна стабилност стопа наталитета на високом нивоу које су до 1876. године износиле изнад изнад 40‰, и знатна годишња колебања стопа морталитета. Изражене осцилације стопа природног прираштаја су трајале до осамдесетих година XIX века (Прилог1-Табела 1.9.) када су стабилизовани дугорочни трендови наталитета и морталитета, што је означило почетак транзиције природног обнављања и израженијег регионалног диференцирања природног обнављања становништва, како на регионалном нивоу, тако и на целом простору Србије²⁴. "Како је територијална расподела нивоа наталитета и морталитета показивала знатнију уједначеност, то је распоред рејона према рангу наталитета и природног прираштаја узајамно кореспондирао. Ниже просечне годишње стопе природног прираштаја од просека Централне Србије (15,2‰) имали су рејони Београд, Тимочки, Крајина, Млава, Нишки и Врањски крај, Ибар и Ужички крај, уз распон од 0,8‰ у Београду и 14,5‰ у Врањском крају" (Спасовски М., 2003, 22).

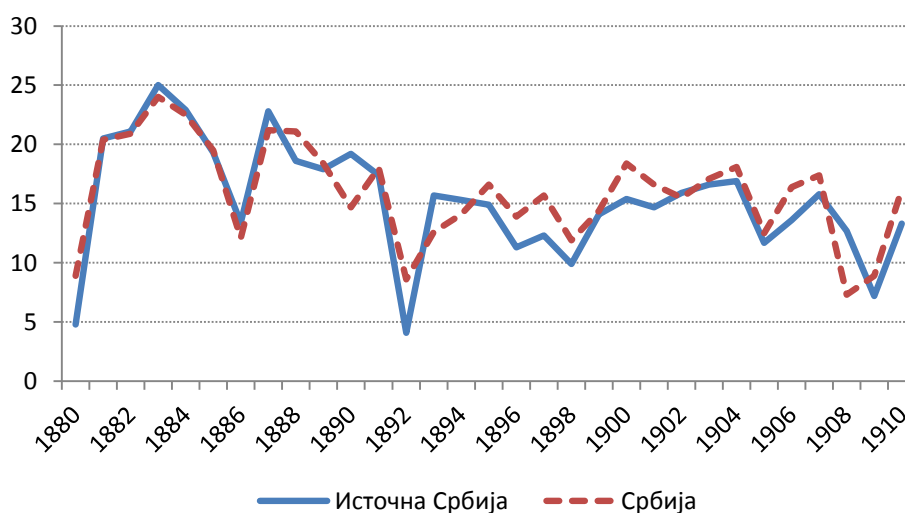
У периоду 1881-1910. године општа стопа природног прираштаја у Источној Србији се кретала на нивоу просечних вредности природног прираштаја

²³ Средином XIX века природни прираштај у Великој Британији износио 13‰, Прусској 11‰, Аустро-Уграској 8‰, Шпанији и Италији 7‰, Русији 4‰, а у Француској 2‰. Приближно исте, али нешто ниже стопе природног прираштаја од Србије имале су Грчка и Румунија. У другој половини XIX века, Енглеска, Пруска и Француска су се са стопом природног прираштаја од око 2‰ нашле на граници депопулације, док је Србија имала значајнији пад природног прираштаја у периоду 1871-1880. године, чему су највише допринели ратови са Турском. То је био период када је опадање природног прираштаја било више условљено повећањем смртности него опадањем рађања (Весић Ж. М., 1978, 48).

²⁴ У осамдесетим годинама XIX века достигнут је највиши ниво природног прираштаја у Србији, са просечним годишњим стопама од 18,4‰ у периоду 1880-1890. године. Оне су резултат високих просечних стопа наталитета од 43,9‰ и просечних стопа морталитета од 25,5‰. Годишње вредности опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у другој половини XIX века су, уз мање осцилације, биле у рангу са стопама природног прираштаја укупног становништва Србије све до 1895. године од када непрекидно (са изузетком 1908. године) има ниже вредности (Прилог1-Табеле 1.9. и 1.10.).

за Краљевину Србију, са израженим осцилацијама за време српско-турских ратова (Прилог 1-Табела 1.10.; Графикон 6.), а опадање природног прираштаја и дугорочна немогућност просте замене становништва одредиће Источну Србију као простор који је најраније захваћен процесом биолошке депопулације.

Графикон 6. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1881-1910. године

Промене у кретању наталитета и морталитета у Источној Србији у периоду 1880-1910. године показују да је утицај природне компоненте био од кључног значаја за смањење стопе раста и успорено повећање броја становника, што је у знатној мери била најавна трајнијег процеса депопулације²⁵ који ће у наредном периоду убрзати Први светски рат, а касније и негативан миграциони салдо. Подаци о природном прираштају становништва Источне Србије по рејонима указују на почетак транзиције репродукције, опадање плодности и регионално диференцирање у прихватању контроле рађања у чему се нарочито истичу рејони са значајним уделом влашког становништва, Тимок и Крајина (Табела: 12).

²⁵ Стопа природног прираштаја 1891. године у Хомољском срезу износила је 23,07%, у Млавском 22,49%, у Рамском 19,30%, у Заглавском 18,83%, у Пожаревачком 18,37%, у Бољевачком 14,41%. Истовремено у Бањском срезу стопа природног прираштаја је износила свега 3,95%, што је (уз Алексиначки срез са 4,58%) уједно била и најнижа вредност природног прираштаја у Србији (Статистика Краљевине Србије, Књиге I и VIII, 1892. и 1898.).

Табела 12. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне петогодишње вредности по рејонима)

период	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1881-85	21,1	21,6	22,3	23,6	20,2	21,8	21,5
1886-90	15,8	18,8	18,7	21,9	16,7	18,4	17,5
1891-95	9,2	15,1	13,9	17,8	11,5	13,5	14,0
1896-00	12,0	13,2	13,3	13,3	11,2	12,6	14,9
1901-05	15,2	15,2	14,9	18,0	12,4	15,2	16,0
1906-10	12,2	11,7	12,6	17,5	8,6	12,5	13,2
1881-910	14,2	15,9	15,9	18,7	13,43	15,7	16,2

Извор: Ђезић Р., 1957.

Просечне петогодишње вредности општих стопа природног прираштаја у периоду од 1881-1910. године нам показују да је опадање природног прираштаја становништва Источне Србије није било истог интензитета у свим рејонима, односно да је транзиција природног обнављања становништва кренула прво у Крајини и Тимоку у којима је најраније забележена и појава биолошке депопулације. Иако је негативна вредност природног прираштаја која је забележена у Крајини још седамдесетих година XIX века (1877. године је природни прираштај износио -12,3‰) била последица ратова са Турском, општа стопа природног прираштаја у Крајини је била најнижа у Србији још од 1863. године. Већ крајем XIX века у Крајини је био присутан систем једног детета, што је додатно успорило репродукцију становништва. Иако систем једног детета у Источној Србији датира из друге половине XIX века, ова појава је постала наглашена тек после Првог светског рата, са распадањем патријархалних задруга на селу и интензивним слабљењем економске снаге сеоских домаћинстава. Узмајући у обзир лоше здравствене прилике и услове високе смртности одојчади, становништво Србије се у прошлости борило за опстанак потомства пре свега повећаним рађањем које је некада ишло и до граница тзв."природног фертилитета". Ипак, крајем XIX и почетком XX века у Источној Србији је

примећен тренд рађања мањег броја деце²⁶ чији су разлози у литератури углавном објашњавани ограничењима која стварају лоши социо-економски фактори, односно у жеља родитеља да свом потомству (јединчету) остави што боље услове живота. Међутим, ова појава има и своју социо-психолошку димензију која је везана много више за етно-културолошке специфичности становништва оних крајева у којима се систем једног детета појавио, и до данас задржао као етно-културни репродуктивни образац, него за опште економске факторе који су у то време били подједнако тешки у скоро свим деловима ондашње Србије. Узимајући у обзир просторни размештај неповољних демографских показатеља, пре свега тренда опадања опште стопе наталитета и појаве негативног природног прираштаја, долазимо до закључка да је утицај влашког становништва на природно кретање становништва Источне Србије не само присутан, већ и значајан, нарочито у рејонима Тимок и Крајина, у којима су, према званичним статистичким подацима Кнежевине и Краљевине Србије били присутни у значајном броју (преко 50%).

5.3. Контрола рађања и појава депопулације у Источној Србији у другој половини XIX и почетком XX века

Тенденције компонената природног кретања становништва Источне Србије крајем XIX и почетком XX века указују на демографски развитак који детерминише развојна етапа транзиције у којој су стабилизовани демографски токови на нивоу високог природног прираштаја, односно модела проширене репродукције, са одговарајућим типовима демографских структура погодних за биолошко обнављање. Започета транзиција репродукције и појава контроле рађања у другој половини XIX века подудара се са општом друштвено-економском транзицијом тог доба, што указује на њихову узајамну условљеност и

²⁶ Транзиција репродукције, регионално диференцирање у прихватању контроле рађања, и у крајњем исходу, опадање нивоа плодности, је настављено и у првим деценијама XX века. У периоду 1901-1910. године ниже просечне стопе наталитета у односу на укупно становништво Краљевине Србије (38,3‰) забележене су у рејонима Тимок (29,2‰), Млава (33,3‰), Крајина (37,1‰) и Нишки крај (38,2‰).

међузависност. Међутим, проблеми регионалне диференцијације демографске транзиције и ширења контроле рађања захтевају додатна објашњења, јер су у вези са низом интеракција на макро, мезо и микро регионалном нивоу између елемената демографских система и географских, социо-економских, етно-културних и других елемената географског простора.

Развитак становништва Источне Србије од XVIII до прве половине XIX века обележен је имиграционим кретањима, а од краја XIX века као доминантан фактор појавила се контрола (ограничавање) рађања. Просторне и временске варијације стопе наталитета су се појављивале и пре него што је контрола рађања резултирала негативним демографским ефектима, али нису биле у вези са новим моделом репродукције који се ширио у Источној Србији (повремени падови стопе рађања јављали су се као последица ратова и ширења болести). О снажном утицају контроле рађања на простору Источне Србије сведоче касније промене свих динамичких и структурних компоненти демографског развитка, почев од смањења смртности одојчади и продужетка средњег трајања живота, преко промена у старосној структури и демографског старења, до промена у природном прираштају и густини насељености. Ограничавање рађања се није јавило у доба досељавања да би успорило раст становништва, већ пар деценија касније, када су ефекти пораста становништва услед метанастазичких процеса били минимални. Ширење ограничавања рађања није била ни случајна, ни пролазна појава. Иако се јавила у преиндустријском сеоском друштву, контрола рађања у Источној Србији је по много чему била слична савременом моделу репродукције који је био карактеристичан за индустријализовано и урбанизовано друштво, сврставајући на тај начин овај део Србије у малобројну групу оних подручја у којима је демографска транзиција наступила пре, и независно од индустријске револуције.

Међу факторима опадања плодности који су непосредно утицали на неусклађеност почетка и тока демографске транзиције са друштвено-економским променама у рејонима Источне Србије посебно се издвајају социо-економски и социо-психолошки, при чему су се оба непосредно одражавала на породичну реорганизацију (редукцију преко ниже плодности) у тежњи за остваривањем бољег животног стандарда. Тако је "нови" репродуктивни модел понашања с краја XIX века потекао упараво из села, јер тадашњи градови (вароши) нису били

значајнији чиниоци развоја привреде, односно преображаја друштва у смислу дефинисања стандарда, етичких норми и смерница репродуктивног понашања.

У време започињања пада наталитета у Источној Србији, њено становништво је било претежно пољопривредно, а села аграрно пренасељена. Проблем аграрне пренасељености је настао у условима брзог раста становништва и одсуства индустрије и других неаграрних делатности. Социо-економски проблеми традиционалне аграрне породице оличени у недостатку поседа, реструктуирању села кроз формирање засеока, као и опадање аграрне продуктивности представљају основу за економски приступ у објашњењу појаве контроле рађања и депопулације у Источној Србији. У овом раздобљу је породица била основна организација аграрне привреде и сеоског друштва. Али под утицајем економског притиска породична организације се мењала, па од разгранате и вишегенерацијске постају нуклеарне и двогенерацијске породице. "Са променом састава породице мењају се и њена друштвена организација, породични ауторитет и структура власти. Исто тако се мења подела рада, потребан радни фонд и економска потреба за децом. Потреба за децом као радном снагом се смањује а преференција за сина је апсолутна. Јер, син је наследник газдинства и главна радна снага, док женска радна снага, веома потребна, долази на газдинство женидбом. Тако се у традиционалном пољопривредном друштву обликује модел репродуковања мале породице и инокосног пољопривредног газдинства, а поруке о друштвеној пожељности малог броја деце постају саставни део друштвене свести и репродуктивне идеологије" (Маџура М., Рашевић М., Мулина Т., 1984, 60-61).

О узроцима депопулације у Источној Србији у нашој литератури преовладавају два могућа узрока социо-психолошке природе. Са једне стране то је утицај *индивидуалне свести*, односно одлучивања сваког појединца преко стварања индивидуалних представа, циљева и ставова у вези са рађањем, потомством и породицом. На основу опширних етнографских истраживања, Тихомир Ђорђевић је изнео хипотезу о индивидуалној свести са наглашеним антрополошким садржајем. Он је сматрао да је висок наталитет у XIX веку био резултат комбинације велике родитељске љубави, религијског схватања репродуктивне мисије човека и практичних економских разлога у смислу радне

снаге и наслеђивања газдинстава, са преференцијом мушког потомства. Појаву ограничавања рађања у Србији није сматрао последицом асоцијалног понашања, већ новим социо-економским условима, првенствено трансформацијом пољопривреде. Зато је ..."нормално да се побачаји врше из бојазни за опстанак деце, нарочито у равничарским крајевима у којима преовладава земљорадња. За земљорадњу је потребно земљиште, а земљишта је из године у годину све мање. Стални прираштај становништва и деоба земљишта чини да појединцима остаје врло мало земље за живот. Те или падају у сиромаштво и беду или напуштају земљу... Да би се ово избегло жене врше репродукцију свесно, са знањем својих мужева, само да би осталој деци обезбедили потребног земљишта за живот. Из љубави, дакле, према живој деци уништавају се деца која би имала тек да дођу" (*Ђорђевић Т.*, 1941, 9).

Под утицајем *друштвене свести* на репродукцију подразумевају се породични систем вредности, брачна заједница и улогу рађања као главног обележја те свести. У све расправе о друштвеној свести о репродукцији улази и питање сексуалне слободе, односно одвајање сексуалног односа од рађања и његовој предбрачној либерализацији. У том смислу, Сава Милосављевић о српским народним обичајима у хомољском крају, наводи: ..."момак се милује са девојком и чува девојку са којом се намерава оженити. Али, и ретко која девојка остане часна до удаје...Нису ретки случајеви да се девојка окопили. Али се на такве девојке не гледа бог зна како мрско...нарочито ако су из добре куће, већ се обично каже: Преварила се, те што" (*Милосављевић С.*, 1913, 129).

На основу трендова и односа компонената природног кретања становништва Источне Србије крајем XIX и почетком XX века уочавамо да се у оквиру исте државе и истог друштвеног слоја јавља дијаметрално различито репродуктивно понашање. Такђе је јасно да објашњење за то не можемо тражити једино у уобичајеним факторима који делују на диференцијално рађање, јер разлике у економском положају, образовању, положају жена, и друштвеном положају уопште, нису биле такве да би различито утицале на репродуктивно понашање. Међутим, можемо претпоставити да су специфичне етнопсихичке особине појединих, ужих популација, формиране под утицајем различитих метанастазичких струја и њиховог мешања, стварале антрополошке претпоставке

за прихватања новог и напуштање старог модела репродукције. Све наведено показује да је транзиција репродукције и прихватање контроле рађања почело у Источној Србији у другој половини XIX века. Поменути приступи у сагледавању појаве контроле рађања се, у зависности од фактора, уопштено могу поделити на економске и социолошке. Појава модернизације се генерално везује за процес индустријализације и урбанизацију који подстичу, али и захтевају нов приступ животу, па и репродукцији. Међутим, иако се ове објективне претпоставке нису стекле у Источној Србији крајем XIX века, појава одређених социо-психолошких елемената као што су рационализам и индивидуализам нарочито је видљива кроз усвајање контроле рађања и система једног детета у деловима Источне Србије који су настањени влашким становништвом, што подржава хипотезу о уделу етнопсихичких варијетета у мењању репродуктивног понашања. Познато је да су на композицију становништва Источне Србије пресудан утицај имали историјско-демографски процеси, пре свега миграторни, почев још од предримског доба, преко средњевековне Србије и метанастазичких кретања, па све до савремених емиграционих токова. Оваква миграциона динамика је имала кључну улогу при географском размештају одређених етно-психичких типова који су с временом постајали база, односно основна матрица будућег социо-психолошког профила који је имплицирао деловање у свим сферама друштвеног живота, као и одређену динамику преображаја репродуктивног понашања. У том смислу, транзицију природног кретања становништва не можемо посматрати изоловано од осталих елемената етнодемографског развика становништва, јер је репродуктивни модел понашања сваке популације у великој мери одређен, припадношћу одређеним културним и цивилизацијским круговима. Зато ћемо, за објашњење појаве, узрока и интензитета депопулације становништва у Источној Србији посебно нагласити значај етнодемографских фактора, односно утицај влашког етно-културног идентитета на све сфере друштвеног живота становништва депопулационих подучја, а посебно на промене у репродуктивном понашању.

Без намере да у овом тренутку полемишемо о "стварној етничкој слици" Источне Србије у XIX веку, као и о изворима података, ипак, број и удео романофоног становништва у Источној Србији у периоду од 1846-1900. године указује и на размере могућег утицаја на депопулационе процесе. Имајући у виду

сва ограничења при коришћењу етностатистичких података, можемо закључити да је преовладавајући удео Влаха током посматраног периода у Крајини, и њихов значајан удео у Тимоку и Пожаревцу могао бити потенцијал за успостављање новог и по свим карактеристикама другачијег репродуктивног модела од оног који је био типичан за досељено становништво које се метанастазичким кретањима досељавало из тзв. демографских резервоара. Модел проширене репродукције и пронаталистички концепт развитка становништва динарске и косовко-метохијске струје био је у потпуној супротности са појавом депопулационих процеса услед контроле рађања и успостављања такозваног "система једног детета" карактеристичног за влашко становништво. У прилог ове тврдње иде и чињеница да су депопулациони процеси кренули управо из оних области Источне Србије у којима су Власи били у значајнијој мери заступљени. То потврђују и најниже вредности стопа природног прираштаја које су у проматраном периоду забележене управо у Крајини и Тимоку, а о којима је било више речи у претходном поглављу.

5.4. Миграциона компонента динамике становништва Источне Србије у периоду 1880-1910. године

Миграциона кретања становништва представљају веома сложен проблем за чије потпуно сагледавање није довољно оценити само обим и правце пресељавања, већ је потребно да се успоставе миграциона одстојања, израчунају миграциони биланси, проучи селективност по разним биолошким и социоекономским обележјима становништва, утврди удео аутохтоног становништва и да ближе одреде мотиви пресељавања, као и њихове последице. Миграциона кретања становништва настају из различитих (најчешће економских) мотива, а врло важну улогу у пресељавању становништва Источне Србије крајем XIX и почетком XX века одиграле су динамичне историјске и политичке околности изазване устанцима и ратним дешавања у Кнежевини, односно Краљевини Србији.

Пошто проблем миграција становништва Источне Србије у периоду 1881-1910. године разматрамо искључиво на основу доступних пописних и витално-статистичких података, разумљиво је што нисмо у могућности да пружимо комплексније резултате о миграцијама. Како се ради о вредновању миграционих токова из периода од пре више од једног века, при доношењу закључака водили смо се и резултатима других истраживања поштујући правила научног закључивања уз делимичну слободу хипотетичког расуђивања, и имајући у виду да се ради о географском простору који је етнички хетероген и посебно научно занимљив у историјско-демографском и етнодемографском смислу.

Проучавање демографских карактеристика миграција изискује обраду неколико проблема, у првом реду дистрибуцију и редистрибуцију становништва на одређеном географском простору под утицајем миграција. До редистрибуције становништва може доћи и услед различитог природног прираштаја, па је онда неопходно утврдити релативан значај природног и миграционог кретања у мењању карактеристика насељености подручја, и утицај на апсолутни пораст становништва. Иако не располажемо директним подацима о миграцијама становништва, подаци пописа становништва и процена виталне статистике у периоду 1880-1910. године нам омогућавају да на посредан начин израчунамо миграциони салдо, али нисмо у могућности да на основу њих прецизно установимо правце миграционих токова. Треба напоменути да добијене вредности миграционог салда носе извесне непрецизности које могу бити веће или мање, што у највећој мери зависи од избора метода који је примењен. На основу података пописне и виталне статистике најчешће се примењују три метода рачунања миграционог салда; витално-статистички метод, метод родног краја и метод места одакле се лице доселило. Резултати се разликују у зависности од тога који се метод употребљава приликом ових израчунавања, а сагласно расположивим подацима за наведени период ћемо користити витално-статистички метод.

Показатељи природног кретања становништва Источне Србије у периоду 1881-1910. године представљају изразито позитивну компоненту популационе динамике у свим рејонима, а подаци о миграцијама указују на појаву емиграционих процеса у свим рејонима изузев Нишког краја. Посматрано по

десетогодиштва, миграциони салдо у Источној Србији је био негативан у свим периодима, при чему је у апсолутном износу био највећи у последњој деценији XIX века. У периоду 1881-1910. године становништво Источне Србије се исељавало према просечној годишњој стопи миграционог салда од око 50‰ (Табеле 13. и 14.).

Табела 13. Миграциони салдо становништва Источне Србије по демографским рејонима у периоду 1881-1910. године, по десетогодиштвама

апсолутни пораст						
година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1881-1890	12415	33625	41630	30554	14948	133172
1891-1900	8590	26224	25140	11673	17595	89222
1900-1910	14126	27059	22665	30645	11518	106013
1881-1910	35131	86908	89435	72872	44061	328407
природни прираштај						
година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1881-1890	15422	36184	31308	32271	21632	136817
1891-1900	10058	30082	25132	26729	16247	108248
1900-1910	13235	31453	28600	33370	15964	122622
1881-1910	38715	97719	85040	92370	53843	367687
миграциони салдо						
година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1881-1890	-3007	-2559	10322	-1717	-6684	-3645
1891-1900	-1468	-3858	8	-15056	1348	-19026
1900-1910	891	-4394	-5935	-2735	-4446	-16609
1881-1910	-3584	-10811	4395	-19948	-9782	-39280

Прорачун на основу процена: Његић Р., 1957, 48-62.

Табела 14. Миграциони салдо (S) и просечна годишња стопа миграционог салда (s) у Источној Србији у периоду 1881-1910. године

	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
S	-3584	-10811	4395	-19948	-9782	-39280
s	-37,8	-52,1	24,9	-116,5	-71,5	-50,6

Прорачун на основу процена: Његић Р., 1957, 48-62.

Иако смо на основу претходних излагања о природном кретању становништва указали на појаву контроле рађања и њен утицај на депопулационе процесе у Источној Србији, из табеле 13. видимо да је Источна Србија у посматраном периоду остваривала пораст броја становника искључиво природним прираштајем, као и да је миграциони салдо у целом периоду посматрања, у скоро свим рејонима, имао негативне вредности. Позитивне вредности миграционог салда су забележене само у Нишком крају, и то највише у првој деценији од његовог припајања Србији после Берлинског конгреса што се подудара са наглим порастом броја становника Ниша после ослобођења од Турака, али и са претпоставком о досељавању словенског (шопског) становништва из западне Буграске која је у то време била још увек под туском окупацијом (Стојанчевић В., 2004, 71-97). Негативне вредности миграционог салда у рејонима Тимока, Крајине и Млаве показују раније изнету претпоставку о слабљењу, односно потпуном престанку досељавања становништва метанастазичким кретањима крајем XIX века (Карић В., Цвијић Ј., 1987; Радовановић В. М., 1991; Костић М., 1974; Влаховић П., 2002; Маџура М., Рашевић М., Мулина Т., 1984.), и наговештају емиграционих процеса, нарочито из крајева који су били насељени романофоним (влашким) становништвом. Одређених померања становништва је било у време ратова за коначно ослобођење²⁷ и триторијално проширење Србије, затим у време Тимочке буне 1883. године, али наведени подаци говоре да је негативан миграциони салдо достигао свој максимум у каснијем периоду, дакле крајем XIX и почетком XX века. Међутим, како нам доступни статистички подаци не омогућавају да на директан начин утврдимо етничку структуру миграната и правце и интензитет ових емиграција, на основу вредности миграционог салда у крајинском, тимочком и млавском рејону (где је , према подацима званичне статике, романофоно

²⁷ Иако нема статистичких података о имиграцијама влашког становништва током XIX века на простор Источне Србије, почев од 1832. године дошло је до интензивнијег насељавања становништва из Влашке услед погоршања положаја сељака у Румунији. Ово становништво је Владимир Карић називао Царанима и написао следеће: "Слободна Србија у којој је сељак сам притежалац земље и ковач среће своје, мамила је и доцније Влахе из суседних земаља, у којима стењу и данас под сплахиским јармом. Има села по свима крајевима североисточне Србије, па чак и у Морави, која су се доселила тек пре мало десетина година. Влашко је становништво најгушће у водопађи горњега Пека, затим у пределу, одонуд Голубиња, Стола и Мироча; идући одавде на запад и на југ оно је све јаче испробијано Србима и све ређе, тако да се у Морави већ сасвим губи." (Карић В., 1887, 94-95)

становништво било заступљено са уделима и преко 50%) можемо закључити да је у периоду 1881-1910. године, и поред започетог тренда опадања рађања, компонента природног кретања становништва и даље имала водећу улогу у порасту становништва наведених рејона.

5.5. Становништво Источне Србије према етничкој припадности у пописима Кнежевине и Краљевине Србије

Етнодемографска проучавања у Србији су могућа од времена организовања редовних статистичких истраживања становништва, пре свега пописа становништва и виталне статистике, а етностатистички подаци који се могу добити из пописа становништва из времена Кнежевине и Краљевине Србије се највећим делом односе на обележје матерњег језика. У периоду од 1834.-1910. године у Србији је спроведено укупно 16 пописа становништва, а услед методолошких разлика, неједнаких временских интервала пописивања и динамичних друштвено-политичких околности под којима су спровођени пописи, добијени подаци се одликују различитим степеном поузданости и упоредивости и неуједначеношћу обележја становништва, због чега су демографска проучавања у овом периоду у знатној мери отежана ²⁸.

Међутим, и поред наведених препрека у добијању квалитетних етностатистичких података у Краљевини и Кнежевини Србији, наведени пописи становништва нам на посредан начин ипак могу дати одређене информације о етничкој структури становништва Источне Србије у којој централно место заузима питање бројности, односно удела влашког становништва које је према обележју матерњег језика у званичним статистичким подацима третирано као

²⁸ Пописе у Кнежевини Србији карактеришу "непрецизност и очигледност грешака, штурост обавештења која су прикупљана о становништву (нарочито до 1866. године), ограничена упоредивост и поузданост добијених резултата, настала као последица повремених подбачаја у обухвату, знатних разлика у броју обележја између пописа, необрађеност свих прикупљених обавештења, као и различити територијални нивои објављених резултата" (*Радовановић С.*, 2005, 38). Од 1884. године, у време Краљевине Србије пописи су се спроводили према Закону о попису становништва, а у методолошком смислу су били прилагођени савременим захтевима статистике који су подразумевали поштовање препорука са међународних статистичких конгреса, тако да се овај период српске пописне статистике сматра поузданијим од претходног, са изузетком пописа из 1905. године који није био добро припремљен, док резултати пописа из 1910. године нису објављени због почетка балканских ратова.

румунско, односно цинцарско становништво. Директно извођење националне структуре на основу званичне статистике није било могуће због тога што је питање о националној припадности изостављено у скоро свим пописима становништва Србије до 1910. године, а постављено је само попису становништва из 1866. године, када је утврђено је да је у тадашњој Србији било и 10,5% Влаха, који су били и тада (као и данас) готово у потпуности сконцентрисани на територији Источне Србије (о методолошким проблемима етностатистичке евиденције становништва Србије видети више у поглављу 2.5.).

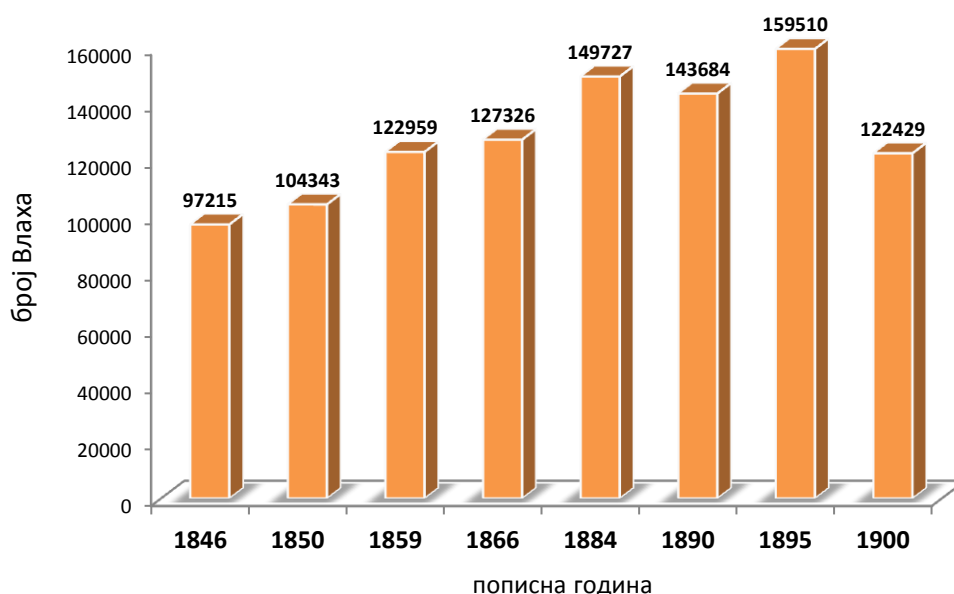
Узимајући у обзир проблеме етностатистичке евиденције становништва у Кнежевини и Краљевини Србији о којима је већ било речи, доступни подаци из званичне статистике и литературе (Табела 15.; Графикон 7.) показују да је број Влаха у Источној Србији током XIX века равномерно растао до 1890. године, од када је њихов број почео да осцилира. Истовремено, удео Влаха у укупном становништву Кнежевине, односно Краљевине Србије је почео да опада од 1884. године, пре свега због територијалног проширења Кнежевине Србије после Берлинског конгреса које је утицало на повећање укупног броја становника.

Табела 15. Број и удео Влаха у Кнежевини и Краљевини Србији, и у Источној Србији у периоду 1846-1900. године

	1846	1850	1859	1866	1884	1890	1895	1900**
Укупан број Влаха у Србији	97215	104343	122959	127326	149727	143684	159510	122429
Удео Влаха у Србији	10,6	11,2	11,4	10,5	7,8	6,6	6,8	4,8
Удео Влаха у Ист. Србији*	36,0	38,4	37,1	39,8	38,9	33,4	35,2	19,7
Напомене: *Удео Влаха у укупном становништву 4 округа (крајинског, црноморског, пожаревачког и моравског); *Збирно Румунски матерњи језик и билингвално (српско-румунско) становништво.								

Извор: *Државотис Србије*, св. III, 1869, стр.100; св. VI, стр. 259, 263, 267; *Статистика Краљевине Србије*, књига XXIV, 1900, стр 98, 100-101; књига I, део V, стр. 114-115; *Радовановић С.*, 2002, стр. 543; *Constantinescu N. A.*, 2003, стр. 24,75,76; *Zbucnea G.*, 2002, стр. 75.

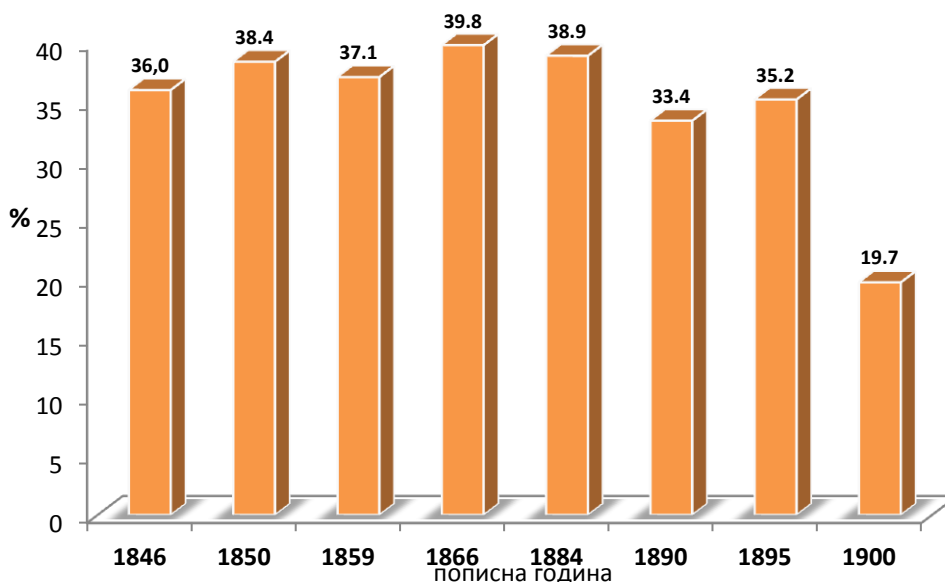
Графикон 7. Кретање броја Влаха у Источној Србији у периоду 1846-1900. године

Приметно је да пораст броја Влаха до 1895. године нису пратиле значајне осцилације, чак би се могло рећи да је пораст био линеаран и у складу са ондашњим трендом раста укупног становништва Србије. Истовремено, удео Влаха у укупном становништву четири округа Источне Србије (крајинском, црноречком, пожаревачком и моравском, у којима је сконцентрисано преко 99% од укупног броја Влаха у Србији) кретао се у интервалу од 33,4-39,8% (Графикон 8.), док је 1900. године забележен пад њиховог удела у укупном становништву Источне Србије на свега 19,7% (укључујући и билингвално становништво²⁹).

²⁹ Према методолошким решењима пописа 1900. године, било је предвиђено да се поред становништва румунског матерњег језика евидентира и становништво које се служило румунским и српским матерњим језиком, што је довело до приметног пада броја "Румуна". Тако је према резултатима пописа из 1900. године укупан број становника који су изјавили румунски матерњи језик био 89.873, а билингвалног (српско-румунског) становништва 32.556, што је збирно чинило 19% у укупном становништву Краљевине Србије (*Статистика Краљевине Србије*, књ. XXIV, 1900).

Графикон 8. Удео Влаха у Источној Србији (крајинском, црноречком, пожаревачком и моравском округу) у периоду 1846-1900. године

Као што можемо видети из табеларних и графичких приказа, кретање броја Влаха у Источној Србији током XIX века је било у складу са динамиком укупног становништва Источне Србије што наводи на закључак да је било под утицајем демографских фактора. Међутим, од 1884 године бележимо тренд опадања удела Влаха у укупном становништву Источне Србије, иако је апсолутни пораст укупног становништва био резултат позитивног природног прираштаја, док је миграциони салдо у последње две деценије XIX века имао негативне вредности (видети табеле 13. и 14.). Иако је негативан миграциони салдо забележен и у крајинском и тимочком округу, у литератури и нису забележена значајна емиграциона кретања Влаха у овом периоду што значи да је становништво ових округа, без обзира на почетак опадања рађања, и даље остваривало пораст искључиво природним прираштајем.

Посматрано по окрузима, од 1866-1900. године највећи удео влашког становништва је био у Крајини, где је у скоро целом периоду износио око 60%, и у Тимоку (црноречком округу) где су Власи чинили око 50% од укупног становништва округа. У пожаревачком округу је у овом периоду влашко

становништво чинило око 1/3 становништва, док је удео Влаха у моравском округу износио око 15% (Табела 16; Прилог 1-Табеле 1.11-1.14.).

Табела 16. Број и удео Влаха у Источној Србији (крајинском, црноречком, пожаревачком и моравском округу) у периоду 1866-1900. године

година	Број Влаха			
	крајински	црноречки*	пожаревачки	моравски**
1866	42852	26056	48507	9840
1884	52019	29351	57568	10621
1890	52911	29044	51815	8473
1895	54582	34797	59011	9283
1900***	45647	24781	41457	8773
Удео Влаха у укупном становништву округа				
1866	61,0	48,9	34,5	17,6
1884	63,3	51,2	32,3	15,6
1890	59,6	43,0	26,1	5,4
1895	59,8	48,2	28,0	5,4
1900***	47,4	18,6	18,5	5,2
<p><i>Напомене:</i> * црноречки до 1895. године, а 1900. године тимочки округ који је обухватио црноречки и зајечарски округ; ** ћупријски до 1884. године, а од 1890. године моравски округ који је обухватио ћупријски и јагодински округ; *** за 1900. годину збирно са билингвалним (српско-румунским) становништвом</p>				

Извор: Државопис Србије, св. III, 1869, стр.100; св. VI, стр. 259, 263, 264, 267; Статистика Краљевине Србије, књига XXIV, 1900, стр 98, 100-101; књига I, део V, стр. 114-115.

Осцилације у кретању броја Влаха у Источној Србији које су се појавиле крајем XIX века нису прошле неопажено, нарочито код румнских аутора као што је Цвијићев савременик географ *George Vâlsan* који у свом делу *Români din Bulgaria și Serbia* -Румуни из Бугарске и Србије (1996, 1-79), позивајући се на

процене Владимира Карића³⁰, Феликса Каница³¹, Густава Вајганда и Тихомира Ђорђевића, износи податак да је у Источној Србији 1898. године живело између 123.000 и 200.000 "Румуна". Он је такође, а на основу података званичне статистике Краљевине Србије, приметио да се "румунска популација" из Србије у периоду од 16 година (1884-1900. године) смањила за око 30.000 док се, у истом периоду у истим окрузима, српска популација увећала за више 260.000 становника, при чему је констатовао да у овом периоду није било никаквих миграција, ни Румуна у Румунији, ни Срба у Источној Србији. Валсан је калкулацијама на основу званичних података о природном прираштају из српског статистичког годишњака за 1908. годину израчунао да је 1912. године у Источној Србији требало да буде око 260.000 "Румуна", и оптужио српску статистику да је намерно фалсификовала и умањивала њихов број крајем XIX века. (*Vâlsan G.*, 1996, 1-79; *Constantinescu N. A.*, 2003, 74-76).

Сличне тврдње је почетком XX века изнео и бугарски историчар и етнограф Стојан Романски у свом раду *Români dintre Timok și Morava*-Румуни између Тимока и Мораве (1926) који је, боравећи у Источној Србији у време окупације 1916. године, на основу података прикупљених анкетним истраживањима саставио листу "румунских" насеља³² са бројем становника, етно-лингвистичким и осталим етно-културним карактеристикама. Романски се такође осврнуо и на осцилације броја Влаха у последњој деценији XIX века које је, позивајући се на званичну статистику Краљевине Србије (*Статистика Краљевине Србије*, том 24, 1905, стр. СІХ и даље), приказао на примерима села Каона и Мустапић. Село

³⁰ "Остале народности у Србији не чине ни пуних 10% од укупнога њеног становништва, а међу њима су далеко најчешће заступљени Власи, који броје 7,47% од свега становништва."..."Осим српског језика у Србији је још једино влашки, као народни говор, у употреби. Овим језиком говоре Власи, којих се око 140.000 душа налази у североисточној Србији, између Велике Мораве, Дунава и Тимока." (*Карић В.*, 1887, 92; 210)

³¹ „Само у пожаревачком округу има 48 насеља у којима живе искључиво Власи, и 54 у којима они живе помешани са Србима. У млавском срезу било је 1896. године око 17.800 Влаха, у Звижду 12.108, у моравском срезу 8.967, у рамском 4.795, у хомољском 9.234, у пожаревачком 3.088 и у голубачком 2.553 што је укупно 59.525 Влаха, дакле готово четвртина становништва у округу“ (*Kanitz F.*, 1989, 263-264).

³² Према наведеним истраживањима у окрузима Неготин, Пожаревац и деловима округа Туприја (срезови Параћин, Деспотовач и Свилајнац) и Зајечар (срезови Зајечар и Бољевац) Романски је на основу истраживања 291 насеља издвојио 151 чисто "румунско" насеље, 98 српских и 42 мешовита насеља (*Constantinescu N. A.*, 2003, 93).

Каона у Звишком срезу³³ према подацима из 1884. године је имало 827 становника, сви "стране националности". Према подацима пописа из 1890. године у Каони је пописано 862 становника, од чега је било 854 Срба, док је 1895. године пописано 920 становника, од којих 918 друге националности. У истом селу је 1900. године пописано 1.005 становника, а сви су били Срби. На примеру села Мустапић из истог округа Ромаски наводи податке према којима је 1884. године у овом селу пописано 1.142 становника који су сви били "друге националности", а 1890. године од укупно 1.544 становника према пописним резултатима је било 738 Срба и 806 становника друге националности. Према подацима из 1895. године у Мустапићу је живело укупно 1.396 становника, од којих 1.391 Србин и 5 становника друге националности, док је 1900. године од 1.614 становника било 628 Срба и 986 становника друге националности.

Ништа блаже критике према ондашњој српској пописној статистици није дао, ни скоро 100 година касније, историчар *Zbucnea Gheorghe* који у свом раду под називом *Româniî Timoceni-scurtă istorie* (Румуни у Тимочкој Крајини-кратка историја) наводи да је у наведена четири округа било око 200 села у којима су живели "Румуни" од чега је више од 100 чисто "румунских" села. Он прихвата пописне податке српске статистике према којима је број Румуна био у порасту до 1895. године када их је било 160.000, и податак о тадашњем природном прираштају чији пораст је износио 1,7% годишње. Међутим он констатује да су "након тога подаци о Румунима фалсификовани или су уведени у рубрику билингвиста (мислећи на податак из 1900. године када је у пописним резултатима раздвојено 89.873 становника који говоре румунски и 32.556 становника који говоре румунски и српски) (Табела 17; Прилог 1-Табела 1.15.). Према подацима о природном прираштају број Румуна би наредних година требало констатнтно да расте и да за време Другог светског рата стигне на 350.000" (*Zbucnea G.*, 2002, 75).

³³ Село Каона се налази у данашњој општини Кучево, и према подацима пописа становништва из 2002. године је имало 712 становника, од чега 383 Срба, и 245 Влаха.

Табела 17. Становништво које говори српским и румунским језиком према резултатима пописа 1900. године

округ	билингвални (румунски/српски)		
	по варошима	по селима	укупно
Србија	904	31652	32556
Источна Србија	674	31272	31946
крајински	500	10528	11028
моравски	54	1549	1603
нишки	4	1	5
пожаревачки	93	14399	14492
тимочки	23	4795	4818

Извор: Статистика Краљевине Србије, књига XXIV, Београд, 1900.

Чињеница је и да су наведени аутори у својим пројекцијама и демографским конструкцијама динамике влашког становништва некритички и тенденциозно користили етностатистичке податке, без разматрања специфичности демографског развоја становништва Источне Србије и дубљег упуштања у методолошке проблеме ондашње пописне статистике. Резултат тога је да су наведене процене научно неутемељене и политички мотивисане румунским националним интересима с почетка XX века који су у свим геополитичким плановима подразумевали припајање "неготинске крајине" Румунији уз образложење да у северо-источној Србији "Румуни" чине већински народ, а да Дунав представља "осу" румунске државе. Ипак, историјски след догађаја је био такав да је после Првог светског рата и Банат припојен Србији што је у наредним годинама условило још интензивнији интерес румунских заговорника припајања Источне Србије, тако да је током Другог светског рата број "Румуна" у Србији процењиван и до 500.000, мада су румунске власти у материјалима које су крајем рата припремиле за мировну конференцију калкулисале са бројем од 350.000 Румуна у Источној Србији (Zbucnea G., 2002, 79).

Иако се подаци српске пописне статистике из овог периода морају користити са одређеном резервом, јасно је да објективно посматрање популационе динамике Источне Србије неизоставно подразумева етодемографски приступ. Утицај влашког етно-културног обрасца на специфичан рестриктивни модел репродуктивног понашања који се манифестовао системом једног детета, малолетничким браковима, домазетством, великим бројем насилних прекида трудноће и осталим начинима контролом рађања, препознатљив је у дугорочном паду фертилитета и ранијем уласку у процес демографске транзиције управо оних крајева Источне Србије који су били претежно настањени Власима. Са друге стране, етностатистички подаци о Власима који су доступни из каснијих пописа становништва Србије недвосмислено детерминишу влашку популацију као изразито флотантну етничку групу чија је основна карактеристика учестала промена националног опредељења при етностатистичкој евиденцији, при чему је евидентно да се управо последња деценија XIX века поклапа са почетком етничког прикривања Влаха у пописима становништва које има дубоку историјску и цивилизацијску позадину у вишевековној етничкој симбиози са српским народом.

6.0. СТАНОВНИШТВО ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У ПЕРИОДУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

6.1. Број и пораст становништва Источне Србије 1921-1931. године

Период 1910-1921. године у Србији је обележен великим ратним збивањима (Балкански ратови и Први светски рат) која су произвела крупне демографске последице видљиве и данас. Такође, у овом периоду нису вршени пописи становништва тако да не располажемо подацима који би могли прецизније да илуструју демографске промене, а посебно оне који се односе на директне демографске губитке становништва. Процене демографских губитака у Србији које су проузроковали балкански ратови и Први светски рат крећу се у распону од око 800.000 до преко 1,2 милиона становника (*Врућинић Д.*, 2007, 83-88). Са друге стране ..."анализа демографских кретања за период 1910-1921. године, урађена поводом резултата првог пописа становништва у Краљевини СХС (1921. године), полази од претпоставке да би у нормалним проликама годишња стопа раста становништва у тзв. северној Србији (Србији без Косова и Војводине) износила 1,7%, што значи да би се број становника у датом периоду увећао за пола милиона. Пошто је 1910. године северна Србија имала 2.911.710 становника, требало је по овој процени да 1921. године достигне 3.406.600. Попис становништва из 1921. године је на истој територији забележио 2.595.430 људи, те се у односу на 1910. годину јавља мањак од 316.271 становника, односно -10.9%. међутим, стварни демографски губитак је због дубоког поремећаја биолошке репродукције и целокупног дотадашњег тока демографског развитка знатно већи и оцењује се на преко 811.000 чистих ратних жртава, ..., док друге процене ратних демографских губитака Србије иду до 1.1 милион, па чак и до 1.511.435 лица, укључујући ту и инвалиде који су били искључени из привредног живота земље" (*Радовановић М.*, 1991, 82).

Демографске последице ратних збивања почетком XX века нису заобилеле ни Источну Србију у којој је у периоду 1910-1921. године забележен пад од 194.816 становника (процењени број становника Источне Србије за 1910. годину

је износио 946.819, видети Табелу 5.-Поглавље 5.1.). После Првог светског рата је настављен тренд депопулације и етнодемографске диференцијације што показује смањење општих стопа наталитета односу на другу половину XIX века, нарочито у рејонима који су претежно настањени влашким становништвом.

У периоду 1921-1931. године у Источној Србији је забележен пораст у износу 126.141 становника, према просечној годишњој стопи раста од 15,8%. На овако значајан пораст укупног становништва утицао је, пре свега, пораст становништва рејонима Нишки крај и Поморавље на које отпада више од 1/2 од укупног апсолутног пораста становништва, а у којима је удео влашког становништва значајно нижи него у осталим рејонима (Табела 18.).

Табела 18. Број, апсолутни пораст, стопа просечног годишњег раста и индекс раста становништва Источне Србије по рејонима у периоду 1921-1931. године

РЕЈОН	1921	1931	Апсолутни пораст	Стопа раста	Индекс раста
Крајина	99260	111119	11859	11,3	111,9
Млава	217998	246271	28273	12,1	113,0
Нишки крај	209023	251156	42133	18,3	120,2
Поморавље*	93496	120769	27273	25,5	129,2
Тимок	132226	148829	16603	11,8	112,6
Источна Србија	752003	878144	126141	15,8	117,4

**напомена: без белчког, левачког и темничког среза*

Извор: Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, 1924, стр. 6; Становништво предратне Југославије према попису од 1931. године, 1954; Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953, 19.

Становништво се најспорије увећавало у рејонима у којима је већ крајем XIX века забележена појава контроле рађања, а где су ефекти денаталитета и биолошке депопулације дошли до изражаја почетком XX века.

Пораст становништва Источне Србије у периоду 1921-1931. године је етнодемографски издифернциран, односно у корелацији је са уделом и размештајем влашког становништва. Тако је, поред рејона Тимок и Крајина, ниска стопа раста забележена и у рејону Малве који је у свом етничком саставу такође имао значајан удео влашког становништва. У односу на период 1884-1910. године, интензитет пораста становништва је опао у сва три наведена рејона, док је

у рејону Поморавља просечна годишња стопа раста порасла за близу 6% (вдети табелу 6., поглавље 5.1.).

У периоду од 1921-1931. године забележен пораст становништва Источне Србије од 17%, али како нису сви рејони подједнако учествовали у порасту укупног становништва, тако је постоје и разлике показатеља пораста становништва на нивоу срезова. Сразмерно броју становника, највећи пораст се констатује у Поречком (34,8%), Борском (25,4%) и Параћинском срезу (23%), а најмањи у Зајечарском (2%), Ресавском (6,9%), Крајинском (8,1%) и Тимочком срезу (12,4%). У Сврљишком срезу забележен је пад у износу од -995 становника, од чега -807 у варошици Сврљиг, па се сусрећемо и са појавом депопулације (Табела 19.).

Табела 19. Апсолутни пораст, просечни годишњи пораст, просечна годишња стопа раста и индекс раста становништва у срезовима Источне Србије, 1921-1931. године

Срез*	Апсолутни пораст	Прос. год. пораст	Стопа раста	Индекс раста
Поречки	4011	401,1	29,6	134,8
Борски	5242	524,2	22,5	125,4
Параћински	6376	637,6	20,6	123,0
Звишки	4221	422,1	18,7	120,7
Ражањски	3268	326,8	18,5	120,3
Деспотовачки	3908	390,8	18,4	120,3
Млавски	8422	842,2	16,7	118,2
Пожаревачки	11708	1170,8	16,2	117,6
Сокобањски	2533	253,3	14,7	115,9
Кључки	1709	170,9	12,9	113,8
Хомољски	2784	278,4	12,7	113,6
Бољевачки	3218	321,8	12,3	113,1
Рамски	3880	388	11,7	112,4
Тимочки	6634	663,4	11,7	112,4
Крајински	4981	498,1	7,8	108,1
Ресавски	2183	218,3	6,7	106,9
Зајечарски	1028	102,8	1,9	102,0
Сврљишки	-995	-99,5	-4,6	95,5

**Напомена:* приказани су само срезови који су у потпуности припадали Источној Србији, а према административно-територијалној подели НР Србије из 1952. године.

Извор: Прорачун на основу извора датог у Прилогу 2-Табела 2.1.

У етничкој структури свих рејона и срезова (изузев Сврљешког и Ражањског) у којима је просечна годишња стопа раста била испод просека за Источну Србију (15,4‰) било је заступљено влашко становништво, а према резултатима пописа из 1921. године, удео становништва са румунским матерњим језиком у укупном становништву рејонима Тимок и Крајина износио 66% (више о етничкој структури у наредним излагањима). Међутим, подаци нам говоре да је истовремено највећи и најинтензивнији пораст становништва остварен у Поречком и Борском срезу који су се налазили у саставу поменутих рејона. Број становника у Поречком срезу је у периоду 1921-1931. године повећан за 35%, а у Борском за 25%, при чему је пораст у ова два среза износио скоро 1/3 од укупног апсолутног пораста у оба рејона (Тимок и Крајина). Наглашени пораст броја становника у Борском и Поречком срезу нема основу у природном кретању становништва, а његово објашњење треба тражити пре свега, у досељавању становништва због развоја рударства који је у овим крајевима отпочео још у другој половини XIX века (Симић В., 1982), а нарочито интензивирано у периоду између два светска рата што је нарочито видљиво на примеру Бора чије становништво се троструко увећало³⁴. Са друге стране, поред раније забележеног тренда опадања рађања, разлози депопулације у Сврљешком срезу су такође у вези са миграцијама, али у супротном смеру, због гравитационог утицаја Ниша који је између два светска рата остварио значајни привредни и културно-просветни напредак што је био услов за популациони пораст и привлачење становништва околних подручја.

6.2. Утицај природне и миграционе компоненте на кретање броја становника Источне Србије између два светска рата

Ниво рађања у Источној Србији у периоду 1921-1931. године је био нижи, не само у односу на остале крајеве Србије, већ и у односу на претходни период, што се уклапа у дугорочни тренд опадања наталитета чији су се наговештаји

³⁴ У Бору је 1921. године било 1.663 становника (*Попис становништва у Краљевини СХС*, 1924, 75), а десет година касније 4.749 становника (*Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије*, 1953, 54).

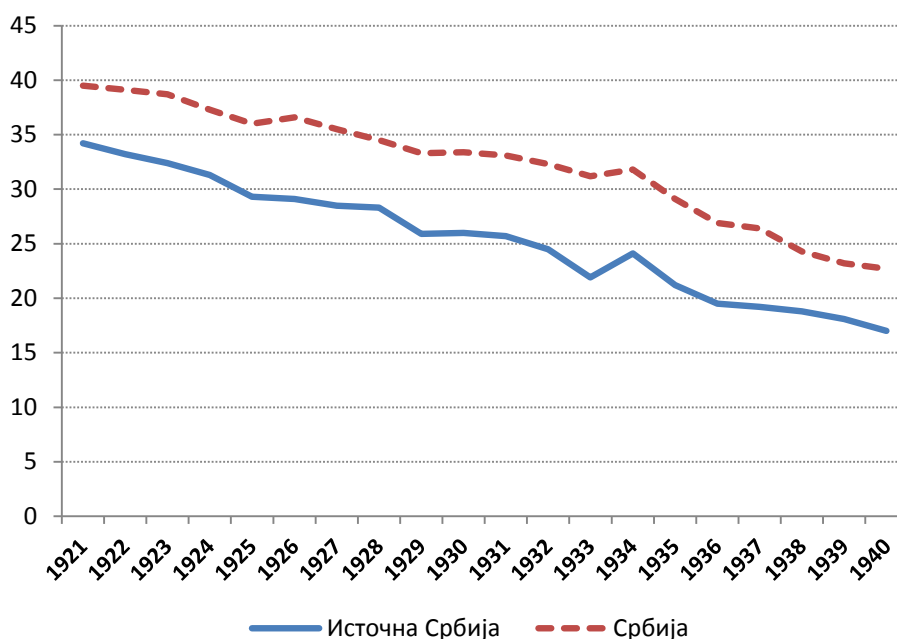
јавили три до четири деценије раније. Пад броја живорођених у Источној Србији у периоду од 1921-1940. године евидентиран је у свим рејонима, а највећи пад наталитета (40-50%) забележен је у рејонима Тимок, Крајина и Млава који су у етничкој структури имали значајнији удео влашког становништва, и у којима је денаталитет забележен још крајем XIX века (Прилог 2-Табела 2.2. и Графикон 2.1.).

Иако је у последње две деценије XIX века општа стопа наталитета у Источној Србији имала опадајући тренд, а од 1894. године континуирано ниже вредности у односу на укупно становништво Краљевине Србије, популациону динамику Источне Србије до Првог светског рата карактерисале су још увек високе вредности стопа природног прираштаја, а млада старосна структура становништва требало је да чини основу тек започете друштвено-економске трансформације и модернизације друштва. Иако је у Источној Србији у првим послератним годинама је дошло до благог повећања опште стопе наталитета која је 1921. године достигла ниво који је имала десетак година раније³⁵, Први светски рат је изазвао ненадокнадиве демографске губитке, који су, и поред краткорочних повољних демографских ефеката, обележили период од 1921-1940. године сталним опадањем рађања у свим рејонима Источне Србије³⁶, при чему је општа стопа наталитета 1931. године била за око 10‰ нижа него десет година раније, док је процењена општа стопа наталитета у Источној Србији за 1940. годину свега 17‰, односно дупло нижа него 1921. године. (Прилог 2-Табела 2.3. и Графикон 9.).

³⁵ Општа стопа наталитета је 1921. године износила је 34,2‰, што је приближно стопи из 1910. године када је износила 34,4‰.

³⁶ Најнижа стопа наталитета у рејону Млаве (15‰) између два светска рата забележена је 1938. године, у коме је непосредно пред Други светски рат забележен изразити денаталитет. У првим годинама после рата стопа наталитета у рејону Крајине је достигла ниво од 31,1‰ који се задржао све до 1928. године од када почиње њено опадање, тако да је она на крају посматраног периода износила свега 16‰. Одмах после рата стопа наталитета у Тимоку је износила 29‰, а њено поновно опадање је почело већ 1924. године, интензивније од 1936. године када поприма карактеристике биолошке депопулације и надовезује се на депопулацију Другог светског рата. Рејон Поморавља је у посматраном периоду имао нешто више стопе рађања у односу на рејоне Млаве, Крајине и Тимока, а нешто ниже у односу на Нишки крај који је уједно имао највише вредности стопа наталитета, али такође са трендом њиховог опадања (Прилог 2.-Табела 2.3).

Графикон 9. Стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1921-1940. године

Као и у претходном периоду, дистрибуција опште стопе наталитета по рејонима указује на корелативну везу између интензитета рађања и етничке структуре рејона. У периоду од 1921-1931. године најниже просечне вредности опште стопе наталитета биле у рејонима који су претежно било настањени влашким становништвом (Тимок, Млава и Крајина), а рејони Поморавље и Нишки крај су већ у овом периоду имали ниже опште стопе наталитета у поређењу са укупним становништвом Србије (без рејона Санџак). То значи да су демографски ефекти депопулационих процеса, који су отпочели још у другој половини XIX века, постали још израженији у међуратном периоду, док њихова просторна дистрибуција недвосмислено указује на етнодемографски карактер биолошке депопулације јер су најниже вредности опште стопе наталитета забележене управо у подручјима из којих је иницирана контрола рађања преко тзв. система једног детета (Табела 20.).

Табела 20. Стопе наталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодишњима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија*
1921-30	28,4	28,5	34,5	33,0	24,7	29,8	36,4
1931-40	21,2	18,0	25,7	24,1	15,9	21,0	28,1

*напомена: односи се само на становништво Централне Србије без рејона Санџак, а према административно-територијалној подели из 1952. године.

Извор: Прорачун на основу процене Његић Р., 1957.

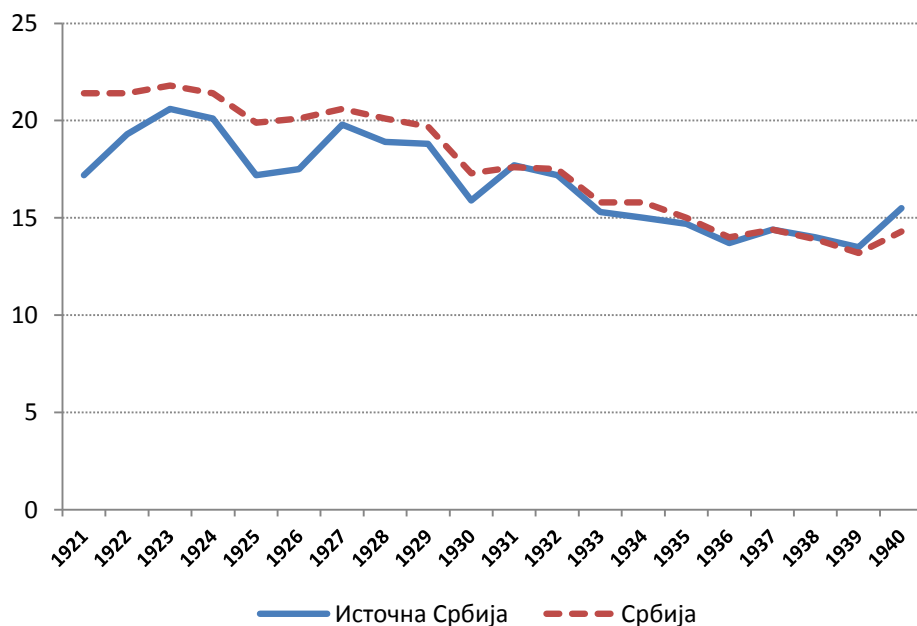
Ако посматрамо вредности општих стопа наталитета у пописним годинама, можемо уочити да су 1921. године, поред Београда (у коме је општа стопа наталитета износила 20,5%), најниже вредности у Србији биле у рејонима Тимок (29%) и Крајина (29,3%), док је 1931. године најнижа вредност стопе наталитета у Србији била у Тимоку (21,3%) (Прилог 2-Табела 2.8). Међутим, период између два светска рата у Србији је обележен и почетком процеса друштвено екомонских промена које су иницирали процеси индустријализације и урбанизације. Како на простору Источне Србије није био већих привредних и културно-просветних центара који су могли да буду носиоци таквих друштвених промена које би у крајњем исходу узроковале и трансформацију репродуктивног модела понашања и планирања породице, водећу улогу у овим процесима је имало становништво сеоских подручја у којима је већ била засупљена контрола рађања, нарочито у влашкој популацији.

Поред директних демографских губитака у балканским ратовима и Првом светском рату, који су по свом интензитету и ефекту били разорни, снажан утицај на повећање морталитета становништва у Источној Србији имало је ширење разних болести и епидемија, било да су се јављале као претходнице ратних сукоба, или као последице рата. Појава тифуса и колере у Источној Србији је забележена још 1910. године, а ратним дејствима која су уследила ове болести су добиле на масовности толико да су надмашиле број директних жртава ратова³⁷. Иако је санирање здравствених прилика и сузбијање инфективних болести после

³⁷ На пример у Млави је још 1915. године, процењена стопа морталитета износила 67,9%, док је у Нишком крају 1910. године стопа смртности износила 74% (Његић Р., 1957).

Првог светског рата у Источној Србији утицало на опадање и стабилизацију морталитета, напред помињана друштвено-историјска збивања директно су утицала да се у релативни кратком периоду могу уочити (1921-1940. године) три фазе кретања морталитета које су карактеристичне за свих пет рејона Источне Србије. Прва фаза је трајала до средине 20-их година и обележена је стагнацијом смртности у Поморављу и Нишком крају, односно благим порастом у Тимоку, Крајини и Млави, док од друге половине 20-их година до средине 30-тих бележимо обрнути тренд. Од друге половине 30-их година па до краја посматраног периода број умрлих у Источној Србији је лагано опадао (Прилог 2.-Табела 2.4.; Графикон 10.).

Графикон 10. Стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1921-1940. године

Треба напоменути да је општа стопа смртности у Источној Србији у периоду 1921-30. године била нижа у односу на исту стопу за Србију (Графикон 10.), при чему су најниже стопе смртности збележене у рејонима Тимок, Крајина и Млава у којима је већ био присутан процес биолошке депопулације, док у рејону Нишки крај општа стопа морталитета била већа, не само у односу на

Источну Србију, већ и у односу на укупно становништво Србије (Прилог 2-Табела 2.5.).

Процењене вредности опште стопе морталитета за период 1931-1940. године указују на њен опадајући тренд и у Нишком крају, а просечне десетогодишње вредности показују да је у овом периоду дошло до уједначавања стопа морталитета, како у на нивоу рејона Источне Србије, тако и у односу на Србију у целини (Табела 21.).

Табела 21. Стопе морталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодишњима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија*
1921-30	17,3	17,2	21,8	17,7	16,7	18,5	20,4
1931-40	15,4	15,4	16,3	14,4	14,1	15,1	15,1

*напомена: односи се само на становништво Централне Србије без рејона Санцак, а према административно-територијалној подели из 1952. године.

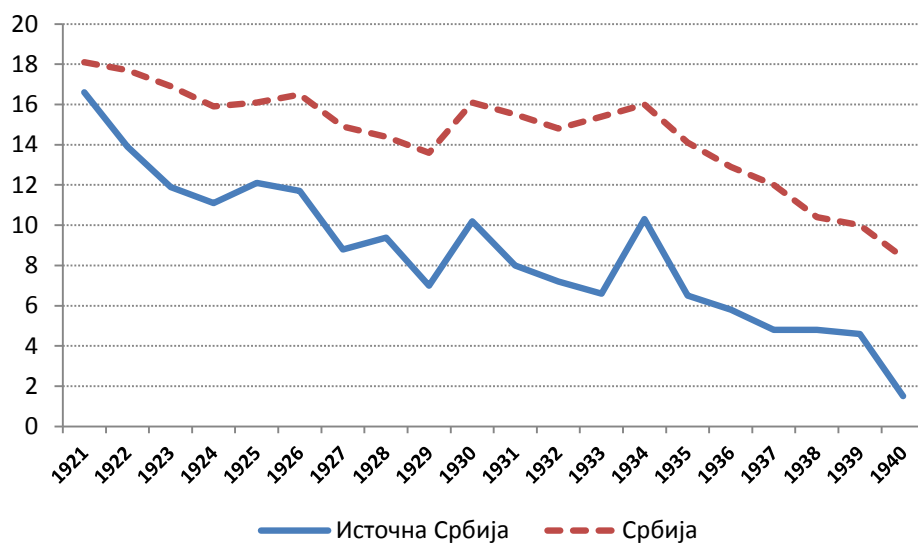
Извор: Прорачун на основу процена Његућ Р., 1957.

Друга деценија XX века била је обележена ратовима и болестима епидемијског карактера који су, поред већ присутног опадања наталитета, у појединим годинама постали водећи фактори који су утицали на изражене осцилације, односно пад природног прираштаја у Источној Србији³⁸. Нешто повољније здравствене прилике у периоду од 1921-1940. године су утицале на смањење опште стопе смртности становништва, али непрекидно и интензивно опадање опште стопе наталитета је и даље чинило основу процеса биолошке депопулације који је у овом периоду наставио да се шири на територији целе Источне Србије. Иако су непосредно по завршетку Првог светског рата вредности природног прираштаја биле нешто повољније (1921. године општа стопа природног прираштаја у Источној Србији је износила 16,7‰), знатно брже опадање наталитета од морталитета је условило интензивно опадање стопе

³⁸ Процењена вредност стопе природног прираштаја за 1915. годину у Србији (без рејона Санцак) је -55,8‰, док су процене за рејоне Источне Србије износиле: Млава -52,7‰, Крајина -47,6‰, Тимок -41,5‰, Поморавље -57,8‰, Нишки крај -50,6‰ (Његућ Р., 1957).

природног прираштаја која је у Источној Србији већ 1931. године била двоструко нижа него десет година раније, али и дупло нижа у односу на стопу природног прираштаја укупног становништва Србије (Прилог 2.-Табела 2.7.; Графикон 10.).

Графикон 11. Стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1921-1940. године

Просторна дистрибуција стопе природног прираштаја указује на етнодемографску диференцијацију јер је најинтензивнији пад забележен у рејонома са значајним уделом влашког становништва. Стопа природног прираштаја је 1931. године у рејонима Тимок и Млава била троструко, а у Крајини двоструко нижа него 1921. године, при чему је у периоду 1921-1931. године најнижа просечна дестогодишња вредност стопе природног прираштаја била у рејону Тимок (Табела 22.).

Табела 22. Стопе природног прираштаја у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодишњима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија*
1921-30	11,1	11,1	12,7	13,3	8,1	11,3	16,0
1931-40	5,8	2,6	9,4	9,8	2,4	6,0	12,9

**напомена*: односи се само на становништво Централне Србије без рејона Санџак, а према административно-територијалној подели из 1952. године.

Извор: Прорачун на основу Његић Р., 1957.

Због назначених промена у кретању наталитета и морталитета, становништво Источне Србије се споро увећавало. Осамдесетих година XIX века је износило око 650.000 становника, 1910. године око 950.000, што значи да се за 30 година увећало за око 300.000 или просечно годишње за 10.000 нових становника, што је знатно спорије у односу на остале рејоне у Србији. Због исцрпљујућих ратова 1912-1918. године, становништво Источне Србије се смањило, тако да је 1921. године било око 200.000 становника мање него 1910. године. Међутим, и поред већ присутних депопулационих трендова и неповољних показатеља природног кретања становништва забележених већ крајем XIX века, између два светска рата становништво Источне Србије се увећало за око 17% (према просечној годишњој стопи раста од 15,4‰), односно за око 14.000 становника годишње што је био интензивнији пораст него у претходном периоду. У укупном порасту становништва Источне Србије водећу улогу је имао и даље природни прираштај, док је миграциони салдо учествовао са 25% (Табела 23.).

Табела 23. Миграциони салдо становништва Источне Србије по демографским рејонима у периоду 1921-1931. године

	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље*	Тимок	Источна Србија
R	11859	28273	42133	41833	16603	140701
J	11822	24978	28933	27156	12152	105041
S	37	3295	13200	14677	4451	35660

**напомена*: у рејон Поморавље су укључени левачки, белички и темнички срез.

Прорачун на основу извора: Његић Р., 1957; Завод за статистику и евиденцију Н.Р. Србије, 1953.

Посматрано по рејонима, миграциона компонената је имала највећи утицај на апсолутни пораст становништва у рејонима Поморавље (35%) и Нишки крај (31%), док је становништво Крајине и поред вишедеценијског тренда опадања наталитета, у међуратном периоду остварило пораст од 12% искључиво природним прираштајем (удео миграционе компоненте је износио свега 0,3%) што показује да је мигрантско становништво и у периоду између два светска рата било усмерено, пре свега, на плодне површине Јужног и Великог Поморавља и град Ниш, док са друге стране, интензивирање развоја и улагања у раударску индустрију у међуратном периоду на простору североисточне Србије није резултирало значајнијим привлачењем становништва.

6.3. Становништво Источне Србије према матерњем језику 1921. и 1931. године.

Резултати два пописа становништва која су спроведена између два светска рата само делимично и на посредан начин дозвољавају извођење етничке структуре становништва Србије, и то преко питања о матерњем језику. У првом југословенском попису становништва из 1921. године, као матерњи језик могао је да се упише само неки од тзв. "живућих" језика³⁹, док се није смео исказати на пример, латински или јеврејски, а класификација према којој су објављени резултати садржала је називе народности (Срби или Хрвати, Словенци, Чехословаци, Русини (Рутени, Малоруси), Пољци, Немци, Мађари, Арнаути, Турци, Румунски Цинцари, Талијани, Французи, Енглези, остало и непознато). У коначним резултатима је изложено присутно становништво по матерњем језику и вероисповести за све округе по општинама, односно срезовима, тако да етничку структуру становништва Источне Србије према резултатима овог пописа можемо добити само посредним путем, односно анализом одговора на питања о матерњем језику, па ћемо, узимајући у обзир методолишке проблеме етностатистичке евиденције становништва Србије (поглавље 2.5.), о броју и уделу Влаха између

³⁹ "Српски или хрватски, словеначки, други славенски, румунски и цинцарски, талијански, немачки, мађарски, арнаутски, други" (*Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*, Сарајево, 1924, стр. 2).

два светска rata говорити само на основу података о становништву Источне Србије које је у пописима декларисало румунски и цинцарски језик као матерњи.

Према резултатима пописа из 1921. године, удео лица која су декларисала румунски и цинцарски језик као матерњи у укупном становништву Источне Србије је износио 19% (Табела 24.), што је за 3,5% више у односу на исти удео из 1900. године, а број становника који је изјавио румунски и цинцарски матерњи језик 1921. године био 139.576. доносио за 14% већи у односу на број становника влашког матерњег језика према резултатима пописа из 1900. године.

Ако посматрамо Источну Србију без Нишког крја, односно четири округа о којима је раније било речи (Тимок, Крајина, Пожаревац и Морава), удео становника који су изјавили румунски и цинцарски матерњи језик у укупном становништву ових округа је износио 25,3%, односно 6,3% више него 1900. године.

Табела 24. Становништво Источне Србије по окрузима (жупанијским областима) са румунским и цинцарским матерњим језиком 1921. године

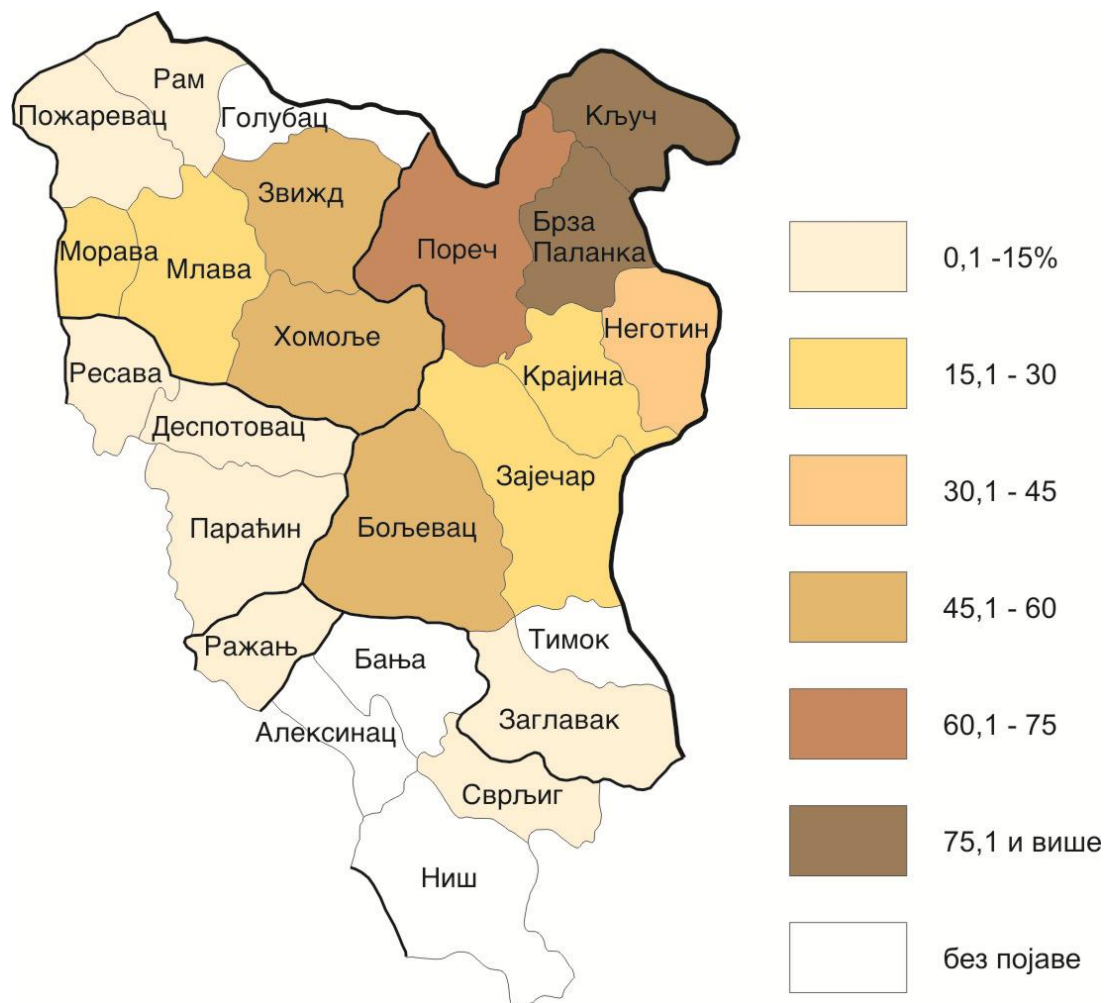
	укупно	румунски и цинцарски	%
Србија	4129638	151829	3,7
Северна Србија	2655078	142773	5,4
Источна Србија	734535	139567	19,0
Округ (жупанијска област):			
Тимок	135048	28656	21,2
Крајина	105458	62163	58,9
Пожаревац	217985	44063	20,2
Морава*	92916	4515	4,9
Крушевац*	21768	39	0,2
Ниш*	161360	131	0,1
*напомене: округ <i>Морава</i> -ресавски, деспотовачки и параћински срез; округ <i>Крушевац</i> -само ражањски срез; округ <i>Ниш</i> -бањски, алексиначки, сврљишки и нишки срез.			

Извор: Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Сарајево, 1924, стр. 4-10.

Посматрано по окрузима, удео Влаха (становништва чији је матерњи језик румунски и цинцарски) је у односу на 1900. годину највише повећан у округу Крајина, и то за 11,5%, у Тимоку за 2,6%, Пожаревцу за 1,7%, док је у округу Морава дошло до смањења њиховог удела у односу на 1900. годину за 0,3%.

Дистрибуција влашког становништва у Источној Србији 1921. године по срезовима показује њихову највећу затупљеност у укупном становништву срезова Кључ (91%) и Брза Паланка (85%), а у Поречу, Звижду, Хомољу, Бољевцу и Неготину чинили су више од 50% у укупном становништву срезова. У укупном стаановништву крајинског, зајечарског и млавског среза Власи су били заступљени између 20 и 30%, а скоро без појаве су били у свим срезовима нишког округа. Највећи број Влаха у апсолутном износу је пописан у срезовима Неготин (17.149) и Бољевац (16.959), а преко 10.000 их је било и у зајчерском, кључком, брзопаланчком, звиждском, хомољском и млавском срезу (Карта 2; Прилог 2-Табела 2.9.).

Попис из 1931. године је имао слична методолошка решења за питање о матерњем језику као и претходни, а резултати су исказани према следећим групама: српски, хрватски, словеначки (сви као једна група), остали словенски (као друга група), мађарски, немачки аустријски и остали (сваки језик има појединачну колону). Иако је у овом попису било постављено питање о народности, ови подаци нису објављени. С обзиром на то да се румунски језик није нашао у статистичкој класификацији језика према којој су објављени резултати, нисмо у могућности да представимо број и уделе романофоног становништва, али смо у Прилогу 2-Табела 2.10. приказали становништво Источне Србије по срезовима које говори тзв. "осталим језицима".

Карта 2. Удео становништва са румунским и цинцарским матерњим језиком у Источној Србији по срезовима, 1921. године

7.0. ЕТНОДЕМОГРАФСКИ РАЗВИТАК ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ОД СРЕДИНЕ ХХ ДО ПОЧЕТКА ХХІ ВЕКА

У преиоду од 1948-2011. године у Србији је спроведено је укупно 8 пописа становништва, од чега 6 пописа (1948., 1953., 1961., 1971., 1981., и 1991. године) у оквиру ФНР/СФР Југославије, један попис (2002. године) у Савезној Републици Југославији, и последњи попис (2011. године) у самосталној Републици Србији. Поштујући методолошка решења при усклађивању доступне статистичке грађе са административно-територијалним променама (више у поглављу 2.4) и потребу упоредивости података, одлучили смо да компоненте популационе динамике и етнодемографске промене у Источној Србији у периоду 1948-2011. године анализирамо према административно-територијалној подели на општине која је важила на дан 31.03.2002. године⁴⁰. Према наведеној подели Источна Србија обухвата 24 општине и Град Ниш, у коме је током читавог периода истраживања живело око $\frac{1}{4}$ од укупног броја становника Источне Србије, и који има све одлике демографског развитака великих градова, што често прикрива или значајно мења показатеље популационе динамике укупног становништва Источне Србије⁴¹. Ово нарочито долази до изражаја код праћења промена у етничкој сруктури становништва, али и код показатеља пораста, размештаја, густине, природног кретања и миграција становништва, јер је Ниш у последњих 100 година, а посебно у периоду после Другог светског рата, представљао изразити пол имиграције чији је гравитациони утицај допирао далеко изван граница Источне Србије.

⁴⁰ У време пописа становништва спроведених 1948-1953. године НР Србија је била подељена на срезове, а према административно-територијалној подели из 1952. године, у оквиру дефинисаних граница Источне Србије налазио се 21 срез (видети Прилог 3-Табела 3.1.). Међутим, сведени подаци о броју становника из 1948. и 1953. године на ниво данашњих општина нам омогућавају да динамику и пораст броја становника пратитимо са високим степеном упоредивости према подацима свих пописа који су спроведени од Другог светског рата до данас.

⁴¹ При дефинисању просторног обухвата истраживања (видети поглавље 2.2.) нагласили смо да јужну границу Источне Србије у географском смислу представља река Нишава која пролази кроз центар Ниша, а уважавајући циљ и задатке нашег истраживања одлучили смо да не делимо Град Ниш, већ да неке демографске показатеље Источне Србије у наредним излагањима прикажемо упоредно-без Ниша, и у целини са Нишом.

7.1. Промене у националној структури 1948-2002. године и утицај примене субјективног критеријума при испољавању влашког етничког идентитета

Статистички подаци о етничкој структури становништва Источне Србије у директној су зависности од методолошких решења примењиваних у свим пописима становништва од 1948-2011. године. Помињали смо већ да су одговори на питања о националности, матерњем језику и вероисповести (1953., 1991., 2002. и 2011. године) субјективни, што значи да су се могли мењати од пописа до пописа. Слободно изјашњавање и преовлађујући утицај субјективног критеријума као званичног принципа националне идентификације становништва (нарочито када су у питању флотантне етничке заједнице попут Рома, Влаха, Турака, Буњеваца и др.) дају представу о етничкој структури који ћемо прихватити као политичку и етнодемографску реалност и према њој се односити као према званично утврђеним резултатима.

Етно-културне, историјско-демографске, политичко-географске и опште друштвене посебности Источне Србије утицале су на формирање специфичне етнодемографске композиције становништва у којој се преплићу два етничка идентитета: српски и влашки. Сви остали чине етнички мозаик Источне Србије, али практично нису имали никакав утицај на етнодемографски развитак.

Иако су испитивања релација демографских показатеља између српске и влашке популације у фокусу етнодемографских истраживања становништва Источне Србије, треба нагласити да је географски простор Источне Србије знатно већи од простора на коме је сконцентрисано влашко становништво, што утиче на "разводњавање" њиховог удела у етничкој структури укупног становништва, нарочито када у њен приказ укључимо Град Ниш а у коме према резултатима свих послератних пописа живи статистички занемарљив број декларисаних Влаха.

Узимајући у обзир и административно-територијалне промене у Србији током педесетих година XX века које онемогућавају поређења етнстатистичких података из прва два послератна пописа са подацима добијеним у каснијим пописима становништва етничку структуру Источне Србије приказати одвојено за 1948. и 1953. годину (Табела 25.).

Табела 25. Национална структура становништва Источне Србије 1948. и 1953.

године

	1948	1953	1948	1953
Источна Србија	903700	943332	100.00	100,00
Срби	784440	892993	86,8	94,7
Власи	93388	27714	10,3	2,9
Цигани (Роми)*	11082	-	1,2	-
Румуни**	2108	2469	0,2	0,3
Црногорци	2415	3306	0,3	0,3
Хрвати	1634	2920	0,2	0,3
Словенци	1703	1889	0,2	0,2
Македонци	783	1725	0,1	0,2
Бугари	175	584	0,02	0,1
Албанци	497	1045	0,05	0,1
Мађари	369	-	0,04	-
Муслимани***	189	419	0,02	0,04
Остали и непознато	4917	8268	0,5	0,9
напомене: *за 1953. годину број Цигана није објављен по срезовима ** за 1953. годину је приказан број Румуна у Централној Србији и на Косову и Метохији *** за 1948. годину муслимани-неопредељени, а за 1953. годину Југословени-неопредељени				

Извор: Прорачун на основу Прилога 4-Табела 4.1 и 4.2.

Према резултатима првог послератног пописа националну структуру Источне Србије карактерише национална хомогеност коју чини удео од близу 87% Срба, а најбројнију националну мањину чинили су Власи са уделом од 10,3%. Са изузетком Цигани који чинили удео већи од 1,2%, остале националне заједнице су учествовале са уделима испод 1%, односно све заједно чине удео у укупном становништву Источне Србије од 1,1%. У смислу просторне дистрибуције примећујемо да је влашко становништво највећим делом сконцентрисано у срезовима који су припадали карпатском делу Србије, док су јужно од линије Књажевц, Сокобања, Ражањ, Параћин, статистички скоро без појаве (Прилог 4-Табела 4.1). Изузетак чини Беличком срез који само периферно залази на простор Источне Србије, а у коме је 1948. године пописано 1.163 декларисаних Румуна што је представљало 1/3 од укупног броја декларисаних Румуна у Источној Србији са свим срезовима.

Резултати пописа становништва по националности из 1953. године показују први велики пад броја декларисаних Влага у Источној Србији, када је их пописано 27.714, односно три пута мање него пет година раније. Тиме је значајно смањен удео Влага у укупном становништву Источне Србије и то са 10,3 на 2,9%. Овако оштар пад броја становника 1953. године није забележен ни код једне националне заједнице у Србији, док је изразита неправилност у смислу пораста броја становника забележена једино код Турака⁴². Иза троструког пада броја декларисаних Влага не стоје демографски фактори, а како није било ни масовног исељавања влашког становништва, једино објашњење ове појаве налазимо у утицају субјективног критеријума на испољавање влашког етничког идентитета. Уз констатацију да се ради о недемографским факторима, разлозима масовног етничког прикривања влашке популације 1953. године, а нарочито ромске популације 1961. године, никада није посвећивана научна пажња у демографској литератури, али ни у оквиру других друштвених наука, пре свега социологије и политичких наука, што на индиректан начин указује на друштвено-политички момент тог времена.

Највећи пораст удела у етничкој структури становништва Источне Србије 1953. године забележен код Срба, чији удео само за 5 година повећан са 87 на 95%, при чему треба напоменути да је овај пораст у негативној корелацији са кретањем броја деларисаних Влага, односно да је у овом периоду, апсолутном порасту од око 110.000 Срба сигурно допринео апсолутни пад од близу 66.000 декларисаних Влага, док повећање броја осталих и непознатих за око 3.000 становника није могло да утиче на поменуте односе.

У наредном периоду (1961-2011. године) кретање становништва Источне Србије по националности ћемо посматрати према административно-територијалној подели на општине, а за извођење етничке структуре у периоду 1961-1991. године користили смо податке који се односе на становништво у Земљи, док је етничка структура становништва Источне Србије за 2002. и 2011. годину изведена на

⁴² Према резултатима пописа становништва из 1953. године на нивоу Србије је забележен пораст броја "декларисаних Турака" са 1.914 на 54.526, иза кога такође не стоји никакво демографско објашњење, већ међудржавни споразум између тадашње СФР Југославије, Грчке и Турске о пресељавању турског становништва. Реално је претпоставити да је, у жељи за легалним и трајним одласком у Турску, један део албанског и муслиманског становништва искористио могућност субјективног националног декларисања у попису становништва, и на тај начин допринео овом порасту броја "Турака" који се већ 1971. године троструко умањио.

основу података о сталном становништву према новој методологији пописа⁴³.
(Табела 26; Прилог 4-Табеле 4.3.-4.8. и Графикон 4.1.).

Табела 26. Национална структура становништва Источне Србије 1961-2011.

	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Источна Србија	1043636	1097294	1139352	1117890	975280	905188
Срби	1018796	1037754	1036299	1036665	882983	804209
Власи*	1368	14131	24891	17177	39722	34644
Роми	1450	3936	11123	13937	14517	20207
Црногорци	3939	6591	7374	7617	3052	1731
Румуни	174	1479	1241	645	2136	2082
Македонци	2800	3987	4583	5222	2365	2250
Бугари	2113	2563	1939	1993	1254	1470
Југословени	702	9070	35807	19034	2788	1054
Муслимани**	1402	1972	1284	1330	570	511
Хрвати	3508	3634	2908	2312	1295	1079
Албанци	1657	1966	1505	1081	445	403
Словенци	2150	1637	1124	754	384	322
Мађари	677	677	520	453	301	313
Ост. и неп.	2900	7897	8754	9670	23468	34913
<i>Удео у укупном становништву</i>						
Ист. Србија	100%	100%	100%	100%	100%	100%
Срби	97,6	94,6	91,0	92,7	90,5	88,8
Власи*	0,1	1,3	2,2	1,5	4,1	3,8
Роми	0,1	0,4	1,0	1,2	1,5	2,2
Црногорци	0,4	0,6	0,6	0,7	0,3	0,2
Румуни	0,02	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2
Македонци	0,3	0,4	0,4	0,5	0,2	0,2
Бугари	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2
Југословени	0,1	0,8	3,1	1,7	0,3	0,1
Муслимани**	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Хрвати	0,3	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1
Албанци	0,2	0,2	0,1	0,1	0,05	0,04
Словенци	0,2	0,1	0,1	0,1	0,04	0,04
Мађари	0,1	0,1	0,05	0,04	0,03	0,03
Ост. и неп.	0,3	0,7	0,8	0,9	2,4	3,9
Напомене: *1961. године укупан број Власа у Србији је износио 1368, а број по општинама није објављен;						
**за 2002. и 2011. годину је приказан збир Муслимана и Бошњака						

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије у периоду 1961-2011. године.

⁴³ Ови подаци су упоредиви због тога што се при извођењу резултата о етничкој структури 1961-1991. године није узимало укупно становништво, већ становништво у земљи (без радника и чланова породице који са њима бораве у иностранству). Пописи 2002. и 2011. године су у укупно становништво укључивали и становништво које борави у иностранству краће од годину дана.

Табела 27. Индекс раста/пада националности у Источној Србији у периоду 1961-2002. године

	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91	2011/02	2011/1961
Источна Србија	105,1	103,8	98,1	87,2	92,8	86,7
Срби	101,9	99,9	100,0	85,2	91,1	78,9
Власи	1033,0	176,1	69,0	231,2	87,2	2532,4
Роми	271,4	282,6	125,3	104,2	139,2	1393,6
Црногорци	167,3	111,9	103,3	40,1	56,7	43,9
Југословени	1292,0	394,8	53,2	14,6	37,8	150,1
Румуни	850,0	83,9	52,0	331,2	97,5	1196,5
Македонци	142,4	114,9	113,9	45,3	95,1	80,4
Бугари	121,3	75,6	102,8	62,9	117,2	69,6
Муслимани	140,7	65,1	103,6	42,9	89,6	36,4
Хрвати	103,6	80,0	79,5	56,0	83,3	30,8
Албанци	118,6	76,5	71,8	41,2	90,6	24,3
Словенци	76,1	68,7	67,1	50,9	83,8	15,0
Мађари	100,0	76,8	87,1	66,4	104,0	46,2
Ост. и неп.	272,3	110,8	110,5	242,7	148,8	1203,9

Извор: Прорачун на основу података приказаних у табели 42.

Посматрајући кретање броја становника Источне Србије по националности у периоду 1961-2011. године, можемо потврдити раније изнету резервисаност о поузданости етностатистичких пописних података појединих етничких заједница. Тако, са једне стране уочавамо изразите осцилације у кретању броја Влахa, Румуна и Рома чији је основни узрок промена става при националној декларацији у пописима становништва, док је кретање броја Муслимана и Југословена било под директним утицајем методолошких решења у пописима становништва.

Удео Срба у укупном становништву Источне Србије је у свим међупописним периодима био у опадању, иако је у апсолутном износу њихов број растао до 1991. године. Интензитет опадања српске популације у Источној Србији је до деведесетих година био незнатан, од када је број Срба почео да опада у

просеку за 1,25% годишње. У периоду од 1961-2011. године укупан пад броја Срба у Источној Србији је износио 21,1%. Пад броја Срба између 1991. и 2002. године од преко 150.000 становника се не може приписати етником трансферу у друге националности јер је у овом периоду укупан пораст броја Рома, Влаха и осталих износио тек нешто мањи од 40.000 становника, при чему је највећи пораст забележен код Влаха (22.595 становника). Међутим, ако посматрамо кретање броја Срба у Источној Србији без Ниша уочићемо њихов број опадао у целом периоду који представља резултат наставка депопулационих процеса који су отпочели још у другој половини XIX века (Прилог 4-Табела 4.9).

У периоду 1961-2011. године, изузев Влаха, Румуна, Рома и Југословена, све националности су смањиле своју бројност, а број осталих и непознатих је вишеструко увећан, нарочито од 1991. године, што сведочи о утицају политичке ситуације на промену става о етничкој припадности.

Словенци, Хрвати, Бугари, Мађари, Роми, Бошњаци и Албанци нису заступљени у Источној Србији у значајном броју, па би кретање њиховог броја у наведеном периоду требало разматрати са одређеним опрезом. Међутим, иако се ради о малом узорку, примећујемо да динамика већине националних заједница не показују значајнија одступања у односу на трендове на нивоу Србије о којима је било више речи у уводним излагањима (поглавље 2.5).

Присуство *Словенаца* Источној Србији датира још од половине XIX века, а везано је за предратно рударење у Бору и Мајданпеку. У периоду 1849-1851. године у рудницама Мајданпека помињу се радници и мајстори које је домаће становништво називало "Штајерци", а за које се претпоставља да их је могло бити и међу првим запосленим рударима у Рудној глави и Црнајки још 1848. године (*Симић В.*, 1982, 80). То је било становништво пертежно из Штајерске које је било заинтересовано за рударство и индустрију, а по формирању Краљевине СХС долази до нешто већег прилива Словенаца у Србију који су били ангажовани на пословима државне управе и администрације, углавном у градским центрима. Током, и непосредно после Другог светског рата, у Србију се доселио још један број Словенаца, од којих је један део своје запослење нашао у Нишу, Пожаревцу, Зајечару, Бору и Мајданпеку. Већ крајем педесетих година је дошло до почетка инверзних миграција Словенаца тако да се у Словенију враћало претежно младо

становништво, док су старији остајали на својим поседима, посебно на оним која су добили од државе у процесу колонизације, чекајући да прође законски рок од 10 година како би могли да продају добијено имање. Интензивне емиграције и селективност миграната по старости, као и рани излазак Словенаца из демографске транзиције условили су њихову биолошку депопулацију у Србији. Словенаци у Источној Србији имају најнеповољније демографске показатеље, а процес биолошке депопулације које Словенаца је отпочео још шездесетих година XX века, при чему је укупан пад до 2011. године је износио 85% (Кнежевић А., 183, 2012).

Присуство *Хрвата* у Источној Србији је новијег датума, и у претежно је вези са њиховим ангажовањем у оквиру Југословенске Народне Армије после Другог светског рата, док је мањи број потражио посао у већим привредним центрима. Највише их је било у Нишу и Пожаревцу у којима су били стационарани највећи војни центри у Источној Србији. Број Хрвата у Источној Србији до 1991. године је био у континуираном, и готово линеарном паду услед вишедеценијског тренда опадања наталитета и неповољне старосна структура хрватског становништва. Оштрији пад броја Хрвата у Источној Србији је забележен у периоду 1991-2002. године, када се њихов број преполовио, али је исте године порастао и број осталих и непознатих. Укупан пад броја Хрвата у Источној Србији у периоду 1961-2011. године је износио близу 70%.

Број *Бугара* у Источној Србији варира у зависности од тога да узимамо у обзир Град Ниш јер је њихова концентарција (Табела 26; Прилог 4-Табела 4.9), највећа управо у Нишу где живи око 2/3 од укупног број Бугара у Источној Србији, док је индекс раста *Мађара* до 1991. године опадао у просеку око 20% годишње, при чему је укупан пад броја Мађара у Источној Србији у периоду 1961-2011. године је износио 53,8%.

Један од аутентичних примера флотантног понашања у пописима становништва у Србији представљају декларисани *Роми* чије је кретање обележено израритим неправилностима без демографског објашњења. Према резултатима пописа становништва 1961. године, у Србији је пописано шест пута мање Рома него 1953. године, док их је већ 1971. године пописано 5 пута више него 1961. године-индекс пораста ромског становништва 1971/61. године у Србији

је износио 507,8, док је у Источној Србији износио 501,5 (*Кнежевић А.*, 2010, 110). У наредном периоду је према пописним резултатима забележен сличан тренд пораста броја Рома у Источној Србији оном на нивоу Србије, а популациону динамику ромске популације у Источној Србији од 1971. године карактерише опадање интензитета раста али са изразито високим вредностима индекса раста који не осликава реалну популациону динамику.

Групи националних заједница чији показатељи раста/пада су под снажним утицајем субјективног критеријума при националној декларацији припадају и *Црногорци*, чије кретање броја је обележено порастом 1991. године, а потом наглим падом до 2011. године, као и *Југословени* чији број у Источној Србији је растао до 1981. године. У оба случаја иза наглих промена броја не стоје демографски разлози већ идеолошко-политички приступ националној декларацији.

Најизраженији утицај субјективног критеријума, као основног и заничног принципа националне идентификације у редовним статистичким истраживањима, је присутан при регистрацији етничких обележја *Влаха*. Статистички одраз ове проблема је јасно уочљив у изразитим осцилацијама у броју декларисаних Влаха у свим послератним пописима становништва у Србији што је одредило популациону динамику ове етничке заједнице као неправилну и демографски тешко објашњиву. Међутим, из претходних излагања смо утврдили да је динамику кретања броја Влаха током XIX и почетком XX века карактерисао релативно равномеран пораст, нарочито до пописа становништва Краљевине Србије из 1900. године, при чему треба напоменути да је етничка структура у то време извођена на основу добијених података о матерњем језику. Крајем XIX века број становника Источне Србије који је изјавио румунски матерњи језик је био око 140.000, слично као и двадесетак година касније, када је према резултатима пописа становништва из 1921. године у Источној Србији румунским језиком говорило 145.028 становника што је тада чинило 17,5% од укупног становништва Источне Србије, односно 22,5% не рачунајући Нишки округ. Проблем великих варијација броја декларисаних Влаха од пописа до пописа је постао нарочито уочљив у послератним пописима становништва, односно од времена када је било могуће добити директне податке о националној припадности становништва

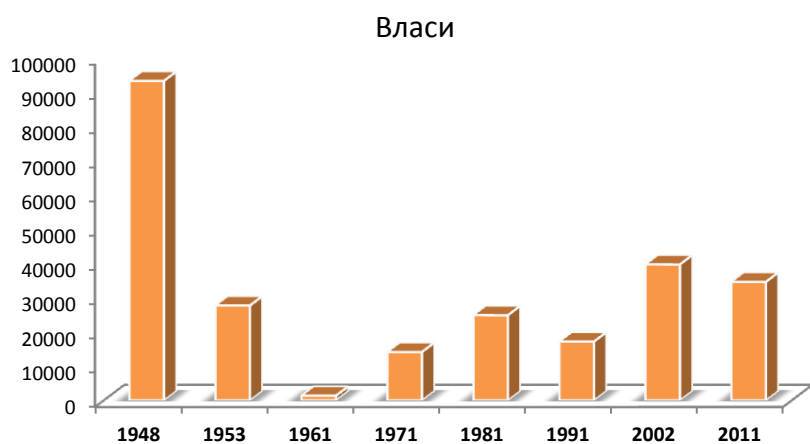
Србије. Такође, уочен је и проблем несразмере између броја декларисаних Влаха и броја становника који су изјавили да говоре влашким матрњим језиком.

Према подацима званичне статистике, највећи број декларисаних Влаха у Источној Србији у периоду 1948-2011. године је забележен у првом послератном попису 1948. године, када је њихов број износио 93.388, а удео у укупном становништву 10,3%. Међутим, у року од само пет година њихов број се смањио више од три пута (27.714), при чему је исте године у Србији пописано око 170.000 становника влашког матерњег језика. Према резултатима пописа становништва из 1961. године, број Влаха у Источној Србији је смањен за преко 20 пута, а у наредним годинама па све до краја посматраног периода индекс раста декларисаних Влаха је осцилирао у интервалу од 69 до 1033, за шта не постоји демографско објашњење, а што указује на снажан утицај субјективног критеријума при националној декларацији.

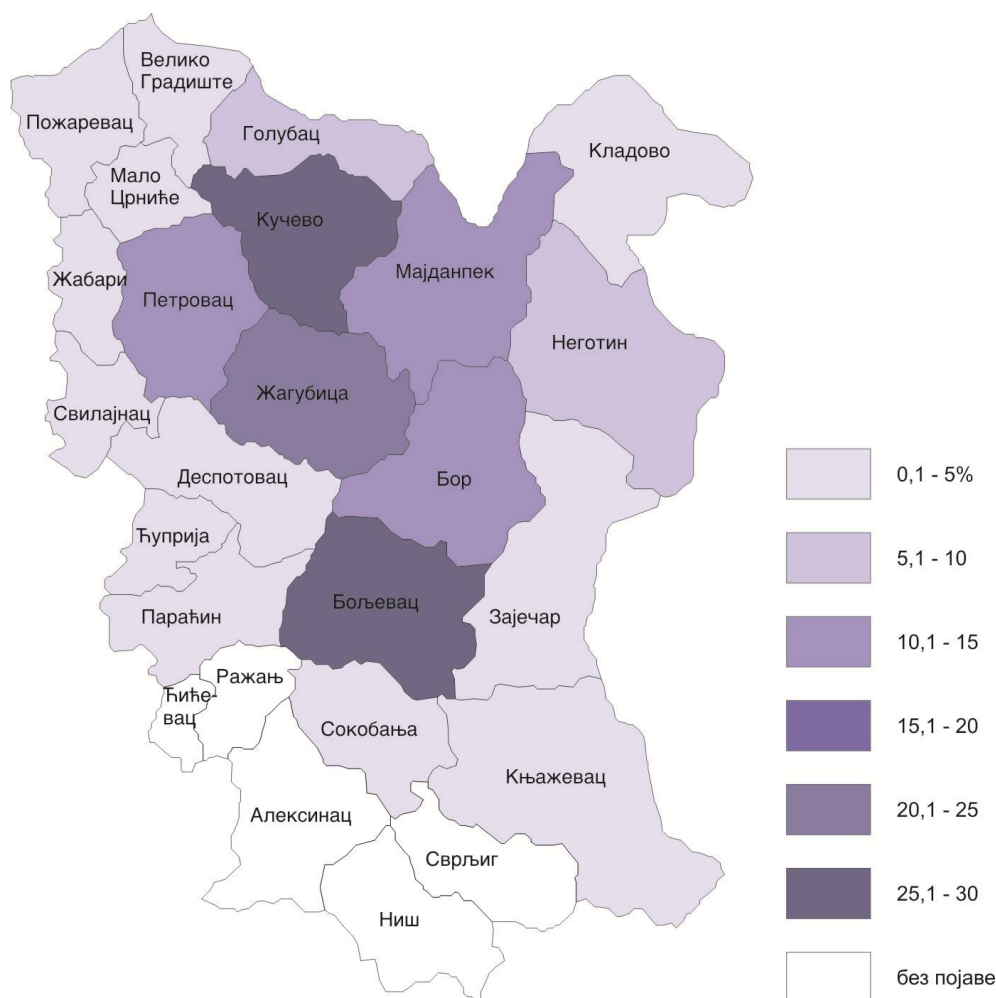
Посебну пажњу привлачи и динамика кретања броја декларисаних Румуна у Источној Србији која у посматраном периоду показује сличне осцилације (неправилности) као влашко становништво, при чему треба поменути да кретање броја Румуна на нивоу Србије⁴⁴ показује демографску правилност, односно детерминисано је линеарним падом благог интензитета у складу са неповољним трендом показатеља природног кретања (Графикон 12).

⁴⁴ Према резултатима пописа становништва из 2002. године, 88% Румуна је живело на територији Војводине а 12% на територији Централне Србије (при чему је око 51% сконцентрисно у Источној Србији, а преко 33% у Београду).

Графикон 12. Кретање броја Влаха и Румуна у Источној Србији, и Румуна у Србији у периоду 1948-2011. године

Осцилације у броју декларисаних Влаха од пописа до пописа су непосредно утицале и на промене њихових удела, како у укупном становништву Источне Србије, тако и на нивоу нижих територијалних јединица (Карта 3. и Прилог 3-Табела 4.10.). Према резултатима пописа из 2011. године, највиши удео Влаха у Србији је забележен у општини Бољевац (25,8%), а више од 10% укупном становништву су заступљени у општинама Кучево, Жагубица, Петровац, Бор и Мајданпек. Са друге стране, у 9 општина Источне Србије Власи су заступљени са уделом испод 1%, од чега су у осам општина (Сокобања, Сврљиг, Ражањ, Алексинац, Ћићевац, Параћин, Књажевац и Ниш) од 1971. године до данас скоро без статистичке појаве.

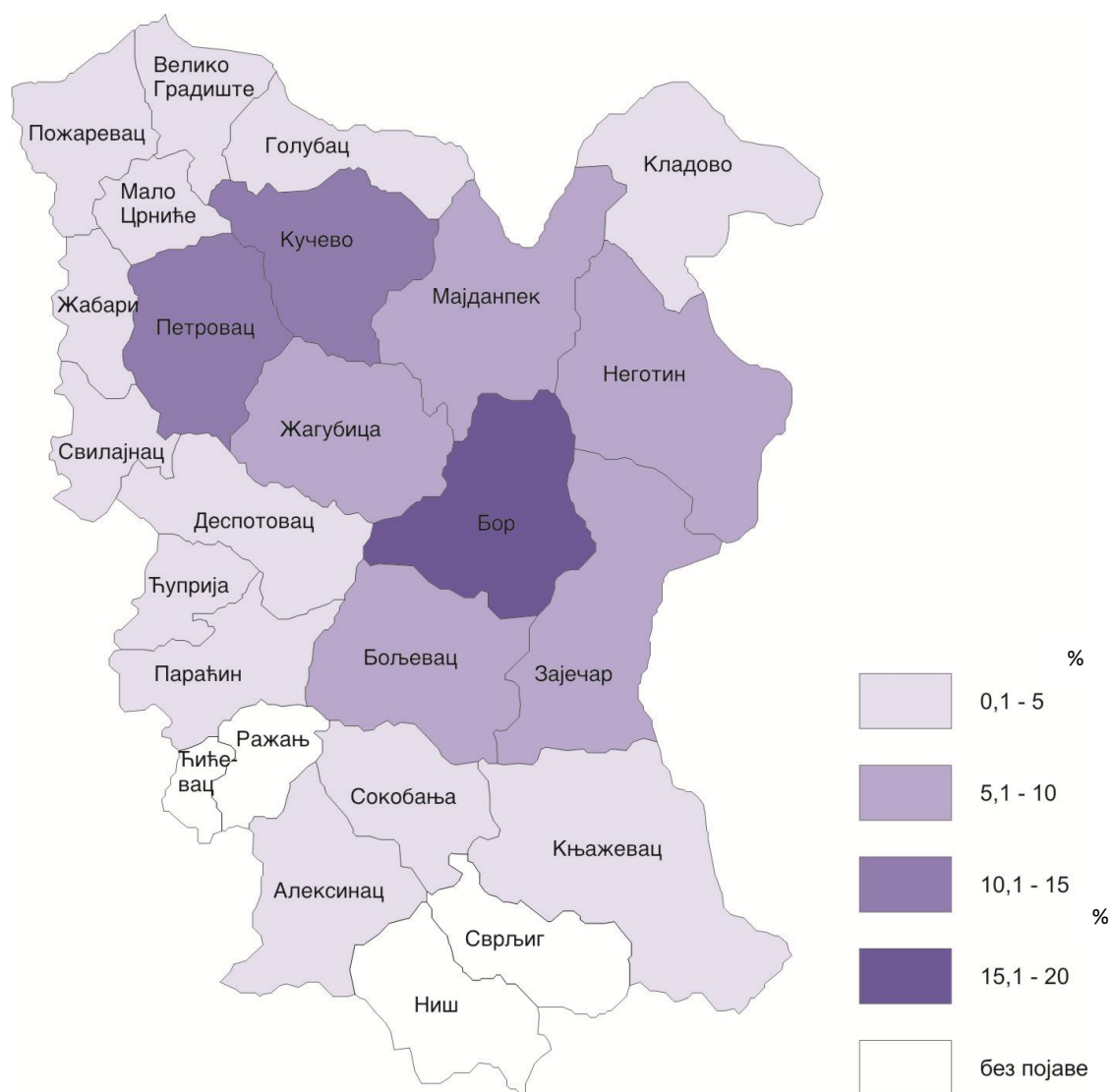

Карта 3. Удео Влаха у укупном становништву Источне Србије, по општинама, 2011. године

Према резултатима пописа становништва из 2011. године, укупан број Влаха у Србији је износио 35.330, од чега је 34.644, односно 98,1% настањено на територији Источне Србије. Приближно једна петина (19,3%) од укупног броја Влаха у Србији је настањена у општини Бор. У општини Петровац су заступљени са уделом од 13,3%, у Кучеву са 11,3%, а изнад 5% у укупном броју Влаха у Србији су заступљени и у општинама Неготин, Бољевац, Зајечар, Жагубица и Мајданпек (Карта 16). Промене у просторном размештају Влаха у Источној Србији у периоду 1971-2011. године нам показују да осцилације нису биле истовремене и подједнаког интензитета у свим општинама (Прилог 4-Табела 4.11.) Најмања одступања броја Влаха у свим пописима становништва од 1971-2011. године су била у општини Петровац, али је удео у укупном броју Влаха у Источној Србији варирао због осцилација у другим општинама.

Са друге стране, број Влаха у општини Бор је показивао изразите осцилације, али је њихов удео у укупном броју Влаха у Источној Србији био релативно стабилан и кретао се од интервала од 19,3 до 25,8%. Значајне осцилације у кретању броја декларисаних Влаха примећујемо и у општини Бољевац у којој је број декларисаних Влаха 2011. године био пет пута већи у односу на 1971. годину, а сличне осцилације су присутне и у општинама Кучево, Жагубица, Неготин и Голубац.

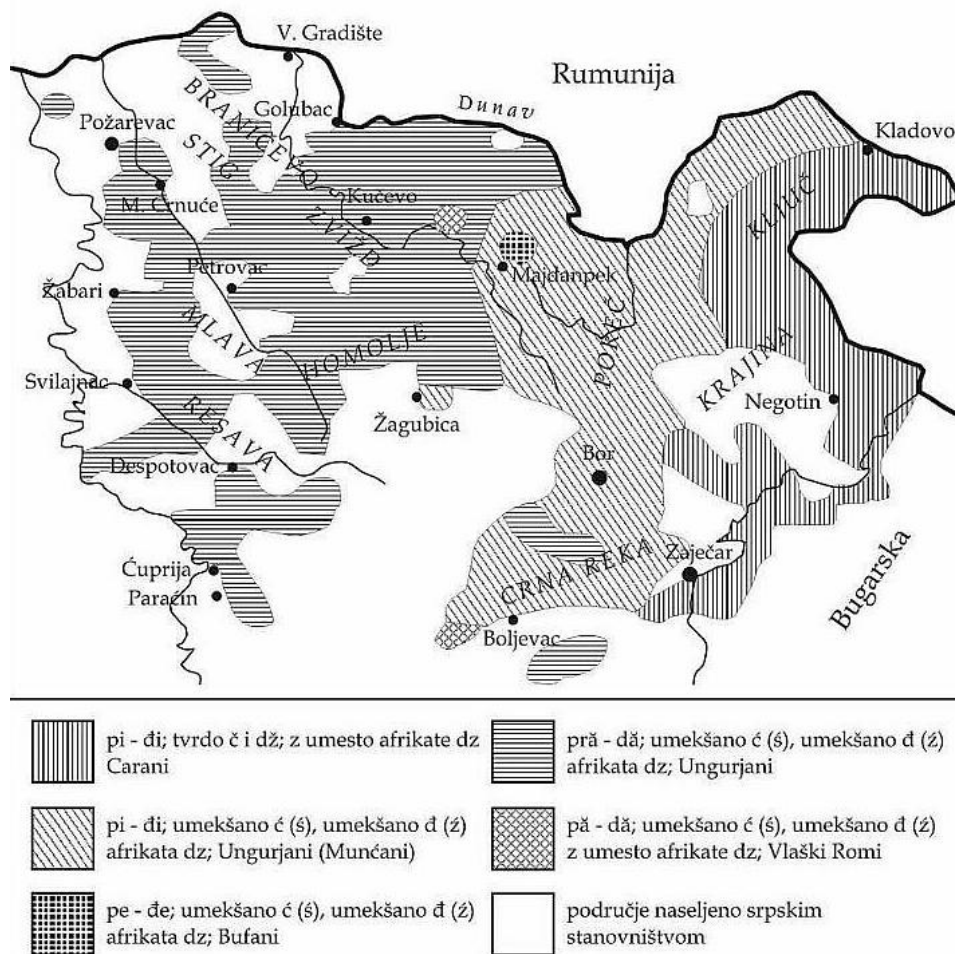
Према резултатима пописа становништва из 2002. године, у Источној Србији је било 42 насеља у чијој етничкој структури су декларисани Власи чинили апсолутну, односно релативну већину. Сва насеља су према статистичкој типологији у категорији "остала", а налазе се у општинама Бор (9), Кучево (7), Петровац (6), Жагубица, Бољевац и Зајечар (по 4), Голубац, Мајданпек, Неготин и Ћуприја (по 2). Укупан број Влаха у наведеним насељима је износио 20.564, односно 51,3% од укупног броја декларисаних Влаха у Србији. У укупном броју становника ових насеља Власи чине удео од 60,3%, при чему су у апсолутној већини у 32 насеља, од чега су у 14 насеља заступљени са више од 2/3 у укупном броју становника (Прилог 4-Табела 4.12.).

Карта 4. Територијални размештај Влаха у Србији, по општинама, 2011. године (%)

7.2. Анализа односа између националног опредељења и матерњег језика

Иако се у етнодемографским истраживањима матерњи језик сматра објективнијим етничким обележјем од националне декларације, када говоримо о влашком становништву Источне Србије поставља се оправдано питање у којој мери се матерњи језик може сматрати поузданим параметром етничког опредељења. Осцилације које се појављују у кретању броја становника чији је матерњи језик влашки показују да је одговор и на ово питање под снажним утицајем субјективног критеријума па зато укрштање података о декларисаној националности и матерњем језику даје реалнију етностатистичку представу. Усвајање другог језика, најпре као говорног, а потом и као матерњег, је веома значајан фактор хомогенизације, како етничке, тако и друштвене. Етностатистика и етнографија би могле да укажу на евентуални процес етно-културне интеграције Влаха у Србији променом овог објективног етничког обележја, док се појава невлашког становништва са влашким матерњим језиком може тумачити на различите начине. Узимајући у обзир да интеграција Влаха у српски народ има дубоку цивилизацијску, социјалну, психолошку и политичку основу, тако да и није чудна њихова склоност ка прихватању српског имена и делимичном декларисању у пописима као припадници српске етничке заједнице, у овом дели ћемо приказати и становништво који је влашки језик декларисало као матерњи, уз напомену да ..."иако су Власи у Србији кроз историју успели да задрже сопствену етничку особеност, до савремене јавности нису стигли до нивоа културне посебности као претпоставке културне аутономије. У том смислу они нису достигли степен еманципације Влаха и Цинцара у Македонији или, на пример Рома" (Радовановић С., 2002, 544).

Скица 21. Прегледна етно-лингвистичка карта говора Влаха североисточне Србије

Извор: Паун Дурлић, http://www.paundurlic.com/radovi/c_lingvkarta.jpg

Питање о матерњем језику је, осим у попису 1948. године, постављано у свим пописима становништва у Србији после Другог светског рата. Матерњи језик Влаха ћемо посматрати у три пописне године (1981., 1991. и 2002. године), а узимајући у обзир да постоји изражена диспропорција између броја национално декларисаних Влаха чији је матерњи језик влашки, са укупним бројем становника чији је матерњи језик влашки, релацију између броја декларисаних Влаха и матерњег језика Влаха у Србији посматраћемо из два угла. Прво ћемо статистички представити матерњи језик Влаха Србији и влашки матерњи језик по националности за 1991 и 2002. годину (Табеле 28. и 29.), а затим и однос броја

декларисаних Влаха у Источној Србији и броја становика Источне Србије који су у попису изјавили влашки језик као матерњи (Табела 30.).

Табела 28. Матерњи језик Влаха у Србији 1991. и 2002. године

1991. година			2002. година		
укупно	17807	100%	укупно	40054	100%
Влашки	16539	92,9	Влашки	36806	91,9
Српски	677	3,8	Српски	3088	7,7
Румунски	392	2,2	Румунски	120	0,3
Бугарски	48	0,3	Бугарски	1	0
Мађарски	45	0,2	Мађарски	0	0
Ост. и непознати	106	0,6	Ост. и непознати	39	0,1
Напомена: у Војводини је 1991. године пописано 132, а на КиМ 3 лица влашке националности					

Извор: РЗС, Документационе табеле пописа становништва 1991. године; Радушки, Н. (2006), стр. 198

Табела 29. Влашки матерњи језик у Србији по националности 1991. и 2002. године

1991. година			2002. година		
укупно	71536	100%	укупно	54818	100%
Срби	53721	75,1	Срби	15190	27,7
Власи	16539	23,1	Власи	36806	67,1
Југословени	805	1,1	Југословени	217	0,4
Роми	53	0,1	Роми	141	0,3
Румуни	42	0,1	Румуни	52	0,1
Ост. и непознати	376	0,5	Ост. и непознати	2412	4,4
Напомена: у Војводини је 1991. године пописано 139, а на КиМ 2 лица са влашким матерњим језиком					

Извор: РЗС, Документационе табеле пописа становништва 1991. године; Радушки, Н. (2006), стр.

Према подацима пописа из 1991. и 2002. године, преко 90% национално декларисаних Влаха је изјавило влашки матерњи језик, док су преостали изјавили као матерњи језик српски и румунски. Међутим, број становника који су у попису изјавили влашки матерњи језик је у несразмери са бројем декларисаних Влаха. Тако је 1991 године било 4 пута више становника са влашког матерњег језика (71.536) него национално декларисаних Влаха (17.807), при чему се 75,1%

становника влашког матерњег језика декларисало као Срби. Већ 2002. године је однос између броја Влаха и становника влашког матерњег језика био нешто повољнији, али је и тада било око 40% више становника са влашким матерњим језиком него национално декларисаних Влаха (Табеле 28. и 29.). Доминација матерњег језика у односу на националну декларацију је карактеристична за Влахе, и није примећена у таквом обиму и несразмери код неких других етничких група (на пример, број национално декларисаних Рома је у свим послератним пописима становништва био већи од броја становника ромског матерњег језика).

Табела 30. Удео национално декларисаних Влаха у становништву Србије чији је матерњи језик влашки 1981-2002. године

1981			1991			2002		
говори влашки	број Влаха	%	говори влашки	број Влаха	%	говори влашки	број Влаха	%
129613	25596	19,7	71536	17807	24,9	54818	40054	73,1

Извор: Документационе табеле пописа становништва 1981. и 1991. године, РЗС, Београд, и "Вероисповест, матерњи језик и национална припадност према старости и полу"-књига 3, ПСДС 2002, РЗС, Београд 2003. године

У периоду од 1981-2002. године број декларисаних Влаха у Србији је скоро удвостручен. Међутим, популациони пораст Влаха у овом периоду је праћен опадањем удела становништва чији је матерњи језик влашки. Тако је, 1981. године број становника чији је матерњи језик био влашки био 5 пута већи односу на укупан број декларисаних Влаха у Србији исте године. Ова појава је евидентирана и у ранијим пописима становништва, а врло илустративан пример је из 1953. године када је 170.000 лица изјавило да им је матерњи језик влашки, док се свега око 27.000 лица национално декларисало као Власи. Међутим, у последњих 30 година је дошло до нивелације удела декларисаних Влаха у односу на број становника са влашким матерњим језиком, и то кроз опадање броја лица са влашким матерњим језиком, односно порастом броја национално декларисаних Влаха.

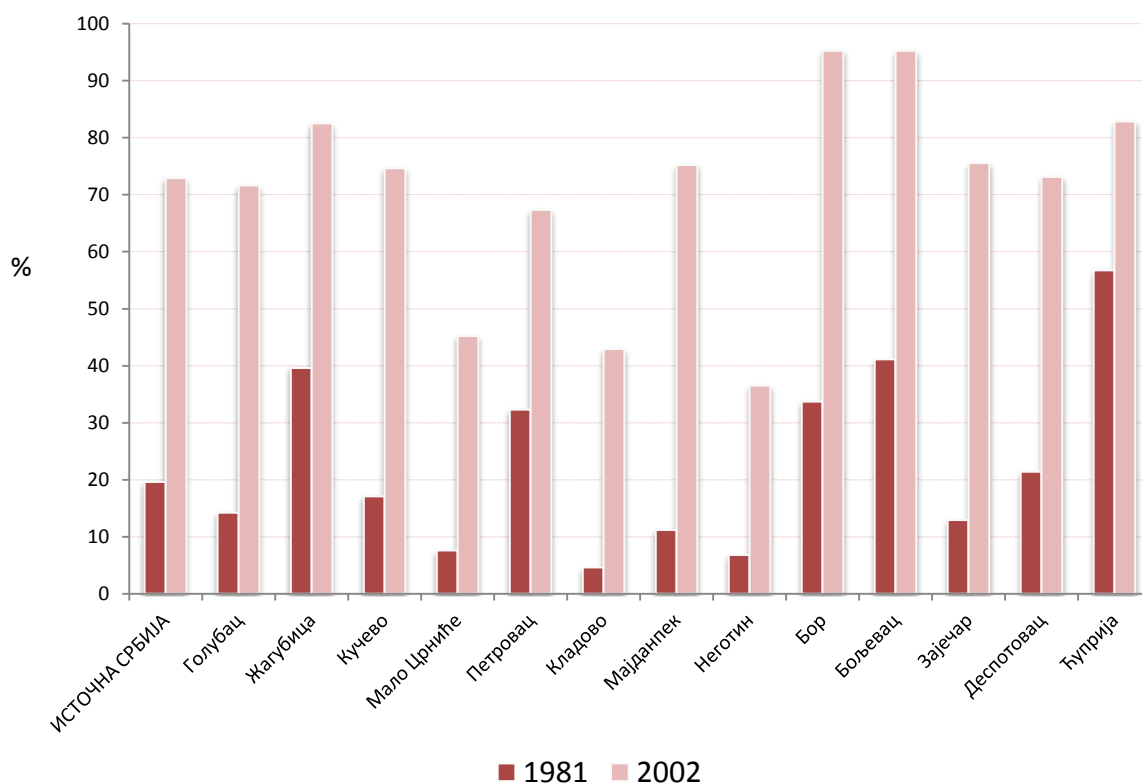
Помињали смо већ да етнички процеси и етничка симбиоза у Источној Србији има своју историјску дубину. Овај процес се углавном одвијао према потребама и схватањима становништва које је имало сличну друштвену прошлост, заједничку територију и историјску судбину. Међусобно повезивање потврђивано је склапањем бракова, орођавањем и кроз све друге облике свакодневног живота. Све то је допринело стварању посебног осећања припадништва већинској српској етничкој заједници. "Влашки говоримо, а нисмо Власи већ Срби" не ретко је истицано у савременим условима живота (*Влаховић П.*, 1998, 104-105; *Драшкић М.*, 1969, 33-34).

Преко 99% становништва које је у пописима становништва Србије изјавило влашки матерњи језик налази се на територији Источне Србије, односно 94% од укупног броја на територији 11 општина (Голубац, Жагубица, Кучево, Петровац, Кладово, Мајданпек, Неготин, Бор, Бољевац, Зајечар и Ћуприја). Када посматрамо број национално декларисаних Влаха и становника чији је матерњи језик влашки по општинама у Источној Србији, можемо закључити да је у посматраном периоду у свим општинама где су Власи најзаступљенији пописан већи број становника са влашким матерњим језиком од национално декларисаних Влаха. Диспропорција је била изражена нарочито 1981. године, када је удео Влаха у броју становника са влашким матерњим језиком у Источној Србији износио свега 19,6%, при чему ни у једној од општина овај удео није прелазео 40%, са изузетком Ћуприје (56,7%) и Бољевца где је овај удео износио 41,1% (Прилог 4-Табела 4.13.; Графикон 13.).

На основу графикана 13. можемо закључити да је у свим општинама Источне Србије у којима је влашко становништво најзаступљеније у периоду од 1981-2002. године дошло до смањења неслагања између националне припадности и матерњег језика. У већини ових општина је у 2002. години постигнута подударност од преко 70%, а у општинама Бор и Бољевац износи 95,2%. Овакви подаци упућују на закључак о еманципацији Влаха и њиховој тежњи за одржавањем културне посебности. Зато подсећамо да су данашњи Власи, као посебан етнички супстрат, настали под специфичним друштвено-историјским условима, као и да су се почев од XVIII века до данас простирали између Велике Мораве, Тимока, Дунава и Ртња. Уз то се мора нагласити да су међу

становништвом влашког говора⁴⁵ у североисточној Србији забележена народна предања о томе како су преци тог становништва до великих сеоба Срба после продора Турака, били Срби, односно да потичу од српских исељеника који су у бекствима од Турака прелазили Дунав и мешали се са тамошњим становништвом. Уосталом то је судбина многих група које живе у лимитрофним областима где се билингвизам јавља као нужност за живот и опстанак у дотичној средини. Због тога Влахе не треба присиљавати да се декларишу ни као Срби, ни као Румуни, већ то треба препустити њима самима (Влаховић П., 1998, 106).

Графикон 13. Удео декларисаних Влаха у становништву са влашким матерњим језиком у општинама у којима су Власи најзаступљенији, 1981. и 2002. године

⁴⁵ Постоје значајне разлике између влашког говора и румнског језика, посебно у усменом стваралаштву.

Чињеница да је у свим послератним пописима примењиван субјективни критеријум при декларисању етничких обележја говори о томе да су све етничке заједнице биле препуштене "њима самима", као и да је због тога посебно изражена флотантност код Влада. Њихово везивање за становништво с којим су вековима живели очигледно је управо при критеријумима националности и матерњег језика. Упркос томе они су задржали своје особености и етнички идентитет, иако је процес етничке симбиозе, не само у прошлости, већ нарочито у савременим условима, живљи него што се то може приказати статистичким подацима. Наиме, иако статистички подаци од средине XX века представљају декларисано влашко становништво, а декларација се могла мењати од пописа до пописа, неоспоран значај и утицај Влада на етнобиолошке процесе током читавог историјског периода посматрања. Започети у различитим историјским периодима, етнобиолошки процеси сузадобили посебне специфичности по којима се демографски развитак Источне Србије разликовао од осталих делова Србије. Контрола рађања чинила је у прошлости, као и данас, значајну страну друштвене свести и репродуктивног понашања, која готово да није имала аналогију у осталим деловима Србије.

7.3. Динамика промене броја становника Источне Србије у периоду 1948-2011. године

У периоду од 1948-2011. године у Србији је спроведено осам пописа становништва, а због методолошких промена, пре свега дефиниције сталног становништва,⁴⁶ динамику броја становника Источне Србије у другој половини XX и почетком XXI века приказаћемо на два начина: према сведеним резултатима

⁴⁶ При разматрању промене броја становника у периоду од 1948-2011. године треба узети у обзир да је дефиниција "сталног становништва" претрпела извесне промене. У пописима 1981., 1991. и 2002. године становницима појединих насеља сматрана су лица која су у тим насељима стално становала, односно имала пребивалиште, без обзира да ли су се у критичном моменту пописа налазила у тим насељима или су из њих била одсутна из било ког разлога (због рада, школовања, путовања, лечења, одслужења војног рока, издржавања казне итд.). У пописима 1948., 1953., 1961. и 1971. године активна лица која су обављала занимање ван места сталног становања, а нису се враћала свакодневно у то место, исказана су као становници места у којима су радила. У попису 2002. године избегла лица из бивших република СФРЈ пописана као стални становници Републике Србије, а расељена лица са Косова и Метохије нису исказана као стални становници већ су пописана као привремено присутна лица у месту пописа.

пописа на стара методолошка решења за период 1948-2002. године, и према резултатима који су исказани према новој методологији пописа за период 1991-2011. године⁴⁷.

Посматрајући динамику укупног становништва Источне Србије у периоду 1948-2002. године према подацима пописа спроведених по ранијој методологији уочавамо да од осамдесетих година број становника опада, при чему стагнација становништва започиње већ средином шездесетих година, о чему јасно сведоче подаци из којих је изузет Град Ниш (Табела 31.; Графикон 14.). Наиме, у целом периоду посматрања Ниш је повећавао број становника и на тај начин успоравао обим и интензитет пада укупног становништва Источне Србије у свим међупописним периодима, нарочито у периоду 1961-71. године када је само становништво Ниша обезбедило пораст укупног становништва Источне Србије.

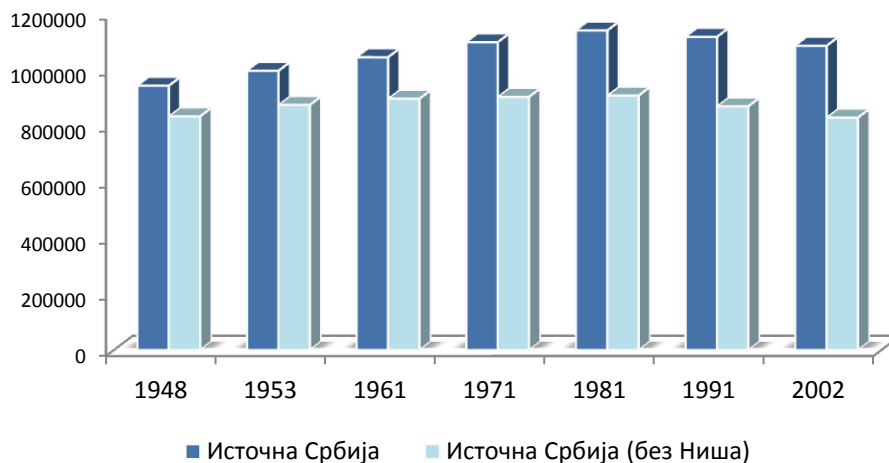
Табела 31. Број становника Источне Србије у периоду 1948-2011. године

	По методологији ранијих пописа							По новој методологији		
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	1991	2002	2011
Ист. Србија	943575	996976	1045466	1099143	1141204	1118221	1086468	1041141	975280	918825
Ист. Србија (без Ниша)	834295	874876	897112	903781	908641	870135	830066	795959	724762	658588

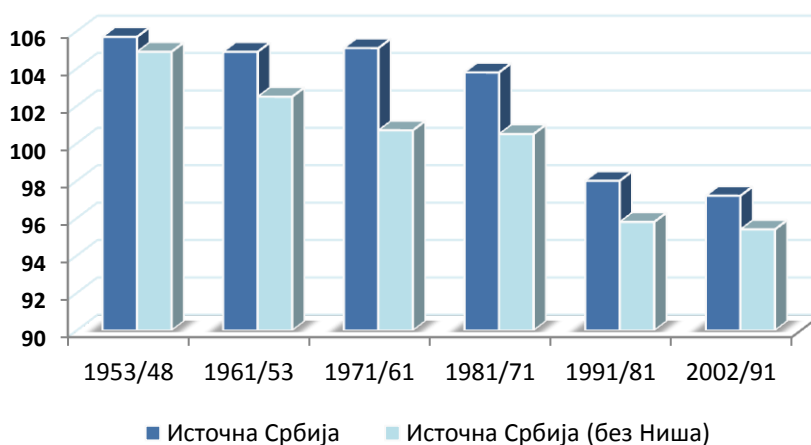
Извор: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године- подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

⁴⁷ При свођењу података пописа 2002. године на методологију пописа 1991. године, у стално становништво су укључена сва лица на раду-боравку у иностранству (без обзира на дужину боравка), а искључени су страни држављани на раду-боравку у Србији. Такође, при прерачунавању података пописа 1991. године према методологији примењеној у попису 2002. године, у стално становништво су укључена само лица на раду-боравку у иностранству до једне године, док су искључена сва лица са боравком дужим од годину дана.

Графикон 14. Кретање броја становника Источне Србије у периоду 1948-2002. године (према методологији ранијих пописа)

Графикон 15. Кретање индекса пораста/пада броја становника Источне Србије у периоду 1948-2002. године (према методологији ранијих пописа)

Посматрајући индекс раста становништва у Источној Србији без Ниша можемо приметити да је у периоду од 1948-1981. године забележен пораст становништва (Графикон 15.), али је његов интензитет био слабији и у сатлном опадању, тако да је број становника Источне Србије (без Ниша) смањен у периоду 1948-2011. године за преко 21%⁴⁸(Табела 32.).

⁴⁸ Поређење броја становника из 2011. и 1948. године може се прихватити без методолошких ограда, јер се податак о броју становника из 1948.године односи на становништво у земљи, док је

Табела 32. Показатељи пораста/пада становништва Источне Србије у периоду
1948-2011. године

Источна Србија	По методологији ранијих пописа						По новој методологији		
	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91	2002/91	2011/02	2011/48
Апсолутни пораст:									
Укупно	53401	48490	53677	42061	-22983	-31753	-65861	-70092	-38387
Без Ниша	40581	22236	6669	4860	-38506	-40069	-71197	-66174	-175707
Просечни годишњи пораст:									
Укупно	10680	6061	5368	4206	-2298	-2887	-5987	-7788	-609
Без Ниша	8114	2779	667	484	-3848	-3639	-6469	-8868	-3003
Стопа пројектног годишњег раста:									
Укупно	11,0	5,9	5,0	3,7	-2,0	-2,6	-5,9	-8,3	-0,7
Без Ниша	9,5	2,9	0,7	0,5	-4,3	-4,3	-8,5	-12,8	-4,0
Индекс раста:									
Укупно	105,7	104,9	105,1	103,8	98,0	97,2	93,7	92,8	95,9
Без Ниша	104,9	102,5	100,7	100,5	95,8	95,4	91,0	90,9	78,9

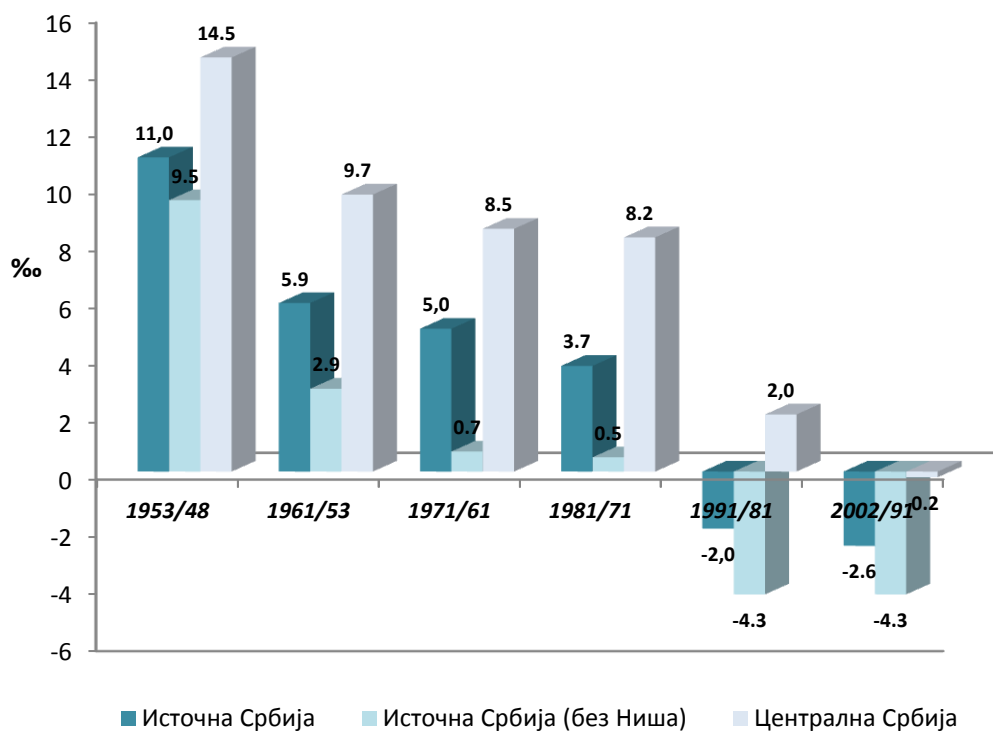
Извор: Прорачун-Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

податак из 2011. године поред овог становништва укључио и грађане који у иностранству бораве краће од једне године. Таквих грађана је 2002. године у Централној Србији и Војводини било 20.027, односно 4,8% од укупног укупног броја лица на раду и боравку у иностранству (*Етнички мозаик Србије*, 2004), па сматрамо да овај удео не може битно утицати на поузданост приказаних резултата.

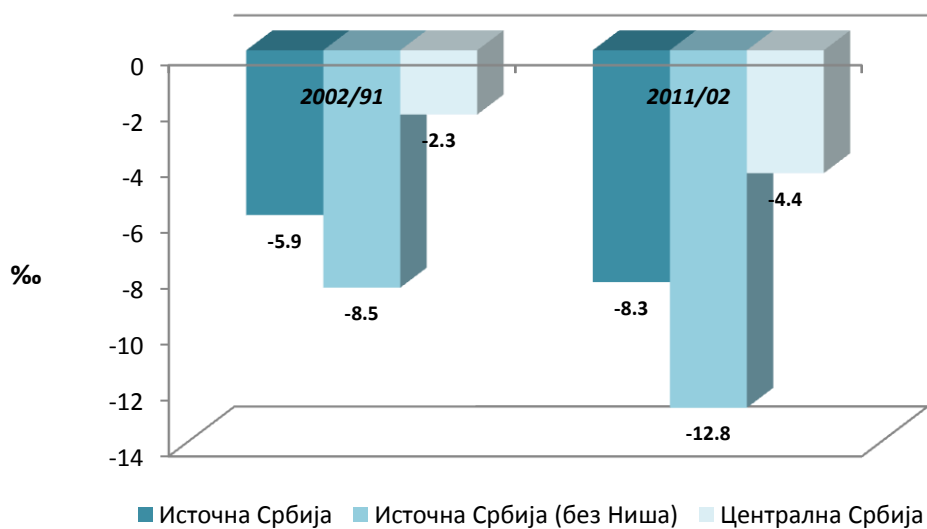
Када говоримо о интензитету пораста становништва Источне Србије можемо закључити да, поред очекиване разлике у односу на Град Ниш, уочавамо разлике и у односу на интензитет пораста становништва Централне Србије. Стопа просечног годишњег раста становништва Источне Србије је у свим међупописним периодима до 2002. године била нижа у односу на стопу просечног годишњег раста становништва Централне Србије, при чему је ова разлика још израженија када се из укупног становништва Источне Србије изузме Град Ниш. Диамика опадања стопе раста становништва Источне и Централне Србије је била усаглашена до 1971. године, јер се њена вредност смањивала за приближно исти износ (педесетих година за око 5%, а шездесетих година за око 1%). До дисбаланса је дошло седамдесетих година, када је становништво Централне Србије је расло према просечној годишњој стопи од 8,2%, док је становништво Источне Србије расло знатно спорије (према стопи од 3,7%) (Графикон 16-А.). Већ у периоду 1981-1991. године у Источној Србији је забележена депопулација (-2% за укупно становништво, односно -4,7% без Ниша), док је становништво Централне Србије и даље остваривало пораст од 2%. Деведесетих година је у Источној Србији настављен депопулациони тренд, при чему подаци који су добијени према новој методологији указују на оштрији пад. У последњем међупописном периоду 2002-2011. године, становништво Источне Србије је опадало још брже, и то према стопи од -8,3% (12,8%-без Ниша), док је становништво Централне Србије опадало према стопи од -4,4% (Графикон 16-Б).

Графикон 16. Стопе просечног годишњег раста становништва Источне и Централне Србије (А-према методологији ранијих пописа периоду 1948-2002. године; Б-према новој методологији у периоду 1991-2011. године)

А

Б

Иако динамику промене броја становника Источне Србије у периоду 1948-2011. године карактерише линеарност (било у смислу пораста или опадања становништва), примећујемо да у њој нису равномерно партиципирали сви њени делови јер су само 4 општине (Пожаревац, Бор, Туприја и Параћин) и Град Ниш повећали број становника, док је у осталих 20 општина забележено опадање становништва, при чему је у 10 општина депопулација забележена већ у периоду 1953-1961. године⁴⁹. (Прилог 3-Табеле 3.2. и 3.3.).

У међупописном периоду 1961-1971. године, депопулација је забележена у 15 општина, између 1981. и 1991. године у 21. општини, а у периоду 1991-2002. године процес депопулације је био присутан у свим општинама Источне Србије осим у Нишу. Резултати последњег спроведеног пописа становништва из 2011.године показују наставак тренда опадања становништва у свим општинама Источне Србије, при чему је поред Ниша, у односу на претходни попис благи пораст становништва од свега 0,6% забележен само у Пожаревцу.

У периоду 1948-2011. године Град Ниш је удвостручио своје становништво, а значајнији пораст становништва је остварен у општинама Пожаревац (43%) и Бор (40%), док је у општинама Туприја и Параћин пораст износио 6-7%. Истовремено, у 20 општина Источне Србије је забележен пад становништва, при чему је становништво опало за више од 50% у општинама Жабари (56,5%), Сврљиг (55,9%), Мало Црниће (53,1%) и Ражањ (51,7%). Тренд опадања становништва у општинама Сврљиг и Ражањ је пре свега условљен положајем у односу на општине у којима је, одмах после Другог светског рата, отпочео експанзиван привредни развој што је омогућило масовније запошљавање радне снаге⁵⁰. До значајног опадања становништва (у интервалу од 40-50%) је дошло и у општинама Голбац, Жагубица, Кучево, Неготин, Бољевац и Књажевац (Карта 5. и Прилог 3-Табела 3.6).

⁴⁹ У периоду 1953-1961. године депопулација је забележена у општинама Велико Градиште, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Књажевац, Свилајнац, Сврљиг, Ражањ и Сокобања, а становништво наведених 10 општина је према резултатима пописа становништва из 1953. године чинило више од 1/3 (око 35%) од укупног броја становника Источне Србије не рачунајући Град Ниш.

⁵⁰ Општина Ражањ се граничи са општинама Крушевац, Алексинац и Параћин, али се налази и у гравитационој зони Јагодине и Ниша. Драматично опадање становништва општине Сврљиг је у посматраном периоду у вези са положајем у односу на Ниш (емиграцијом младог становништва), а опадање рађања у сврљишком срезу је забележено још у другој половини XIX века, о чему је више било речи у претходним излагањима (Глава 5.)

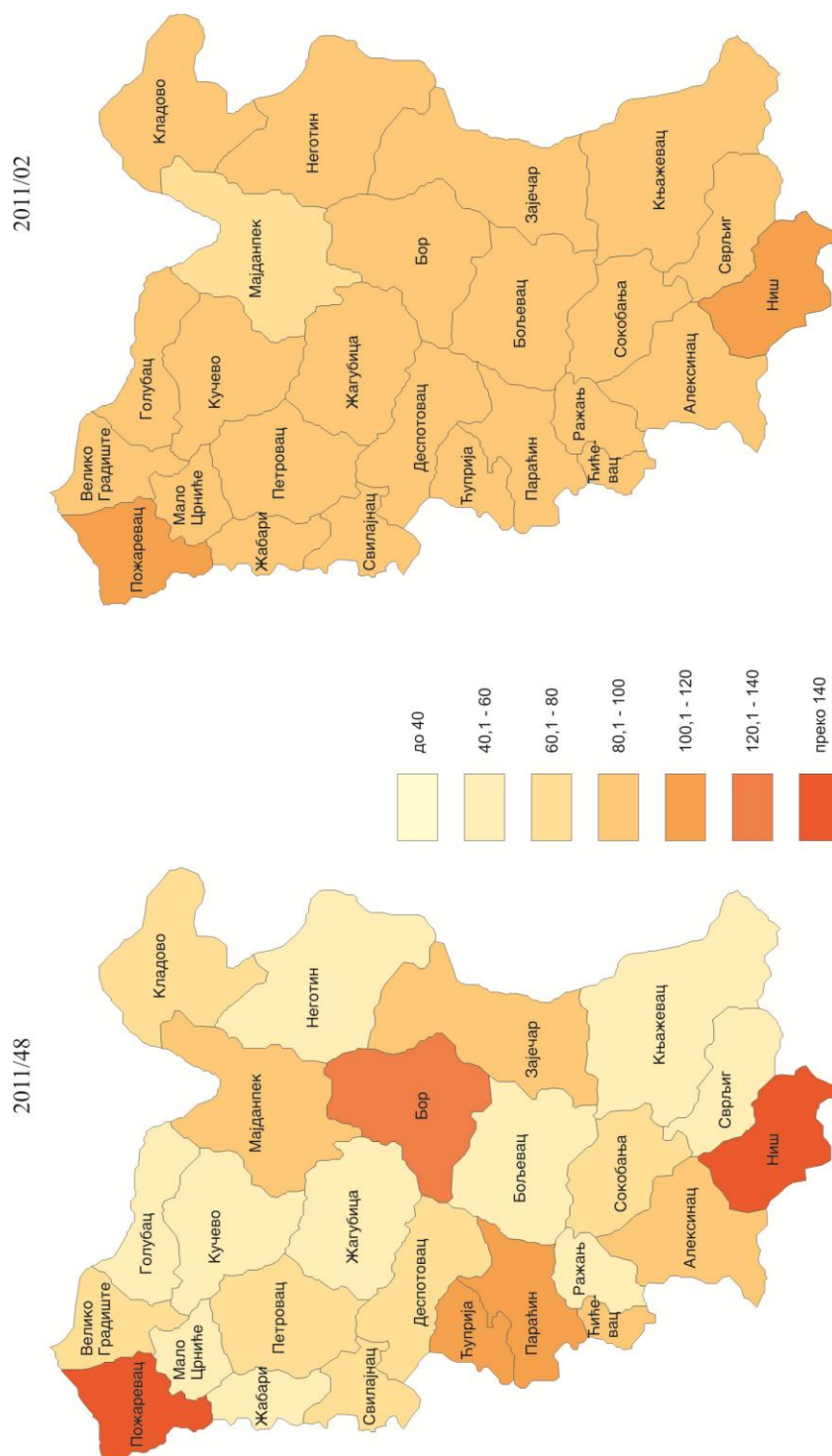
Интензивно опадање становништва Источне Србије током друге половине XX века је узроковано, пре свега, дугорочним опадањем наталитета и природног прираштаја, који је отпочео крајем XIX и почетком XX века. Транзиција фертилитета која је отпочела у Источној Србији раније него у осталим деловима земље, довела је до депопулационих трендова прво у подручјима у којима је био присутан утицај карактеристичних социо-културолошких фактора који су неповољно утцали на ниво рађања (малолетнички бракови, контрола рађања преко система једног детета, домазетство, итд.), односно у подручјима која су настањена влашким становништвом. Зато интензивно опадање становништва Источне Србије током друге половине XX века треба посматрати као последицу дугорочних неповољних демографских процеса који у својој основи имају етнодемографски карактер јер је највећи и најинтензивнији пад становништва забележен управо у оним подручјима у којима је претежно настањено влашко становништво. Од осам општина у којима је, према резултатима пописа становништва из 2011. године влашко становништво било заступљено са уделом већим од 5% (Бољевац 26%, Кучево 25%, Жагубица 22%, Петровац 15%, Бор 14%, Мајданпек 13%, Неготин 9% и Голубац 5%), у периоду 1953-1961. године депопулација је забележена три општине (Кучево, Жагубица и Голубац), а већ следећој декади у још три општине (Бољевац, Петровац и Неготин). Депопулација у Бору и Мајданпеку је, и поред значајнијег присуства влашког становништва, забележена тек у периоду 1991-2002. године зато што су ове две општине непрекидно представљале имиграциона подручја за младу радну снагу због развоја рударске индустрије, нарочито 80-тих година прошлог века (Прилог 3-Табела 3.3.).

Дистрибуција стопа просечног годишњег раста становништва по општинама показује да постоје значајне разлике и у интензитету опадања становништва Источне Србије (Карта 6. и Прилог 3-Табела 3.5.). Са једне старане се налази Град Ниш који је у периоду 1948-2011. године увећавао своје становништво према просечној годишњој стопи раста од 13‰, и Пожаревац који је годишње своје становништво увећавао за 5,6‰. За разлику од Пожаревца у коме је од 1948. године континуирано опадала стопа раста (при чему је у периоду од 1991-2002. године имала и негативну вредност), стопа раста становништва

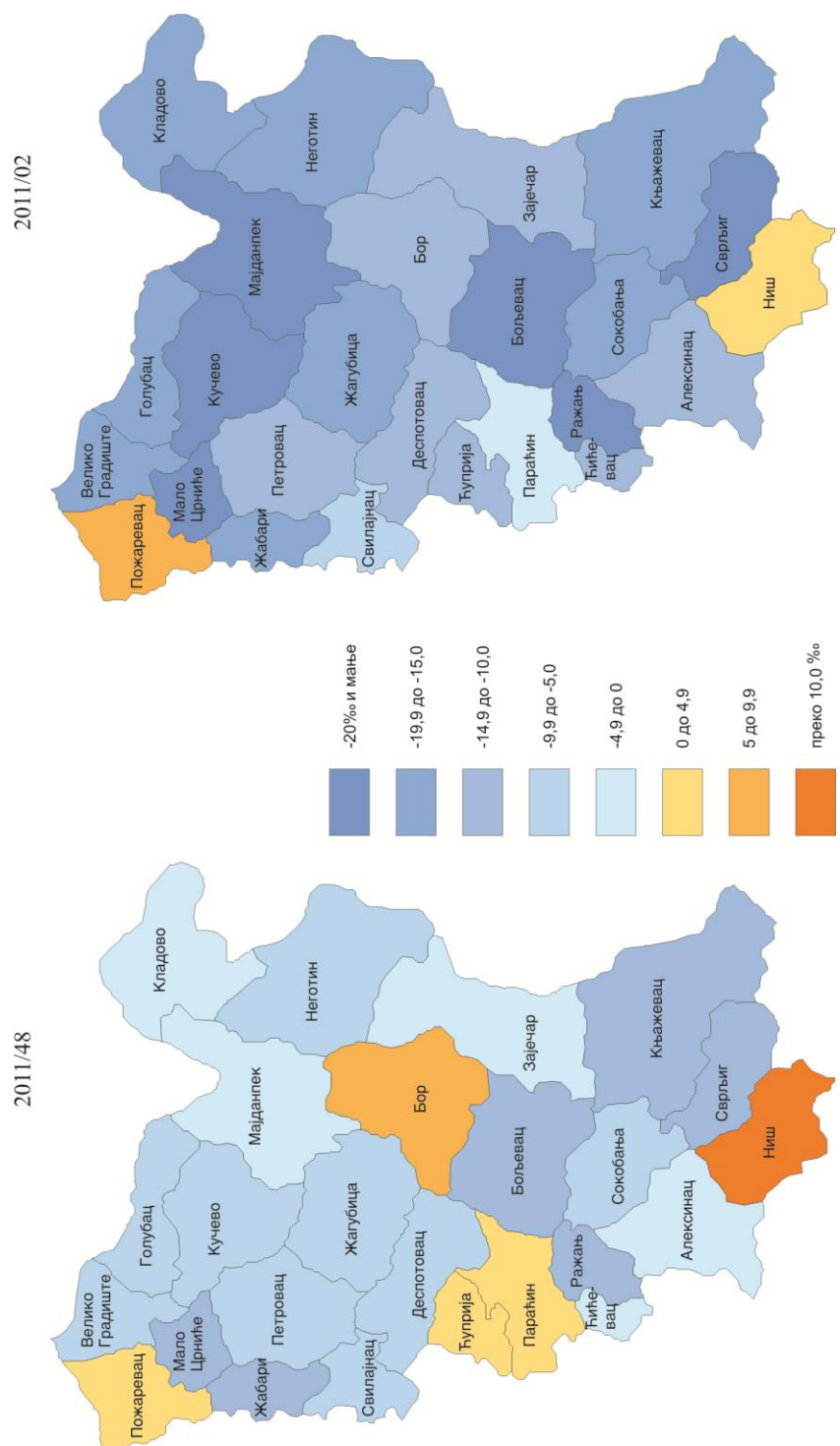
Града Ниша је имала узлазни тренд до 1971. године од када је у сталном опадању, али без негативних вредности.

Са друге старне се налазе подручја у којима је у наведеном периоду становништво опадало према просечној годишњој стопи која се кретала у интервалу од -0,8 до -12,5‰, при чему је у шест општина (Жабари, Сврљиг, Мало Црниће, Ражањ, Бољевац и Књажевац) становништво опадало брзином изнад 10‰ годишње. У изразито депопулациона подручја спадају и све општине у којима је у етничкој структури заступљено влашко становништво. Тако је у Бољевцу становништво опадало према просечној годишњој стопи од -10,3‰, а интензивно опадање становништва је забележено у општинама Кучево (-9,3‰), Голубац (-8,9‰), Жагубица (-8,5‰), Неготин (-8,3‰) и Петровац (-7,4). Иако је општина Бор све до 1991. године остваривала пораст становништва, занимљиво је да је у последњем међупописном периоду у Бору забележен пад становништва од 13%, према просечној годишњој стопи од -15,3‰, што га је сврстало у ред општина са најбржим опадањем становништва у Србији.

Дистрибуција показатеља пораста/пада становништва по општинама указује на диференцијацију простора Источне Србије у односу на обим и интензитет промене броја становника. Иако цела Источна Србија већ од друге половине XX века представља типично депопулационо подручје, уочљиво је да је најинтензивнији пад становништва забележен у подручјима са највећом концентарцијом влашког становништва, што наводи на закључак да је етничка компонента имала значајан утицај на депопулационе процесе у Источној Србији.

Карта 5. Индекс раста становништва Источне Србије, по општинама, у периоду 1948-2011. и 2002-2011. године

Карта 6. Стопа просечног годишњег раста становништва Источне Србије, по општинама 1948-2011. и 2002-2011. године (%)

7.3. Промене у размештају становништва и густини насељености Источне Србије

Једну од главних просторно-демографских карактеристика Србије, како у даљој прошлости, тако и током XX века, чине интензивни процеси редистрибуције становништва који су увек били повезани са историјским, друштвено-економским и политичким збивањима. Узроци који су у прошлости утицали на размештај и процесе преразмештаја становништва се по својој суштини значајно разликују од оних који су карактеристични за период од средине XX века. Најснажнија просторна померања која су утицала на преразмештај становништва на простору Источне Србије догодила су се у време крупних социо-економских промена које су отпочеле непосредно по завршетку Другог светског рата, а свој врхунац достигле 60-тих и почетком 70-тих година XX века. Миграциона кретања становништва која су се најинтензивније одвијала на релацији село-град, била су подстицана ефектима снажне индустријализације и урбанизације који су убрзано трансформисали некадашња варошка и привредно неразвијена насеља у значајне привредне, пре свега индустријске центре. Таква насеља најчешће нису имала довољно инфраструктурних и станбених капацитета да прихвате обиман прилив становништва што је изазивало бројне социјалне и просторне проблеме. Упркос томе прилив новог, и углавном младог и радно способног становништва је био таквог обима да процеси урбанизације нису могли да испрате интензитет досељавања. Наведени процеси редистрибуције становништва проузроковали су као централни просторно-демографски проблем поларизацију становништва, која се манифестовала популационим пражњењем сеоских насеља са једне, и претераном метрополитанизацијом са друге старане, што за последицу има врло негативне ефекте на укупан демографски развитак јер градска популација није преузела биолошке функције обнављања становништва (Радовановић С., Ранчић М., 1995, 41; Стојановић Б., 1990, 165; Стојановић Б., 2003, 74; Гинић И., 1967, 60).

Редистрибуција становништва није заобишла ни Источну Србију у којој велика уситњеност насеља чини основну одлику данашње мреже насеља. Тако се на површини од 14.987 км² налази укупно 773 насеља размештених у 24 општине

од којих општине Голубац, Жабари, Жагубица, Мало Црниће и Ражањ уопште немају градска насеља, 6 општина (Пожаревац, Кладово, Мајданпек, Бољевац, Деспотовац и Алексинач) има по два градска насеља⁵¹, док преостале општине имају по једно градско насеље.

На основу података о дистрибуцији становништва према типу насеља у периоду од Другог светског рата до данас, можемо закључити да је процес урбанизације Источне Србије у знатном кашњењу у односу на степен урбанизације Централне Србије. Иако је разлика у уделима градског становништва непосредно после другог светског рата износила свега око 5%, према резултатима последњег спроведеног пописа из 2011. године, у Источној Србији је било свега нешто више од 1/3 градског становништва што је значајно нижи удео у односу на Централну Србију (Табела 33.).

Табела 33. Кретање удела градског становништва у Централној и Источној Србији у периоду 1948-2011. године

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*	2011*
Централна Србија	19,9	21,2	28,4	40,8	47,8	53,6	56,2	56,1
Источна Србија	14,5	16,2	18,8	23,9	28,3	32,0	36,3	38,5

напомена: *за 2002. и 2011. годину прорачун према новој методологији пописа

Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003.; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011.*

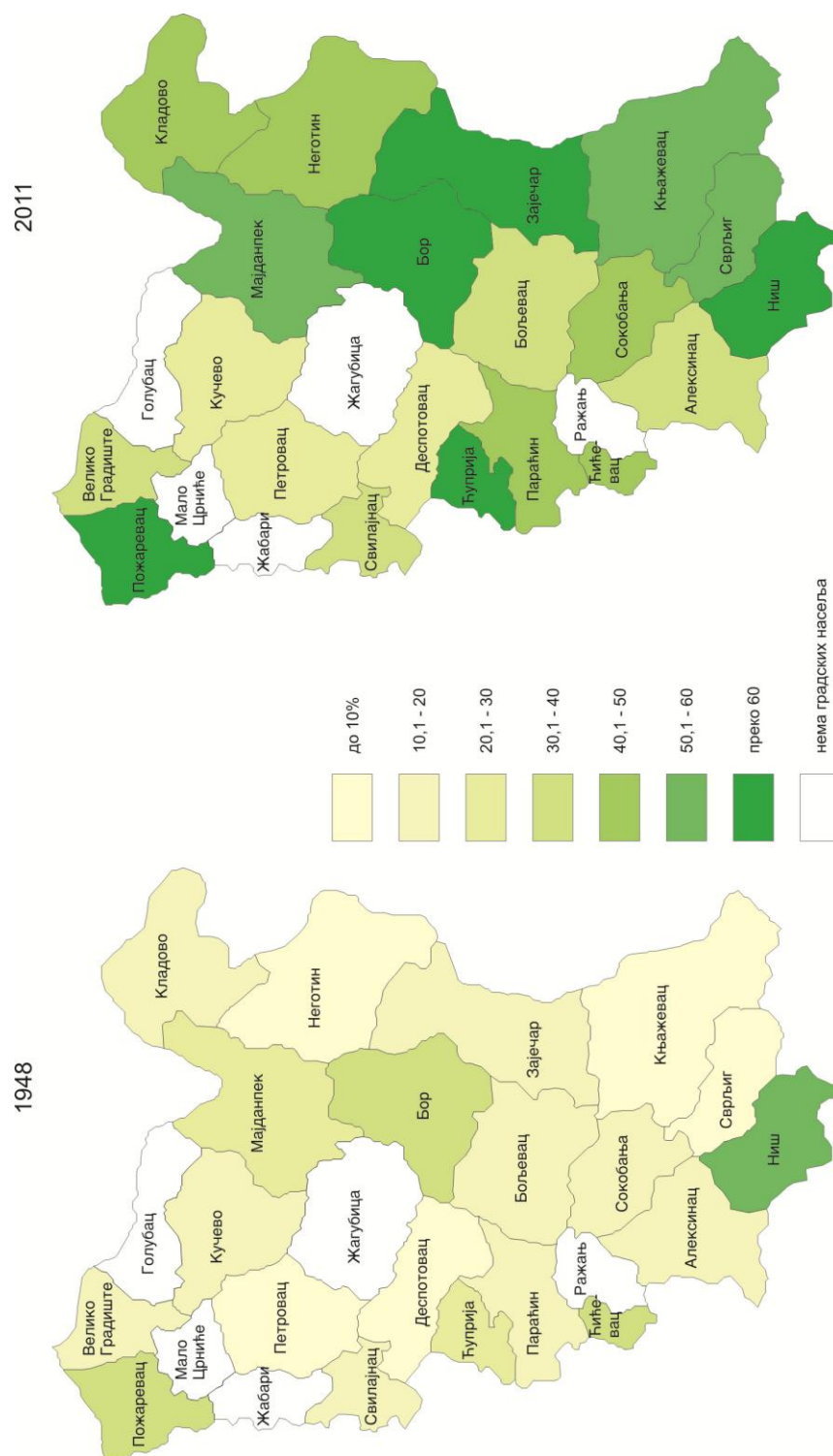
Динамику просторног преразмештаја становништва Источне Србије у периоду 1948-2011. године карактерише просторно-демографска поларизација на градска подручја у којима је присутан континуирани пораст становништва, подручја демографске стагнације и опадања становништва у осталим насељима. Кретање удела градског становништва по општинама Источне Србије указује на

⁵¹ Општина Пожаревац (Пожаревац и Костолац), општина Кладово (Кладово и Брза Паланка), општина Мајданпек (Мајданпек и Доњи Милановац), општина Бољевац (Бољевац и Боговина), општина Деспотовац (Деспотовац и Ресавица) и општина Алексинач (Алексинач и Алексиначки Рудник).

диференцијални интензитет и обим урбанизације тако да се на крају посматраног периода, са једне стране издвајају подручја са високом концентрацијом градског становништва (Град Ниш 72,1% и општине Пожаревац 71,3%, Бор 70,3% и Зајечар 64,2%), док се са друге стране (поред 5 наведених општина без градских насеља) налазе општине у којима је, упркос сталном порасту удела градског становништва од Другог светског рата, достигнут веома низак ниво урбанизације (Карта 7; Прилог 3-Табела 3.8.). Тако се у интервалу удела градског становништва од 20-30% налазе општине Петровац (23,8%), Кучево (25,4%) и Деспотовац, који иако формално има два градска насеља, има удео градског становништва од свега 26,9%. Нижи удели градског становништва од просека за Источну Србију присутни су у општини Велико Градиште, али и у општинама Бољевац и Алексинац које такође имају по два градска насеља.

Док је динамика удела градског становништва у Граду Нишу детерминисана јаким гравитационим утицајем и социо-економским и демографским развојем карактеристичним за велике градове, висок ниво урбанизације у Пожаревцу, Бору и Зајечару је, пре свега, резултат интензивних локалних пресељавања на релацији село-град услед потражње младог радно способног становништва, нарочито у Бору у коме је постојала стална потреба у сектору рударства. Супротно томе, низак ниво урбанизације у општинама које формално имају по два градска насеља у директној је вези са ниским нивоом привредне и културне развијености, ослабљеним демографским чиниоцем урбанизације као и непостојањем јасних критеријума за типологију насеља.

Иако је ниво урбанизације у Источној Србији у великом заостатку у односу на Централну Србију, процес редистрибуције становништва је резултирао је повећањем урбаног и падом руралног становништва. Демографске карактеристике ових зона су различите јер су градска насеља гушће насељена, бележе пораст становништва по основу обе компоненте популационе динамике, а због селективности имиграната по старости имају и знатно повољнију старосну структуру становништва. Супротно томе, услед емиграција, недовољног рађања и интензивног процеса демографског старења, у руралним подручјима је присутно стално опадање становништва и трајно демографско пропадање.

Карта 7. Удео градског у укупном становништву општина у Источној Србији 1948. и 2011. године (%)

Влашко становништво најконцентрисаније је у општинама које одликује низак ниво урбанизације (Кучево, Бољевац, Мајданпек, Петровац и Неготин), као и у општинама које немају градско насеље (Жагубица и Голубац). Низак удео Влаха у укупном становништву градских насеља може се објаснити низом недемографских, али демографских фактора као што су слабија локална миграциона покретљивост због везаности за пољопривредна имања⁵², веће просечне старости⁵³, релативно неповљне образовне структуре⁵⁴, и др. Највиши ниво урбанизације Влаха је достигнут у општини Бор у којој је, према резултатима пописа из 2011. године, градско становништво чинило 70,3%, док чему општине Петровац и Кучево имају најниже уделе градског становништва у Источној Србији.

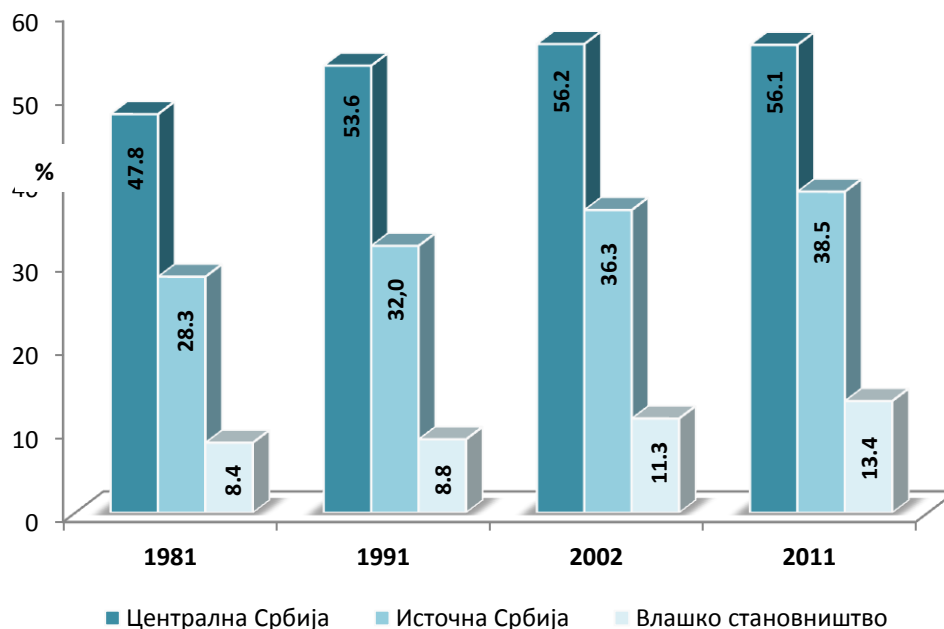
Етнодемографски аспект урбанизације Источне Србије указује на веома слабу урбанизацију влашког становништва јер сва насеља у Источној Србији у којима Власи чине апсолутну или релативну већину спадају у категорију "остала", односно сеоска. У периоду од 1981-2011. године удео градског становништва у укупном броју Влаха у Источној Србији се кретао у интервалу (8,4-13,4%), док је данашњи ниво урбанизације Влаха на нивоу који је имало становништво Србије пре Другог светског рата (Графикон 17.).

⁵² У попису 2002. године се 56,0% Влаха декларисало као индивидуални пољопривредници.

⁵³ Просечна старост Влаха 2002. године је износила 47,3 године, а 2011. године 51,3 године.

⁵⁴ Према резултатима пописа из 2002. године средњу школу је имало 13,9%, вишу 0,9%, а високу 0,8% од укупног броја Влаха у Србији.

Графикон 17. Удео градског становништва у Централној, Источној Србији, и Влаха у градским насељима, у периоду 1981-2011. године

Источна Србија захвата територију чија је површина 14.987 км² што чини нешто више од једне четвртине (26,8%) од укупне површине Централне Србије (55.969 км²). Према подацима из 2011. године, општа густина насељености у Источној Србији је изосила 61,3 ст/км² што је за око 40% мање у односу на густину насељености Централне Србије. Густина насељености Источне Србије је била у благом порасту до 1981. године, од када је у сталном опадању, при чему је најоштрији пад забележен деведесетих година. Општа густина насељености у Источној Србији је 1948. године износила 63ст/ км², ондосно свега око 15% нижа у односу на густину насељености Централне Србије, међутим како је пораст становништва био бржи у Централној Србији разлика се стално повећавала. Укупној густини насељености Источне Србије значајно доприноси Град Ниш без кога би Источна Србија 2011. године имала мању густину насељености за приближно 30%, односно 17 ст/км² мање (Табела 34. и Графикон 18.).

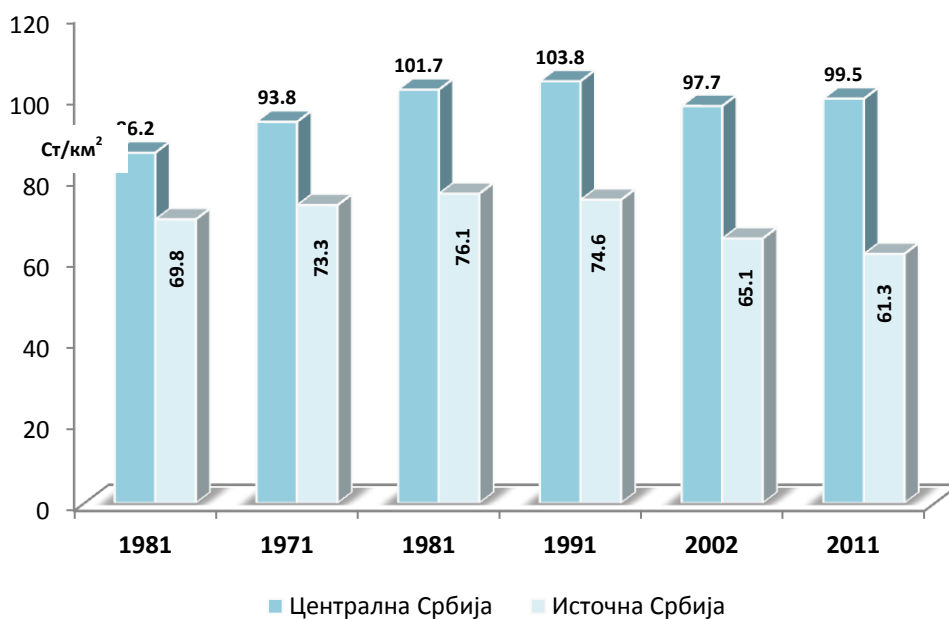
Табела 34. Густине насељености Источне и Централне Србије, 1948-2011. године

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*	2011*
Централна Србија	74,2	79,7	86,2	93,8	101,7	103,8	97,7	99,5
Источна Србија	63,0	66,5	69,8	73,3	76,1	74,6	65,1	61,3
Источна Србија (без Ниша)	55,7	58,4	59,9	60,3	60,6	58,1	48,4	43,9

напомена: *за 2002. и 2011. годину прорачун према новој методологији пописа

Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003.; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011.*

Графикон 18. Густина насељености Источне и Централне Србије, 1948-2011. године

Већ смо поменули да је степен урбанизације Влаха на врло ниском нивоу, као и да сва насеља у чијој етничкој структури доминира влашко становништво припадају категорији "осталих" насеља. Узимајући у обзир чињеницу да је, без обзира на етничку структуру, процес депопулације у Источној Србији током XX века био присутан у скоро свим насељима из категорије "осталих", ипак

напомињемо да је у насељима са влашком већином забележен оштар пад укупног становништва што је резултирало и смањењем густине насељености која је 2011. године износила свега 19,1 ст/км². Такође примећујемо да је, у периоду 1961-2011. године, укупна густина насељености руралних подручја (осталих насеља) у Источној Србији значајно већа у односу на просечну гуштину свих насеља у Источној Србији у чијој етничкој структури Власи чине апсолутну или релативну већину (Табела 35. и Графикон 19.).

Табела 35. Густина насељености осталих насеља у Источној Србији, и насеља у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништво, 1961-2011.

године

	1961	1971	1981	1991	2002*	2011*
Ист. Србија - остала насеља	71,2	65,5	60,5	48,2	41,4	34,9
Влашка насеља	42,6	40,4	37,5	28,0	23,2	19,1

Напомена: *за 2002. и 2011. годину прорачун према новој методологији пописа

Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003.; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011.*

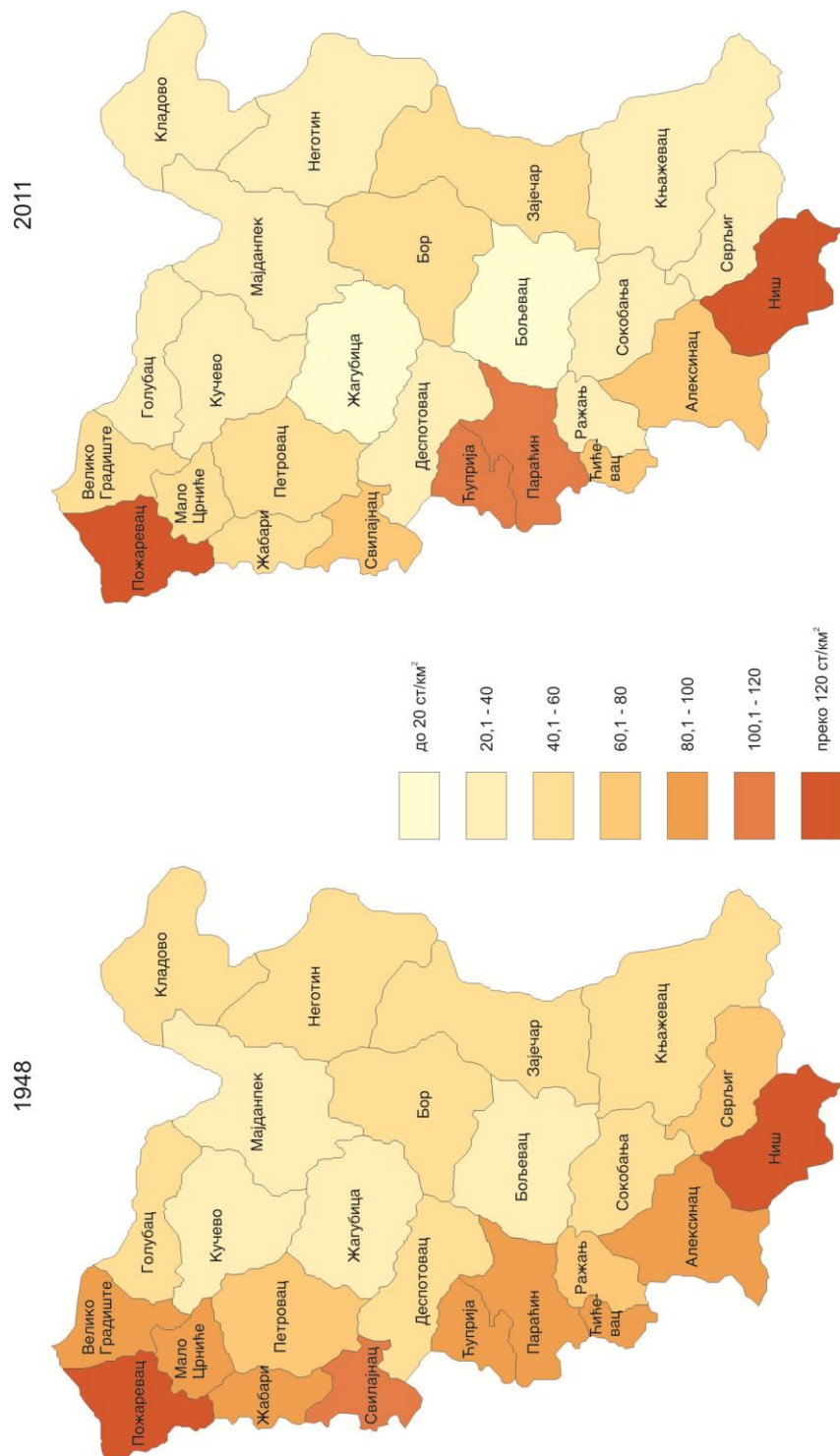
Графикон 19. Густина насељености осталих насеља у Источној Србији, и насеља у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништво, 1961-2011.

године

Иако простор Источне Србије у целини касни у процесу урбанизације, Град Ниш и општине Пожаревац, Ћуприја и Параћин се издвајају као зоне високе концентрације становништва у којима је густина становништва изнад просека за Централну Србију. Међутим, према резултатима последњег спроведеног пописа из 2011. године, у протеклих девет година густина насељености је, изузев у Граду Нишу, опала у свим општинама у Источној Србији (Прилог 3-Табела 3.9.; Карта 8.).

Према резултатима пописа становништва из 2011. године, густина насељености у општинама у којима је влашко становништво заступљено са уделом већим од 5% креће се у интервалу 15,7-56,8 ст/км². Најнижа концентрација становништва је забележена у општини Бољевац, која је уједно и општина са најнижом густином насељености у Источној Србији, док је највиша концентрација становништва забележена у општини Бор. Занимљиво је и да се у рангу општина Источне Србије према густини насељености поред Бољевца, на зачељу налазе и општине Жагубица, Мајданпек, Кучево и Голубац, у којима је густина насељености испод 25 ст/км², а у чијој етничкој структури се поред српског, налази и влашко становништво.

Карта 8. Густина насељености у општинама Источне Србије, 1948. и 2011. године

7.4. Компоненте природног кретања становништва Источне Србије

Демографске промене које су захватиле Источну Србију током XX и почетком XXI века су по својим основним карактеристикама специфичне али и очекиване. Последице депопулационих процеса који су захватили простор Источне Србије још крајем XIX века постале су видљиве већ почетком XX века, а показатељи популационе динамике од Другог светског рата до данас показују да је Источна Србија у фази потпуне демографске ерозије коју је готово немогуће санирати и радикалним мерама популационе политике. Отпор чврстих традиционалних образаца са једне, и модернизација друштва са друге стране, највидљивији су у домену природног обнављања становништва Источне Србије које већ одавно не обезбеђује ни просту замену генерација. Промене у природном кретању становништва Источне Србије посматраћемо у периоду 1961-2010. године, с посебним освртом на природно кретање влашког становништва. Званична статистика редовно објављује податке на основу којих се могу извести показатељи природног кретања становништва целе Србије или њених појединих подручја. Међутим, витално-статистички подаци по етничким обележјима становништва су доступни само на нивоу републике и покрајина, а промене у природном кретању по националности које се дешавају у оквирима нижих административно-територијалних јединица (општина) статистички је могуће испратити тек за последњих десетак година.

Директним витално–статистичким подацима о Власима у Србији располажемо од 1971. године⁵⁵, али је извођење закључака о динамици и интензитету промена у природном кретању, као и предвиђање тенденција у будућем периоду, готово неизводљиво због изразите флотантности коју Власи показују при етностатистичкој евиденцији виталних догађаја. Као и при употреби података пописне статистике, примена субјективног критеријума при националној декларацији становништва код регистрације рађања и умирања на примеру Влаха у Источној Србији резултирала је изразитим осцилацијама у динамици показатеља природног кретања за које не постоји релевантно демографско

⁵⁵ Од 1950-1970. године витално-статистички подаци о влашком становништву су објављивани само на нивоу СФР Југославије, док су од 1971. године подаци дистрибуирани по републикама и покрајинама.

објашњење. Са друге стране, етнодемографски аспект нашег истраживања Источне Србије је фокусиран управо на разматрање диференцијалног демографског развоја по националности, пре свега, српског и влашког становништва.

У циљу превазилажења проблема недостатка витално-статистичких података по националности на нивоу нижих административно-територијалних јединица искористили смо чињеницу да је 99,2% Влада у Србији сконцентрисано на простору Источне Србије, па смо закључке извели уопштавањем на основу расположивих података виталне статистике који се односе на укупно Влашко становништво у Републици Србији. Из истог разлога, промене у природном кретању влашког становништва посматраћемо и на примеру становништва 42 насеља у Источној Србији у чијој етничкој структури Власи чине апсолутну или релативну већину.

7.4.1. Наталитет, морталитет и природни прираштај

Из анализе података о рођеним и умрлим у Источној Србији у периоду од 1961-2010. године (Прилог 3-Табела 3.11.; Графикон 19.), могу се констатовати следеће тенденције:

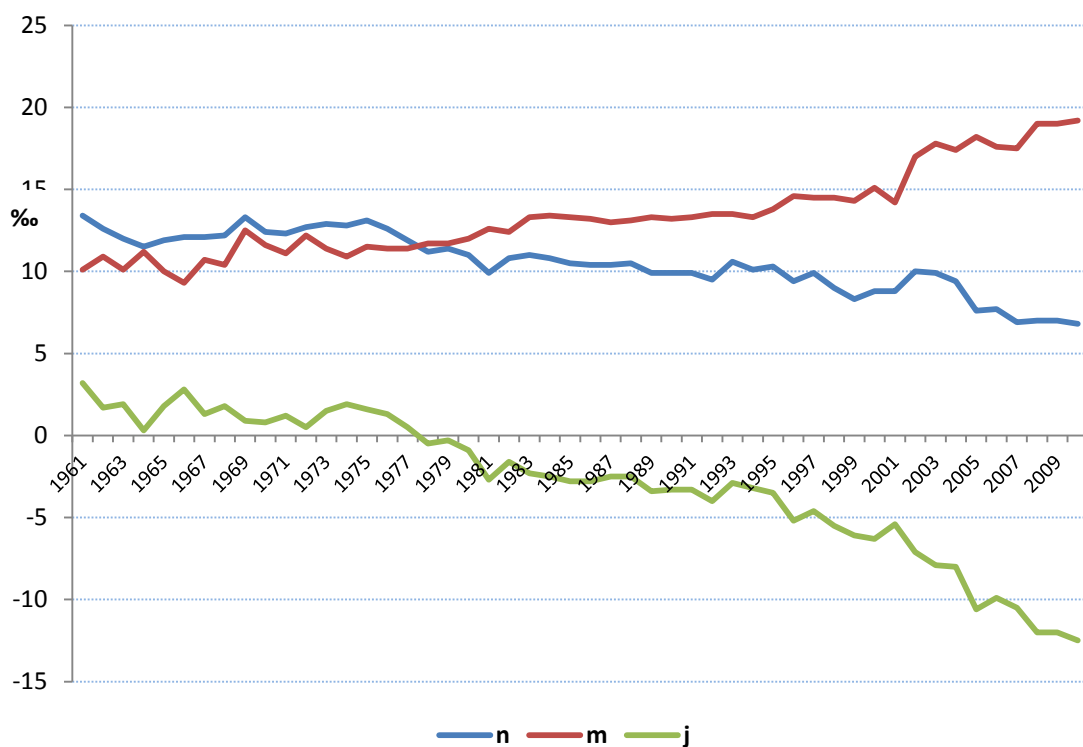
Општа стопа наталитета у Источној Србији је у посматраном периоду опала за око 50%, при чему је највишу вредност од 13,4‰ имала 1961. године, а најнижу од 6,8‰ у 2010. години. До средине седамдесетих година општа стопа наталитета је благо осцилирала и кретала се на нивоу око 13‰, а од 1976. године до данас је у сталном опадању, тако да је 2010. године била изразито нижа од стопе наталитета регистроване за Централну Србију (9,4‰) и Војводину (9,3‰) (РЗС, 2012).

Тренд *стопе морталитета* у Источној Србији у посматраном периоду се кретао у супротном смеру од стопе наталитета, односно стопа смртности се линеарно повећавала током читавог периода, да би 2010. године достигла ниво од 19,2‰, тако да односно највиши ниво у односу на остале делове Србије. Стопа

морталитета је 2010. године износила у Централној Србији 14,2‰, а у Војводини 14,5‰ (P3C, 2012).

Стопа природног прираштаја становништва Источне Србије је била позитивна закључно са 1977. годином када је износила свега 0,5‰, а од 1978. године има непрекидно негативне вредности. Најнижа вредност стопе природног прираштаја је забележена у 2010. године, и износила је -12,5‰. Исте године стопа природног прираштаја је износила у Централној Србији -4,8‰, а у Војводини -5,2‰.

Графикон 20. Опште стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1961-2010. године

Природни прираштај у Источној Србији је током дуге половине XX и почетком XXI века наставио раније започети тренд опадања, а негативну вредност добија 1978. године, знатно раније у односу на Централну Србију и њене друге делове. На пример, у Војводини је негативан природни прираштај први пут

забележен 1989. године (-1,1‰), а у Београду 1992. године када је стопа природног прираштаја износила -0,1‰.

Просечне десетогодишње вредности природног прираштаја становништва Источне Србије у периоду 1961-2010. године показују негативну вредност већ осамдесетих година⁵⁶ (Табела 36.), док је најоштрији пад забележен у првој деценији XXI века, пре свега због пораста морталитета који је изазван изразито неповољном старосном структуром становништва услед интензивирања процеса дубоког демографског старења.

Табела 36. Опште стопе наталитета (n), морталитета (m) и природног прираштаја (j) у Источној Србији, по десетогодишњима, 1961-2010. године

	n	m	j
1961-70	12,3	10,7	1,6
1971-80	12,2	11,5	0,7
1981-90	10,4	13,1	-2,6
1991-00	9,6	14,0	-4,5
2001-10	8,1	17,7	-9,6

Извор: *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010-подаци по општинама*, Републички завод за статистику, Београд, 2012, стр. 1-251.

Просторна дистрибуција наталитета, морталитета и природног прираштаја показује да нису сви делови Источне Србије подједнако и истовремено учествовали у динамици природног кретања становништва (Карте 9. и 10.; Прилог 3-Табела 3.12.).

Укупан пад опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1961-2010. године је износио 49,3%. Већ 1961. године, општа стопа наталитета је била нижа од просечне вредности за Источну Србију (13,4 ‰) у укупно 15 општина, а у 9 општина (Књажевац, Сокобања, Жабари, Ражањ, Сврљиг, Неготин, Мало Црниће, Велико Градиште и Зајечар) стопа наталитета је била нижа од 12‰.

⁵⁶ Негативне просечне десетогодишње вредности на нивоу Централне Србије и Војводине су забележене деведесетих година XX века.

Најниже вредности опште стопе наталитета 2010. године (испод 6‰) су биле у општинама Сврљиг, Ражањ, Жагубица, Голубац, Кучево, Неготин, Велико Градиште, Мало Црниће и Сокобања, а највећи процентни пад у односу на 1961. годину је забележен у општини Мајданпек где је општа стопа наталитета опала за 66,5%. Пад опште стопе наталитета од преко 50% забележен је у још 7 општина (Ражањ, Голубац, Жагубица, Деспотовац, Кучево, Кладово и Сврљиг) (Табела 37.).

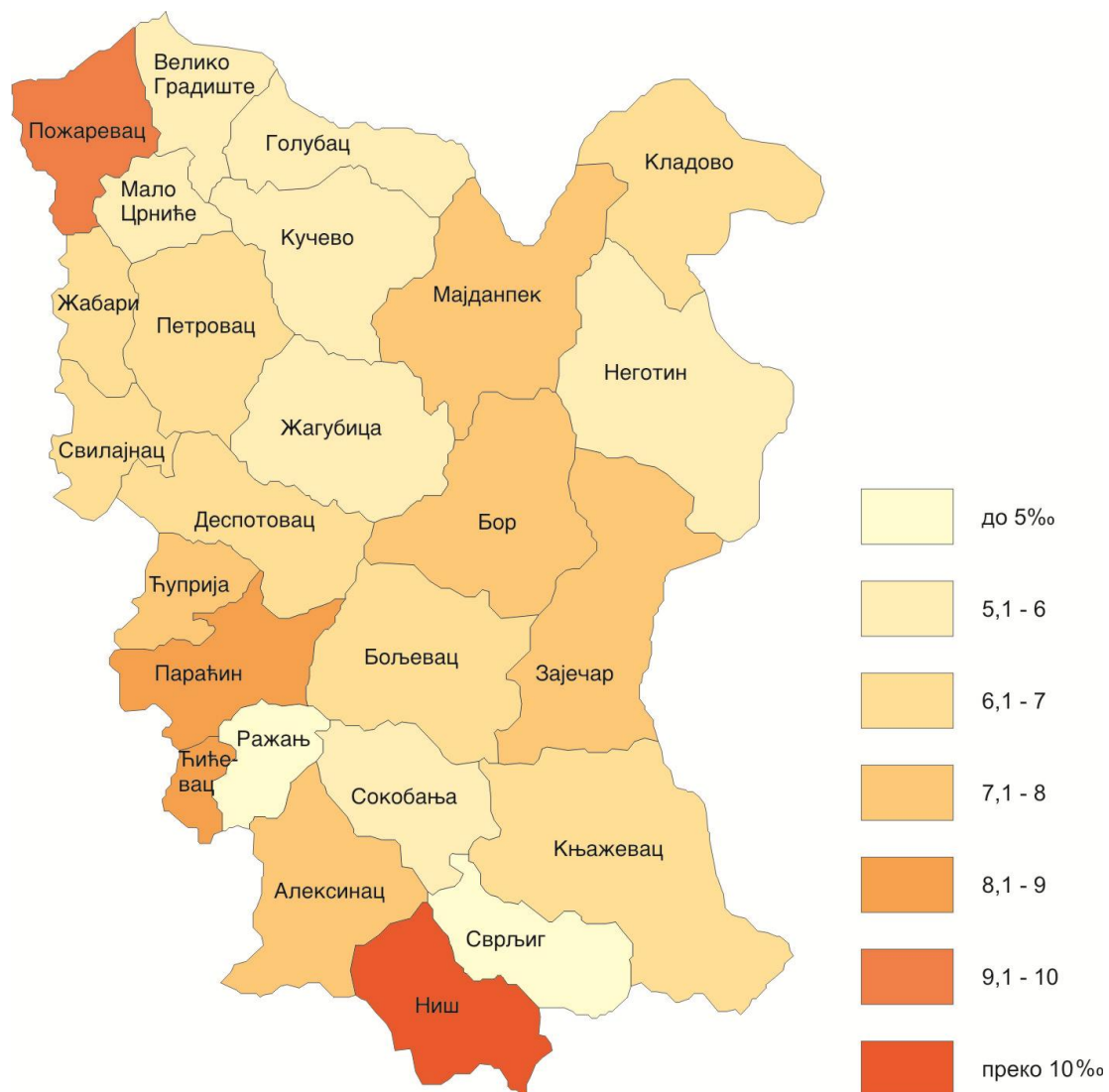
Супротно кретању стопе наталитета, општа стопа морталитета и Источној Србији се у истом периоду скоро дупло повећала, са 10,1‰ колико је износила 1961. године, на 19,2‰ у 2010. години. Динамика и територијални размештај општих стопа морталитета показују да је највећи пораст смртности забележен у општинама које су раније ушле процес демографског старења и које су већ половином XX века имале неповољну старосну структуру становништва. Међу општинама које се издвајају са врло високим вредностима стопа смртности становништва издваја се 7 општина (Голубац, Петровац, Жабари, Мало Црниће, Неготин, Сокобања и Деспотовац) у којима је 2010. године вредност била у интервалу 20-22‰, затим 3 општине (Књажевац, Кучево и Ражањ) са стопама смртности у интервалу 22,1-25‰, и општина Бољевац са стопом морталитета од 25,2‰, што је истовремено била и једна од највиших вредности у Србији⁵⁷. У рангу општина Источне Србије према процентном порасту опште стопе морталитета од 1961-2010. године, у врху се налазе оне које су најраније биле захваћене биолошком депопулацијом, односно које су прве изашле из процеса демографске транзиције и ушле у процес убрзаног демографског старења (Табела 37).

⁵⁷ Виша општа смртности је 2010. године забележена једино у општини Црна Трава где је износила 50,9‰ (PЗС, 2012).

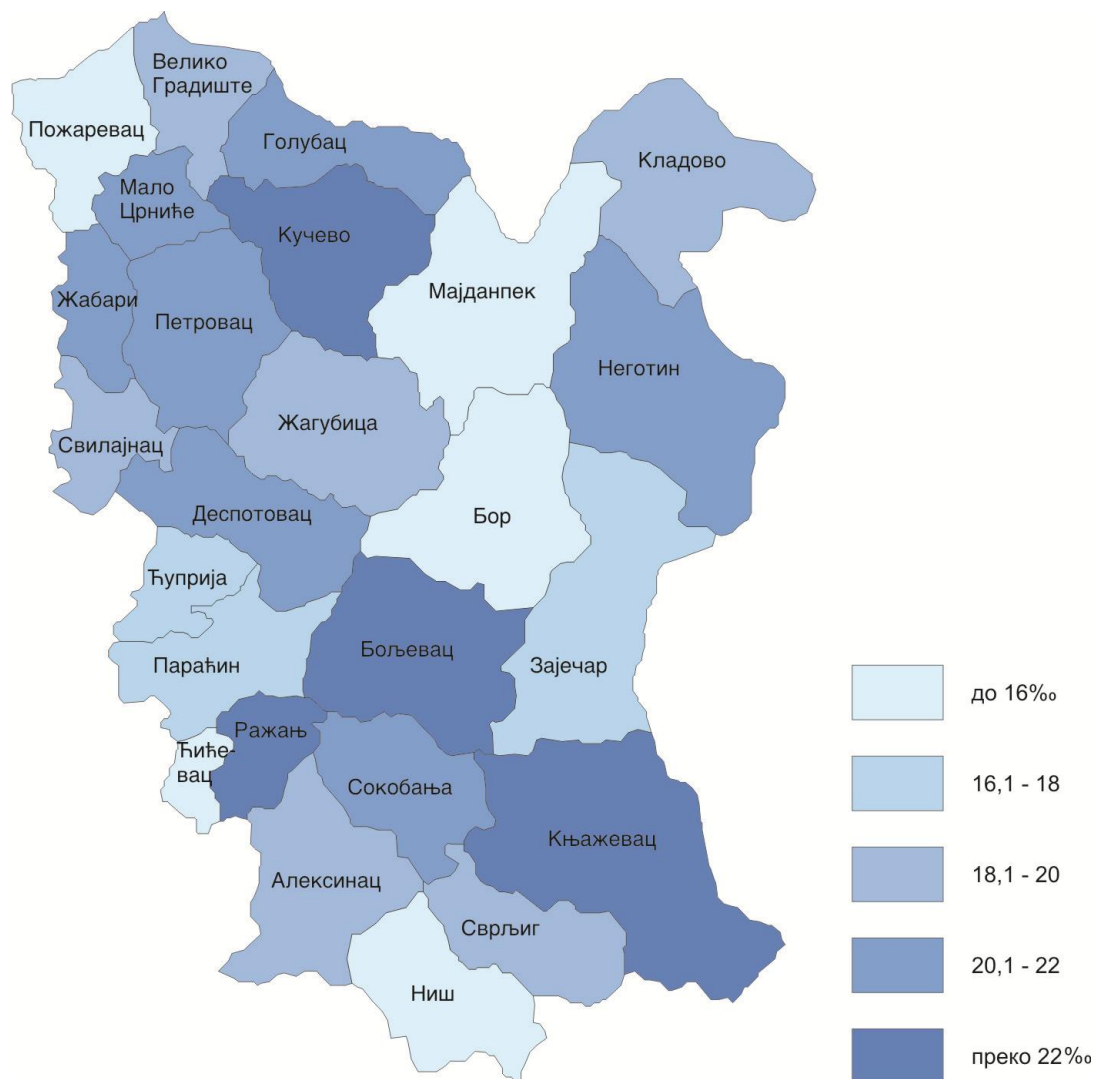
Табела 37. Ранг општина у Источној Србији према индексу пораста/пада општинских стопа наталитета и морталитета, у периоду 1961-2010. године

	n		m
Источна Србија	50,7	Источна Србија	190,1
Мајданпек	33,5	Ражањ	282,3
Ражањ	37,3	Деспотовац	263,4
Голубац	38,5	Кучево	251,6
Жагубица	39,4	Бољевац	240,0
Деспотовац	40,2	Сврљиг	226,2
Кучево	40,6	Књажевац	216,0
Кладово	42,9	Ћуприја	213,9
Сврљиг	43,4	Жагубица	195,0
Ћуприја	50,0	Жабари	192,7
Бор	50,3	Параћин	191,7
Велико Градиште	50,4	Сокобања	191,1
Бољевац	50,7	Алексинач	190,2
Неготин	50,9	Свилајнац	187,4
Жабари	62,7	Неготин	183,0
Параћин	51,2	Петровац	176,9
Мало Црниће	51,3	Град Ниш	174,6
Свилајнац	51,5	Мало Црниће	171,8
Петровац	54,0	Мајданпек	170,3
Град Ниш	59,6	Бор	163,6
Алексинач	60,1	Ћићевац	162,2
Сокобања	61,5	Пожаревац	162,0
Зајечар	62,7	Зајечар	160,7
Ћићевац	64,6	Кладово	160,3
Пожаревац	64,8	Голубац	146,4
Књажевац	78,6	Велико Градиште	146,1

Прорачун на основу: Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010-подаци по општинама, Републички завод за статистику, Београд, 2012, стр. 1-251.

Карта 9. Стапа наталитета по општинама у Источној Србији 2010. године (‰)

Карта 10. Стопа морталитета по општинама у Источној Србији 2010. године
(‰)

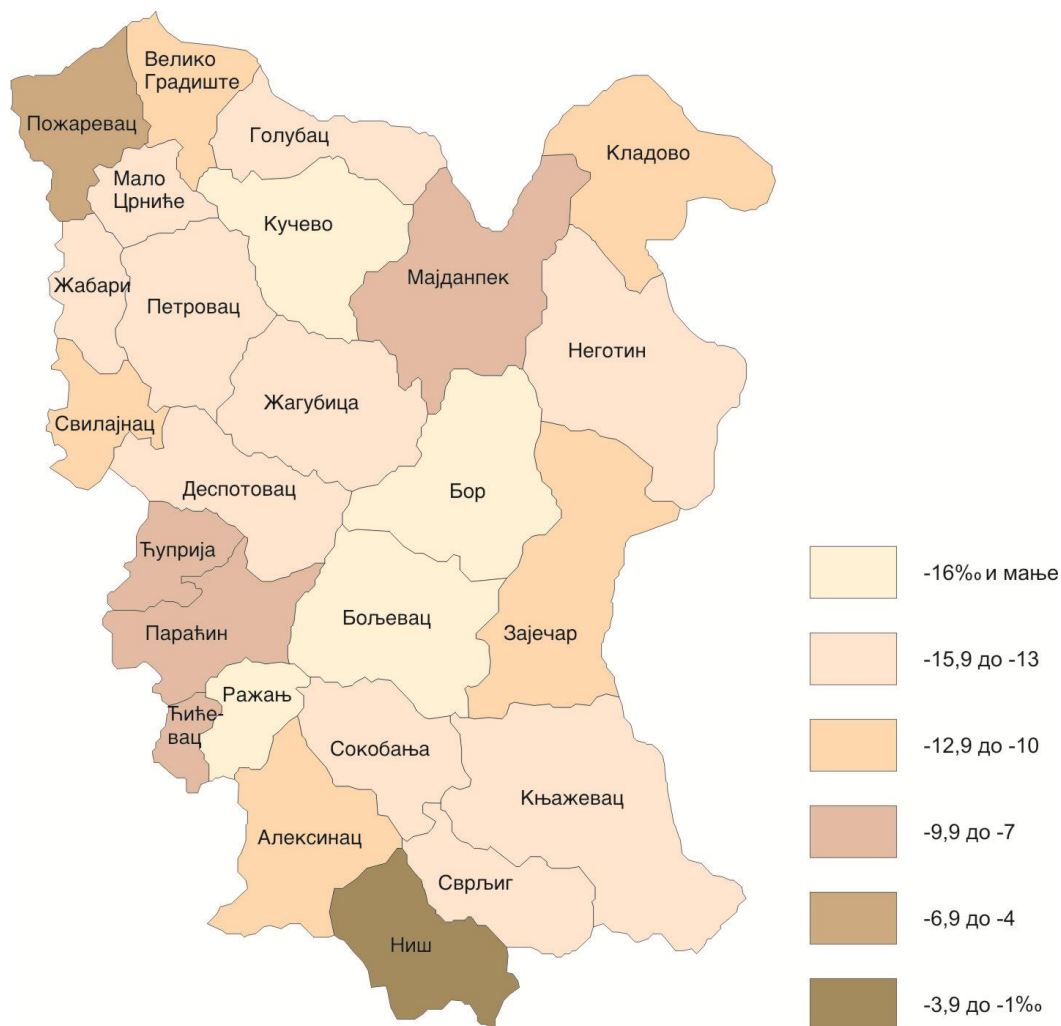
Кретање природног прираштаја у Источној Србији на нивоу општина такође указује на просторну диференцијацију (Прилог 3-Табела 3.11.). До 1964. године негативан природни прираштај је забележен у укупно 15, а до 1970. године у 17 општина⁵⁸, у којима је према резултатима пописа становништва 1961. године живело 604.004 становника, односно око 58% од укупног броја становника Источне Србије. Интересантно је поменуто да су међу првим општинама захваћеним биолошком депопулацијом биле пограничне општине, као и оне у којима је концентрисано влашко становништво..

Међу општинама у којима је забележен негативан природни прираштај после 1978. године су Деспотовац (1983), Кладово (1986), Параћин и Ћуприја (1991), Пожаревац (1996), а Град Ниш је имао позитиван природни прираштај до 1997. године. Од 1997. године на целом простору Источне Србије је забележен већи број умрлих него рођених, а просторни размештај опште стопе природног прираштаја 2010. године указује на одмакли процес биолошке депопулације (Карта 11).

На касније достизање негативних вредности природног прираштаја појединих општина имали су утицај социо-економских фактори који су привлачили млађе мигрантско становништво. У општинама Бор и Мајданпек до 80-тих година доминантну улогу је имао експанзивни развој рударске индустрије која је имала снажан гравитациони утицај. Кладово је доживело економску трансформацију изградњом хидроелектране "Ђердап", док је у Параћину лоцирана прехрамбена индустрија и производња стакла. Пожаревац представља највећи градски и културно-просветни центар североисточног дела Централне Србије, а поред значајних индустријских погона у њему је био лоциран и велики војни центар који је привлачио становништво из свих крајева Србије и бивше Југославије. Најповољније показатеље природног кретања становништва у Источној Србији је имао Град Ниш, као градски, привредни и културно-просветни центар који је, према резултатима пописа становништва из 2011. године, после Београда и Новог Сада трећи град по величини у Србији (260.237 становника), и

⁵⁸ Тако је већ 1961. године, шест општина имало негативан природни прираштај (Неготин, Велико Градиште, Голубац, Мало Црниће, Књажевац и Сокобања). Негативан природни прираштај забележен је 1962. године у још 4 општине (Жабари, Петровац, Зајечар и Ражањ), 1964. године у још 5 општина (Кучево, Бољевац, Алексинац, Свилајнац и Ћићевац), а 1970. године у Жагубици и Сврљигу.

као такав има све специфичности демографског развита већих градова. Због тога се у значајној мери разликовао по свим демографским показатељима од остатка Источне Србије, а негативне вредности природног прираштаја је забележио после свих већих градова у Србији.

Карта 11. Стопа природног прираштаја по општинама у Источној Србији 2010. године (%)

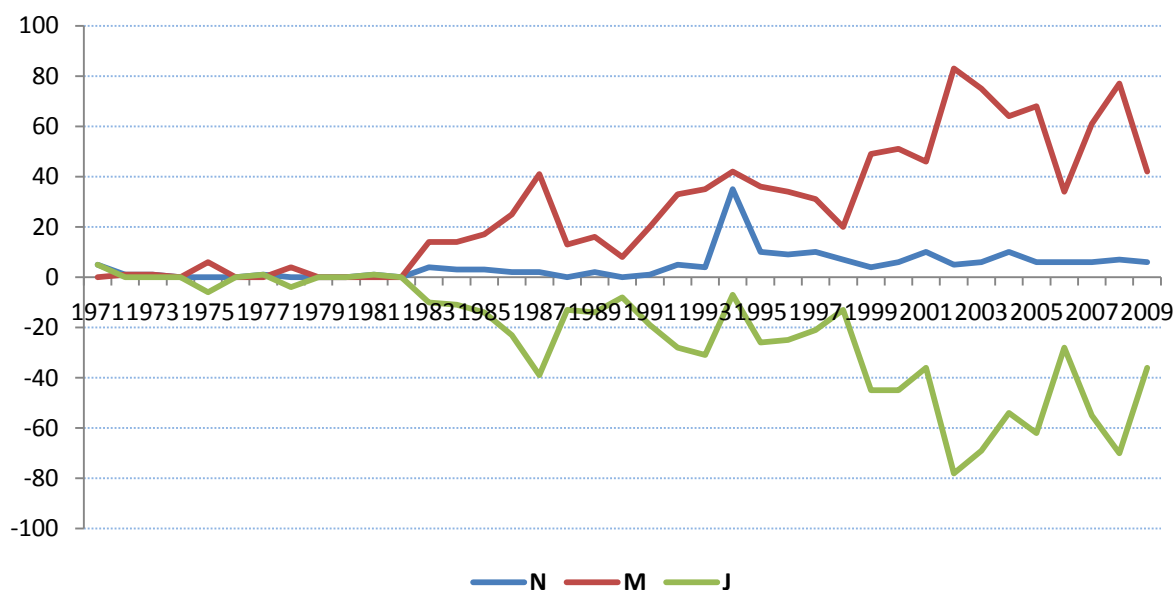
Динамика компонената природног кретања указује на чињеницу да је процес биолошке депопулације у Источној Србији током друге половине XX и почетком XXI века био већ у одмаклој фази, а да су узроци депопулације у тесној вези са знатно ранијим временским периодом и етнодемографском структуром о којима је већ било речи.

Ако узмемо у обзир етничку структуру општина које су прве забележиле негативан природни прираштај, можемо закључити да је процес биолошке депопулације најраније отпочео у општинама у којима је евидентирано значајније присуство Влаха. Тако је у општинама у којима је концентрисано влашко становништво (Кучево, Бољевац, Жагубица, Петровац, Голубац и Неготин) негативан природни прираштај забележен већ 60-тих и 70-тих година прошлог века. Процентуално присуство "декларисаних" Влаха у наведеним општинама према данашњим етностатистичким подацима не указује на то да влашка популација има потенцијал да буде предводник у општем тренду опадања природног прираштаја (о методолошким проблемима коришћења етностатистичких извора смо више говорили у поглављу 2.5.). Међутим, чињеница је да су знаци биолошке депопулације најизраженији управо у оним областима у којима је још од друге половине XIX века у етничкој структури, према ондашњим статистичким подацима, било евидентирано далеко веће присуство влашког становништва⁵⁹. О далеко већем присуству Влаха говоре и подаци готово свих пописа од 1948-2011. године, при чему се јасно уочава несклад између декларисаних Влаха у односу на влашки матерњи језик. На пример, 1981. године је у Жагубици пописано 7.187 лица влашког матерњег језика, а само њих 2.850 (39,6%) се изјаснило као Власи, или од 15.183 лица из Кучева која су изјавила да им је матерњи језик влашки, њих 2.598 (17,1%) се декларисало као Власи. Иста појава је карактеристична и за наредне пописе у којима се уочава опадање обе категорије лица, али је несклад у изјавама националне припадности и матерњег језука и даље изражен (Прилог 4-Табела 4.13.).

⁵⁹ На пример, у периоду од 1866-1895. године, удео Влаха се у Крајини кретао у интервалу од 61-59%, Тимоку око 49%, а у Поморављу 35-28%. Према резултатима пописа из 1921. године у Крајини је било 58%, Тимоку 25%, а у Млави 20% становништва са влашким матерњим језиком.

Због учестале промене става при националној декларацији, како у пописима становништва, тако и у статистици виталних догађаја, неопходан је опрез при доношењу закључака на основу етностатистичких података о утицају влашког етно-културног идентитета на природно кретање становништва Источне Србије. Витално-статистички подаци о влашком становништву у Србији су до 1970. године били објављивани само збирно, на нивоу СФР Југославије, па ћемо податке о кретању наталитета, морталитета и природног прираштаја Влада у Србији приказати у периоду 1971-2009. године. Узимајући у обзир да је 99,2% од укупног броја Влада у Србији сконцентрирано на територији Источне Србије, податке о наталитету, морталитету и природном прираштају ћемо посматрати за укупно влашко становништво у Централној Србији (Прилог 3-Табела 3.13.; Графикон 21.).

Графикон 21. Наталитет, морталитет и природни прираштај Влада у Централној Србији у периоду 1971-2009. године

Подаци виталне статистике о Власима у Централној Србији показују знатно мањи број рођених и умрлих од стварног, као и значајну несразмеру између природног прираштаја и апсолутног пораста Влада (Табела 38.). У периоду од 1971-1981. године је евидентирано свега 8 рођених и 12 умрлих Влада,

док је према подацима пописне статистике апсолутни пораст броја Влаха у Источној Србији у истом периоду износио 10.760 становника.

У периоду 1981-1991. године виталана статистика је евидентирала 17 рођених и 148 умрлих Влаха, односно природни прираштај од -131. Према резултатима пописа становништва 1981. године у Централној Србији је пописано 24.891, а 1991. године 17.174 декларисаних Влаха што значи да је апсолутни пад броја декларисаних Влаха у овом периоду износио 7.807 становника.

Природни прираштај Влаха у целом периоду 1971-2010. године је био негативан, и износио је -919 лица, док је према резултатима пописне статистике у истом периоду забележен апсолутни пораст броја декларисаних Влаха од 21.029 лица.

Из приказаних података је савим јасно да су подаци виталне статистике о Власима под изразитим утицајем субјективног критеријума при националној декларацији па из директних етностатистичких података о природном кретању Влаха нећемо изводити закључке.

*Табела 38. Наталитет, морталитет, природни прираштај и апсолутни пораст
Влаха у Централној Србији у периоду 1971-2010. године*

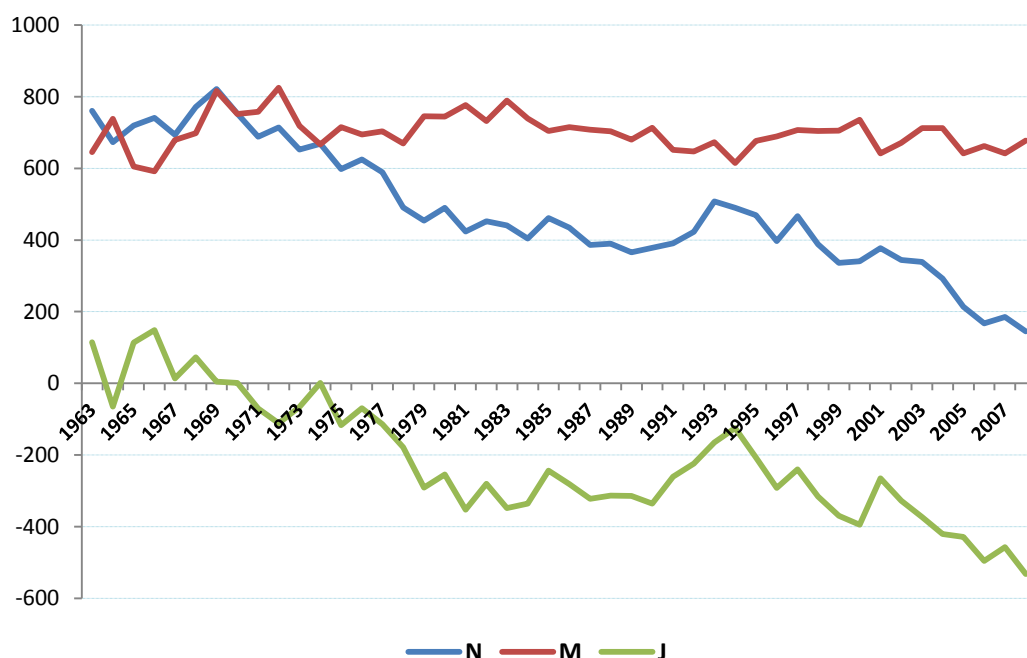
	N	M	J	R
1971-1980	8	12	-4	10760
1981-1990	17	148	-131	7810
1991-2001	101	397	-296	22536
2002-2010	53	541	-488	4550
1971-2010	179	1098	-919	21029

Извор: Демографска статистика (1971-2010), СЗС и РЗС, Београд.

Подаци виталне статистике у периоду од 1963-2008. године о насељима у чијој етничкој структури декларисани Власи чине већинско становништво дају нам знатно објективнију слику о природном кретању Влаха у Источној Србији. Негативан природни прираштај становништва насеља са влашком етничком

већином је први пут забележен још 1964. године, односно 14 година раније од укупног становништва Источне Србије (Прилиг 3-Табела 3.14). За разлику од недефинисаних трендова компоненти природног кретања изведених на основу директних витано-статистичких података о Власима, графички приказ кретања наталитета, морталитета и природног прираштаја укупног становништва "влашких" насеља периоду од 1963-2008. године (Графикон 22.) показује позитивну корелацију између наталитета и природног прираштаја, а опадње наталитета и природног прираштаја становништва наведених насеља подупире раније изнешене претпоставке о етнодемографском карактеру депопулационих процеса који су најраније започети, а током XX века најдаље одмакли, управо и у подручјима која у свом етничком саставу имају значајније уделе влашког становништва.

Графикон 22. Наталитет, морталитет и природни прираштај становништва свих насеља Источне Србије у којима Власи чине већину, 1963-2008. године

7.4.2. Стопа укупног фертилитета и учешће Влахиња у репродукцији

Као основни недостатак општих стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја обично се наводи да су то грубе мере јер не узимају у обзир старосну структуру која је најважнији извор варијација виталних догађаја. Зато је у детаљнијим истраживањима природног кретања становништва потребно користити и друге показатеље које је могуће извести из виталне али и пописне статистике. На основу пописа становништва о броју живорођене деце за жене старије од 15 година, у могућности смо да сагледамо плодност једне популације према различитим обележјима.

Процес транзиције фертилитета становништва Источне Србије отпочео је већ у другој половини XIX века, паралелно са становништвом неких развијених европских земаља, иако је Источна Србија у то време била изразито неразвијено подручје. Рано спровођење контроле рађања хомогенизовало је депопулациони, изразито рурални, простор Источне Србије према свим показатељима који су током друге половине XX века достигли вредности које указују на потпуну демографску ерозију. Неучествовање жена у репродукцији становништва један је од непосредних узрока висине фертилитета, а ова појава је условљена биолошким, психолошким и социјалним факторима чији су утицаји мањи на плодност становништва него на формирање ставова о величини породице. Због тога значај ових фактора у анализи фертилитета може бити релативан јер "у једној популацији обим неучествовања у репродукцији може да буде мали, а ниво фертилитета низак или висок у зависности од прихваћених репродуктивних норми" (Рашевић М., 1999, 64). У ранијим излагањима смо изнели став о етнодемографским основама депопулације Источне Србије па ћемо, узимајући у обзир све наведене проблеме при коришћењу етностатистичких података, размотрити репродуктивно понашање Влахиња на основу података о фертилитету по старосним групама из пописа становништва 2002. године на нивоу Републике Србије (Табела 39.).

Табела 39. Влахиње старе 15 и више година према броју живорођене деце и старости 2002. године.

Бр. живорођене деце	укупно	15-19	20-24	25-29	30-39	40-49	50-59	60+
Укупно	17985	820	738	845	1884	2300	2795	8402
Није рађала	2427	738	367	146	129	102	154	735
1	4939	65	193	185	302	458	889	2796
2	8091	16	156	419	1176	1397	1417	3454
3	1778	1	18	73	226	257	250	930
4	470	0	3	21	32	58	56	288
5 и више	280	0	1	1	19	28	29	199
Структура у процентима								
Укупно	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Није рађала	13,5	90,0	49,7	17,3	6,8	4,4	5,5	8,7
1	27,5	7,9	26,1	21,9	16,0	19,9	31,8	33,3
2	45,0	1,9	21,1	49,6	62,4	60,7	50,7	41,1
3	9,9	0,1	2,4	8,6	12	11,2	8,9	11,1
4	2,6	0	0,4	2,5	1,7	2,5	2,0	3,4
5 и више	1,6	0	0,1	0,1	1,0	1,2	1,0	2,4
Укупно	100.0	4,6	4,1	4,7	10,5	12,8	15,5	46,7
Није рађала	100.0	30,4	15,1	6,0	5,3	4,2	6,3	30,3
1	100.0	1,3	3,9	3,7	6,1	9,3	18,0	56,6
2	100.0	0,2	1,9	5,2	14,5	17,3	17,5	42,7
3	100.0	0,1	1,0	4,1	12,7	14,4	14,1	52,3
4	100.0	0	0,6	4,5	6,8	12,3	11,9	61,3
5 и више	100.0	0	0,4	0,4	6,8	10,0	10,4	71,1
Напомена: разлику од укупно чини непознато								

Извор: *Етнички мозаик Србије* - према подацима пописа становништва 2002. године, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр. 295.

Према подацима пописа становништва из 2002. године удео фертилних жена у укупном броју Влаха у Србији 2002. године је износио 16,4%, што је знатно мање од истог удела Српкиња (24,1%). Према истим подацима 13,5% Влахиња старијих од 15 година није родило ни једно дете што представља најнижи удео жена без потомства у оквиру једне етничке заједнице у Србији, по чему су рангиране на последњем, 29-ом месту, док је удео Влахиња које су родиле једно дете износио 27,5%, што их је позиционирало на друго место, одмах иза Рускиња (Прилог 3-Табела 3.25.).

Ако посматрамо не учествовање Влахиња у репродукцији по старосним групама уочићемо да је број Влахиња у Србији старијих од 60 година које су из фертилног периода изашле без потомстава износио 735, односно 8,7%. У односу на остале националности у Србији, ниже уделе у овом контингенту су имале само Албанке (5,8%), Горанке (5,8%) и Туркиње (5,4%); идентичан удео су имале жене румунске националности, док су ови удели били осетно већи код Српкиња (10,4%), Мађарица (10,6%), Хрватица (14,8%) и Словенки (14,9%). Низак удео Влахиња старијих од 60 година које нису рађале у односу на исти контингент Српкиња би требао да буде показатељ нешто вишег фертилитета Влахиња. Међутим, у укупном броју Влахиња које нису рађале скоро 1/3 отпада на жене које су рођене пре 1942. године, односно старије од 60 година у моменту пописивања (*Етнички мозаик Србије*, 2004).

Супротно томе, удео Влахиња старијих од 15 година које су родиле једно дете је износио 27,5% што их у рангу етничких заједница високо позиционира (друго место, иза Руса). Удео Српкиња старијих од 15 година које су родиле једно дете је износио 19,9% (просек за Србију је био 19,8%). Нјавећи број Влахиња које су родиле једно дете се налази у контингенту старијих од 60 година, односно 56,6%, док је овај удео код Српкиња био скоро дупло мањи и износио је 34,6%. Од укупног броја Влахиња које су родиле једно дете чак 74,6% отпада на контингент Влахиња које су изашле из фертилног периода (Табела 39.). Према овом податку, претпоставка о придржавању традиционалних репродуктивних норми у Источној Србији које су, између осталог, подразумевале контролу рађања и систем једног детета има своју потврду и у репродуктивном понашању Влахиња рођених у трећој и четвртој деценији XX века, односно пре 1942. године. Иако је

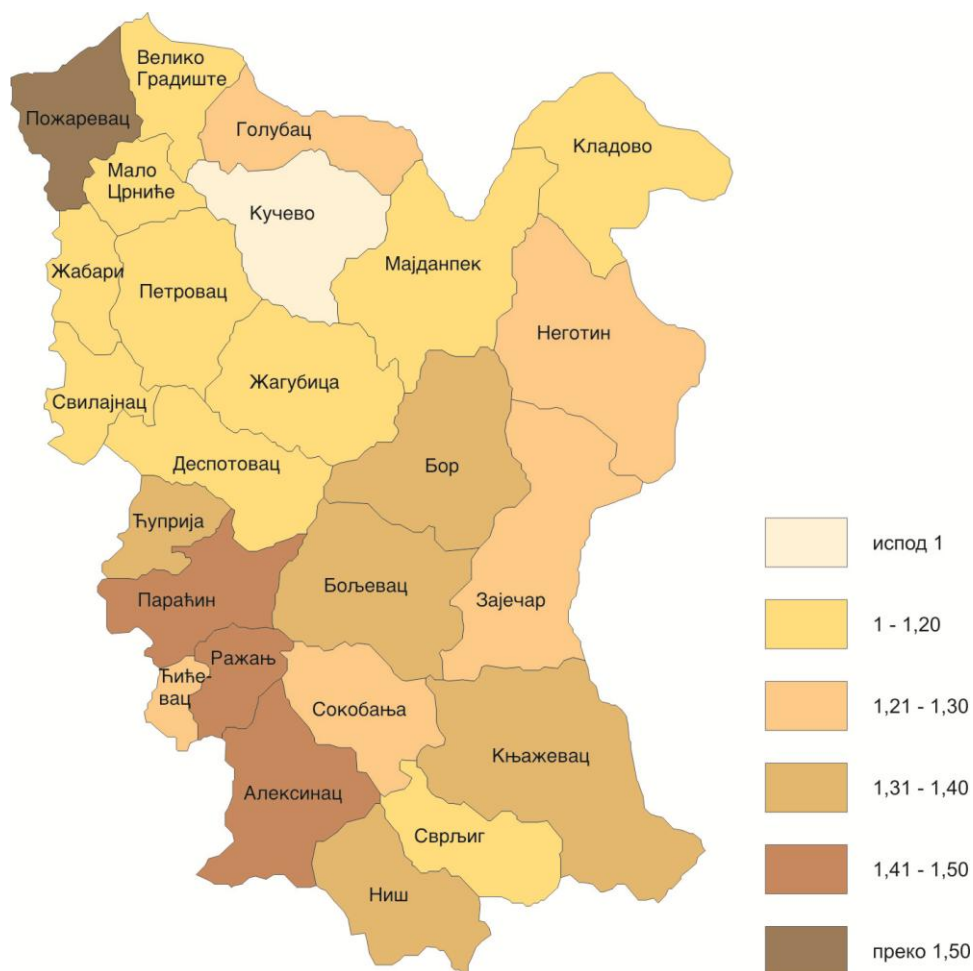
транзиција фертилитета у Србији добила на интензитету у првим деценијама после Другог светског рата процесима индустријализације, урбанизације и деаграризације, на основу разматрања завршног фертилитета Влахиња Источне Србије можемо закључити да ови процеси нису могли имати већи значај на њихову репродуктивни модел из најмање два разлога. Први је у чињеници да се репродуктивни модел понашања Влаха, који је статистички видљив још од друге половине XIX века, темељи у социо-економском обрасцу насталом из специфичног етно-културног идентитета Влаха. Други разлог је низак ниво урбанизације влашког становништва јер око 90% декларисаних Влаха у Источној Србији настањено у руралним срединама.

На Влахиње старије од 15 година које су родиле двоје деце отпада 45%, док је овај удео код Српкиња 43,1%. Разлике се још више смањују код жена старијих од 15 година које су родиле троје и више деце где је овај удео код Влахиња био 14,1%, док је код Српкиња износио 12,1%, при чему је просек за Србију износио 13,3%. У старосној структури Влахиња које су родиле двоје и троје деце предњаче оне које су изашле из фертилног периода.

Основни проблем демографског развитка Србије је обележен недовољним рађањем, а један од индикатора нивоа рађања је и стопа укупног фертилитета чија динамика на врло веродостојан начин указује на промене у репродуктивном понашању одређене популације. Неопходна вредност стопе укупног фертилитета од за просту замену становништва Централне Србије и Косова од 2.1 је забележена још 50-их година XX века, а већ 1971. године стопа укупног фертилитета је била за око 15% нижа од потребне у Централној Србији, односно за око 20% у Војводини. У Централној Србији у периоду 1991-1999. године стопа укупног фертилитета је опала са 1.73 на 1.40, а у Војводини са 1.72 на 1.43. Почетком XXI века она бележи лагани раст и стабилизацију, али, иако изнад европског просека, за 25% је нижа од потреба просте замене генерација.

Када је у питању становништво Источне Србије могућности за остваривање просте замене становништва су још неповољније. Стопа кумулативног фертилитета становништва Источне Србије у периоду 2006-2008. године (изведена на основу процена *Рашевић М., Пенев Г.*, 2009, 129) је износила 1,26, док је у Централној Србији имала вредност од 1,40. У општинама

Пожаревац, Ражањ, Алексинац и Параћин су стопе укупног фертилитета имале више вредности од просека за Централну Србију (у интервалу 1,42-1,51), док су све општине у чијој је етничкој структури заступљено влашко становништво имале вредности стопе укупног фертилитета испод 1,40 што значи да је ниво природног обнављања становништва опао испод границе од 1,50 за која је у литератури често назначена као доња граница испод које је веома тешко остварити рехабилитацију фертилитета (Прилог 3-Табела 3.15.; Карта 12.). Оваква ситуација представља проблем од ширег друштвеног значаја и захтева појачану активност релевантних институција у домену креирања јавних политика и имплементацији мера популацине политике које би ублажиле неповољне депопулационе трендове, како у Источној Србији, тако и у осталим депопулационим подручјима Србије.

Карта 12. Стопа укупног фертилитета, по општинама у Источној Србији, у периоду 2006-2008. године

7.5. Убрзано старење становништва до степена дубоке демографске старости

Старосна структура становништва је у непосредној узрочно-последичној вези са рађањем, умирањем и миграцијама, једна је од најважнијих демографских структура, а њена анализа чини основу за сва друга демографска истраживања. Данашња старосна структура становништва Источне Србије је формирана под непосредним утицајем обе компоненте популационе динамике, али и под снажним утицајем наслеђеног старосног састава, односно демографске инерције. Неповољна старосна структура становништва Источне Србије је резултат дугорочног опадања фернитета и његовог задржавања на веома ниском нивоу. Упоредо са дугорочним опадањем рађања смањивали су се и удели младог становништва у Источној Србији, а један од главних разлога данашњих негативних трендова у репродукцији становништва је улазак у репродуктивно доба старосних кохорти које су проистекле из периода ниског наталитета. На старосну структуру становништва од средине XX века су значајно утицао и тренд смртности становништва, односно промене дистрибуције морталитета по старости. На пример, стопа смртности одојчади у Источној Србији је опала са 63,3‰ из 1961. године, на 10,7‰ колико је износила 2010. године (Прилог 3- Табела 3.11.), што је допринело ублажавању утицаја опадања фертилитета. Са друге стране, на промену састава становништва Источне Србије по старости утицали су и миграциони процеси, како они који су везани за послератни период интензивне индустријализације и урбанизације, тако и они који су се ипсолмили у наглашеном исељавању становништва у иностранство. Утицај миграција на старосну структуру становништва био је непосредан (у случају неједнаке старосне структуре миграната и аутохтоног становништва) и посредан (услед деловања на непосредне факторе формирања старосне структуре-наталитета и морталитета). Иако је у најдужем раздобљу динамика промене старосне структуре становништва Источне Србије била под доминантним утицајем посредних фактора, улога просторне покретљивости је крајем XX и почетком XIX века била од кључног значаја, не само за старосну структуру становништва и процес

демографског старења, већ је у значајној мери детерминисала и демографски развитак.

Поједини типови старосне структуре карактеристични су за извесне фазе у демографском развоју, и у том погледу у демографији се помињу три типа: прогресивни, стационарни и регресивни. Код прогресивног типа обично су наталитет и морталитет на високом нивоу, а старосна структура је изразито млада. За стационарни тип је карактеристично да су стопе наталитета и морталитета изједначене што утиче на стварање специфичне старосне структуре која се не одликује високим уделитема младог становништва. Код регресивног типа становништва стопе фертилитета опадају и формира се старосна структура која се одликује малом базом, односно опадањем удела деце и омладине у односу на старије генерације. Иако је у погледу старосне структуре код конкретних популација много чешће присуство интермедијарних стања од наведених тзв. чистих типова, процес демографског старења у Источној Србији је већ толико одмако да становништво већине општина тежи регресивном типу, док је у етнодемографском смислу изразито неповољна старосна структура нарочито изражена код влашког становништва.

Промене старосне структуре становништва Источне Србије у послератном периоду су се одвијале под непосредним утицајем обе компоненте популационе динамике. Улога наслеђеног ниског фертилитета је допринела сталном опадању удела младог становништва у свим генерацијама, уз истовремено повећање удела старих. Процес демографског старења у периоду 1981-2011. године је нарочито уочљив у непрекидном сужавању базе старосне пирамиде, као и значајног пада удела становништва старог 25-34 године током осамдесетих година, при чему треба нагласити да је наведена старосна група код женског становништва представља најзначајнији део оптималног фертилног контингента. За разлику од смањења удела контингента школообавезне деце и младог средовечног становништва значајно је порастао удео становништва старијег од 65 година, при чему се намеће општи закључак да је у посматраном периоду дошло до опадања удела скоро свих категорија младог и средовечног становништва (Табела 40.; Графикон 23.) што је допринело даљем демографском старењу становништва

Источне Србије и интензивном одмицању процеса биолошке депопулације који је отпочео у другој половини XIX века и траје до данас.

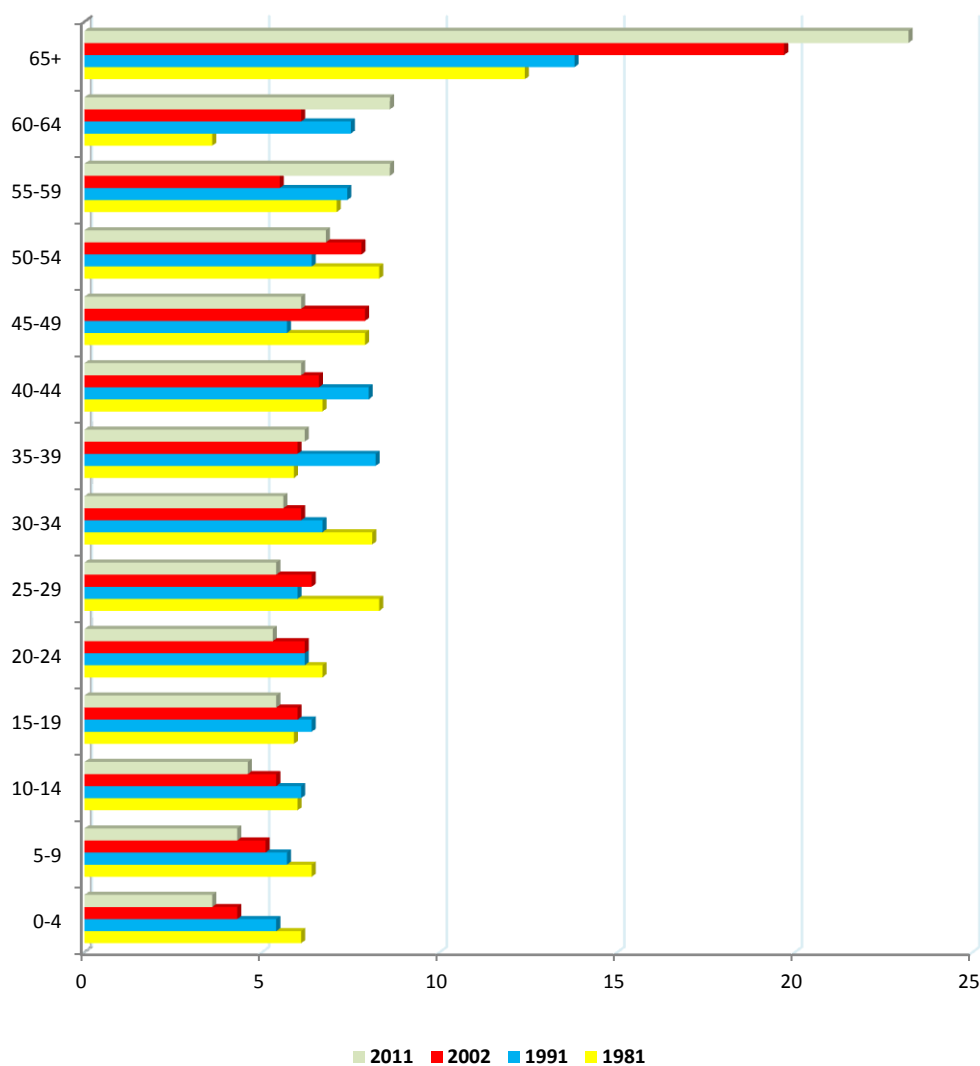
Табела 40. Удели петогодишњих старосних група у укупном становништву

Источне Србије, 1981-2011. године.

година	1981	1991	2002	2011
	100%	100%	100%	100%
0-4	6,1	5,4	4,3	3,6
5-9	6,4	5,7	5,1	4,3
10-14	6,0	6,1	5,4	4,6
15-19	5,9	6,4	6,0	5,4
20-24	6,7	6,2	6,2	5,3
25-29	8,3	6,0	6,4	5,4
30-34	8,1	6,7	6,1	5,6
35-39	5,9	8,2	6,0	6,2
40-44	6,7	8,0	6,6	6,1
45-49	7,9	5,7	7,9	6,1
50-54	8,3	6,4	7,8	6,8
55-59	7,1	7,4	5,5	8,6
60-64	3,6	7,5	6,1	8,6
65+	12,4	13,8	19,7	23,2

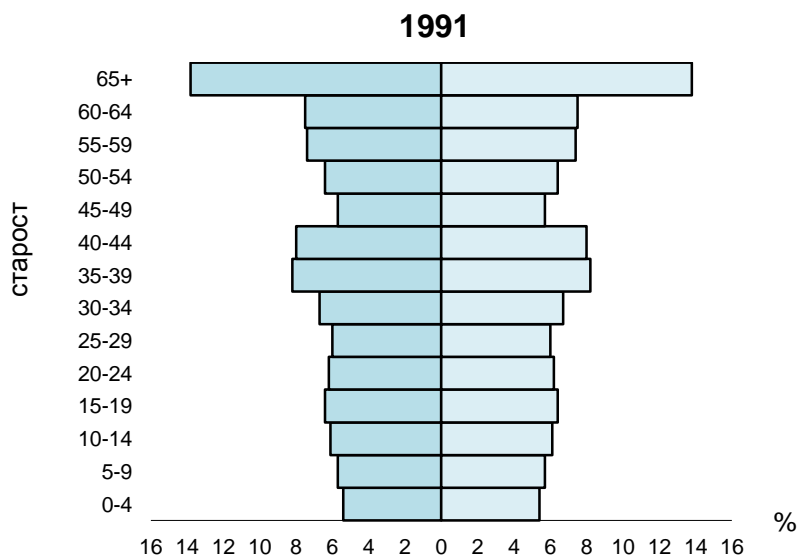
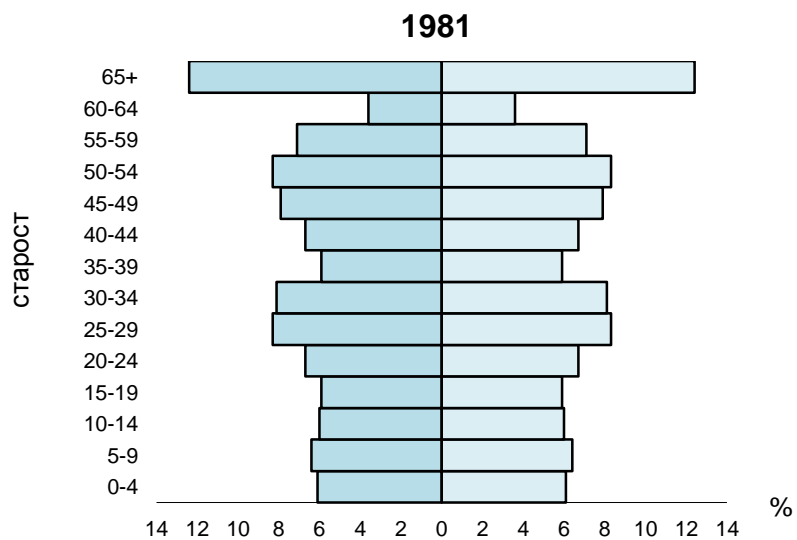
Извор: Књиге пописа становништва 1981-2011. године.

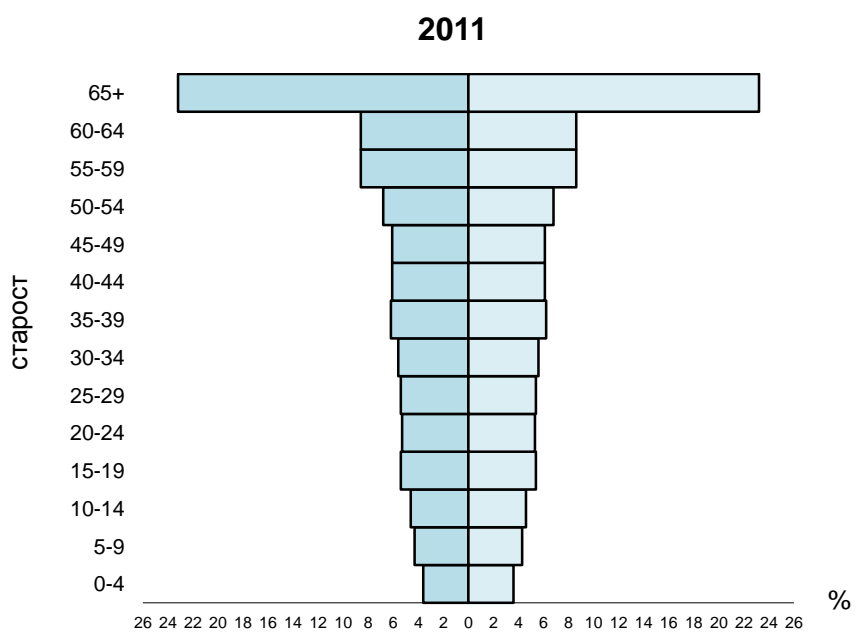
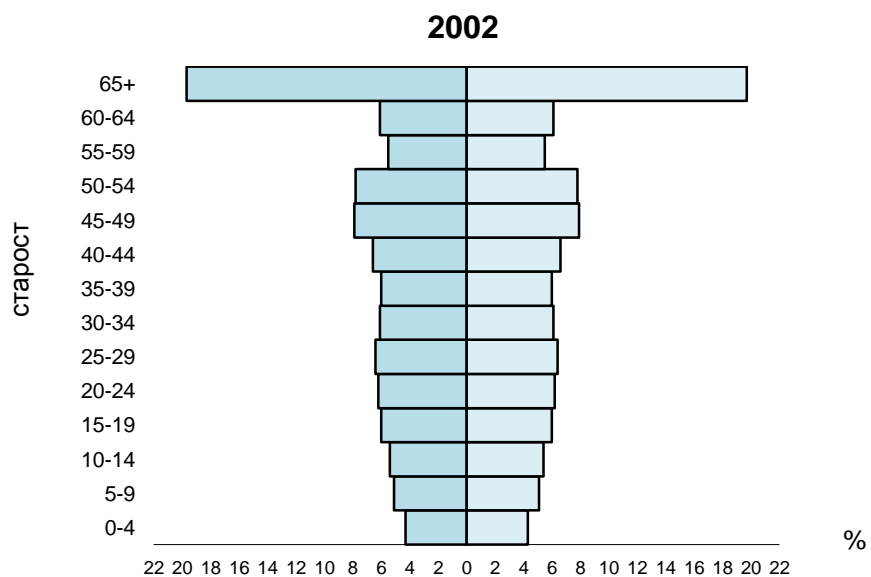
Графикон 23. Удели петогодишњих старосних група у укупном становништву
Источне Србије, 1981-2011. године.

И поред тога што старосне пирамиде Источне Србије у свим годинама посматрања указују на регресиван тип становништва (Графикон 24.), треба нагласити да би старосна структура била још неповољнија да није било опадања смртности у млађим контингентим становништва, као и имиграционог утицаја градских и привредних центара као што су Ниш, Пожаревац, Бор, Мајданпек, који су у послератном периоду имали потребу за младом, али и репродуктивно способном, радном снагом која се интензивно досељавала и са простора изван Источне Србије.

Гарфикон 24 Старосне пирамиде становништва Источне Србије 1981., 1991. и 2002. године.

На одвијање процеса демографског старења указује и динамика осталих важнијих показатеља демографске старости као што су просечна старост становништва и индекс старења. Динамика показатеља демографске старости у периоду 1981-2011. године указује да је становништво Источне Србије, као и становништво Централне Србије, било изложено процесу старења који се одвијао континуирано почев од младог становништва (базе старосне пирамиде), с тим што је процес старења у Источној Србији отпочео знатно раније него код становништва Централне Србије. У посматраном периоду, удео младих до 19 година у Источној Србији се смањио са 24,5% на 17,9%, док се код становништва Централне Србије овај удео смањио са 27,7% на 19,8%. Разлике у процесу старења становништва Источне Србије и становништва Централне Србије у овом периоду нису тако видљиве у контингенту становништва 20-59 година, док је интензитет повећања удела становништва старијег од 60 година сличан, с тим да је већ 1981. године удео старог становништва у Источној Србији био знатно већи (Табела 41.).

Значајан пораст индекса старења у последњем међупописном периоду као и остали показатељи демографске старости показују да је становништво Источне Србије интензивније захваћено процесом демографског старења у односу на становништво централне Србије, а да је актуелна старосна структура указује на дубоку демографску ерозију за коју је врло тешко пронаћи делотворан модел популационе политике, чак и да постоје идеални услови њене моменталне примене.

Табела 41. Показатељи процеса демографског старења становништва Источне Србије 1981-2011. године.

	просечна старост	удео у укупном становништву %			индекс старења
		0-19	20-59	60+	
1981					
Источна Србија	39,9	24,5	59,0	16,0	0,6
Централна Србија	35,5	27,4	58,8	13,2	0,5
1991					
Источна Србија	41,1	23,6	54,6	21,3	0,9
Централна Србија	37,6	26,1	55,6	18,3	0,7
2002					
Источна Србија	43,4	20,9	52,5	25,8	1,2
Централна Србија	40,4	22,2	54,3	24,8	1,0
2011					
Источна Србија	45,7	17,9	50,2	31,8	1,8
Централна Србија	42,2	19,8	55,0	25,2	1,3

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва 1981-2011. године.

Етнодемографског аспект старења становништва Источне Србије указује на знатно неповољнију старосну структуру влашког у односу на српско становништво према свим показатељима демографског старења. У претходном поглављу смо приказали природно кретање становништва Источне Србије по општинама и закључили да су негативне вредности природног прираштаја забележене најраније у општинама у којима су Власи заступљени у значајнијем броју. Показатељи демографског старења влашког становништва недвосмислено указују да је ова етничка заједница раније и интензивније захваћена процесом биолошке депопулације у односу на укупно становништво Источне Србије на шта указују просечна старост, структура по великим старосним групама и индекс старости Влаха (Табела 42).

Табела 42. Показатељи процеса демографског старења Влаха Централне Србије
2002. године.

	просечна старост	удео у укупном становништву %			индекс старења
		0-19	20-59	60+	
укупно	47,3	16,8	46,4	40,0	2,1
мушко	44,8	17,9	50,9	33,2	1,7
женско	49,6	15,7	42,0	46,5	2,6

Извор: *Етнички мозаик Србије*, Министарство за људска и мањинска права С и ЦГ, Београд, 2004.

Према резултатима пописа 2002. године просечна старост Влаха у Централној Србији је износила 47,3 године, што је било за 4 године више у односу на укупно становништво Источне Србије, односно близу 7 година више у односу на Централну Србију. Девет година касније, према резултатима пописа из 2011. године, просечна старост Влаха је износила 51,3 године, односно 9 година више у односу на Србе и близу 6 година више у односу на просечну старост становништва Источне Србије.

Висок удео старог становништва међу Власима у Источној Србији је директан резултат процеса демографског старења услед дугорочне праксе рестриктивног модела репродукције који је у садејству са емиграционим процесима током друге половине XX века довео влашко становништво у фазу дубоке демографске старости. Ако су разноврсне мере контроле рађања као што су систем једног детета, малолетнички бракови или домазетство детерминисале пад наталитета као кључни фактор процеса биолошке депопулације још у другој половини XIX и почетком XX века, у новије време, нарочито у последњих 40 година, улогу водећег фактора у биолошкој депопулацији и старењу становништва је преузела емиграција становништва са израженом селективношћу миграната према старости и полу.

Индекс старења Влаха је 2002. године износио 2,1 што скоро дупло више у односу на индексе старења становништва Источне Србије, односно становништва Централне Србије, а на процес демографског старења влашког становништва указује и учешће појединих старосних контингената. Тако је удео деце

предшколског узраста износио 5,22%, школообавезног контингента 7,25%, пунолетног становништва 84,94%, радно способног становништва 54,03%, а удео становништва старог 65 и више година је износио 28,67% (*Етнички мозаик Србије*, 2004, 435).

Иако је процес демографског старења од друге половине XX века интензиван у свим деловима Источне Србије, просторни размештај показатеља демографског старења у Источној Србији по општинама указује на етнодемографски карактер процеса старења становништва који је најдаље одмакао у општинама које су раније изашле из демографске транзиције, односно у општинама у чијој у етничкој структури је заступљено влашко становништво (Табела 43.).

Табела 43. Показатељи демографског старења становништва Источне Србије, по општинама, 2011. године

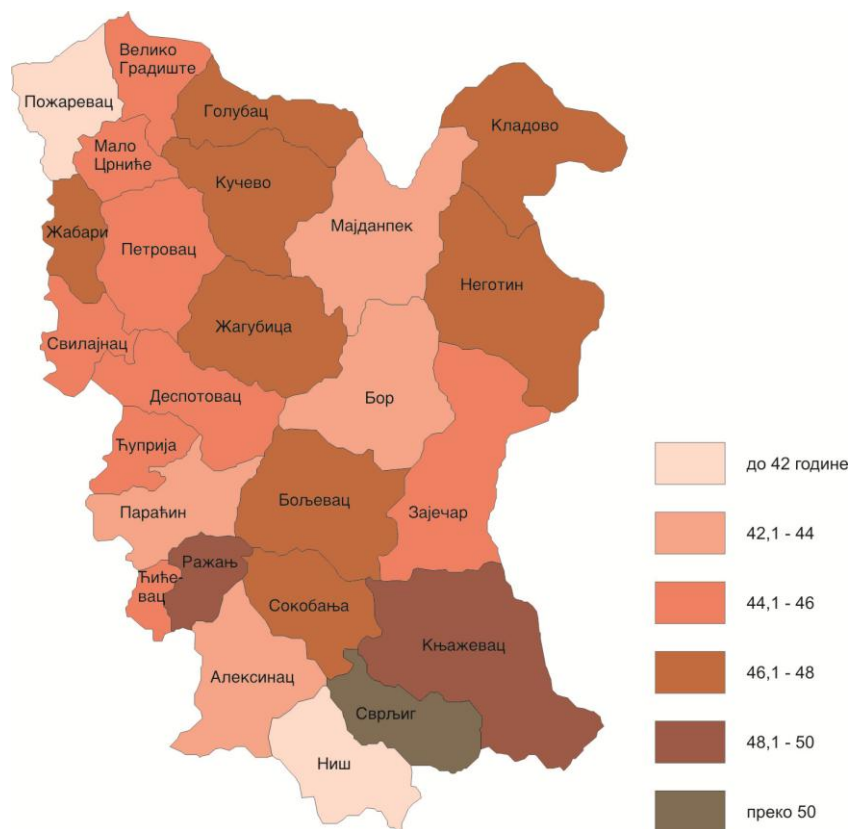
	просечна старост	0-19	20-59	60+	индекс старења
Источна Србија	45,7	17,9	50,2	31,8	1,8
Сврљиг	50,6	13,8	44,6	41,6	3,0
Књажевац	48,6	14,9	48,3	36,8	2,5
Ражањ	48,5	16,7	45,7	37,6	2,3
Жагубица	47,6	17,6	46,3	36,1	2,1
Кучево	47,5	17,3	47,1	35,7	2,1
Неготин	47,4	16,5	48,2	35,3	2,1
Сокобања	47,3	16,4	48,7	34,9	2,1
Жабари	47,1	17,9	46,4	35,7	2,0
Бољевац	46,9	17,1	49,1	33,8	2,0
Кладово	46,8	16,4	50,1	33,5	2,0
Голубац	46,3	17,9	48,9	33,2	1,8
Деспотовац	45,9	17,9	50,1	31,9	1,8
Мало Црниће	45,7	18,5	48,7	32,8	1,8
Петровац	45,6	18,3	49,2	32,5	1,8
Зајечар	45,5	16,9	52,0	31,0	1,8
Свилајнац	45,4	18,9	49,5	31,6	1,7
В. Градиште	44,8	19,1	49,4	31,5	1,6
Ђуприја	44,3	18,4	53,1	28,4	1,5
Ђићевац	44,2	19,2	52,2	28,5	1,5
Алексинач	43,9	19,2	52,5	28,3	1,5
Мајданпек	43,6	18,6	55,4	26,1	1,4
Параћин	43,2	19,7	53,7	26,5	1,3
Бор	42,3	19,9	56,0	24,1	1,2
Град Ниш	41,9	19,6	56,2	24,2	1,2
Пожаревац	41,5	21,3	54,5	24,2	1,1

Извор: *Попис становништва, домаћинства о станова 2011. године, Старост и пол-подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 1-610.

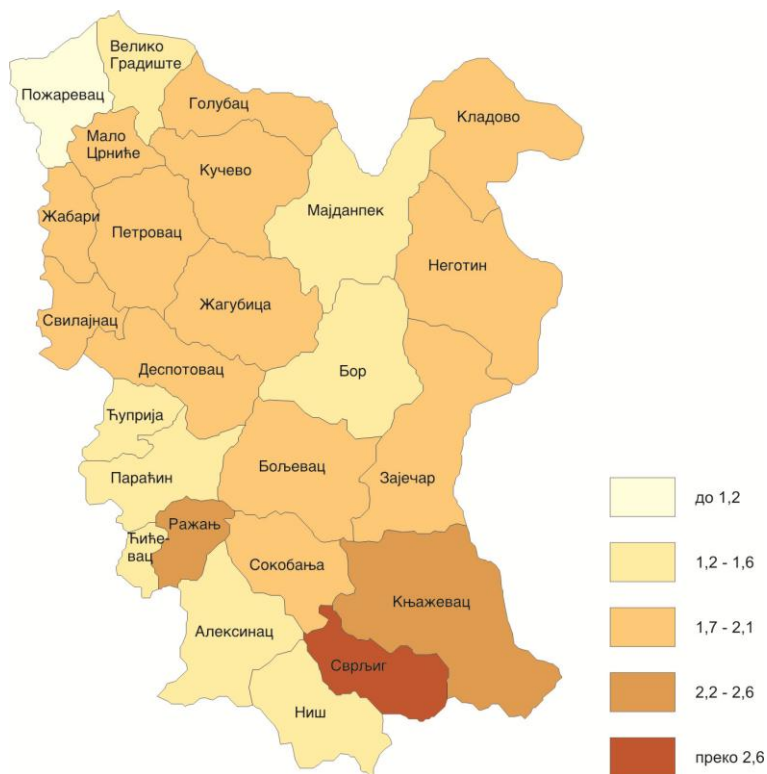
Удео младог у укупном становништву Источне Србије 2011. године износио је 17,9%, а нижи удели од просечног су забележени у већини поменутих општина које у свом етничком саставу имају значајније уделе Влаха. У старосном котингенту од 20-59 година са високим уделима се издвајају Град Ниш, и општине које и свом саставу имају градске и индустријске центре (Пожаревац, Бор, Мајданпек и Параћин), док је овај удео знатно нижи од просечног у општинама Сврљиг, Ражањ, Жагубица, Жабари и Кучево.

Према резултаима пописа становништва из 2011. године, у укупно 17 општина Источне Србије удео становништва старијег од 60 година износи преко 30%, што је за седам општина више у односу на 2002. годину (Прилог 3-Табела 3.16.). У овим општинама су уједно и највеће просечне старости и индекси старења становништва. Такође наглашавамо да су општине у чијој етничкој структури бележимо присуство влашког становништва у врху по свим показатељима демографског старења. Са друге стране, високе вредности индекса старења, просечне старости и неповољне старосне структуре становништва општина Ражањ и Сврљиг су пре свега резултат миграционих кретања, а узроке треба тражити у јакој гравитационој зони Ниша који већ дуже од једног века представља имиграционо исходиште становништва ове две општине. Иако на основу званичних етностатистичких података није могуће формирати емпиријску грађу за етнодемографску диференцијацију становништва општина Ражањ и Сврљиг, из историјских извора знамо је овај до Источне Србије⁶⁰, нарочито током XIX века, био насељаван словенским шопским становништвом из западне Буграске што је, као и у случају Влаха, могло да потенцира стварање аутентичног "шопског етнодемографског система" са другачијим правцима демографског развитка од становништва настањеног северно од Ртња.

⁶⁰ Укључујући и подручја Ниша, Алексинца, Беле Паланке, Пирота, Гаџиног Хана, Димитровграда, као и простор од југоисточне Србије до североистока пиринске Македоније.

Карта 13. Просечна старост становништва Источне Србије 2011. године

Карта 14. Индекс старења у Источној Србији 2011. године

Етнодемографски карактер старења становништва Источне Србије показатељемо и на примеру који чини 42 насеља у чијој етничкој структури влашко становништво има већину. Поређењем показатеља демографске старости ових насеља са становништвом Источне и Централне Србије уочавамо значајна одступања у просечној старости становништва, уделу становништва старијег од 60 година и индексу старења. Према резултатима пописа становништва из 2011. године, сва три показатеља су неповољнија код становништва влашких насеља при чему се истиче индекс старења који нам показује дупло већи удео становништва старијег од 60 година у односу на младо становништво (Табела 44.). Иако се ради о насељима која нису етнички хомогена, док су у неким декларисани Власи само у релативној већини у односу на Србе, занимљиво је да се показатељи демографског старења поклапају са показатељима који се односе на укупно влашко становништво у Србији.

Табела 44. Показатељи демографског старења становништва насеља са влашком већином у Источној Србији, 2011. године

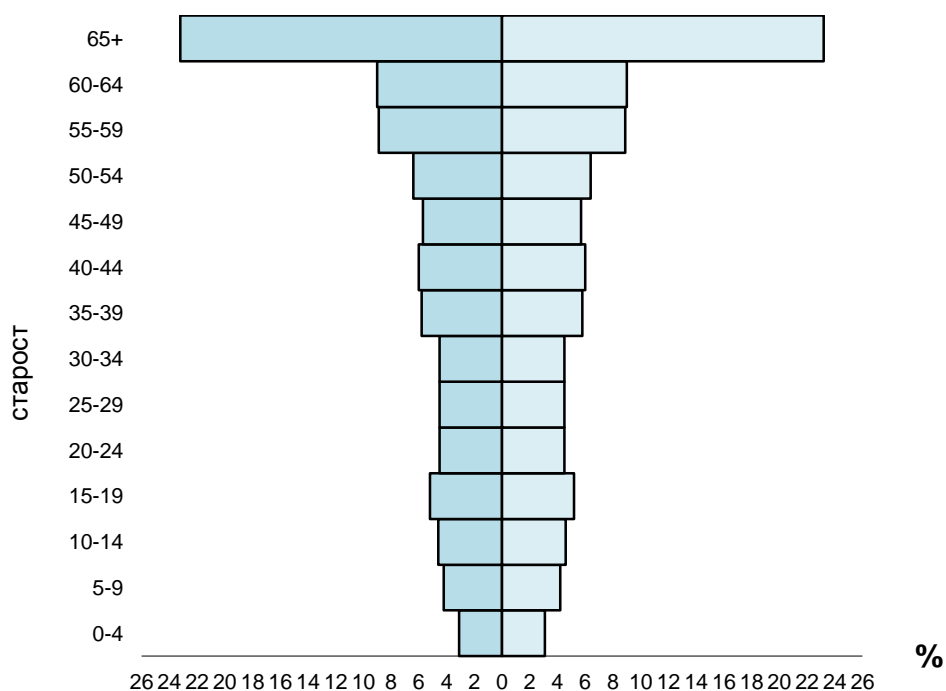
	Просечна старост	Удео великих старосних група (%)			Индекс старења
		0-19	20-59	60 +	
Централна Србија	42,2	19,8	55,0	25,2	1,3
Источна Србија	45,7	17,9	50,2	31,8	1,8
Влашка насеља	48,4	17,2	46,3	36,5	2,1

Извор: *Попис становништва, домаћинства о станова 2011. године, Старост и пол-подаци по насељима*, РЗС, Београд, 2012, стр. 1-610.

Старосна структура насеља са влашком већином је изразито регресивног типа, са уском базом која се у котингенту младог становништва шири од основе. На старосној пирамиди се јасно издваја контингент старости од 55-65 година који је проистекао из тзв. компензационог послератног периода, после кога равномерно опадају контингенти старог становништва (Графикон 25.). Старосна пирамида становништва влашких насеља показује да су најзначајније промене у

старосној структури становништва почеле током шездесетих година XX века, а узимајући у обзир да се ради искључиво о сеоским насељима, оштар пад удела у контингенту деце старости 0-4 године би се могао приписати наглој емиграцији младог, радно и репродуктивно способног становништва у процесима деаграризације и урбанизације.

Графикон 25. Старосна структура становништва насеља у чијој етничкој структури већину чини влашко становништво (2011)

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, Старост и пол-подаци по насељима, РЗС, 2012, стр. 1-610.

Од 42 насеља у којима Власи чине већинско становништво, индекс старења је нижи од 2 у 12 насеља, у 26 насеља се креће у интервалу од 2-2,9, а у 4 насеља индекс старења износи 3 и више, при чему однос старих и младих у селу Шипиково (општина Зајечар) износи 4,6, а просечна старост становништва 54,3 године (Прилог 3-Табела 3.17.). Просечна старост од преко 50 година има становништво 8 насеља (Шипиково, Ковилово, Брезница, Двориште, Глоговица,

Раденка, Вуковић и Александровац), а просечну старост у интервалу од 45-50 година има становништво 33 насеља. Најмлађе становништво је у селу Слатина (општина Бор) чија просечна старост износи 44,5 година, а занимљиво је и да декларисани Власи у Слатини чине само релативну већину од 39,7%, у односу на Србе који су заступљени са 38,8%.

7.6. Миграциона компонента популационе динамике становништва Источне Србије

Основни извор података за проучавање миграција су резултати пописа становништва. Међутим, у детаљнијим истраживањима просторне покретљивости становништва на основу постојеће пописне документације појављује се низ ограничења, нарочито када треба одредити тип и обим миграционих токова. Миграциона кретања у Источној Србији су нарочито интензивирани после Другог светског рата, а иницирана су успостављањем нових друштвених односа и дубоким социо-економским променама које су, у процесима индустријализације, деаграризације и урбанизације, значајно утицале на преразмештај становништва. Миграциона кретања у прве две послератне декаде су имала карактер тзв. унутрашњих миграција, а од шездесетих година су интензивирани и спољне миграције које су биле изазване нескладом између стварних потреба тржишта рада и наглог гомилања радне снаге за коју није било могуће обезбедити запослење у Земљи. У циљу решавања проблема све веће незапослености становништва ондашње власти су донеле одлуку да "отворе" државу према развијеном делу света, односно да дозволе одлазак становништва на тзв. привремени рад (боравак) у иностранство, што је искористио и велики део грађана Источне Србије, нарочито њеног северо-источног дела у коме је поред српског, концентрисано и влашко становништво.

Проучавање миграција у периоду после Другог светског рата показује да је вредност миграционог салда готово увек у позитивној корелацији са интензитетом економског развоја одређеног простора. Иако су економски мотиви увек били најзначајнији узрок пресељавања, на интензитет, правце и типове миграција су

често утицали и други фактори као што су демографски, образовни, брачни, етнички, а крајем XX века политички и војни. Унутрашње миграције у послератном периоду су довеле до нове дистрибуције становништва Источне Србије, при чему су се највеће промене десиле на релацији село-град, а нешто мање када су у питању међуградска пресељавања. Процеси индустријализације и урбанизације су довели до знатне концентрације становништва у општинским средиштима и градским насељема, док су са друге стране утицали на деаграризацију и насеобинску дезинтеграцију на широком, претежно руралном и аграраном простору.

У демографским истраживањима просторне покретљивости становништва је најзатупљенији витално-статистички метод, али своју примену такође налазе и метод родног краја, као и анализа према месту емиграције. У зависности од тога који приступ користимо, резултати могу бити различити, а имајући у виду предмет и циљ нашег рада, као и чињеницу да Источна Србија представља типично емиграционо подручје, у центру нашег интересовања ће остати обим пресељавања изражен у миграционом салду становништва. При рачунању миграционог салда ћемо користити податке виталне и пописне статистике у периоду 1961-2011. године, а такође ћемо се осврнути на избегло становништво на територији Источне Србије, као и на становништво на раду-боравку у иностранству према земљи и дужини рада (боравка).

Миграциони салдо становништва Источне Србије у периоду 1961-2011. године је био негативан и износио је -11.163 становника, при чему је у континуитету имао опадајући тренд, док је негативну вредност имао већ осамдесетих година прошлог века када је стопа просечног годишњег миграционог салда износила -1,5%. (Табела 45.).

Табела 45. Миграциони салдо становништва Источне Србије у периоду 1961-2011. године

	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	2002-11	1961-11
<i>Миграциони салдо</i>						
Источна Србија	25779	16752	-17417	-27663	-8614	-11163
Ист. Срб. (без Ниша)	-5478	-2690	-19623	-32109	-23106	-83006
<i>Просечан годишњи миграциони салдо</i>						
Источна Србија	2578	1676	-1741	-2514	-960	-222
Ист. Срб. (без Ниша)	-548	-268	-1962	-2918	-2570	-1659
<i>Стопа просечног годишњег миграционог салда</i>						
Источна Србија	2,4	1,5	-1,5	-2,5	-1,0	-0,2
Ист. Срб. (без Ниша)	-0,6	-0,3	-2,2	-3,8	-3,7	-2,1

Извор: Прорачун на основу података из књига пописа становништва и података вталне статистике (1961-2011. године)

У прве две декаде посматрања миграциони салдо је представљао позитивну кмпоненту популационе динамике, при чему је највиша апсолутна вредност била између 1961-1971. године. У истом периоду је забележен пораст становништва Источне Србије за 53.677 становника у коме је миграциони салдо учествовао са око 48%. Седамдесетих година вредност миграционог салда такође је била позитивна, али је његов удео у апсолутном порасту становништва опао на 39,8%. Већ осамдесетих година XX века утицај емиграције је толико ојачао да је обележио пад укупног броја становника Источне Србије од 22.983 становника у коме је учествовао са 76%. Удео миграционог салда у укупном паду броја становника Истчне Србије у периоду 1961-2011. године износио је износио свега 8,2%.

Вредности миграционог салда становништва Источне Србије варирају по општинама, а највише у односу на Град Ниш у коме је миграциони салдо у целом периоду био позитиван (Прилог 3-Табела 3.18.). Ако посматрамо миграциони салдо становништва Источне Србије без Ниша уочићемо негативне вредности у свим декадама, као и у целом периоду посматрања (-83.006 становника).

Негативна вредност миграционог салда у укупном периоду 1961-2011. године је забележена у 21 општини, док су су позитивне вредности забележене у Граду Нишу, Пжаревцу, Зајечару и Свилајнцу.

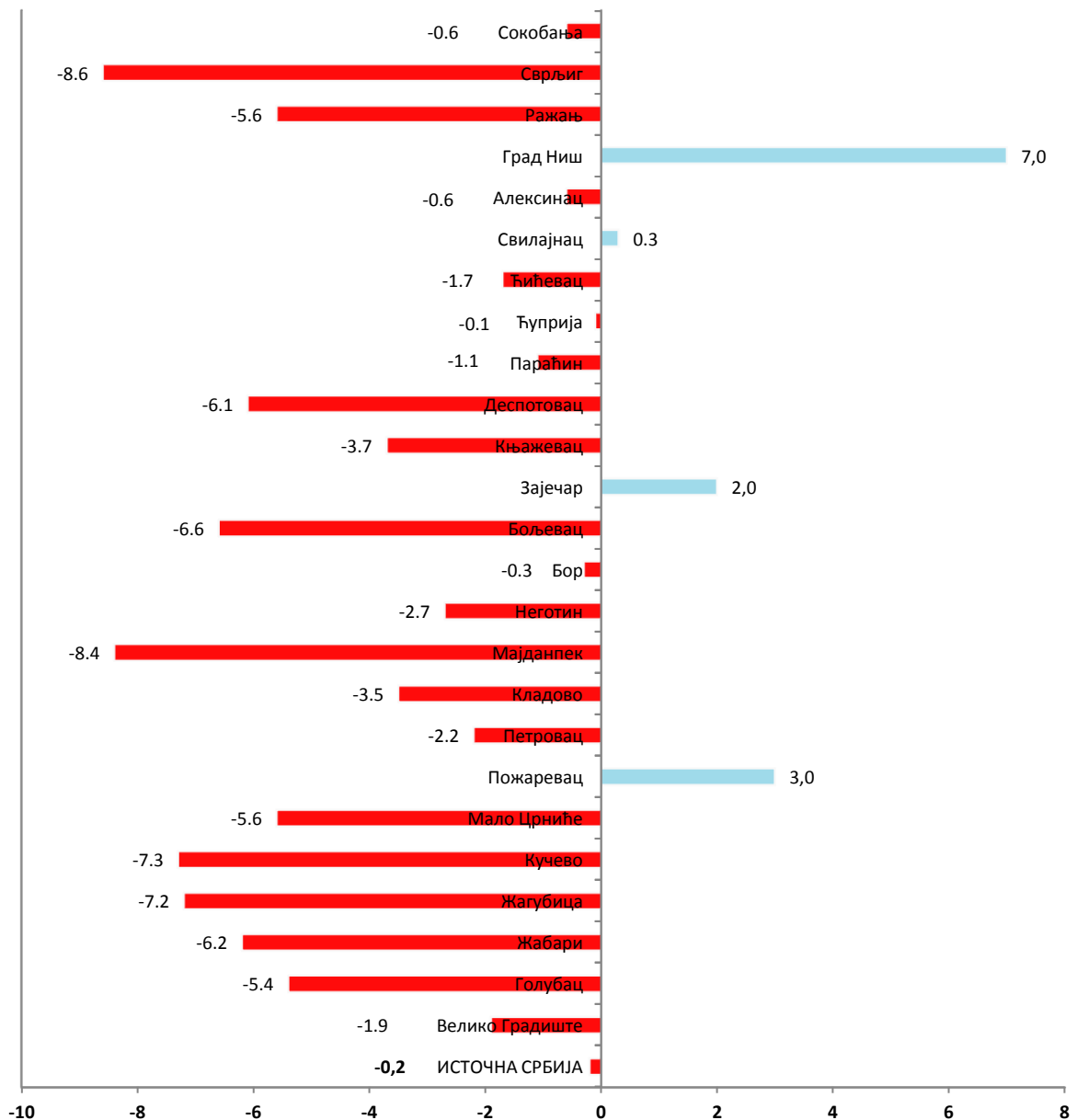
Посматрано по десетогодиштима, у половини општина у Источној Србији (Голубац, Жабари, Жагубица, Кучево, Мало Црниће, Петровац, Неготин, Бољевац, Књажевац, Деспотовац, Ражањ и Сврљиг) негативни миграциони салдо је забележен у свим декадама. У 4 општине (Кладово, Бор, Мајданпек и Параћин) негативан миграциони салдо је забележен седамдесетих, а у још пет општина (Зајечар, Ћуприја, Свилајнац и Сокобања) током осамдесетих година XX века.

Град Ниш је једини имао позитивне вредности стопе миграционог салда у свим декадама посматрања, док је становништво општине Свилајнац имало негативну просечну годишњу стопу миграционог салда током осамдесетих, а Пожаревац током деведесетих година. Када се узме у обзир да од укупног броја становника Источне Србије скоро 1/4 живи у Граду Нишу, као и да је у време послератне привредне експанзије гравитациона зона Ниша у територијалном смислу знатно превзилазила простор Источне Србије, онда је јаснији његов утицај на показатеље миграционих кретања. Просечна годишња стопа миграционог салда у Источној Србији без Ниша је негативна у свим декадама од 1961-2002. године, као и у укупном периоду. Чињеница да су обе компоненте популационе динамике у посматраном периоду имале негативне вредности је недвосмислени резултат дугорочног процеса депопулације у Источној Србији.

Најниже вредности стопе миграционог салда су забележене у оним општинама у којима су депопулациони процеси већ одмакли, са изразито неповољном старосном структуром (Графикон 26.; Карта 15.). Најинтензивнији одлив становништва у периоду 1961-2011. године је забележен у општини Сврљиг (8,6‰), а иза њега следе општине у којима је концентрисано влашко

становништво: Мајданпек (8,4%), Кучево (7,3%), Жагубица (7,2%) и Бољевац (6,6%).

Графикон 26. Просечна годишња стопа миграционог салда становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године

Највећи миграциони подстицаји у послератном периоду резултат су бурних процеса индустријализације и урбанизације, али интензиван трансфер становништва из пољопривредних у непољопривредне делатности после рата који се најчешће завршавао променом места сталног становања (преласком из села у град) није превише утицао на Влахе који су у незнатном броју напуштали сеоска подручја. Без обзира на огромне осцилације броја декларисаних Влаха у пописима становништва Србије, приметно је да се није мењао удео сеоског влашког становништва у укупном броју Влаха. Тако је према резултатима пописа становништва из 1981. године удео сеоског становништва међу Власима износио 92%, 1991. године 91%, 2002. године 89%, а према подацима пописа из 2011. године удео сеоског становништва у укупном броју Влаха је износио 87% (удео сеоског становништва у укупном становништву Источне Србије је 2011. године био 61,5%).

Економске миграције нису увек једини или најзначајнији разлог пресељавања становништва. Ратови на простору бивше Југославије су узроковали бројне принудне миграције, а према подацима пописа становништва из 2002. године, из бивших југословенских република се у Републику Србију доселило укупно 379.135 лица, што је чинило удео од 5,06% у укупном становништву. Око 51% избеглица, односно 192.672 лица се доселило на територију Централне Србије што је 2002. године чинило удео од 3,52%, а 186.463 лица се доселило у Војводину што је чинило удео од 9,18% у укупном становништву северне српске покрајине⁶¹. Иако је миграциони салдо у Источној Србији у периоду 1991-2002. године био негативан, његова вредност би била знатно нижа да није било досељавања избеглог становништва са територије бивше СФР Југославије. На подручје Источне Србије се доселило укупно 17.922 становника избеглих из бивших југословенских република што је чинило свега 4,7% од укупног броја избеглица у Србији, односно 9,3% од укупног броја избеглица у Централној Србији. Избеглице су у укупном становништву Источне Србије 2002. године чиниле свега 1,7% што указује на чињеницу да Источна Србија за њих није представљала гравитационо подручје, али је ово становништво ипак делимично

⁶¹ *Избеглички корпус у Србији*, Министарство за људска и мањинска права С и ЦГ, Београд, 2004.

снизило вредност миграционог салда (највероватније без дугорочног ефекта), који би без избеглица у периоду 1991-2002. године имао негативну вредност (Прилог 3-Табела 3.21.).

Посматрано по општинама у апсолутном износу највећи број избеглица се доселио у веће градске центре као што су Ниш (4.785), Пожаревац (2.117), Параћин (1.134) и Зајечар (1.100). Највећи удео избеглог становништва у укупном становништву општина је био у Свилајнцу (3,2%), а преко 2% избеглице су биле заступљене у општинама Пожаревац, Петровац, Деспотовац, Жабари, Велико Градиште, Голубац, Кучево и Мало Црниће.

У анализи миграционих карактеристика становништва Источне Србије осврнућемо се и на грађане на раду и боравку у иностранству. Процес економске емиграције радне снаге из Србије се у послератном периоду одвијао на два начина. До 1962. године процес иселавања радне снаге у иностранство није био интензиван и одвијао је углавном појединачно и спонтано. Запошљавање у иностранству од 1963. године се остварује уз посредовање југословенске службе за запошљавање, а до 1970. године Југославија је склопила билатералне споразуме о организованом запошљавању и заштити правног положаја наших миграната са готово свим европским земаљама имиграције, као и са Аустралијом. Први велики миграциони талас је створен након почетка спровођења привредне реформе (1965-1971. године), а нарочито 1969-1971. године. Интензивирање спољашњих емиграционих процеса је било иницирано израженом потребом за радном снагом захуктале послератне привреде западне Европе, али и економским проблема у тадашњој Југославији чији резултат је било гомилање незапослене радне снаге која је препозната као потенцијална опасност у идеолошком концепту разитка југословенског социјализма.

Све до 1971. године постојале су тешкоће у утврђивању броја лица на раду и боравку у иностранству због слабог обухвата и различитих методологија евиденције. Пописом становништва из 1971. године први пут је извршен и попис наших радника на привременом раду и боравку у иностранству, када је за Србију евидентирано 228.115 лица (2,7% становништва Србије), односно 133.389 лица из Централне Србије (2,5% од укупног броја становника Централне Србије). Исте године "укупан број лица на привременом раду у иностранству из Источне Србије

је износио 38.342 становника, од чега 23.915 мушкараца и 14.427 жена" (Весућ М., 1978, 111). С обзиром на то да у време писања овог рада нису били доступни подаци из 2011. године о лицима у иностранству, осврнућемо се на становништво Источне Србије које борави у иностранству дуже од 1 године према пописним подацима из 1991. и 2002. године.

Удео становништва из Источне Србије у укупном броју грађана Србије (без Косова и Метохије) који бораве у иностранству дуже од једне године је 1991. године износио 35%, а 2002. године 31%. У односу на укупан број лица у иностранству из Централне Србије, на становништво из Источне Србије 1991. године је отпадало 42%, а 2002. године 38%. Међутим, у обе пописне године удео становништва у иностранству у односу на укупно становништво је био више од два пута већи у Источној Србији него у Централној Србији, а скоро 4 пута већи него у Војводини. Када узмемо у обзир да је на простору Источне Србије према подацима пописа из 2002. године живело око 13% од укупног становништва Србије, наведени статистички подаци нам недвосмислено показују да је Источна Србија у другој половини XX века представљала подручје са најизраженијим емиграцијама у иностранство.

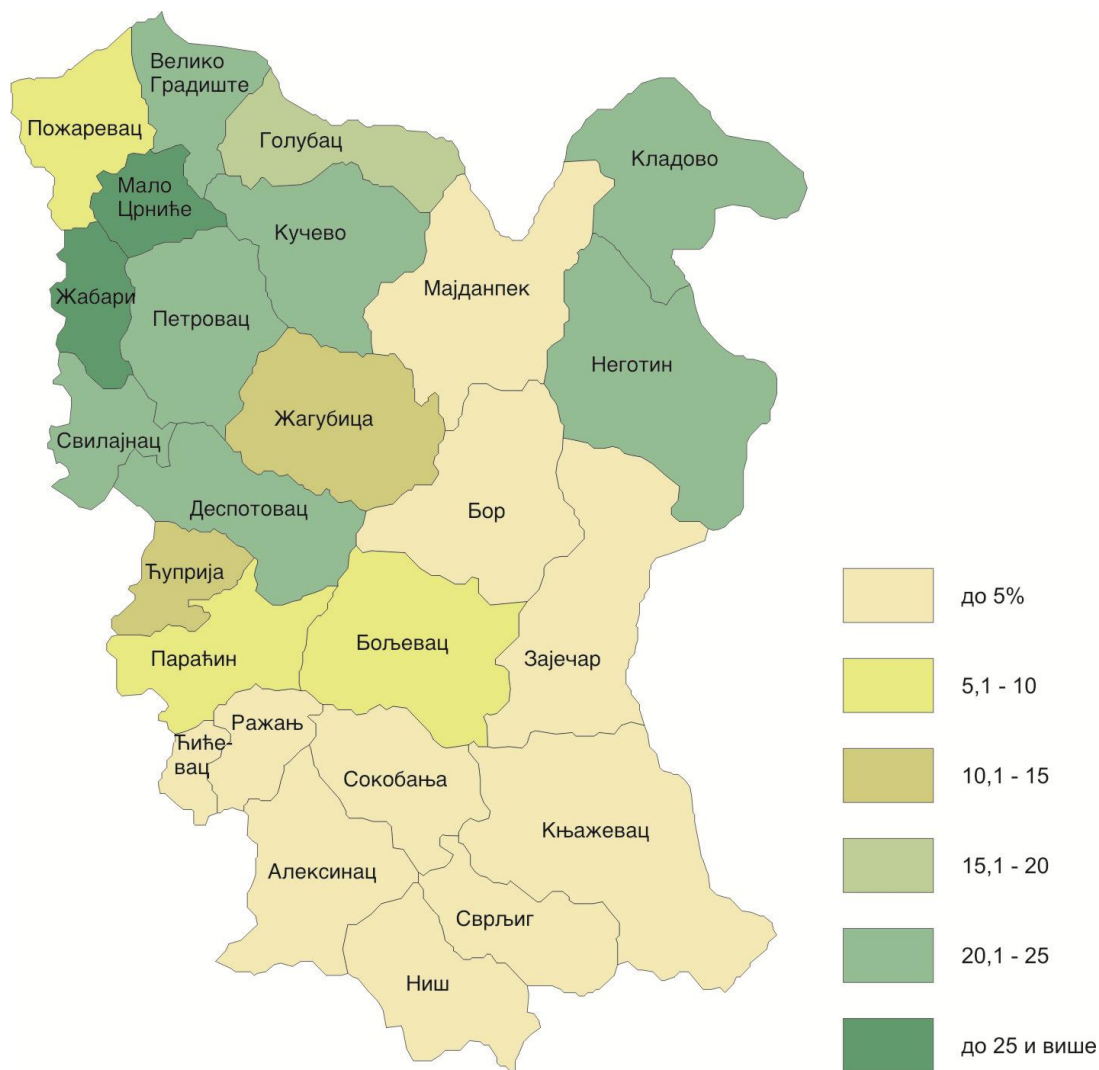
Табела 46. Становништво Србије и Источне Србије које ради или борави иностранству дуже од 1 године, 1991. и 2002. године

	стан. у иностранству дуже од 1 године		удео у укупном становништву (%)	
	1991	2002	1991	2002
СРБИЈА	245958	395124	3,1	5,0
Централна Србија	202264	328337	3,5	5,7
Војводина	43694	66787	2,2	3,2
Источна Србија	85206	124103	7,6	11,4

Извор: *Попис становништва 1991., и 2002. године.*

Емиграциони процеси се нису одвијали подједнако у свим крајевима Источне Србије на шта нам указује дистрибуција емиграната по општинама (Карта 16. и Прилог 3-Табела 3.22.). У периоду 1991-2002. године у свим општинама Источне Србије су повећани удели становништва које борави дуже од

годину дана у иностранству у односу на укупно становништво општина. Општине у којима око 1/4 укупног становништва борави у иностранству дуже од 1 године су Жабари (28,5%), Мало Црниће (26,2%), Петровац (24,5%), Кучево(24,4%), Кладово (24,4%) и Неготин (24,3%), а више 1/5 становништва отпада на овај контингент и у општинама Свилајнац, Деспотовац и Велико Градиште.

Карта 16. Удео становништва на раду или боравку у иностранству у укупном становништву општина у Источној Србији, 2002. године

Иако се емиграција из Источне Србије према западно-европским државама стереотипно везује пре свега за влашко становништво, званична статистика нам не омогућава овакав закључак, јер је према подацима пописа из 2002. године број декларисаних Влаха који су радили и боравили дуже од годину дана у иностранству износио 8.102 лица, односно свега 6,5% од укупног контингента из Источне Србије што и у овом случају показује снажан утицај субјективног критеријума при испољавању влашког етничког идентитета у пописима становништва Србије (Прилог 3-Табела 3.23.).

Ранг етничких заједница према учешћу њихових припадника на раду-боравку у иностранству у укупном броју припадника исте етничке заједнице изведен према резултатима пописа из 2002. године, показује да се Власи налазе на трећем месту, одмах иза Албанаца и Турака (Прилог 3-Табела 3.24.). Просечна дужина боравка на раду у иностранству већа је код влашког (14,4 година) него код српског становништва (13,6 година), док су најчешће земље рада за обе етничке заједнице Аустрија, Швајцарска, Немачка, Француска и Италија, у којима се налази 94% Влаха и 75% Срба (*Етнички мозаик Србије*, 2004).

8. ЗАКЉУЧАК

Проучавање историјско-демографске и етнодемографске специфичности развика становништва Источне Србије представља сложен задатак мултидисциплинарног карактера.

Упркос томе што је, захваљујући свом географском положају, становништво Источне Србије током своје историје највећим делом било изван главних токова модернизације и друштвене трансформације, оно је било суочено са важним демографским и другим променама које су већ с краја XIX века формирале оквир и поставиле основе за излазак из традиционалне, и улазак у савремену фазу демографског развика, карактеристичну за данашња развијена друштва. Промене које су регистроване у компонентама популационе динамике нису биле исте по интензитету и смеру у свим деловима посматране географске области, и директно су зависиле од више непосредних и посредних фактора који су били резултат врло динамичних историјских околности, али и специфичног културно-цивилизацијског наслеђа које се и данас испољава низом аутентичних социо-културних феномена. Статистичко праћење динамике ових промена и извођење научних закључака није подједнако лако код свих етничких заједница у Источној Србији. То се нарочито односи на склоност влашког становништва да при пописима становништва и статистици виталних догађаја учестало мења став при декларисању национале припадности и на тај начин у значајној мери маскира праву етнодемографску слику.

Етничко прикривање Влаха Источне Србије је евидентирано већ у пописним резултатима с краја XIX века, док је током XX века ефекат прикривања при статистичкој евиденцији био такав да је детерминисао влашко становништво као изразито флотантну етничку заједницу. Из домаће литературе из различитих области могуће је установити да је на простору Источне Србије процес међусобног мешања и прожимања припадника различитих миграционих струја био веома жив, као и да је резултирао етничком симбиозом, формирајући и утирући пут новим етнобиолошким процесима. Са друге стране, румунски истраживачи најчешће заступају тезу да је етничка мимикрија Влаха стихијска појава аутентичног етно-културног идентитета. Јасно је да одговор на ово питање далеко превазилази оквире

демографских истраживања, која су у овом случају имала за циљ да потврде хипотезу о историјско-демографским и етнодемографским основама развитка становништва Источне Србије. На основу нашег истраживања и консултовање бројне емпиријске грађе изводимо следеће закључке:

- Источна Србија је географска област која се састоји од две мезорегије, карпатске и балканске Србије, док у историјско-демографском смислу обухвата Тимочко-браничевску област, и северне делове Шопске области и Поморавља Јужне Мораве. У физичко-географском смислу, иако чини разнородан и геодиверзитетан простор, границе Источне Србије су јасно одређене хидрографским објектима, а у антропогеографском и просторно-демографском смислу су одређене утицајем спајања и прожимања српског, влашког и шопског етнодемографског система;

- Насељеност Источне Србије сеже у далеку палеолитску и неолитску прошлост (на шта нам указује и светски познати археолошки локалитет културе Лепенског вира), преко старих балканских народа и римских насеобина, до насељавања словенских племена крајем VI и почетком VII века. Присуство трачких и касније келтских племена на територији Источне Србије представља чињеницу у једном од објашњења етничког порекла влашког становништва. Без намере да се бавимо питањима етногенезе, можемо закључити да су подељена мишљења о евентуалном етничком континуитету старобалканских народа и данашњих Влаха; од тога да етнички континуитет постоји и да је лако доказив, пре свега у етно-културном и етно-лингвистичком смислу, па до мишљења да данашњи Власи Источне Србије немају никакву везу са средњовековним Власима, те да они представљају румунизовано српско становништво које се у процесу инверзних миграција населило током XVIII и почетком XIX века са простора Ердеља и Алмаша. Такође постоје подељена мишљења и о степену романизације старобалканског становништва, која се крећу од тога да је он био низак због неприступачности планинских предела које је ово становништво насељавало, до мишљења да је језик данашњих Влаха Источне Србије непосредан доказ њихове романизације;

- Процес демографског развитка Источне Србије током XIX и XX века обележен је појавом биолошке депопулације још од друге половине XIX века, што је означило и почетак демографске транзиције, односно транзиције репродукције и прихватања контроле рађања. Просторно ширење ових процеса према централним деловима ондашње Србије је у колизији са претпоставкама о ширењу транзиције фертилитета из друштвено-економски развијених ка неразвијеним деловима друштва, богатих ка сиромашнијим, урбаним ка руралним, итд. Објашњење за рану појаву биолошке депопулације у Источној Србији је могуће пронаћи у одређеним социо-културним појавама које су се манифестовале контролом рађања и увођењем тзв. "система једног детета".

- Пад наталитета и природног прираштаја је у XIX веку најпре отпочео граничним окрузима Крајина, Тимок и Млава, затим у Поморављу, док је у Нишком крају пад наталитета почео најкасније. Према резултатима званичне српске статистике удео Влаха у укупном становништву наведена 4 округа у током друге половине XIX се кретао у интервалу од 30-40%;

- У периоду између два светска рата становништво Источне Србије бележи пораст, али уз даљи пад наталитета у свим рејонима, при чему су најниже стопе наталитета забележене у Крајини, Тимоку и Млави;

- У периоду од 1948-2011. године забележен је пад становништва Источне Србије од 4,1%, према просечној годишњој стопи од -0,7‰, при чему се јасно издвајају два периода са различитим трендовима; у међупописним периодима до 1981. године био је присутан тренд повећања броја становника у просеку за око 5%, а после 1981. године становништво Источне Србије почиње да опада. У порасту, односно опадању броја становника Источне Србије нису подједнако и истовремено партиципирале све општине. До 1991. године процес депопулације регистрован је у свим општинама Источне Србије осим Пожреца, Бора, Мајданпека и Ниша, а у периоду 1991-2002. године пораст становништва је забележио једино Град Ниш. У последњем међупописном периоду, поред Ниша, благи пораст од 0,6% је забележен и у општини Пожаревац;

- Источну Србију карактерише изразито низак ниво урбанизације, који је 1948. године подразумевао удео градског становништва од свега 14,5%, док је почетком XXI века удео градског становништва износио 38,5%, што је за

око 1/3 нижи удео у односу на Републику Србију. Етнодемографски аспект урбанизације Источне Србије указује на веома слабу урбанизацију општина у којима је заступљено влашко становништво, а сва насеља у Источној Србији у којима Власи чине апсолутну или релативну већину спадају у категорију "остала", односно сеоска. Густина становништва у Источној Србији од краја Другог светског рата до данас има опадајући тренд, а 2011. године је била за око 40% нижа у односу на густину становништва Централне Србије. У рангу општина Источне Србије према густини насељености на зачељу (са густином испод 25ст/км²) се налазе општине у којима је концентрисано влашко становништво Бољевац, Жагубица, Мајданпек, Кучево и Голубац;

- Природни прираштај је у периоду од 1948-2002. године наставио тренд опадања, а негативна вредност је први пут забележена 1978. године, знатно раније у односу на друге делове Србије. Међу општинама у којима је најраније забележен негативни природни прираштај се налазе општине Велико Градиште, Голубац, Неготин, Зајечар и Књажевац. Ако узмемо у обзир етничку структуру општина које су прве забележиле негативан природни прираштај, можемо закључити да је биолошка депопулација најраније отпочела у општинама у којима је евидентирано значајније присуство Влаха, односно у оним општинама које се поклапају са окрузима у којима је још од друге половине XIX века у етничкој структури било евидентирано значајније присуство влашког становништва. Посматрајући компоненте природног кретања насеља у којима Власи чине већинско становништво, закључујемо да је негативан природни прираштај забележен већ 1964. године, односно 14 година раније од укупног становништва Источне Србије, као и да је био под доминантним утицајем опадања рађања;

- И поред тога што старосна структура Источне Србије у дугој половини XX века указује на регресиван тип становништва, треба нагласити да би она била још неповољнија да није било гравитационе моћи великих градских и индустријских центара као што су Ниш, Бор, Мајданпек и Пожаревац који су били имиграциона зона за становништво и изван Источне Србије. Из етнодемографског угла, најнеповољнију старосну структуру има влашко становништво;

- У периоду 1961-2011. године од 25 општина, свега 4 је имало позитивне вредности миграционог салда, при чему је само Град Ниш (у коме живи око $\frac{1}{4}$ од укупног броја становника Источне Србије) имао позитивне вредности стопе миграционог салда у свим декадама посматрања;

- Током XX века број Влаха је знатно варирао од пописа до пописа што није искључива последица демографског развитка већ, пре свега, методолошких решења примењиваних у прикупљању података о етничким обележјима. Етничка симбиоза Влаха и Срба у Источној Србији која се одвијала према потребама и схватањима становништва је нераскидиво повезана са заједничком прошлошћу, а међусобно повезивање становништва није само потврђивано родбинским везама већ и кроз све друге облике свакодневног живота који су допринели стварању посебног осећања припадништва Влаха већинској српској етничкој заједници што, донекле, показују и статистички подаци. Њихово везивање за становништво с којим су вековима живели очигледно је управо при критеријумима националности и матерњег језика. Тако, кретање броја становника Источне Србије по националности у периоду 1948-2011. године показује изражен утицај субјективног критеријума на испољавање влашког етничког идентитета, како при пописима становништва, тако и у статистици виталних догађаја. Осцилације у кретању броја декларисаних Влаха, као и изражен дисбаланс између броја становника влашког матерњег језика и броја национално декларисаних Влаха у свим послератним пописима становништва у Србији одредили су популациону динамику ове етничке заједнице као изразито неправилну. Међутим, иако статистички подаци од средине XX века представљају декларисано влашко становништво, а декларација се могла мењати од пописа до пописа, неоспоран значај и утицај Влаха на етнобиолошке процесе током читавог историјског периода посматрања. Започети у различитим историјским периодима, етнобиолошки процеси су задобили посебне специфичности по којима се демографски развитак Источне Србије разликовао од осталих делова Србије. Контрола рађања чинила је у прошлости, као и данас, значајну страну друштвене свести и репродуктивног понашања, која готово да није имала аналогију у осталим деловима Србије.

Историјско-демографски и етнодемографски аспекти проучавања становништва представљају сложен задатак који захтева мултидисциплинарни приступ расветљавању развика становништва Источне Србије. Испољени феномени, пре свега у репродуктивном понашању резултат су етничких процеса и етничке симбиозе која има своју историјску подлогу, а таје и данас, о чему сведочи актуелна, готово хомогена етничка структура. С тога резултати нашег истраживања могу допринети бољем разумевању садашњег демографског стања, као и формулисању будућих стратегија развоја овог дела Републике Србије неопходних за решавање проблема развика становништва, односно пирања од најширег друштвеног значаја.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. **Barth Frederik (1969):** *Entic Groups and the Boundaries-The Social Organizatin of Culture Difference..* Boston, Little Brown and Company, 1-153.
2. **Бојанић-Лукач Душанка (1971):** Власи у северној Србији и њихови први катунџи. *Историјски часопис*, Књ. XVIII. Београд, стр 26-263.
3. **Бојанић-Лукач Душанка (1968-1969):** Неготинска крајина у време турске владавине-на основу извора из XV и XVI века. *Гласник етнографског музеја у Београду*, књ. 31-32, Београд, стр. 84-85.
4. **Брезник Душан (1988):** *Демографија-анализа, методи и модели*. Београд, Научна књига, стр. 1-524.
5. **Брезник Душан (1976):** *Методи демографске анализе и употреба статистичког метода у демографији*. XII годишњи састанак Југословенског статистичког друштва, Бања Лука 26-28. мај 1976. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 1-26.
6. **Bufon Milan (2011):** *"Ne vrag, le sosed bo mejak!"*. Koper, Univerzitetna Založba Annales, 1-281.
7. **Vâlsan George (1996):** *Românii din Bulgaria si Serbia*. Craiova, Scrisul românesc, 1-79.
8. **Васовић Милорад (1965):** Још један покушај географске регионализације СР Србије. *Зборник радова*, св. XII. Београд, ПМФ, Географски завод, стр. 111-128.
9. **Весић Ж. Миладин (1966):** *Контрола рађања и појава депопулације у Источној Србији*. Магистарска теза-оригинални рукопис. Пожаревац, стр. 1-93.
10. **Весић Ж. Миладин (1978):** *Становништво и миграције у Источној Србији*. Пос. изд. књ. 31. Београд, САНУ, ГИ "Јован Цвијић", стр. 1-153.
11. **Влаховић Петар (2002):** *Србија-земља, народ, живот, обичаји*. Београд, Стручна књига, стр. 1-437.
12. **Влаховић Петар (1998):** Етнички процеси и етничка симбиоза становништва североисточне Србије. *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*, пос. издања књ. 44. Београд, САНУ, стр. 1-307.
13. **Влаховић Петар (1992):** Етнос, етногенеза и народна култура. *Гласник етнографског института САНУ*, књ. XLI. Београд, САНУ, стр. 93-106.

14. **Влаховић Петар (1984):** *Народи и етничке заједнице света*. Београд, Вук Караџић, стр. 1-291.
15. **Влаховић Петар (1980):** Неке етнолошке одреднице Влаха североисточне Србије. *Зборник радова музеја рударства и металургије*, књ. 1, Бор, стр. 103-111.
16. **Војковић Гордана (2007):** *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд, СГД, стр. 1-198.
17. **Војковић Гордана, Девеџић Мирјана (2003):** Старење становништва у функцији регионализације. *Демографске основе регионализације Србије*. Београд, Пос. издања, књ. 54, САНУ, ГИ "Јован Цвијић", стр. 147-168.
18. **Војковић Гордана, Срећковић Јелена (2008):** Становништво Браничева у 19 веку. *Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6. Пожаревац-Београд Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 263-277.
19. **Врућинић Душан (2007):** *Демографски губици Србије проузроковани ратовима у XX веку*. Београд, Музеј жртва геноцида, стр. 1-204.
20. **Вукановић Татомир (1962):** Les Valaques-habitants autochtones de pays balkaniques. *L' Ethnographie*, Paris, стр. 11-41.
21. **Вукановић Татомир (1970):** Контрола рађања у источној и јужној Србији. *Врањски гласник*. књ. VI, Врање, стр. 157-213.
22. **Вукановић Татомир (1983):** *Роми (Цигани) у Југославији*. Врање, Нова Југославија, стр. 1-453.
23. **Вукић Марија (2004):** Тетевенски Бугари у Источној Србији. *Скривене мањине на Балкану*, Пос. изд. књ. 82. Београд, САНУ, Балканолошки институт, стр. 95-106.
24. **Гацовић Славољуб (2008):** *Куд се дедоше Румуни Тихомира Ђорђевића*. Бор, Национални Савет влашке националне мањине, стр. 1-245.
25. **Гинић Иванка (1967):** *Динамика и структура градског становништва Југославије-Демографски аспект урбанизације*. Београд, Институт друштвених наука-Центар за демографска истраживања, стр. 1-239.
26. *Гласник Друштва србске словесности*, Св. 3, 4 и 5, 1851-1853.
27. **Грчић Мирко (2001):** *Демографски развитак Србије и суседних замаља-скрипта*, Географски факултет Универзитета у Београду, Београд, стр. 1-56.

28. **Грчић Мирко (2005):** Балкан као културни субконтинент Европе. *Гласник СГД*, Св. LXXXV, бр. 1, Београд, стр. 209-218.
29. **Грчић Мирко (2000):** *Политичка географија*. Београд, Универзитет у Београду-Географски факултет, стр. 1-530.
30. **Група аутора (1963):** *Шема сталних рејона за демографска истраживања*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 1-131.
31. **Динић Б. Јован (1997):** *Природни потенцијал Србије (економско-географска анализа и оцена)*. Београд, Универзитет у Београду, Економски факултет, стр.1-223.
32. **Дирекција Државне статистике Краљевине СХС (1924):** *Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца 31. јануара 1921. године*. Сарајево, Државна штампарија, стр. 1-254.
33. **Драгић Милорад (1955):** *Рани бракови*. Београд, Задружна књига, стр. 1-75.
34. **Драгић Милорад (1974):** Погледи и сазнања о ендемском сифилису код влашког становништва у Источној Србији. *Гласник Етнографског института*, XXII. Београд, стр 117-122.
35. **Драгић Милорад (1991):** *Етномедицина I и II*. Београд, стр. 1-203; 1-289.
36. **Државни статистички уред ДФ Југославије (1954):** *Становништво предратне Југославије према попису од 1931. године, Демографска статистика*, св. 1, серија 2. Београд, стр. 1-71.
37. **Драшкић Мирослав (1969):** Порекло становништва и етнички процеси у селима Неготинске општине. *Гласник Етнографског музеја*, књ. 31-32, Београд, стр. 11-64.
38. **Дурлић Паун (2011):** *Прегледна етно-лингвистичка карта говора Влаха североисточне Србије*. http://www.paundurlic.com/radovi/c_lingvkarta.jpg
39. **Дурлић Паун (2007):** *Територијални размештај појединих етно-лингвистичких група Влаха*. <http://www.paundurlic.com/forum.vlasi.srbije/index.php?topic=12.0>
40. **Ђорђевић Тихомир (1941):** *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*, св. 46. Београд, Библиотека Централног хигијенског завода, стр. 1-302.
41. **Ђорђевић Тихомир (1924):** *Из Србије Кнеза Милоша (Становништво-Насеља)*. Београд, "Макарије", Г. Кон, стр. 1-314.

42. **Ђорђевић Тихомир (1906):** *Кроз наше Румуне-путописне белешке*. Београд, Српски књижевни гласник, стр. 1-96.
43. **Ђорђевић Тихомир (2006):** *Истина у погледу румуна у Србији*, (Приредио и превео са француског и енглеског језика Радомир Д. Ракић). Бор, Народна библиотека, стр. 1-87.
44. **Ђурђев С. Бранислав (2001):** *Основне технике у демографији*. Нови Сад, Змајева библиотека знања, стр. 1-203.
45. **Ђурђев С. Бранислав, Ивков Анђелија (2002):** Почетак опадања фертилитета у Србији. *Еколошка истина-зборник радова*, X научно-стручни скуп о природним вредностима и заштити животне средине. Доњи Милановац, стр 535-538.
46. **Ердељановић Јован (1938):** *О почецима вере и о другим етнолошким проблемима*, Пос. Издања СКА СХХIV. Београд, Српска Краљевска Академија, стр. 1-322.
47. **Живковић Драгица (2001):** Картографски метод у моделовању демографских показатеља. *Еколошка истина-зборник радова*. Доњи Милановац.
48. **Живковић Драгица, Јовановић Јасмина (2007):** Метод компарације у картографском моделовању демографских показатеља. *Демографија*, књига 4 Београд, Географски факултет Универзитета у Београду-Институт за демографију, стр. 29-36.
49. **Завод за статистику НР Србије (1953):** *Становништво Народне Републике Србије од 1834-1953*, серија Б-свеска 1. Београд, Завод за статистику и евиденцију Народне Републике Србије, стр.1-102.
50. **Завод за статистику НР Србије (1955):** *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834-1954 године*. Прикази, бр. 13. Београд, Завод за статистику Народне Републике Србије, стр. 1-300.
51. **Зиројевић Олга (1981):** Роми на подручју данашње Југославије у време турске владавине. *Гласник Етнографског музеја*. Књ. 45. Етнографски музеј, стр. 225-245.
52. **Зиројевић Олга (1976):** Цигани у Србији од доласка Турака до краја XVI века. *Југословенски историјски часопис* 1-2. Београд, стр. 67-78.
53. **Zbucnea Gheorghe (2002):** *Românii Timoceni-scurtă istorie (Румуни у Тимочкој Крајини-кратка историја)*. Timișoara, Editura Mirton, стр. 1-184.

54. **Јакшић Владимир:** *Државопис Србије (Statistique de la Serbie)*, 1863., 1865., 1879., 1882., 1887., 1889. и 1895. Београд, Статистичко одељење Министарства финансија Кнежевине Србије, Министарство народне привреде Краљевине Србије.
55. **Kanitz Felix (1989):** *Србија-земља и становништво (од римског доба до краја XIX века)*. Књ. 1. Београд, Српска књижевна задруга, стр. 1-716.
56. **Kanitz Felix (1989):** *Србија-земља и становништво (од римског доба до краја XIX века)*. Књ. 2. Београд, Српска књижевна задруга, стр. 1-667.
57. **Карић Владимир (1887):** *Србија-опис земље, народа и државе*. Београд. Књижевни фонд Илије М. Коларца, стр. 1-935.
58. **Kahl Thede (2004):** Чување језика, губљење идентитета: Мегленски Власи, *Скривене мањине на Балкану*, Пос. изд. књ. 82. Београд, Балканолошки институт САНУ, стр. 135-145.
59. **Кнежевић Александар (2012):** Словенци у Србији. Прилог етнодемографском истраживању. *Annales, Series historia et sociologia*. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče, 171-186.
60. **Кнежевић Александар (2011):** Методолошки проблеми етностатистичке евиденције и етнодемографских проучавања становништва Србије. *Демографија*, књига 8. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду-Институт за демографију, стр. 129-144.
61. **Кнежевић Александар (2010):** *Роми (Цигани) у Београду-етнодемографска проучавања*. Београд, Универзитет у Београду-Географски факултет, стр. 1-114.
62. **Кнежевић Александар (2010):** Прилог етнодемографском проучавању Влаха Источне Србије-неколико приступа етничком пореклу влашког становништва. *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља-Зборник радова*. Београд, Географски Факултет Универзитета у Београду, стр. 259-265.
63. **Кнежевић Александар (2007):** Утицај примене субјективног критеријума као званичног принципа националне идентификације у пописима становништва на испољавање ромског етничког идентитета у Србији. *Гласник српског географског друштва*, свеска LXXXVII-број 1. Београд, СГД, стр. 79-88.
64. **Кнежевић Александар (2005):** Становништво Србије према националној припадности по резултатима Пописа 2002. године. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXV -бр. 1. Београд, Српско географско друштво, 103-110.

65. **Костић Михајло (1974)**: Порекло и композиција становништва у селима Источне Србије-прилог географији становништва СР Србије. *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић"*, књ. 25. Београд, САНУ, стр. 85-104.
66. **Крстић Александар (2008)**: Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459). *Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6. Пожаревац-Београд. Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 195-208.
67. **Марковић Ђ. Јован (1985)**: Регионални размештај и динамика становништва СР Србије. *Научни преглед 12-13*. Београд, Научно друштво СР Србије, стр. 245-261.
68. **Марковић Ђ. Јован, Павловић А. Мила (1995)**: *Географске регије Југославије (Србија и Црна Гора)*. Београд, Савремена администрација, стр. 1-214.
69. **Мацура Милош, Рашевић Мирослав, Мулина Трипо (1884)**: *Становништво Подунавског региона*. Београд, Економски институт, стр. 1-323.
70. **Миљанић Маја (1991)**: Увод у анализу историја догађаја. *Становништво 3-4*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 71-87.
71. **Миљковић Ема (2008)**: Османска популациона политика на крајишту: Браничево у другој половини XV века. *Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6. Пожаревац-Београд. Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 209-219.
72. **Миљковић В. Љупче (1992)**: *Хомоље-географска монографија*. Нови Сад, Универзитет у Новом Саду, ПМФ-Институт за географију, стр. 1-197.
73. **Милосављевић Сава (1913)**: Српски народни обичаји из Среза Омољског. *Српски етнографски зборник*, књ. XIX. Београд, стр. 1-442.
74. **Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (2004)**: *Етнички мозаик Србије - према подацима пописа становништва 2002. године*. Београд, стр. 1-468.
75. **Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе (2004)**: *Избеглички корпус у Србији*. Београд, стр. 1-126.
76. **Мишић Синиша (2008)**: Насељеност Црне реке и Тимока у XV веку. *Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6. Пожаревац-Београд. Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 181-194.

77. **Мрђен Сњежана (2002):** Народност у пописима-променљива и нестална категорија. *Становништво 1-4*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 77-103.
78. **Морено Л. Јакоб (1962):** *Основи социометрије*. Београд, Савремена школа, стр. 1-433.
79. **Неделков Ј. Љупчо (2009):** *Народната носија на Власите и Саракачаните во Македонија*. Скопје, Алфа 94 МА, стр. 1-220.
80. **Његић Радмила (1956):** *Депопулација у НР Србији*. III годишњи састанак Јуословенског статистичког друштва-Загреб 1955. године. Београд, стр. 356-373.
81. **Његић Радмила (1957):** *Природно кретање становништва Србије од 1863-1954. године*. "Прикази" бр. 20. Београд, Завод за статистику НР Србије, стр. 1-72.
82. **Острогорски Георгије (1969):** *Историја Византије*. Београд, Просвета, стр. 1-582.
83. **Пејчић Богољуб (1995):** *Методологија емпиријског научног истраживања*. Београд, Универзитет у Београду-Дефектолошки факултет, стр. 1-1003.
84. **Пенев Горан (2001):** Замена генерација у Србији у периоду 1950-2000. *Становништво 1-4*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 45-71.
85. **Пенев Горан, Стевановић Радослав (2002):** Смањење или повећање становништва? Први резултати пописа 2002. *Становништво 1-4*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 104-127.
86. **Петровић Драгутин, Манојловић Предраг (1997):** *Геоморфологија*. Београд, Географски факултет БУ, стр. 1-506.
87. **Петровић Душан (1996):** *Власи североисточне Србије као етнички идентитет*. Научни скупови САНУ, LXXXIV, књ. 19. Београд, САНУ-Одељење друштвених наука.
88. **Петровић Ђурђица (1976):** Друштвени положај Цигана у неким југословенским земљама у XV и XVI веку. *Југословенски историјски часопис 1-2*. Београд, стр. 45-66.
89. **Пласковић Зоран (2004):** Статус и етнички идентитет Цинцара између очекивања и стварности. *Скривене мањине на Балкану*. Београд, Балканолошки институт, Пос. изд. књ. 82, САНУ, стр. 147-156.

90. **Promitzer Christian (2004):** (Не-) Видљивост скривених мањина на Балкану. Нека теоријска запажања. *Скривене мањине на Балкану*, Пос. изд. књ. 82. Београд, Балканолошки институт, САНУ, стр. 11-24.
91. **Радовановић Милован (1991):** Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији. *Зборник радова ГИ "Јован Цвијић"*, књ. 43. Београд, САНУ, стр. 57-91.
92. **Радовановић Милован (1988):** Становништво као аутономни биосоцијални и географски систем. *Зборник радова ГИ "Јован Цвијић"*, књига 40. Београд, САНУ, стр. 167-178.
93. **Радовановић Милован (1958):** Број и пораст становништва Источне Србије од 1834 до 1953 године. *Зборник радова ГИ "Јован Цвијић"*, св. 5. Београд, САНУ, стр. 1-14.
94. **Радовановић Милован (198?):** Главне карактеристике демографског развитка. *Социјалистичка Република Србија*, I том. Београд, НИРО "Књижевне новине", стр. 149-171.
95. **Радовановић Милован (1985):** Просторне детерминанте и фактори демографског развитка у СР Србији. *Научни преглед 12-13*. Београд, Научно друштво СР Србије, стр. 345-359.
96. **Радовановић Олица (2010):** *Кохортни приступ транзицији фертилитета у Источној Србији*. Магистарски рад. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду, стр. 1-166.
97. **Радовановић Светлана (2007):** Етничка структура Краљевине Југославије у контексту националне политике југословенства. *Демографија*, књига 4. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду-Институт за демографију, стр. 129-140.
98. **Радовановић Светлана (2005):** Два века пописне статистике у Србији. *Демографија*, књига II. Београд, Географски факултет Универзитета у Београду-Институт за демографију, стр.33-43.
99. **Радовановић Светлана (2004):** Религија као чинилац динамичких процеса у становништву и његових етничких и културно-цивилизацијских обележја. *Демографија*, књ. 1. Београд, Институт за демографију Географског факултета БУ, стр. 105-113.

100. **Радовановић Светлана (2002):** Власи у пописима становништва Србије. *Еколошка истина-зборник радова*, X научно-стручни скуп о природним вредностима и заштити животне средине. Доњи Милановац, 333 "Тимок", стр. 542-545.
101. **Радовановић Светлана (1996):** Могућност коришћења статистичке грађе за анализу етнографских и етнодемографских процеса. *Зборник радова ГИ "Јован Цвијић"*, књ. 45. Београд, САНУ, стр. 265-273.
102. **Радовановић Светлана (1995):** Етничка структура и матерњи језик становништва. *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991-Становништво 47*. Београд, ИДН-ЦДИ и СЗС, 185-216.
103. **Радовановић Светлана, Радовановић Милован (1998):** Муслимани у попису становништва СР Југославије 2001-предлог за класификацију националности. *Статистичар*, бр. 22. Београд, Статистичко друштво Србије, РЗС, СЗС, стр. 9-18.
104. **Радовановић Светлана, Ранчић Миролуб (1995):** Укупно становништво: размештај и урбанизација. *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991-Становништво 47*. Београд, ИДН-ЦДИ и СЗС, стр. 33-56.
105. **Радуски Нада (2006):** Структура становништва према националној припадности и матерњем језику. *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*. Београд, РЗС, ИДН-ЦДИ и Друштво демографа Србије, стр. 181-205.
106. **Радуски Нада (2007):** *Националне мањине у Централној Србији-етничке промене и демографски развој*. Београд, ИДН-ЦДИ стр. 1-232.
107. **Ранчић Миролуб (1980):** *Статистика становништва*. Београд, Виша школа за примењену информатику и статистику-одсек за статистику, стр. 1-234.
108. **Рашевић Мирјана (1999):** Структура жена по броју живорођене деце. *Становништво Београда према попису 1991*. Београд, Град Београд-Завод за информатику и статистику и ИДН-ЦДИ, стр. 57-77.
109. **Рашевић Мирјана, Пенев Горан (2009):** *Општине Републике Србије-основни демографски, економски и социјални показатељи релевантни за популациону поитику*. Београд, Друштво демографа Србије, стр. 1-431.
110. **Рашевић Мирослав (1971):** *Детерминанте фертилитета становништва у Југославији*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 1-201.

111. **Републички завод за статистику (2012):** *Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010*. Подаци по општинама. Београд, стр. 1-251.
112. **Републички завод за статистику (2011):** *Статистика виталних догађаја по националности*. Документационе табеле РЗС. Београд.
113. **Републички завод за статистику (1972):** *Национални састав становништва- коначни резултати*, свеска 8. Попис становништва, домаћинства и станова 31.03.1971. године-Саопштење 106. Београд, стр. 1-34.
114. **Републички завод за статистику и Савезни завод за статистику:** *Књиге пописа становништва 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002 и 2011. године*. Београд.
115. **Републички завод за статистику и Савезни завод за статистику:** *Демографска статистика 1950-2011. године*. Београд.
116. **Сентић Милица (1955):** *Проблем рејонирања у регионалним и историјским истраживањима*. Загреб, Југословенско статистичко друштво, III годишњи састанак, стр. 1-16.
117. **Сентић Милица (1955):** *Проблем рејонирања и прегруписавања података*. Посебан отисак из "Статистичке ревије". Београд, бр. 3-4, стр. 398-403.
118. **Сентић Милица (1955):** *Становништво и популациони губици устаничке Србије*. Прилози статистичком изучавању првог српског устанка (1804-1815). Београд, Завод за статистику Србије, стр. 17-26.
119. **Сентић Милица, Брезник Душан (1968):** Демографске карактеристике етничких, религиозних и расних група. *Становништво 3-4*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 141-183.
120. **Сентић Милица, Гинић Иванка, Ђошић Душан, Крнета Милорад, Брезник Душан (1978):** *Демографска кретања и карактеристике становништва Југославије према националној припадности*. Београд, ИДН-ЦДИ, стр. 1-160.
121. **Сердар Владимир (1977):** *Уџбеник статистике*. Загреб, Школска књига, стр. 1-401.
122. **Сикимић Биљана (2002):** Етнички стереотипи о Власима у Србији. *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*. Ниш, Центар за балканске студије и Југословенско удружење за научно истраживање религије, стр. 187-203.

123. **Симић Василије (1982):** *Изградња Мајданпека и његово насељавање 1849-1857.* Бор, Музеј рударства и металургије Бор.
124. **Спасовски Милена (2003):** Депопулација и популациона експанзија-резултат демографске транзиције и основа регионализације. *Демографске основе регионализације Србије*, Пос. издања, књ. 54. Београд, САНУ, ГИ "Јован Цвијић", стр. 11-72.
125. **Спасовски Милена (1977):** *Природне компоненте развојног стања становништва Београда*, Пос. издања, књ. 28. Београд, САНУ, ГИ "Јован Цвијић", , Београд, стр. 1-115.
126. **Срејовић Драгослав (1994):** Култура старијег и средњег каменог доба. *Историја српског народа 1*, Српска књижевна задруга, Београд.
127. **Станковић М. Стеван (1997):** *Путевима Југославије.* Београд, Универзитет у Београду-Географски факултет-, стр. 1-271.
128. **Статистичко одељење Министарства народне привреде Краљевине Србије:** *Статистика Краљевине Србије*, 1892,1900. и 1905. Београд.
129. **Стевановић Радослав (1995):** Миграције становништва Југославије. *Становништво и домаћинства СР Југославије према попису 1991-Становништво 47.* Београд, ИДН-Центар за демографска истраживања и СЗС, стр. 87-116.
130. **Степић Миломир, Драгићевић Славољуб, Глигоријевић Вера (2010):** Источна Србија-Развојне перспективе у контексту савремених географских промена. *Територијални аспекти развоја Србије и суседних земаља-Зборник радова.* Београд, Географски Факултет Универзитета у Београду, стр. 135-141.
131. **Стипетић Владимир (1975):** Становништво Ужне Србије у XIX вијеку и Први српски устанак. *Гласник САНУ, ССХСIV*, књ. 19. Београд, САНУ-Одељење друштвених наука, стр. 219-279.
132. **Стојановић Бранислав (1995):** Просторно-демографске карактеристике. *Проблеми демографског развоја Србије.* Београд, ИДН-ЦДИ и Универзитет у Београду, стр. 165-218.
133. **Стојановић Бранислав (2003):** Рзмештај и густина становништва као основа регионализације. *Демографске основе регионализације Србије*, Пос. издања, књ. 54. Београд, САНУ, ГИ "Јован Цвијић", стр. 73-114.

134. **Стојанчевић Владимир (2004):** *Из прошлости Тимочке Крајине*. Зајечар, Историјски архив "Тимочка Крајина", стр. 1-174.
135. **Стојановић Војислав (2007):** *Етногенеза настанка Влаха, Власи и балкански народи*, Изд. 2. Неготин, В. Стојановић, стр. 1-272.
136. **Toarca Ionelia (2012):** *Comunitatea româneasca din estul Serbiei :Studiu geografic*. Bucuresti, Lucrarea apare sub egida Institutului "Eudoxiu Hurmuzachi" pentru Românii de Pretutindeni, 1-281.
137. **Тошић Бранка, Стојановић Бранислав, Милетић Радмила (2005):** Популационо-функцијски процеси у насељима и центрима: Пример еврорегиона "Дунав за XXI век" у Србији. *Гласник српског географског друштва*, свеска LXXXV-број 1. Београд, СГД, стр. 149-156.
138. **Узелац Александар (2008):** Браничево и околне земље пре и после монголске инвазије (1241-1242). *Браничево у историји Србије*. Зборник радова III, св. 6. Пожаревац-Београд, Историјски архив Пожаревац и Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 167-180.
139. **Управа Државне статистике Краљевине Србије (1911):** *Претходни резултати Пописа становништва у Краљевини Србији 31. децембра 1910. године*, Књ. 5. Београд, 1-112.
140. **Hinde Andrew (1998):** *Demographic Methods*. London, Arnold-Member of the Hodder Headline Group, 1-305.
141. **Horvath Gyla, Hajdù Zoltàn (2011):** *Regional transformation processes in the Western Balkan countries*. Pécs, Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, 1-638.
142. **Цвијић Јован (1987):** *Балканско полуострво*. Београд, САНУ, Књижевне новине и Завод за уџбенике и наставна средства, стр. 1-550.
143. **Constantinescu Nicolae A. (2003):** *Chestiunea Timocană (Тимочко питање)*. Зајечар, Românii uitați. Ariadne filum, 1-88.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ А:

Списак табела, графикона, карата и скица датих у раду

ТАБЕЛЕ:

Табела 1. Становништво Србије према националности у периоду 1948-2011. године.....	58
Табела 2. Индекс раста становништва Србије по националности, 1948-2002. године.....	60
Табела 3. Број становника Источне Србије(по окружним подручјима), и удео у укупном становништву Кнежевине Србије у периоду 1834-1874. године.....	123
Табела 4. Показатељи пораста становништва Источне Србије, 1834-1874. године.....	124
Табела 5. Број становника Источне Србије и удео у укупном становништву Краљевине Србије у периоду 1884-1910. године.....	127
Табела 6. Показатељи пораста становништва Источне Србије, 1884-1910. године.....	128
Табела 7. Апсолутни пораст и индекс раста становништва у срезовима Источне Србије, у периоду 1890-1895. године.....	130
Табела 8. Кретање броја становника у варошима у Источној Србији у периоду 1834-1910. године.....	131
Табела 9. Удео варошког у укупном становништву Источне Србије 1834-1910. године...	132
Табела 10. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне петогодишње вредности по рејонима).....	134
Табела 11. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне петогодишње вредности по рејонима).....	138
Табела 12. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1881-1910. године (просечне петогодишње вредности по рејонима).....	141
Табела 13. Миграциони салдо становништва Источне Србије по демографским рејонима у периоду 1881-1910. године, по десетогодиштима.....	149
Табела 14. Миграциони салдо и просечна годишња стопа миграционог салда у Источној Србији у периоду 1881-1910. године.....	149
Табела 15. Број и удео Влаха у Кнежевини и Краљевини Србији, и у Источној Србији у периоду 1846-1900. године.....	152

Табела 16. Број и удео Влаха у Источној Србији (крајинском, црноречком, пожаревачком и моравском округу) у периоду 1866-1900. године.....	155
Табела 17. Становништво које говори српским и румунским језиком према резултатима пописа 1900. године.....	158
Табела 18. Број, апсолутни пораст, стопа просечног годишњег раста и индекс раста становништва Источне Србије по рејонима у периоду 1921-1931. године.....	161
Табела 19. Апсолутни пораст, просечни годишњи пораст, просечна годишња стопа раста и индекс раста становништва у срезовима Источне Србије, 1921-1931. године.....	162
Табела 20. Стопе наталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодиштима).....	166
Табела 21. Стопе морталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодиштима).....	168
Табела 22. Стопе природног прираштаја у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године (просечне вредности по десетогодиштима).....	170
Табела 23. Миграциони салдо становништва Источне Србије по демографским рејонима у периоду 1921-1931. године.....	170
Табела 24. Становништво Источне Србије по окрузима (жупанијским областима) са румунским и цинцарским матерњим језиком 1921. године.....	172
Табела 25. Национална структура становништва Источне Србије 1948. и 1953. године...	177
Табела 26. Национална структура становништва Источне Србије 1961-2011. године.....	179
Табела 27. Индекс раста/пада националности у Источној Србији у периоду 1961-2002. године.....	180
Табела 28. Матерњи језик Влаха у Србији 1991. и 2002. године.....	191
Табела 29. Влашки матерњи језик у Србији по националности 1991. и 2002. године.....	191
Табела 30. Удео национално декларисаних Влаха у становништву Србије чији је матерњи језик влашки 1981-2002. године.....	192
Табела 31. Број становника Источне Србије у периоду 1948-2011. године.....	196
Табела 32. Показатељи пораста/пада становништва Источне Србије у периоду 1948-2011. године.....	198
Табела 33. Кретање удела градског становништва у Централној и Источној Србији у периоду 1948-2011. године.....	207

Табела 34. Густине насељености Источне и Централне Србије, 1948-2011. године.....	212
Табела 35. Густина насељености осталих насеља у Источној Србији, и насеља у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништвоу, 1961-2011. године.....	213
Табела 36. Опште стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији, по десетогодишњима, 1961-2010. године.....	219
Табела 37. Ранг општина у Источној Србији према индексу пораста/пада општих стопа наталитета и морталитета, у периоду 1961-2010. године.....	221
Табела 38. Наталитет, морталитет, природни прираштај и апсолутни пораст Влаха у Централној Србији у периоду 1971-2010. године.....	228
Табела 39. Влахиње старе 15 и више година према броју живорођене деце и старости 2002. године.....	231
Табела: 40. Удели петогодишњих старосних група у укупном становништву Источне Србије, 1981-2011. године.....	237
Табела 41. Показатељи процеса демографског старења становништва Источне Србије 1981-2011. године.....	242
Табела 42. Показатељи процеса демографског старења Влаха Централне Србије 2002. године.....	243
Табела 43. Показатељи демографског старења становништва Источне Србије, по општинама, 2011. године.....	244
Табела 44. Показатељи демографског старења становништва насеља са влашком већином у Источној Србији, 2011. године.....	247
Табела 45. Миграциони салдо становништва Источне Србије у периоду 1961-2011. године.....	251
Табела 46. Становништво Србије и Источне Србије које ради или борави иностранству дуже од 1 године, 1991. и 2002. године.....	257

ГРАФИКОНИ:

Графикон 1. Кретање броја Влаха, Рома, Југословена и Црногораца у Србији, 1948-2011. године.....	62
Графикон 2. Број становника Источне Србије у периоду 1834-1874. године.....	124
Графикон 3. Број становника Источне Србије у периоду 1884-1910. године.....	127
Графикон 4. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године...	133
Графикон 5. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1881-1910. године.....	137
Графикон 6. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1881-1910. године.....	140
Графикон 7. Кретање броја Влаха у Источној Србији у периоду 1846-1900. године.....	153
Графикон 8. Удео Влаха у Источној Србији (крајинском, црноречком, пожаревачком и моравском округу) у периоду 1846-1900. године.....	154
Графикон 9. Стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1921-1940. године.....	165
Графикон 10. Стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1921-1940. године.....	167
Графикон 11. Стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1921-1940. године.....	169
Графикон 12. Кретање броја Влаха и Румуна у Источној Србији, и Румуна у Србији у периоду 1948-2011. године.....	185
Графикон 13. Удео декларисаних Влаха у становништву са влашким матерњим језиком у општинама у којима су Власи најзаступљенији, 1981. и 2002. године.....	194
Графикон 14. Кретање броја становника Источне Србије у периоду 1948-2002. године (према методологији ранијих пописа).....	197
Графикон 15. Кретање индекса пораста/пада броја становника Источне Србије у периоду 1948-2002. године (према методологији ранијих пописа).....	197
Графикон 16. Стопе просечног годишњег раста становништва Источне и Централне Србије.....	200
Графикон 17. Удео градског становништва у Централној, Источној Србији, и Влаха у градским насељима, у периоду 1981-2011. године.....	211
Графикон 18. Густина насељености Источне и Централне Србије, 1948-2011. године.....	212

Графикон 19. Густина насељености осталих насеља у Источној Србији, и насеља у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништвоу, 1961-2011. године.....	213
Графикон 20. Опште стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1961-2010. године.....	218
Графикон 21. Наталитет, морталитет и природни прираштај Влаха у Централној Србији у периоду 1971-2009. године.....	227
Графикон 22. Наталитет, морталитет и природни прираштај становништва свих насеља Источне Србије у којима Власи чине већину, 1963-2008. године.....	229
Графикон 23. Удели петогодишњих старосних група у укупном становништву Источне Србије, 1981-2011. године.....	238
Графикон 24 Старосне пирамиде становништва Источне Србије 1981., 1991. и 2002. године.....	239
Графикон 25. Старосна структура становништва насеља у чијој етничкој структури већину чини влашко становништво (2011).....	248
Графикон 26. Просечна годишња стопа миграционог салда становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године.....	253

КАРТЕ:

Карта 1. Територијални оквир истраживања историјско-демографских и етнодемографских основа развита становништва Источне Србије.....	25
Карта 2. Удео становништва са румунским и цинцарским матерњим језиком у Источној Србији по срезовима, 1921. године.....	174
Карта 3. Удео Влаха у укупном становништву Источне Србије, по општинама, 2011. године.....	186
Карта 4. Територијални размештај Влаха у Србији, по општинама, 2011. године.....	188
Карта 5. Индекс раста становништва Источне Србије, по општинама, у периоду 1948-2011. и 2002-2011. године.....	204
Карта 6. Стопа просечног годишњег раста становништва Источне Србије, по општинама 1948-2011. и 2002-2011. године.....	205
Карта 7. Удео градског у укупном становништву општина у Источној Србији 1948. и 2011. године.....	209
Карта 8. Густина насељености у општинама Источне Србије, 1948. и 2011. године.....	215
Карта 9. Стопа наталитета по општинама у Источној Србији 2010. године.....	222
Карта 10. Стопа морталитета по општинама у Источној Србији 2010. године.....	223
Карта 11. Стопа природног прираштаја по општинама у Источној Србији 2010. године.....	225
Карта 12. Стопа укупног фертилитета, по општинама у Источној Србији, у периоду 2006-2008. године.....	234
Карта 13. Просечна старост становништва Источне Србије 2011. године.....	246
Карта 14. Индекс старења у Источној Србији 2011. године.....	246
Карта 15. Просечна годишња стопа миграционог салда становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. и 2002-2011. године.....	254
Карта 16. Удео становништва на раду или боравку у иностранству у укупном становништву општина у Источној Србији, 2002. године.....	258

СКИЦЕ:

Скица 1. Источна Србија.....	10
Скица 2. Макрорегија Источна Србија.....	11
Скица 3. Географска територијализација популационо-композиционих регија Источне Србије.....	12
Скица 4. Карпатска Србија.....	14
Скица 5. Балканска Србија.....	14
Скица 6. Тимочко-браничавске области.....	16
Скица 7. Шопске области.....	17
Скица 8. Поморавље Јужне Мораве.....	18
Скица 9. Источна Србија према шеми сталних рејона за демографска истраживања.....	20
Скица 10: Два модела могуће макрорегионалне поделе Србије.....	21
Скица 11. Еврорегион "Дунав 21".....	23
Скица 12. Источна Србија са поделом на окружна подручја до 1884. године.....	32
Скица 13. Источна Србија са поделом на окружна подручја 1890. године.....	34
Скица 14. Источна Србија са поделом на окружна подручја 1902. године.....	35
Скица 15. Источна Србија са поделом на жупанијске области и срезове 1921. године.....	38
Скица 16. Источна Србија са поделом на бановине и срезове 1931. године -делови Моравске и Дунавске бановине.....	40
Скица 17. Источна Србија са поделом на области и срезове 1949. године.....	43
Скица 18. Источна Србија са поделом на општине.....	45
Скица 19. Физичко-географски положај Источне Србије.....	72
Скица 20. Територијални размештај појединих етно-лингвистичких група Влаха.....	104
Скица 21. Прегледна етно-лингвистичка карта говора Влаха североисточне Србије.....	190

ПРИЛОГ Б:

Списак табела и графикана датих у прилозима

ТАБЕЛЕ У ПРИЛОГУ 1:

Табела 1.1. Број становника у срезовима Источне Србије у периоду 1884-1895. године....	16
Табела 1.2. Број живорођених у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	17
Табела 1.3. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима).....	18
Табела 1.4. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	19
Табела 1.5. Број умрлих у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)...	20
Табела 1.6. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима).....	21
Табела 1.7. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	22
Табела 1.8. Природни прираштај у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	23
Табела 1.9. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима).....	24
Табела 1.10. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	25
Табела 1.11. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа према резултатима пописа 1884. године.....	26
Табела 1.12. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа према резултатима пописа 1890. године.....	27
Табела 1.13. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа према резултатима пописа 1895. године.....	28

Табела 1.14. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа 1900. године.....	29
Табела 1.15. Становништво које говори српским и румунским језиком према резултатима пописа 1900. године.....	30

ГРАФИКОНИ У ПРИЛОГУ 1:

Графикон 1.1. Број живорођених у Источној Србији 1880-1910. године (по рејонима).....	18
Графикон 1.2. Број умрлих у Источној Србији, 1880-1910. године (по рејонима).....	21
Графикон 1.3. Природни прираштај у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима).....	24

ТАБЕЛЕ У ПРИЛОГУ 2:

Табела 2.1. Број и апсолутни пораст броја становника у срезovima Источне Србије у периоду 1921-1931. године.....	32
Табела 2.2. Број живорођених у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	33
Табела 2.3. Стопе наталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	35
Табела 2.4. Број умрлих лица у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	36
Табела 2.5. Стопе морталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	38
Табела 2.6. Природни прираштај у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	39

Табела 2.7. Стопе природног прираштаја у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	41
Табела 2.8. Упоредни преглед стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији и изабраним рејонима 1921. и 1931. године.....	42
Табела 2.9. Становништво Источне Србије са румунским и цинцарским матерњим језиком по окрузима, срезовима (општинама)1921. године.....	43
Табела 2.10. Становништво Источне Србије по срезовима са осталим матерњим језиком 1931. године.....	44

ГРАФИКОНИ У ПРИЛОГУ 2:

Графикон 2.1. Број живорођених у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	34
Графикон 2.2. Број умрлих лица у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	37
Графикон 2.3. Природни прираштај у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године.....	40

ТАБЕЛЕ У ПРИЛОГУ 3:

Табела 3.1. Број становника 1948. и 1953. године и апсолутни пораст становнитва у срезовима Источне Србије (у периоду 1931-1948. и 1948-1953. године.....	46
Табела 3.2. Број становника Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године (према административно-територијалној подели на дан 31.03.2002. године).....	47
Табела 3.3. Апсолутни пораст/пад броја становника Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године.....	48

Табела 3.4. Просечни годишњи пораст становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1948-2011. године.....	49
Табела 3.5. Стопе просечног годишњег раста становништва Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године.....	50
Табела 3.6. Индекс пораста/пада становништва Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године.....	51
Табела 3.7. Индекс пораста/пада становништва у насељима Источне Србије у којима је већинско влашко становништво, у периоду 2002-2011. године.....	52
Табела 3.8. Удео градског становништва у Источној Србији, по општинама, у периоду 1948-2011. године.....	53
Табела 3.9. Густина насељености у општинама Источне Србије, 1948-2011. године.....	54
Табела 3.10. Густина насељености Источне Србије у насељима у којима Власи чине већину, у периоду 1961-2011. године.....	55
Табела 3.11. Опште стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја и смртности одојчади у Источној Србији у периоду 1961-2010. године.....	56
Табела 3.12.. Опште стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја становништва Источне Србије по општинама 1961-2010. године.....	57
Табела 3.13. Наталитет, морталитет и природни прираштај Влаха у Централној Србији у периоду 1971-2010. године.....	58
Табела 3.14. Наталитет, морталитет и природни прираштај становништва насеља Источне Србије у којима Власи чине већину, 1963-2008. године.....	59
Табела 3.15. Стопа укупног фертилитета становништва Источне Србије, по општинама, у периоду 2006-2008. године.....	60
Табела 3.16. Показатељи демографског старења становништва Источне Србије, по општинама, 2002. године.....	61
Табела 3.17. Показатељи демографског старења у насељима Источне Србије у чијој етничкој структури Власи чине већину (2011).....	62
Табела 3.18. Миграциони салдо становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године.....	63
Табела 3.19. Просечан годишњи миграциони салдо становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године.....	64

Табела 3.20. Стопа просечног годишњег миграционог салда становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године.....	65
Табела 3.21. Промене у укупном становништву Источне Србије (по општинама) услед доласка избеглица са простора бивше СФРЈ.....	66
Табела 3.22. Становништво Србије и Источне Србије (по општинама) које борави иностранству дуже од 1 године, 1991. и 2002. године.....	67
Табела 3.23. Власи на раду код страног послодавца или на самосталном раду према земљи и дужини боравка (2002. године).....	68
Табела 3.24. Ранг етничких заједница према учешћу њихових припадника на раду-боравку у иностранству у укупном броју исте етничке заједнице (2002. године).....	69
Табела 3.25. Ранг женског становништва старог 15 и више година које нису рађале и које су родиле 1 дете, по националности (2002. године).....	70

ТАБЕЛЕ У ПРИЛОГУ 4:

Табела 4.1. Становништво Источне Србије по националности (по срезовима) 1948. године.....	72
Табела 4.8. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 2011. године.....	73
Табела 4.3. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1961. године.....	74
Табела 4.4. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1971. године.....	75
Табела 4.5. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1981. године.....	76
Табела 4.6. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1991. године.....	77
Табела 4.7. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 2002. године.....	78

Табела 4.2. Становништво Источне Србије по националности (по срезовима) 1953. године.....	79
Табела 4.9. Национална структура становништва Источне Србије (без Ниша) 1961-2002. године.....	80
Табела 4.10. Удео Влаха укупном становништву општина у Источној Србији, у периоду 1971-2011. године.....	81
Табела 4.11. Територијални размештај Влаха у Источној Србији, по општинама, у периоду 1971-2011. године.....	82
Табела 4.12. Насеља Источне Србије у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништво (према подацима из 2002. године).....	83
Табела 4.13. Становништво Источне Србије чији је матерњи језик влашки и укупан број декларисаних Влаха у Источној Србији 1981. и 2002. године (по општинама).....	84

ПРИЛОГ 1.

Табела 1.1. Број становника у срезовима Источне Србије у периоду 1884-1895. године

СРЕЗ	1884			1890			1895		
	Σ	мушко	женско	Σ	мушко	женско	Σ	мушко	женско
Алексиначки	31676	16505	15171	21069	11048	10021	22032	11388	10644
Бањски	19710	9877	9833	21451	10832	10619	23016	11725	11291
Бољевачки	26640	13651	12989	28386	14315	14071	29963	15171	14792
Брзопаланачки	26297	13362	12935	/	/	/	/	/	/
Голубачки	14133	7273	6860	14140	7235	6905	15000	7680	7320
Заглавски	40699	20676	20023	49234	25226	24008	52162	26539	25623
Зајечарски	32771	16752	16019	41178	21187	19991	44120	22889	21231
Звишки	16059	8209	7850	17290	8793	8497	18775	9601	9174
Кључки	14603	7406	7197	15657	8155	7502	16691	8545	8146
Крајински	27832	13928	13904	64464	32675	31789	66400	33080	33320
Млавски	40468	20768	19700	45341	23039	22302	48260	24442	23818
Нишки	11178	5690	5488	16773	8559	8214	14138	7234	6904
Параћински	25884	13378	12506	33925	17694	16231	38186	20082	18104
Пожаревачки	36719	18570	18149	52537	27325	25212	55339	28603	26736
Поморавски	8641	4387	4254	9964	5067	4897	10994	5593	5401
Поречки	10092	5246	4846	11451	5919	5532	11859	6081	5778
Ражањски	/	/	/	16024	8221	7803	17656	9018	8638
Рамски	27098	13680	13418	31038	15778	15260	32675	16572	16103
Ресавски	40194	20535	19659	45544	23201	22343	48891	24924	23967
Сврљишки	18670	9629	9041	22077	11234	10843	23379	11990	11389
Хомољски	17151	8745	8406	18463	9267	9196	19520	9886	9634

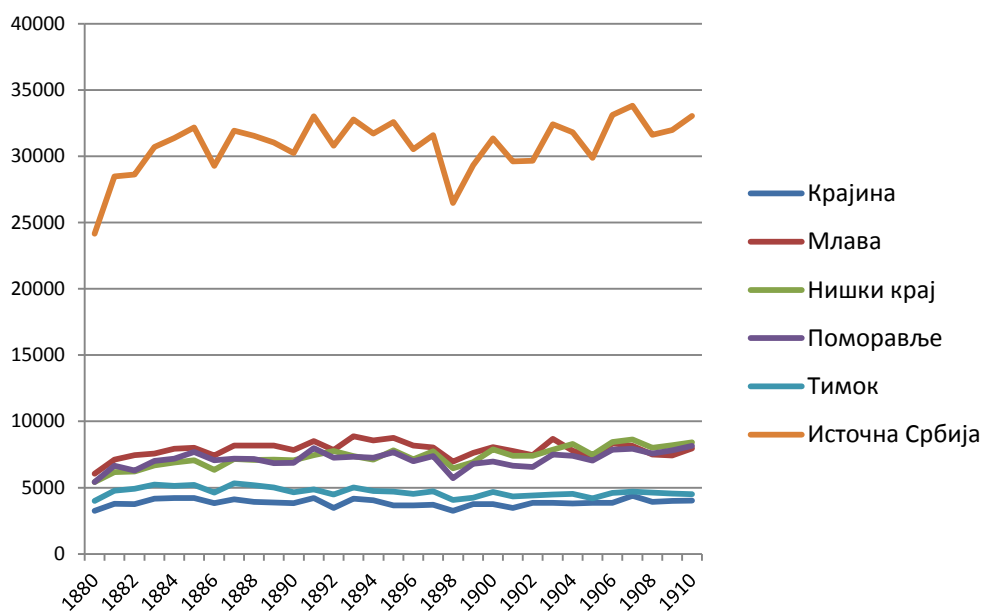
Извор: Радовановић М., 1958, 6-7.

Табела 1.2. Број живорођених у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1880	3239	6063	5424	5424	3995	24145
1881	3776	7116	6167	6643	4780	28482
1882	3755	7459	6216	6286	4913	28629
1883	4180	7577	6679	7028	5223	30687
1884	4221	7924	6899	7189	5136	31369
1885	4210	8000	7077	7684	5210	32181
1886	3819	7430	6345	7055	4622	29271
1887	4112	8170	7157	7174	5315	31928
1888	3921	8176	7099	7170	5180	31546
1889	3889	8178	7104	6837	5017	31025
1890	3833	7829	7053	6876	4646	30237
1891	4214	8512	7442	7974	4874	33016
1892	3467	7831	7773	7249	4478	30798
1893	4175	8867	7379	7323	5024	32768
1894	4049	8552	7108	7255	4744	31708
1895	3650	8743	7823	7671	4702	32589
1896	3660	8187	7147	6990	4540	30524
1897	3702	8035	7739	7376	4731	31583
1898	3242	6973	6467	5721	4060	26463
1899	3758	7615	6927	6795	4235	29330
1900	3762	8065	7888	6972	4666	31353
1901	3462	7774	7398	6654	4328	29616
1902	3848	7461	7391	6549	4415	29664
1903	3860	8692	7869	7503	4494	32418
1904	3797	7798	8287	7393	4540	31815
1905	3850	7329	7473	7030	4184	29866
1906	3854	8354	8437	7866	4597	33108
1907	4396	8146	8634	7942	4696	33814
1908	3932	7493	8010	7564	4623	31622
1909	3996	7433	8195	7814	4546	31984
1910	4017	7952	8406	8157	4501	33033

Извор: Њезић Р., 1957.

Графикон 1.1. Број живорођених у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

Табела 1.3. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Алексинач	Поморавље	Тимок	Ист Срб	Србија
1863	43,2	42,3	44,1	47,0	37,7	42,9	43,8
1864	45,0	43,6	40,8	48,2	38,3	43,2	45,7
1865	47,6	44,5	44,4	50,9	41,4	45,8	47,0
1866	44,2	46,3	46,1	50,0	40,8	45,5	45,7
1867	46,0	43,8	41,1	50,0	34,3	43,0	44,8
1868	45,1	47,0	46,3	51,5	39,8	45,9	46,0
1869	46,9	47,0	44,7	49,8	40,7	45,8	46,0
1870	42,6	43,8	42,0	48,2	37,8	42,9	45,3
1871	46,0	44,2	46,0	48,3	40,4	45,0	43,6
1872	45,8	40,0	40,5	40,9	39,0	41,2	39,2
1873	41,6	40,8	41,3	43,4	36,8	40,8	42,1
1874	40,2	40,0	42,8	42,0	40,1	41,0	41,7
1875	48,0	48,4	43,9	46,4	40,0	45,3	46,0
1876	45,3	42,8	39,2	48,0	31,7	41,4	41,1
1877	32,7	33,9	29,0	36,5	24,0	31,2	32,4
1878	38,1	34,9	36,5	38,4	28,9	35,4	36,9
1879	43,2	41,0	39,4	39,5	37,7	40,2	39,3

Извор: Њезић Р., 1957.

Табела 1.4. Опште стопе наталитета у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1880	41,5	36,7	41,7	39,6	35,3	39,0	39,4
1881	47,7	42,6	46,0	48,1	42,0	45,3	44,6
1882	46,9	43,8	45	45,5	43,0	44,8	43,7
1883	52,2	44,1	46,1	50,5	45,4	37,2	46,5
1884	52,1	46,4	46,6	51,7	44,2	48,2	47,3
1885	49,7	45,0	46,8	54,1	44,1	47,9	46,3
1886	44,4	40,9	41,0	48,4	38,5	42,6	41,5
1887	47,0	44,1	45,0	48,0	43,5	45,5	45,8
1888	44,0	43,2	43,5	46,8	41,8	43,9	45,3
1889	43,2	42,3	42,5	43,5	40,0	42,3	43,7
1890	42,6	39,7	41,0	42,4	36,0	40,3	39,6
1891	45,8	42,7	43,2	48,6	37,4	43,5	44,2
1892	37,2	39,0	44,1	43,4	33,9	39,5	41,6
1893	44,6	43,4	41,2	43,0	37,5	41,9	41,6
1894	43,0	41,3	39,2	42,0	35,1	40,1	41,6
1895	39,5	40,5	42,4	43,5	34,3	40,0	43,1
1896	39,1	38,6	38,4	39,7	32,7	37,7	40,4
1897	39,1	37,3	41,1	42,1	33,5	38,6	41,8
1898	33,9	32,0	33,6	32,7	28,3	32,1	34,3
1899	38,8	34,6	35,7	39,0	29,2	35,5	38,3
1900	38,5	36,3	40,0	40,0	31,7	37,3	41,2
1901	35,0	34,7	37,1	37,8	29,2	34,8	37,3
1902	38,4	32,9	36,7	36,5	29,9	34,9	37,4
1903	38,0	37,9	38,7	41,6	29,7	37,2	39,7
1904	36,9	33,6	40,2	39,8	29,8	36,1	39,1
1905	37,3	31,2	35,6	37,4	27,1	33,7	36,6
1906	36,9	35,2	40,1	41,0	29,8	36,6	40,3
1907	41,2	34,0	40,8	40,7	30,1	37,4	39,6
1908	36,2	30,9	37,0	38,2	29,4	34,3	36,4
1909	36,5	30,3	37,7	38,8	28,7	34,4	38,0
1910	34,3	31,9	38,3	39,5	28,1	34,4	38,2

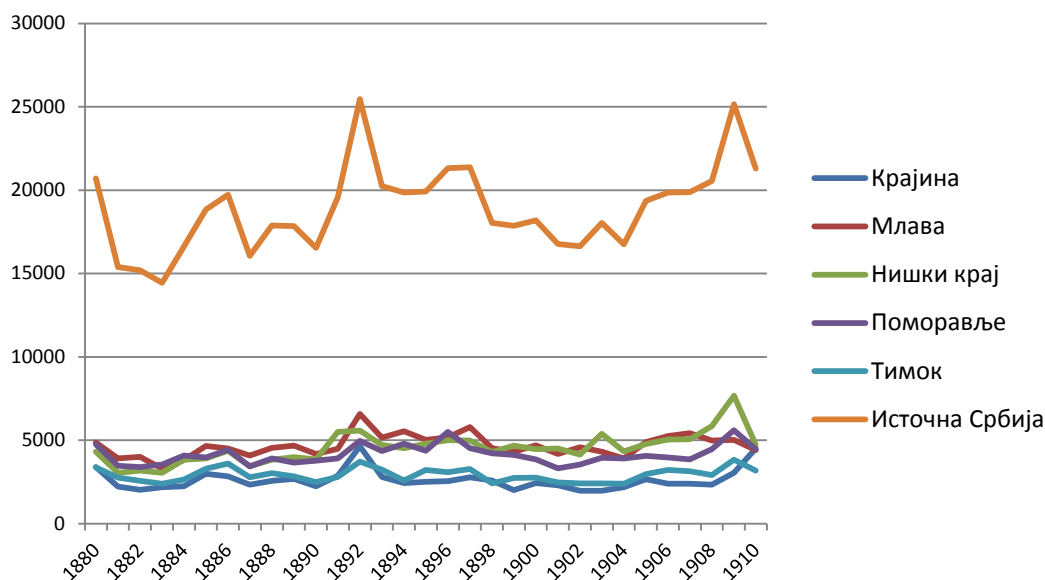
Извор: Његућ Р., 1957.

Табела 1.5. Број умрлих у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1880	3385	4867	4305	4759	3382	20698
1881	2218	3906	3042	3472	2750	15388
1882	2037	4011	3189	3387	2576	15200
1883	2176	3287	3038	3537	2402	14440
1884	2237	3812	3834	4084	2651	16618
1885	2993	4665	3902	3974	3304	18838
1886	2831	4499	4376	4424	3596	19726
1887	2331	4086	3441	3438	2772	16068
1888	2559	4536	3833	3920	3033	17881
1889	2676	4686	3988	3663	2827	17840
1890	2236	4187	3845	3772	2499	16539
1891	2874	4494	5513	3908	2789	19578
1892	4647	6569	5578	4961	3715	25470
1893	2794	5154	4721	4354	3230	20253
1894	2430	5548	4529	4785	2577	19869
1895	2517	5020	4785	4369	3227	19918
1896	2551	5177	4998	5513	3084	21323
1897	2781	5795	4993	4532	3283	21384
1898	2582	4517	4304	4210	2416	18029
1899	2018	4319	4680	4121	2734	17872
1900	2427	4705	4460	3844	2752	18188
1901	2299	4184	4510	3309	2471	16773
1902	1973	4589	4136	3539	2406	16643
1903	1979	4314	5383	3950	2420	18046
1904	2176	3918	4341	3915	2402	16752
1905	2667	4887	4779	4061	2966	19360
1906	2387	5248	5052	3963	3218	19868
1907	2404	5425	5058	3846	3140	19873
1908	2338	4988	5842	4461	2921	20550
1909	3043	5020	7665	5593	3835	25156
1910	4511	4406	4734	4465	3181	21297

Извор: Њезућ Р., 1957.

Графикон 1.2. Број умрлих у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

Табела 1.6. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Алексинач	Поморавље	Тимок	Ист Срб	Србија
1863	41,7	30,8	27,6	38,3	26,3	32,9	35,7
1864	33,6	28,0	22,7	38,9	26,0	29,8	31,7
1865	31,7	21,0	27,7	27,4	21,0	25,8	25,7
1866	26,7	20,1	22,5	22,1	20,2	22,3	24,2
1867	35,5	23,4	20,1	22,8	21,9	24,7	25,7
1868	37,3	27,2	24,4	32,5	21,5	28,6	32,9
1869	31,5	21,7	26,3	32,2	23,0	26,9	30,1
1870	42,4	25,4	34,6	31,2	27,9	32,3	33,7
1871	34,0	20,0	24,2	31,2	24,7	26,8	32,8
1872	34,5	24,7	24,1	32,2	23,0	27,7	32,2
1873	37,1	34,1	25,8	34,0	23,8	31,0	32,3
1874	42,5	42,0	25,5	42,6	23,0	35,1	36,4
1875	37,5	28,3	26,2	41,0	25,8	31,8	31,4
1876	47,1	42,1	46,0	60,1	44,0	47,9	47,7
1877	45,0	26,9	26,1	31,3	30,5	32,0	32,7
1878	35,2	27,2	26,2	35,1	28,8	30,5	32,3
1879	39,9	23,6	27,9	37,3	32,2	32,2	31,4

Извор: Њезућ Р., 1957.

Табела 1.7. Опште стопе морталитета у Источној Србији у периоду 1880-1910. године
(по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1880	43,2	30,0	33,1	34,7	30,0	34,2	30,5
1881	28,1	23,4	22,9	25,2	24,1	24,7	24,2
1882	25,0	23,6	23,0	24,5	22,6	23,7	22,8
1883	27,0	19,1	21,2	25,4	20,9	22,7	22,5
1884	27,5	21,8	26,0	29,3	22,0	25,3	24,8
1885	35,3	26,2	25,8	27,9	28,0	28,6	26,8
1886	32,9	24,9	28,2	30,4	30,0	29,3	29,4
1887	26,5	22,0	22,3	23,0	22,7	23,3	24,6
1888	28,7	24,0	23,5	25,6	24,4	25,2	24,2
1889	29,5	24,2	22,9	23,3	22,2	24,4	25,3
1890	24,8	21,2	22,8	17,1	20,0	21,2	24,9
1891	31,1	23,0	31,6	23,8	21,4	26,2	26,2
1892	50,0	32,6	31,7	29,7	32,9	35,4	33,0
1893	29,9	25,2	26,3	25,6	24,1	26,2	29,0
1894	25,8	26,8	25,0	27,6	19,0	24,8	27,5
1895	27,2	24,0	26,0	24,8	23,5	25,1	26,5
1896	27,3	24,4	26,8	31,3	22,1	26,4	26,5
1897	29,4	26,9	26,4	25,9	23,2	26,4	26,1
1898	27,0	20,9	22,4	24,0	16,8	22,2	22,4
1899	20,8	19,6	24,1	23,6	18,8	21,4	23,9
1900	24,8	21,2	22,6	22,1	18,7	21,9	22,8
1901	23,2	18,6	23,0	18,8	16,7	20,1	20,7
1902	19,7	19,0	20,5	19,7	16,1	19,0	21,9
1903	19,7	18,9	26,5	21,9	16,0	20,6	22,6
1904	21,1	16,9	21,1	21,1	15,8	19,2	21,0
1905	25,9	20,8	22,7	21,5	19,2	22,0	24,1
1906	27,5	22,1	24,0	20,7	20,9	23,0	23,9
1907	22,5	22,8	23,8	19,2	20,1	21,7	22,2
1908	21,6	20,3	26,2	21,5	18,6	21,6	29,1
1909	28,1	20,5	35,3	27,8	24,2	27,2	29,1
1910	24,4	17,9	21,6	21,7	19,9	21,1	22,0

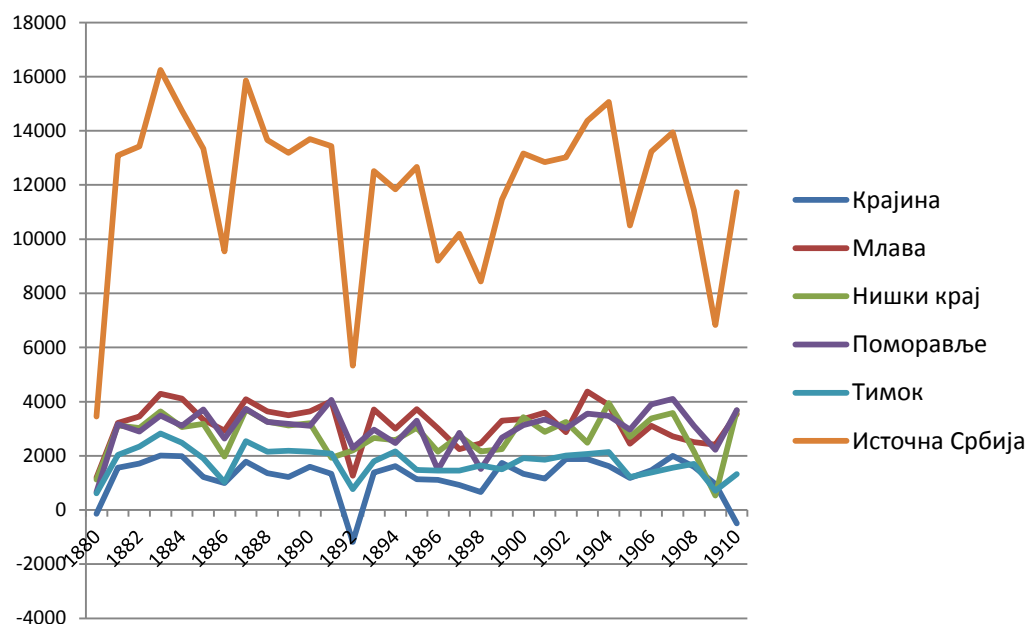
Извор: Њезић Р., 1957.

Табела 1.8. Природни прираштај у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1880	-146	1196	1119	665	613	3447
1881	1558	3210	3125	3171	2030	13094
1882	1718	3448	3027	2899	2337	13429
1883	2004	4290	3641	3491	2821	16247
1884	1984	4112	3065	3105	2485	14751
1885	1217	3335	3175	3710	1906	13343
1886	988	2931	1969	2631	1026	9545
1887	1781	4084	3716	3736	2543	15860
1888	1362	3640	3266	3250	2147	13665
1889	1213	3492	3116	3174	2190	13185
1890	1597	3642	3208	3104	2147	13698
1891	1340	4018	1929	4066	2085	13438
1892	-1180	1262	2195	2288	763	5328
1893	1381	3713	2658	2969	1794	12515
1894	1619	3004	2579	2470	2167	11839
1895	1133	3723	3038	3302	1475	12671
1896	1109	3010	2149	1477	1456	9201
1897	921	2240	2746	2844	1448	10199
1898	660	2456	2163	1511	1644	8434
1899	1740	3296	2247	2674	1501	11458
1900	1335	3360	3428	3128	1914	13165
1901	1163	3590	2888	3345	1857	12843
1902	1875	2872	3255	3010	2009	13021
1903	1881	4378	2486	3553	2074	14372
1904	1621	3880	3946	3478	2138	15063
1905	1183	2442	2694	2969	1218	10506
1906	1467	3106	3385	3903	1379	13240
1907	1992	2721	3576	4096	1556	13941
1908	1594	2505	2168	3103	1702	11072
1909	953	2413	530	2221	711	6828
1910	-494	3546	3672	3692	1320	11736

Извор: Његућ Р., 1957

Графикон 1.3. Природни прираштај у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

Табела 1.9. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1863-1879. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Алексинач	Поморавље	Тимок	Ист Срб	Србија
1863	1,5	11,5	16,5	8,7	11,4	9,9	8,1
1864	11,4	15,6	18,1	9,3	12,3	13,3	14,0
1865	15,9	23,5	16,7	23,5	20,4	20,0	21,3
1866	17,5	26,2	23,6	27,9	20,6	23,2	21,5
1867	10,5	20,4	21,0	27,2	12,4	18,3	19,1
1868	7,8	19,8	21,9	19,0	18,3	17,4	13,1
1869	15,4	25,3	18,4	17,6	17,7	18,9	13,9
1870	0,2	18,4	7,4	17,0	9,9	10,6	11,6
1871	12,0	4,2	21,8	17,1	15,7	14,2	10,8
1872	11,3	15,3	16,4	8,7	16,0	13,5	7,0
1873	4,5	6,7	15,5	9,4	13,0	9,8	9,8
1874	-2,3	-2,0	17,3	-0,6	17,1	5,9	5,3
1875	10,5	20,1	17,7	5,4	14,2	13,6	14,6
1876	-1,8	0,7	6,8	-12,1	-12,3	-3,7	-6,6
1877	-12,3	7,0	2,9	5,2	-6,5	-0,7	-0,3
1878	2,9	7,7	10,3	3,3	0,1	4,9	4,6
1879	3,3	17,4	11,5	2,2	5,5	8,0	7,9

Извор: Њезић Р., 1957.

Табела 1.10. Опште стопе природног прираштаја у Источној Србији у периоду 1880-1910. године (по рејонима)

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1880	-1,7	6,7	8,6	4,9	5,3	4,8	8,9
1881	19,6	19,2	23,1	22,9	17,9	20,5	20,4
1882	21,9	20,2	22,0	21	20,4	21,1	20,9
1883	25,2	25,2	24,9	25,1	24,5	25,0	24
1884	24,6	24,6	20,6	22,7	22,2	22,9	22,5
1885	14,4	18,8	21,0	26,2	16,1	19,3	19,5
1886	11,5	16,0	12,8	18,0	8,5	13,4	12,1
1887	20,5	22,1	22,7	25,0	23,8	22,8	21,2
1888	15,3	19,2	20,0	21,2	17,4	18,6	21,1
1889	13,7	18,1	19,6	20,2	17,8	17,9	18,4
1890	17,8	18,5	18,2	25,3	16,0	19,2	14,7
1891	14,7	19,7	11,6	24,8	16,0	17,4	18,0
1892	-12,8	6,4	12,4	13,7	1,0	4,1	8,6
1893	14,7	18,2	14,9	17,4	13,4	15,7	12,6
1894	17,2	14,5	14,2	14,4	16,1	15,3	14,1
1895	12,3	16,5	16,4	18,7	10,8	14,9	16,6
1896	11,8	14,2	11,6	8,4	10,6	11,3	13,9
1897	9,7	10,4	14,7	16,2	10,5	12,3	15,7
1898	6,9	11,1	11,2	8,7	11,5	9,9	11,9
1899	18,0	15,0	11,6	15,4	10,4	14,1	14,4
1900	13,7	15,1	17,4	17,9	13	15,4	18,4
1901	11,8	16,1	14,1	19,0	12,5	14,7	16,6
1902	18,7	13,9	16,2	16,8	13,8	15,9	15,5
1903	18,3	19,0	12,2	19,7	13,7	16,6	17,1
1904	15,8	16,7	19,1	18,7	14,0	16,9	18,1
1905	11,4	10,4	12,9	15,9	7,9	11,7	12,5
1906	9,4	13,1	16,1	20,3	8,9	13,6	16,4
1907	18,7	11,2	17,0	21,5	10,8	15,8	17,4
1908	14,6	10,6	10,8	16,7	10,8	12,7	7,3
1909	8,4	9,8	2,4	11,0	4,5	7,2	8,9
1910	9,9	14,0	16,7	17,8	8,2	13,3	16,2

Извор: Ђезић Р., 1957.

Табела 1.11. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа 1884. године.

Окрузи и места	по варошима			по селима			свега
	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	
алексиначки	0	0	0	0	0	0	0
београдски	0	0	0	0	0	0	0
ваљевски	0	0	0	0	0	0	0
врањски	2	2	4	0	0	0	4
јагодински	1	1	2	0	0	0	2
књажевачки	1	2	3	0	0	0	3
крагујевачки	0	4	4	2	0	2	6
крајински	1607	1423	3030	24790	24199	48989	52019
крушевачки	2	1	3	0	0	0	3
нишки	3	4	7	5	0	5	12
пиротски	1	0	1	0	0	0	1
подрински	0	0	0	0	0	0	0
пожаревачки	750	613	1365	27787	27416	56203	57568
руднички	1	1	2	0	0	0	2
смедеревски	29	20	49	0	0	0	49
топлички	0	0	0	0	0	0	0
ћупријски	68	28	96	5368	5157	10525	10621
ужички	0	0	0	0	0	0	0
црноречки	281	263	544	14726	14082	28807	29351
чачански	3	0	3	0	0	0	3
шабачки	0	0	0	0	0	0	0
Београд	43	40	83	0	0	0	83
СВЕГА	2792	2404	5196	73677	70854	144531	149727

Извор: Државопис Србије, св. VI, стр. 259,263 и 267.

Табела 1.12.. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа према резултатима пописа 1890. године.

Окрузи и места	по варошима			по селима			свега
	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	
ваљевски	2	0	2	46	27	73	75
врањски	1	1	2	9	1	10	12
крагујевачки	14	8	22	8	2	10	32
крајински	1700	1582	3282	24995	24634	49629	52911
крушевачки	16	1	17	72	55	127	144
моравски	109	55	164	4182	4127	8309	8473
пиротски	0	1	1	0	1	1	2
подрински	23	5	28	4	2	6	34
подунавски	71	58	129	346	278	624	753
пожаревачки	905	712	1617	25501	24697	50198	51815
руднички	0	1	1	0	1	1	2
тимочки	0	0	0	0	2	2	2
топлички	1	0	1	2	2	4	5
ужички	0	0	0	0	0	0	0
црноречки	174	133	307	14523	14214	28737	29044
Београд	134	61	195	0	0	0	195
Ниш	177	8	185	0	0	0	185
СВЕГА	3327	2626	5953	69688	68043	137731	143684

Извор: Статистика Краљевине Србије, књига I, део V, Београд, 1892., стр. 114-115.

Табела 1.13. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа према резултатима пописа 1895. године.

Окрузи и места	по варошима			по селима			свега
	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	
ваљевски	9	4	13	17	9	26	39
врањски	0	1	1	25	19	44	45
крагујевачки	82	16	98	3	0	3	101
крајински	1225	1159	2384	26264	25934	52198	54582
крушевачки	8	1	9	127	144	271	280
моравски	117	47	164	4596	4523	9119	9283
пиротски	6	11	17	0	4	4	21
подрински	4	4	8	118	105	223	231
подунавски	109	99	208	214	148	362	570
пожаревачки	1144	1034	2178	28829	28004	56833	59011
руднички	1	4	5	10	5	15	20
тимочки	0	1	1	45	62	107	108
топлички	3	1	4	1	1	2	6
ужички	1	2	3	0	0	0	3
црноречки	255	189	444	17357	16996	34353	34797
Београд	168	119	287	0	0	0	287
Ниш	111	15	126	0	0	0	126
СВЕГА	3243	2707	5950	77606	75954	153560	159510

Извор: Статистика Краљевине Србије, књига XXIV, Београд, 1900.

Табела 1.14. Становништво које говори румунским језиком према резултатима пописа 1900. године.

Окрузи иместа	по варошима			по селима			свега
	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	
београдски	36	25	61	136	130	266	327
ваљевски	13	0	13	47	46	93	106
врањски	5	18	23	2	0	2	25
крагујевачки	60	30	90	9	1	10	100
крајински	1063	1026	2089	21640	21918	43558	45647
крушевачки	13	4	17	4	6	10	27
моравски	74	24	98	4358	4317	8675	8773
нишки	36	7	43	0	3	3	46
пиротски	14	4	18	0	3	3	21
подрински	5	1	6	295	308	603	609
пожаревачки	690	621	1311	20174	19972	40146	41457
руднички	5	4	9	4	0	4	13
смедеревски	18	36	54	93	58	151	205
тимочки	210	138	348	12386	12047	24433	24781
топлички	2	0	2	0	0	0	2
ужички	3	0	3	0	0	0	3
Београд	183	104	287	0	0	0	287
СВЕГА	2430	2042	4472	59148	58809	117957	122429

Извор: *Статистика Краљевине Србије*, књига XXIV, Београд, 1905., стр 98, 100-101.

Табела 1.15. Становништво које говори српским и румунским језиком према резултатима пописа 1900. године.

Окрузи и места	по варошима			по селима			Свега		
	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега	мушки	женски	свега
београдски	12	12	24	128	129	257	140	141	281
ваљевски	12	0	12	20	18	38	32	18	50
врањски	1	0	1	0	0	0	1	0	1
крагујевачки	1	2	3	4	0	4	5	2	7
крајински	305	195	500	7111	3417	10528	7416	3612	11028
крушевачки	2	0	2	0	0	0	2	0	2
моравски	44	10	54	1240	309	1549	1284	319	1603
нишки	4	0	4	0	1	1	4	1	5
пиротски	0	0	0	0	0	0	0	0	0
подрински	1	0	1	0	0	0	1	0	1
пожаревачки	48	45	93	8436	5963	14399	8484	6008	14492
руднички	1	0	1	1	0	1	2	0	2
смедеревски	4	2	6	52	28	80	56	30	86
тимочки	17	6	23	3948	847	4795	3965	853	4818
топлички	2	0	2	0	0	0	2	0	2
ужички	1	0	1	0	0	0	1	0	1
Београд	136	41	177	0	0	0	136	41	177
СВЕГА	591	313	904	20940	10712	31652	21531	11025	32556

Извор: *Статистика Краљевине Србије*, књига XXIV, Београд, 1905.

ПРИЛОГ 2.

Табела 2.1. Број и апсолутни пораст (R) броја становника у срезовима Источне Србије у периоду 1921-1931. године

СРЕЗ	1921	1931	R
Бољевачки	24557	27775	3218
Борски	20672	25914	5242
Деспотовачки	19264	23172	3908
Зајечарски	52398	53426	1028
Звишки	20398	24619	4221
Кључки	12417	14126	1709
Крајински	61638	66619	4981
Млавски	46304	54726	8422
Моравски	20137	25570	5433
Нишки	23148	27864	4716
Параћински	27709	34085	6376
Пожаревачки	66314	78022	11708
Поморавски	10832	12396	1564
Поречки	11538	15549	4011
Раванички	19066	27724	8658
Ражањски	16070	19338	3268
Рамски	31203	35083	3880
Ресавски	31433	33616	2183
Сврљишки	22112	21117	-995
Сокобањски	15942	18475	2533
Тимочки	53518	60152	6634
Хомољски	20522	23306	2784

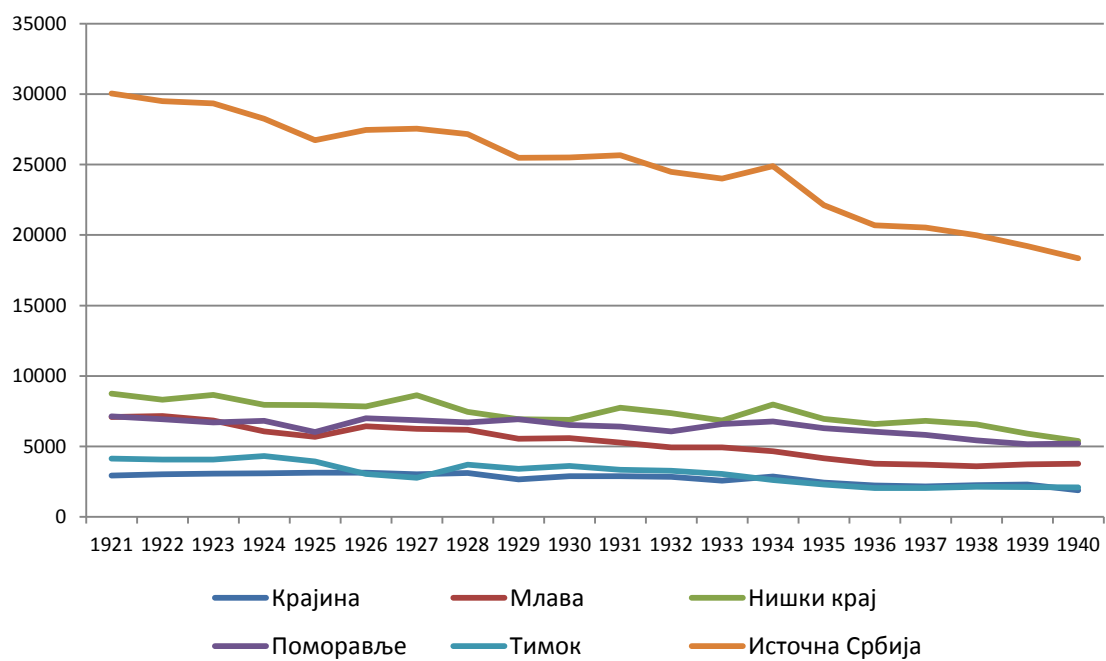
Извор: Радовановић М., 1958, 9.

Табела 2.2. Број живорођених у Источној Србији по демографским рејонима у периоду
1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1921	2932	7086	8746	7141	4137	30042
1922	3022	7163	8316	6931	4072	29504
1923	3080	6833	8658	6715	4064	29350
1924	3100	6060	7945	6813	4329	28247
1925	3141	5682	7934	6030	3942	26729
1926	3149	6425	7843	7002	3041	27460
1927	3023	6256	8634	6857	2784	27554
1928	3115	6185	7454	6704	3709	27167
1929	2670	5538	6936	6930	3411	25485
1930	2883	5602	6884	6520	3619	25508
1931	2883	5265	7759	6415	3339	25661
1932	2852	4944	7367	6060	3269	24492
1933	2571	4931	6841	6600	3053	23996
1934	2876	4658	7983	6770	2606	24893
1935	2436	4154	6945	6287	2297	22119
1936	2234	3783	6595	6036	2051	20699
1937	2160	3712	6813	5807	2041	20533
1938	2265	3588	6567	5433	2134	19987
1939	2304	3724	5904	5170	2112	19214
1940	1895	3780	5380	5215	2085	18355

Извор: Њезић Р., 1957.

Графикон 2.1. Број живорођених у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године

Табела 2.3. Стопе наталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду
1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1921	29,3	33,7	41,1	37,9	29,0	34,2	39,5
1922	29,8	33,7	38,3	36,1	28,0	33,2	39,1
1923	30,0	31,8	39,2	34,2	27,0	32,4	38,7
1924	29,8	27,9	35,3	34,1	29,2	31,3	37,3
1925	29,8	25,9	34,6	29,9	26,4	29,3	36,0
1926	29,4	28,9	33,6	33,5	20,2	29,1	36,6
1927	27,9	27,9	36,3	32,2	18,3	28,5	35,5
1928	28,3	27,1	30,8	30,9	24,2	28,3	34,5
1929	24,0	24,1	28,1	31,1	22,1	25,9	33,3
1930	25,7	23,9	27,5	29,9	23,1	26,0	33,4
1931	25,6	22,5	30,8	28,2	21,3	25,7	33,1
1932	25,1	21,1	28,9	26,4	20,8	24,5	32,3
1933	22,6	21,1	26,5	20,0	19,4	21,9	31,2
1934	25,1	19,7	30,6	28,7	16,6	24,1	31,8
1935	21,1	17,6	26,2	26,3	14,6	21,2	29,1
1936	19,2	15,9	24,6	24,9	13,0	19,5	26,9
1937	18,6	15,6	25,1	23,7	13,0	19,2	26,4
1938	19,4	15,0	24,0	22,0	13,5	18,8	24,3
1939	19,6	15,6	21,3	20,7	13,3	18,1	23,2
1940	16,0	15,8	19,2	20,6	13,2	17,0	22,7

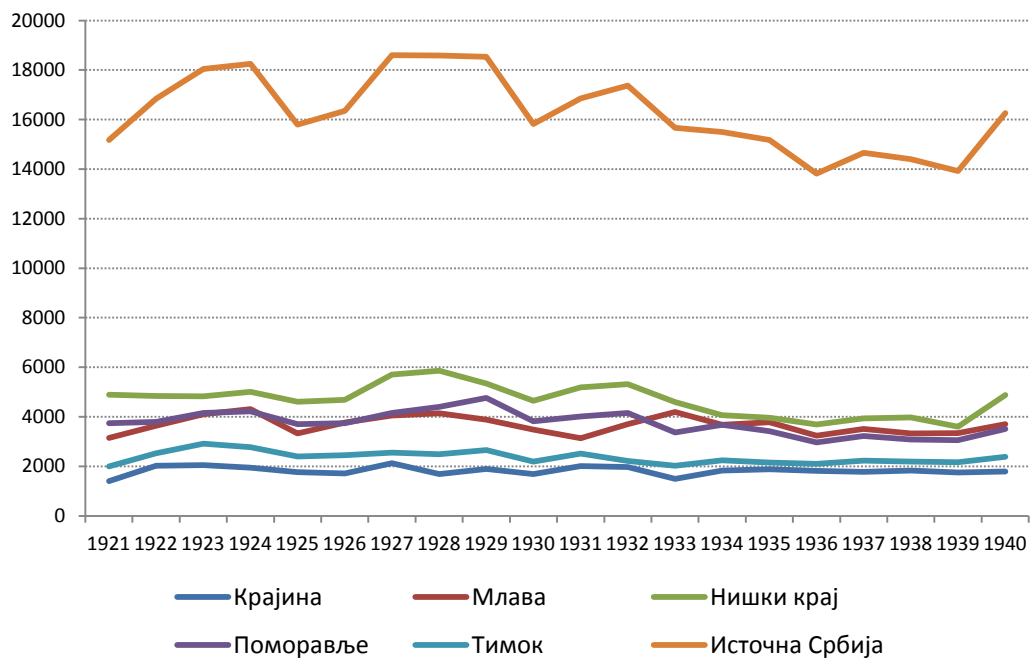
Извор: Његић Р., 1957.

Табела 2.4. Број умрлих лица у Источној Србији по демографским рејонима у периоду
1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1921	1408	3145	4887	3744	1992	15176
1922	2028	3644	4842	3795	2528	16837
1923	2048	4109	4829	4152	2909	18047
1924	1950	4309	5002	4224	2771	18256
1925	1758	3323	4610	3702	2403	15796
1926	1713	3765	4690	3735	2454	16357
1927	2128	4053	5707	4157	2555	18600
1928	1682	4140	5865	4400	2494	18581
1929	1894	3887	5338	4758	2656	18533
1930	1684	3477	4647	3820	2194	15822
1931	2011	3136	5186	4013	2512	16858
1932	1977	3701	5313	4160	2218	17369
1933	1491	4199	4594	3365	2023	15672
1934	1834	3680	4063	3672	2245	15494
1935	1877	3780	3964	3412	2149	15182
1936	1821	3235	3683	2970	2106	13815
1937	1773	3504	3929	3221	2230	14657
1938	1825	3323	3978	3087	2188	14401
1939	1754	3342	3602	3056	2164	13918
1940	1785	3705	4882	3503	2390	16265

Извор: Њезућ Р., 1957.

Графикон 2.2. Број умрлих лица у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године

Табела 2.5. Стопе морталитета у Источној Србији по демографским рејонима у периоду
1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1921	14,1	15,0	23,0	20,0	13,8	17,2	21,4
1922	20,0	17,1	22,3	19,7	17,4	19,3	21,4
1923	20,0	19,9	21,8	21,1	20,0	20,6	21,8
1924	18,7	19,9	22,2	21,1	18,7	20,1	21,4
1925	16,6	15,0	20,1	18,1	16,1	17,2	19,9
1926	16,0	16,9	20,1	18,0	16,3	17,5	20,1
1927	20,0	18,0	24	19,9	16,9	19,8	20,6
1928	15,3	18,2	24,3	20,3	16,3	18,9	20,1
1929	17,0	16,9	21,7	21,5	17,1	18,8	19,7
1930	15,0	14,9	18,5	16,9	14,0	15,9	17,3
1931	17,8	16,4	20,6	17,6	16,0	17,7	17,6
1932	17,4	15,8	20,8	18,1	14,1	17,2	17,5
1933	13,4	17,9	17,7	14,4	13,0	15,3	15,8
1934	14,2	15,6	15,5	15,5	14,3	15,0	15,8
1935	14,4	16,0	15,0	14,3	13,7	14,7	15,0
1936	15,7	13,6	13,7	12,2	13,4	13,7	14,0
1937	15,2	14,7	14,5	13,2	14,2	14,4	14,4
1938	15,6	13,9	14,5	12,4	13,5	14,0	13,9
1939	15,0	14,0	13,0	12,2	13,3	13,5	13,2
1940	15,1	15,8	17,4	13,8	15,2	15,5	14,3

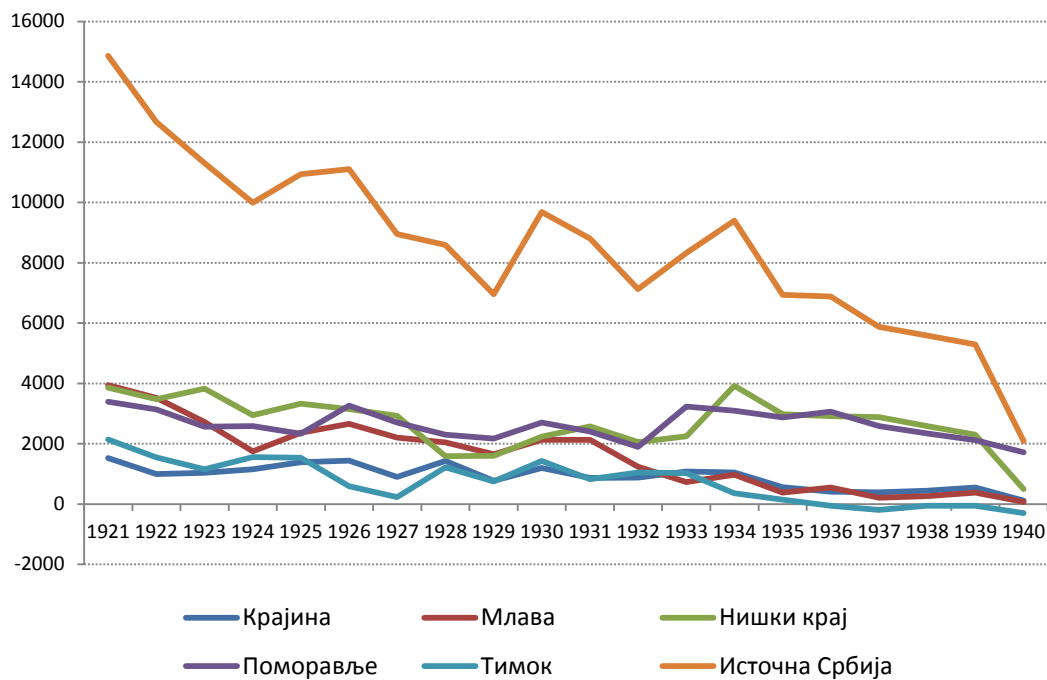
Извор: Ђезић Р., 1957.

Табела 2.6. Природни прираштај у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија
1921	1524	3941	3859	3397	2145	14866
1922	994	3519	3474	3136	1544	12667
1923	1032	2724	3829	2563	1155	11303
1924	1150	1751	2943	2589	1558	9991
1925	1383	2359	3324	2328	1539	10933
1926	1436	2660	3153	3267	587	11103
1927	895	2203	2927	2700	229	8954
1928	1433	2045	1589	2304	1215	8586
1929	776	1651	1598	2172	755	6952
1930	1199	2125	2237	2700	1425	9686
1931	872	2129	2573	2402	827	8803
1932	875	1243	2054	1900	1051	7123
1933	1080	732	2247	3235	1030	8324
1934	1042	978	3920	3098	361	9399
1935	559	374	2981	2875	148	6937
1936	413	548	2912	3066	-55	6884
1937	387	208	2884	2586	-189	5876
1938	440	265	2589	2346	-54	5586
1939	550	382	2302	2114	-52	5296
1940	110	75	498	1712	-305	2090

Извор: Њезић Р., 1957.

Графикон 2.3. Природни прираштај у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године

Табела 2.7. Стопе природног прираштаја у Источној Србији по демографским рејонима у периоду 1921-1940. године

година	Крајина	Млава	Нишки крај	Поморавље	Тимок	Источна Србија	Србија
1921	15,2	16,7	18,1	17,9	15,2	16,6	18,1
1922	9,8	16,6	16,0	16,4	10,6	13,9	17,7
1923	10,0	11,9	17,4	13,1	7,0	11,9	16,9
1924	11,1	8,0	13,1	13,0	10,5	11,1	15,9
1925	13,2	10,9	14,5	11,8	10,3	12,1	16,1
1926	13,4	12,0	13,5	15,5	3,9	11,7	16,5
1927	7,9	9,9	12,3	12,3	1,4	8,8	14,9
1928	13,0	8,9	6,5	10,6	7,9	9,38	14,4
1929	7,0	7,2	6,4	9,6	5,0	7,0	13,6
1930	10,7	9,0	9,0	13,0	9,1	10,2	16,1
1931	7,8	6,1	10,2	10,6	5,3	8,0	15,5
1932	7,7	5,3	8,1	8,3	6,7	7,2	14,8
1933	9,2	3,2	8,8	5,6	6,4	6,6	15,4
1934	10,9	4,1	15,1	13,2	8,3	10,3	16,0
1935	6,7	1,6	11,2	12,0	0,9	6,5	14,1
1936	3,5	2,3	10,9	12,7	-0,4	5,8	12,9
1937	3,4	0,9	10,6	10,5	-1,2	4,8	12,0
1938	3,8	1,1	9,5	9,6	0	4,8	10,4
1939	4,6	1,6	8,3	8,5	0	4,6	10,0
1940	0,9	0	1,8	6,8	-2,0	1,5	8,4

Извор: Њезић Р., 1957.

Табела 2.8. Упоредни преглед стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја у Источној Србији и изабраним рејонима 1921. и 1931. године

Год.	Млава	Крајина	Тимок	Помо равље	Нишки крај	Источна Србија	Србија	Београд	Колубара	Крагујевачки крај	Северна Бачка	Метохија	Санцак
<i>Стопе наталитета (%)</i>													
1921	33,7	29,3	29,0	37,9	41,1	34,2	39,9	20,5	46,6	34,5	27,2	48,0	50,0
1931	22,5	25,6	21,3	28,2	30,8	25,7	33,6	27,9	36,3	26,9	21,9	37,8	47,0
<i>Стопе морталитета (%)</i>													
1921	15,0	14,1	13,8	20,0	23,0	17,2	21,4	16,4	23,5	19,5	23,1	27,9	22,7
1931	16,4	17,8	16,0	17,6	20,6	17,7	17,9	14,8	15,4	15,4	18,2	22,4	20,2
<i>Стопе природног прираштаја (%)</i>													
1921	16,7	15,2	15,2	17,9	18,1	16,7	18,5	4,1	23,1	15,0	4,1	20,1	27,3
1931	6,1	7,8	5,3	10,6	10,2	8,0	15,7	13,1	20,9	11,5	3,7	15,4	27,8

Извор: Његић Р., 1957, 70.

Табела 2.9. Становништво Источне Србије са румунским и цинцарским матерњим језиком по окрузима, срезovima (општинама) 1921. године

	укупно	румунски	%
Србија	4129638	151829	3,7
Северна Србија	2655078	142773	5,4
Источна Србија	734535	139567	19,0
Тимок	135048	28656	21,2
Зајечар (општина)	8995	261	2,9
Бољевац	32044	16959	52,9
Заглавак	36253	25	0,1
Зајечар	41438	11411	27,5
Тимок	16318	0	0,0
Крајина	105458	62163	58,9
Неготин (општина)	5872	129	2,2
Брза Паланка	16931	14423	85,2
Кључ	17361	15807	91,0
Крајина	19907	5951	29,9
Неготин	32479	17149	52,8
Пореч	12908	9424	73,0
Пожаревац	217985	44063	20,2
Пожавевац (општина)	10625	13	0,1
Голубац	14442	3	0,0
Звижд	19675	11491	58,4
Млава	46070	12008	26,1
Морава	29995	5079	16,9
Пожаревац	44958	335	0,7
Рам	31609	3398	10,7
Хомоље	20521	11736	57,2
Морава	92916	4515	4,9
Ћуприја (општина)	4917	2	0,0
Деспотовац	21078	1580	7,5
Параћин	38141	572	1,5
Ресава	28780	2361	8,2
Крушевац	21768	39	0,2
Ражањ	21768	39	0,2
Ниш	161360	131	0,1
Ниш (општина)	25096	43	0,2
Алексинац	25614	2	0,0
Бања	25072	2	0,0
Ниш	60679	1	0,0
Сврљиг	24899	83	0,3

Извор: Претходни резултати пописа становништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Сарајево, 1924, стр. 4-10.

Табела 2.10. Становништво Источне Србије по срезовима са осталим матерњим језиком 1931. године

срез	укупно	остали језици	%
Алексаинац	30365	506	1,7
Бољевац	36215	8850	24,4
Брза Паланка	19629	1790	9,1
Деспотовац	25640	1035	4,0
Голубац	16093	733	4,6
Хомоље	23306	1484	6,4
Кључ	20774	2449	11,8
Крајина	20351	7173	35,2
Млава	52549	4243	8,1
Морава (Жабари)	29241	1905	6,5
Неготин	41261	5531	13,4
Ниш	108982	3047	2,8
Параћин	34931	203	0,6
Пореч	15549	350	2,2
Пожаревац	66366	1064	1,6
Рам	35283	282	0,8
Раваница	23743	1430	6,0
Ражањ	25780	256	1,0
Ресава	36455	2240	6,1
Сврљиг	28870	127	0,4
Тимок	16666	94	0,6
Заглавак	41017	204	0,5
Зајечар	57850	13672	23,6
Звижд	23433	482	2,1

Извор: "Становништво по вероисповести и матерњем језику" по попису од 31. марта 1931. године, <http://webrzs.stat.gov.rs>, 2011.

ПРИЛОГ 3

Табела 3.1. Број становника 1948. и 1953. године и апсолутни пораст (R) становништва у срезovima Источне Србије (према административно-територијалној подели из 1952. године) у периоду 1931-1948. и 1948-1953. године

СРЕЗ	1948	1953	1931-1948	1948-1953
Потпуни срезovi:			R	R
Бољевачки	26545	26938	-1230	393
Борски	32070	35855	6156	3785
Деспотовачки	28791	30169	5619	1378
Зајечарски	55515	57630	2089	2115
Звишки	33146	36858	8527	3712
Кључки	23030	24728	8904	1698
Крајински	72828	73637	6209	809
Млавски	56315	57414	1589	1099
Моравски	61002	64344	30637	3342
Нишки (са Градим Ниш)	141315	156223	32333	14908
Параћински	41329	44448	7244	3119
Пољаревачки	80140	86230	2118	6090
Поречки	16983	17935	1434	952
Раванички	36558	42255	12815	5697
Ражањски	20866	21722	1528	856
Рамски	41664	42575	6581	911
Ресавски	38814	39449	5198	635
Сврљишки	33150	33738	12033	588
Сокобањски	23733	24610	5258	877
Тимочки	60692	61178	540	486
Хомољски	25036	26024	1730	988

Извор: РЗС, Попис становништва 1948. и 1953. године. <http://webzrs.stat.gov.rs>, 2011.

Табела 3.2. Број становника Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године (према административно-територијалној подели на дан 31.03.2002. године)

	По методологији ранијих пописа							По новој методологији		
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	1991	2002	2011
И. Србија	943575	996976	1045466	1099143	1141204	1118221	1086468	1041141	975280	918825
В.Градиште	27571	28196	27819	28019	27929	27174	26343	22969	20659	17610
Голубац	14844	15166	15320	14178	13541	12513	12075	10882	9913	8331
Жабари	26178	26496	25144	23298	21819	19347	18239	15577	13034	11380
Жагубица	22015	23012	22602	21055	20275	17777	16892	16698	14823	12737
Кучево	28308	31274	30452	29095	28429	25649	24876	21752	18808	15516
М. Црниће	24408	24808	24347	23169	21953	19940	18783	16103	13853	11458
Пожаревац	52721	58476	66047	73768	81123	84678	83097	78054	74902	75334
Петровац	50430	51560	51613	50433	48608	46414	45706	38190	34511	31259
Кладово	26161	27792	28217	33173	33376	31881	31233	26714	23613	20635
Мајданпек	19610	21155	23022	26120	26628	27378	24867	26952	23703	18686
Неготин	63447	64358	65409	63706	63973	59559	57379	50139	43418	37056
Бор	34831	38668	43448	52849	56486	59900	57140	59424	55817	48615
Бољевац	25423	25831	26277	23335	21818	19384	17347	18424	15849	12994
Зајечар	62887	64907	68616	73147	76681	72763	69310	71076	65969	59461
Књажевац	61560	61973	59445	52010	48789	44036	38044	43551	37172	31491
Деспотовац	33262	36509	38389	36553	35690	33869	32855	28357	25611	23191
Параћин	50855	54520	59957	63097	64718	64119	63820	60501	58301	54242
Ћуприја	28806	32313	34028	36529	38841	38747	38682	35308	33567	30645
Ћићевац	11762	12366	12709	12359	12568	11757	11181	11546	10755	9476
Свилајнац	33268	33969	33677	34256	34888	33136	33097	26738	25511	23551
Алексинач	61002	64344	67200	66082	67286	63844	60043	62208	57749	51863
Град Ниш	109280	122100	148354	195362	232563	248086	256402	245182	250518	260237
Ражањ	18931	19623	18829	17113	15586	13582	11876	13193	11369	9150
Сврљиг	32282	32939	30260	26505	24242	20740	17637	20478	17284	14249
Сокобања	23733	24621	24285	23932	23394	21948	19544	21125	18571	16021
И. Србија (без Ниша)	834295	874876	897112	903781	908641	870135	830066	795959	724762	658588

Извор: Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

Табела 3.3. Апсолутни пораст/пад броја становника Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године

	по методологији ранијих пописа становништва						по новој методологији		
	1948-53	1953-61	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	1991-02	2002-11	1948-2011
И. Србија	53401	48490	53677	42061	-22983	-31753	-65861	-70092	-38387
В. Градишт	625	-377	200	-90	-755	-831	-2310	-3049	-9961
Голубац	322	154	-1142	-637	-1028	-438	-969	-1582	-6513
Жабари	318	-1352	-1846	-1479	-2472	-1108	-2543	-1654	-14798
Жагубица	997	-410	-1547	-780	-2498	-885	-1875	-2086	-9278
Кучево	2966	-822	-1357	-666	-2780	-773	-2944	-3292	-12792
М. Црниће	400	-461	-1178	-1216	-2013	-1157	-2250	-2395	-12950
Пожаревац	5755	7571	7721	7355	3555	-1581	-3152	432	22613
Петровац	1130	53	-1180	-1825	-2194	-708	-3679	-3252	-19171
Кладово	1631	425	4956	203	-1495	-648	-3101	-2978	-5526
Мајданпек	1545	1867	3098	508	750	-2511	-3249	-5017	-924
Неготин	911	1051	-1703	267	-4414	-2180	-6721	-6362	-26391
Бор	3837	4780	9401	3637	3414	-2760	-3607	-7202	13784
Бољевац	408	446	-2942	-1517	-2434	-2037	-2575	-2855	-12429
Зајечар	2020	3709	4531	3534	-3918	-3453	-5107	-6508	-3426
Књажевац	413	-2528	-7435	-3221	-4753	-5992	-6379	-5681	-30069
Деспотовац	3247	1880	-1836	-863	-1821	-1014	-2746	-2420	-10071
Параћин	3665	5437	3140	1621	-599	-299	-2200	-4059	3387
Туприја	3507	1715	2501	2312	-94	-65	-1741	-2922	1839
Ћићевац	604	343	-350	209	-811	-576	-791	-1279	-2286
Свилајнац	701	-292	579	632	-1752	-39	-1227	-1960	-9717
Алексинач	3342	2856	-1118	1204	-3442	-3801	-4459	-5886	-9139
Град Ниш	12820	26254	47008	37201	15523	8316	5336	9719	150957
Ражањ	692	-794	-1716	-1527	-2004	-1706	-1824	-2219	-9781
Сврљиг	657	-2679	-3755	-2263	-3502	-3103	-3194	-3035	-18033
Сокобања	888	-336	-353	-538	-1446	-2404	-2554	-2550	-7712

Извор: Прорачун-Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

Табела 3.4. Просечни годишњи пораст становништва Источне Србије (по општинама)
у периоду 1948-2011. године

	по методологији ранијих пописа						по новој методологији		
	1948-53	1953-61	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	1991-02	2002-11	1948-11
И. Србија	10680	6061	5368	4206	-2298	-2887	-5987	-7788	-609
В. Градишт	125	-47	20	-9	-75	-75	-210	-339	-158
Голубац	64	19	-114	-64	-103	-40	-88	-176	-103
Жабари	64	-169	-185	-148	-247	-101	-231	-184	-235
Жагубица	199	-51	-155	-78	-250	-80	-170	-232	-147
Кучево	593,2	-103	-136	-67	-278	-70	-268	-366	-203
М. Црниће	80	-58	-118	-122	-201	-105	-204	-266	-206
Пожаревац	1151	946	772	735	355	-144	-286	48	359
Петровац	226	7	-118	-182	-219	-64	-334	-361	-304
Кладово	326	53	496	20	-149	-59	-282	-331	-88
Мајданпек	309	233	310	51	75	-228	-295	-557	-15
Неготин	182	131	-170	27	-441	-198	-611	-707	-419
Бор	767	597	940	364	341	-251	-328	-800	219
Бољевац	82	56	-294	-152	-243	-185	-234	-317	-197
Зајечар	404	464	453	353	-392	-314	-464	-723	-54
Књажевац	83	-316	-743	-322	-475	-545	-580	-631	-477
Деспотовац	649	235	-184	-86	-182	-92	-250	-269	-160
Параћин	733	680	314	162	-60	-27	-200	-451	54
Ћуприја	701	214	250	231	-9	-6	-158	-325	29
Ћићевац	121	43	-35	21	-81	-52	-72	-142	-36
Свилајнац	140	-36	58	63	-175	-3	-111	-218	-154
Алексинач	668	357	-112	120	-344	-345	-405	-654	-145
Град Ниш	2564	3282	4701	3720	1552	756	485	1080	2396
Ражањ	138	-99	-172	-153	-200	-155	-166	-247	-155
Сврљиг	131	-335	-375	-226	-350	-282	-290	-337	-286
Сокобања	178	-42	-35	-54	-145	-218	-232	-283	-122

Извор: Прорачун-Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-
подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183;
Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-

Табела 3.5. Стопе просечног годишњег раста становништва Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године

	по методологији ранијих пописа						по новој методологији		
	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91	2002/91	2011/02	2011/48
И. Србија	11,0	5,9	5,0	3,7	-2,0	-2,6	-5,9	-8,3	-0,7
В. Градиште	4,5	-1,7	0,7	-0,3	-2,7	-2,8	-9,6	-17,7	-7,0
Голубац	4,3	1,2	-7,7	-4,6	-7,9	-3,2	-8,5	-19,3	-8,9
Жабари	2,4	-6,5	-7,6	-6,6	-12,0	-5,4	-16,1	-15,1	-12,5
Жагубица	8,8	-2,2	-7,1	-3,8	-13,1	-4,6	-10,8	-16,8	-8,51
Кучево	19,9	-3,3	-4,6	-2,3	-10,3	-2,8	-13,2	-21,3	-9,3
М. Црниће	3,2	-2,4	-5,0	-5,4	-9,6	-5,4	-13,6	-21,0	-11,5
Пожаревац	20,7	15,2	11,0	9,5	4,3	-1,7	-3,7	0,6	5,6
Петровац	4,4	0,1	-2,3	-3,7	-4,6	-1,4	-9,2	-11,0	-7,4
Кладово	12,1	1,9	16,2	0,6	-4,6	-1,9	-11,2	-15,0	-3,8
Мајданпек	15,2	10,5	12,6	1,9	2,8	-8,7	-11,6	-26,3	-0,8
Неготин	2,8	2,0	-2,6	0,4	-7,1	-3,4	-13,1	-17,6	-8,3
Бор	20,9	14,5	19,5	6,7	5,9	-4,3	-5,7	-15,3	5,2
Бољевац	3,2	2,1	-11,8	-6,7	-11,8	-10,1	-13,6	-22,0	-10,3
Зајечар	6,3	6,9	6,4	4,7	-5,2	-4,4	-6,8	-11,5	-0,9
Књажевац	1,3	-5,2	-13,3	-6,4	-10,2	-13,3	-14,4	-18,4	-10,2
Деспотовац	18,6	6,3	-4,9	-2,4	-5,2	-2,8	-9,3	-11,0	-5,7
Параћин	13,9	11,9	5,1	2,5	-0,9	-0,4	-3,4	-8,0	1,0
Ђуприја	22,9	6,4	7,1	6,1	-0,2	-0,1	-4,6	-10,1	1,0
Ђићевац	10,0	3,4	-2,8	1,7	-6,7	-4,51	-6,5	-14,0	-3,4
Свилајнац	4,2	-1,1	1,7	1,8	-5,1	-0,1	-4,2	-8,9	-5,4
Алексинач	10,7	5,4	-1,7	1,8	-5,2	-5,6	-6,7	-11,9	-2,6
Град Ниш	22,2	24,3	27,3	17,4	6,5	3,0	2,0	4,2	13,0
Ражањ	7,2	-5,1	-9,6	-9,4	-13,7	-12,2	-13,5	-24,1	-11,0
Сврљиг	4,0	-10,6	-13,2	-8,9	-15,6	-14,7	-15,4	-21,4	-12,3
Сокобања	7,4	-1,7	-1,4	-2,3	-6,4	-10,5	-11,7	-16,4	-6,1

Извор: Прорачун-Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

Табела 3.6. Индекс пораста/пада становништва Источне Србије по општинама у периоду 1948-2011. године

	по методологији ранијих пописа						по новој методологији		
	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2002/91	2002/91	2011/02	2011/48
И. Србија	105,7	104,9	105,1	103,8	98,0	97,2	93,7	92,8	95,9
В.Градиште	102,3	98,7	100,7	99,7	97,3	96,9	89,9	85,2	63,9
Голубац	102,2	101,0	92,5	95,5	92,4	96,5	91,1	84,0	56,1
Жабари	101,2	94,9	92,7	93,7	88,7	94,3	83,7	87,3	43,5
Жагубица	104,5	98,2	93,2	96,3	87,7	95,0	88,8	85,9	57,9
Кучево	110,5	97,4	95,5	97,7	90,2	97,0	86,5	82,5	54,8
М. Црниће	101,6	98,1	95,2	94,8	90,8	94,2	86,0	82,7	46,9
Пожаревац	110,9	112,9	111,7	110,0	104,4	98,1	96,0	100,6	142,9
Петровац	102,2	100,1	97,7	96,4	95,5	98,5	90,4	90,6	62,0
Кладово	106,2	101,5	117,6	100,6	95,5	98,0	88,4	87,4	78,9
Мајданпек	107,9	108,8	113,5	101,9	102,8	90,8	87,9	78,8	95,3
Неготин	101,4	101,6	97,4	100,4	93,1	96,3	86,6	85,3	58,4
Бор	111,0	112,4	121,6	106,9	106,0	95,4	93,9	87,1	139,6
Бољевац	101,6	101,7	88,8	93,5	88,8	89,5	86,0	82,0	51,1
Зајечар	103,2	105,7	106,6	104,8	94,9	95,3	92,8	90,1	94,5
Књажевац	100,7	95,9	87,5	93,8	90,3	86,4	85,4	84,7	51,1
Деспотовац	109,8	105,1	95,2	97,6	94,9	97,0	90,3	90,5	69,7
Параћин	107,2	110,0	105,2	102,6	99,1	99,5	96,4	93,0	106,7
Ђуприја	112,2	105,3	107,3	106,3	99,8	99,8	95,1	91,3	106,4
Ђићевац	105,1	102,8	97,2	101,7	93,5	95,1	93,1	88,1	80,6
Свилајнац	102,1	99,1	101,7	101,8	95,0	99,9	95,4	92,3	70,8
Алексинач	105,5	104,4	98,3	101,8	94,9	94,0	92,8	89,8	85,0
Град Ниш	111,7	121,5	131,7	119,0	106,7	103,4	102,2	103,9	238,1
Ражањ	103,7	96,0	90,9	91,1	87,1	87,4	86,2	80,5	48,3
Сврљиг	102,0	91,9	87,6	91,5	85,6	85,0	84,4	82,4	44,1
Сокобања	103,7	98,6	98,5	97,8	93,8	89,0	87,9	86,3	67,5

Извор: Прорачун-Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. и 2002. године-подаци по насељима, Попис становништва 2002. године, књига 9, РЗС, Београд, 2004. године, стр. 1-183; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.

Табела 3.7. Индекс пораста/пада становништва у насељима Источне Србије у којима је већинско влашко становништво, у периоду 2002-2011. године

	2002	2011	2011/2002
Витовница	187	246	131,5
Кладурово	476	469	98,5
Топла	100	97	97,0
Слатина	921	890	96,6
Манастирица	748	689	92,1
Лазница	2063	1881	91,2
Танда	350	319	91,1
Ракова Бара	464	421	90,7
Шарбановац	1836	1624	88,4
Исаково	646	571	88,4
Осаница	1187	1048	88,3
Лука	612	537	87,7
Бусур	1171	1025	87,5
Бучје	666	579	86,9
Мелница	924	799	86,5
Подгорац	2218	1913	86,2
Бачевица	409	344	84,1
Оснић	1340	1125	83,9
Метовница	1331	1111	83,5
Горњане	1114	930	83,5
Кривача	429	357	83,2
Нересница	2365	1954	82,6
Јасиково	717	582	81,2
Мустапић	740	596	80,5
Двориште	305	245	80,3
Дубочане	455	365	80,2
Глоговица	484	387	80,0
Кривељ	1316	1052	79,9
Буковска	503	402	79,9
Валакоње	1378	1095	79,5
Влаоле	767	604	78,7
Александровац	588	459	78,1
Раденка	803	609	75,8
Бродица	468	355	75,8
Шипиково	511	383	74,9
Брезница	211	158	74,9
Старчево	585	434	74,2
Бигреница	979	717	73,2
Вуковић	301	220	73,1
Сиге	704	496	70,4
Ковилово	411	292	71,0
Мала Јасикова	332	235	70,8
УКУПНО	34115	28615	83,9

Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003. године, стр. 1-565; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.*

Табела 3.8. Удео градског становништва у Источној Србији, по општинама, у периоду 1948-2011. године

	према методологији ранијих пописа							према новој методологији		
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	1991	2002	2011
И. Србија	14,5	16,2	18,8	23,9	28,3	32,0	34,3	33,4	36,3	38,5
В.Градиште	10,1	11,6	12,2	14,5	17,8	22,0	24,1	23,7	27,4	33,1
Кучево	11,2	12,0	13,0	15,3	17,8	18,9	21,3	20,5	24,0	25,4
Пожаревац	34,4	39,1	44,3	53,5	60,4	64,1	65,5	65,9	68,2	71,3
Петровац	8,6	9,1	10,2	12,3	15,2	16,6	19,2	18,6	22,7	23,8
Кладово	14,8	14,5	15,9	26,0	29,9	35,1	36,9	39,4	43,3	47,1
Мајданпек	21,4	23,0	27,9	40,8	46,9	55,1	55,1	55,6	55,7	54,1
Неготин	9,7	10,8	13,2	17,5	23,9	29,1	33,7	33,6	40,9	45,6
Бор	31,9	37,6	43,3	55,7	63,0	67,9	70,6	68,0	70,6	70,3
Бољевац	11,1	12,6	14,6	18,7	23,4	28,6	31,7	29,3	32,4	34,5
Зајечар	18,9	22,3	27,2	37,7	48,2	54,5	58,7	55,2	59,9	64,2
Књажевац	7,9	9,5	12,5	21,6	34,2	44,7	52,4	44,8	52,1	58,4
Деспотовац	5,9	5,8	10,1	14,3	16,8	20,3	20,4	22,7	26,3	26,9
Параћин	19,9	20,5	26,2	34,1	37,7	39,9	41,5	40,8	43,4	46,3
Туприја	22,9	37	41,3	48,1	52,9	55,1	56,8	58,4	61,3	63,5
Тићевац	37,5	37,2	39,0	41,6	43,9	45,9	47,7	46,0	47,4	49,2
Свилајнац	15,2	14,9	17,5	22,7	26,8	29,0	31,7	32,0	36,8	39,1
Алексинац	11,3	13,9	16,8	21,1	26,2	29,2	31,9	29,5	32,3	34,7
Град Ниш	50,9	53,7	60,6	65,3	69,4	70,7	69,4	75,3	73,9	72,1
Сврљиг	4,0	5,0	6,6	13,1	23,6	35,8	45,1	35,6	44,6	53,0
Сокобања	14,2	16,2	17,4	23,2	30,8	38,4	44,7	39,2	45,3	49,8

***Напомена:** Према статистичкој типологији насеља 5 општина у Источној Србији (Голубац, Жабари, Жагубица, Мало Црниће и Ражањ) немају градска насеља, а 6 општина (Пожаревац, Кладово, Мајданпек, Бољевац, Деспотовац и Алексинач) има по два градска насеља.

Извор: Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РС, Београд, 2003. године, стр. 1-565; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр. 1-97.*

Табела 3.9. Густина насељености у општинама Источне Србије, 1948-2011. године

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Велико Градиште	80,3	82,1	81,0	81,6	81,3	66,9	60,2	51,3
Голубац	40,4	41,2	41,6	38,5	36,8	29,6	26,9	22,6
Жабари	99,3	100,5	95,3	88,3	82,7	59,1	49,4	43,1
Жагубица	29,0	30,3	29,7	27,7	26,7	22,0	19,5	16,8
Кучево	39,3	43,4	42,2	40,4	39,4	30,2	26,1	21,5
Мало Црниће	90,6	92,1	90,4	86,0	81,5	59,8	51,4	42,5
Пожаревац	138,3	153,4	173,3	193,6	212,9	204,8	196,5	161,9
Петровац	77,0	78,7	78,8	77,0	74,2	58,3	52,7	47,7
Кладово	41,7	44,3	45,0	52,9	53,2	42,6	37,6	32,9
Мајданпек	21,1	22,7	24,7	28,0	28,6	28,9	25,4	20,1
Неготин	58,2	59,0	60,0	58,4	58,7	46,0	39,8	34,0
Бор	40,7	45,1	50,7	61,7	65,9	69,4	65,2	56,8
Бољевац	30,7	31,2	31,7	28,2	26,4	22,3	19,1	15,7
Зајечар-град	58,8	60,7	64,2	68,4	71,7	66,5	61,7	55,6
Књажевац	51,2	51,5	49,4	43,3	40,6	36,2	30,9	26,2
Деспотовац	53,4	58,6	61,6	58,7	57,3	45,5	41,1	37,2
Параћин	94,1	100,9	110,9	116,7	119,7	111,9	107,8	100,3
Ћуприја	99,9	112,1	118,1	126,7	134,7	122,5	116,5	106,3
Ћићевац	95,0	99,9	102,7	99,8	101,5	93,3	86,9	76,5
Свилајнац	102,2	104,4	103,5	105,3	107,2	82,2	78,4	72,4
Алексинач	86,3	91,0	95,1	93,5	95,2	88,0	81,7	73,4
Ниш	183,0	204,5	248,5	303,0	365,0	386,1	393,9	435,9
Ражањ	65,6	67,9	65,2	59,3	54,0	45,7	39,4	31,7
Сврљиг	64,9	66,2	60,8	53,3	48,7	41,2	34,8	28,7
Сокобања	45,2	46,9	46,2	45,5	44,5	40,2	35,3	30,5

Извор: Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003. године, стр. 1-565; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр.*

Табела 3.10. Густина насељености Источне Србије у насељима у којима Власи чине већину, у периоду 1961-2011. године

	1961	1971	1981	1991	2002	2011
Двориште	46,1	43,1	37,4	25,4	19,4	15,5
Кривача	46,7	44,4	42,4	32,9	27,0	22,5
Брезница	16,8	15,8	13,6	11,2	9,4	7,1
Лазница	32,2	28,9	28,2	19,8	17,7	16,2
Осаница	24,8	23,7	23,1	20,0	17,8	15,7
Сиге	54,3	52,5	52,6	44,5	35,5	25,0
Бродица	12,3	11,8	11,4	5,5	3,6	2,7
Буковска	24,5	22,3	19,5	13,3	10,8	8,6
Вуковић	65,8	60,9	60,9	43,9	34,8	25,5
Мустапић	70,7	66,9	65,6	40,3	32,9	26,5
Нересница	28,1	28,1	26,1	20,9	17,8	14,7
Раденка	43,3	37,8	34,2	23,5	17,8	13,5
Ракова Бара	45,7	41,0	39,2	26,1	18,9	17,1
Бусур	98,4	94,9	92,4	75,1	62,6	54,8
Витовница	17,2	15,6	12,9	9,0	6,1	9,0
Кладурово	46,0	41,8	38,1	25,6	21,2	20,8
Манастирица	56,2	51,3	48,2	34,5	28,9	26,6
Мелница	51,2	46,2	41,9	27,5	22,2	19,2
Старчево	64,0	61,3	59,6	40,8	35,7	26,5
Бигреница	44,7	41,5	36,2	25,1	20,4	15,0
Исаково	47,6	49,3	48,8	34,5	26,9	23,8
Бучје	34,5	33,8	31,6	25,6	21,7	18,9
Горњане	23,1	20,7	18,8	16,0	12,3	10,3
Кривељ	28,8	31,6	20,4	15,7	13,3	10,6
Лука	22,7	20,8	18,9	15,4	13,6	11,9
Метовница	48,8	44,9	40,6	35,0	30,1	25,1
Слатина	40,4	34,3	32,4	28,5	23,8	23,0
Танда	17,6	14,7	13,9	10,8	8,6	7,8
Топла	23,8	23,0	20,3	14,7	9,6	9,3
Шарбановац	54,7	53,3	48,4	42,4	36,4	32,2
Влаоле	29,7	27,8	25,4	21,5	17,7	13,9
Јасиково	30,8	30,1	27,7	23,5	20,6	16,7
Александровац	89,7	91,5	92,2	60,8	49,9	39,0
Ковилово	71,4	69,5	62,0	40,4	33,5	23,8
Бачевица	44,2	40,4	35,3	24,4	19,6	16,4
Валакоње	49,0	49,8	42,7	35,8	30,0	23,9
Оснић	63,2	60,8	57,3	45,5	38,6	32,4
Подгорац	22,6	19,9	19,3	17,0	15,4	13,3
Глоговица	29,4	27,4	24,1	18,7	15,3	12,2
Дубочане	25,3	24,3	21,2	16,7	14,1	11,3
Мала Јасикова	39,5	38,3	36,1	32,6	26,7	18,9
Шипиково	65,3	60,7	56,5	36,4	32,1	24,1
УКУПНО	42,6	40,4	37,5	28,0	23,1	19,1

Извор: Прорачун на основу: *Попис становништва 2002. године, књига 2, РЗС, Београд, 2003. године, стр. 1-565; Попис становништва, домаћинства и станова 2011-први резултати, Билтен 540, Београд, 2011, стр.*

Табела 3.11. Опште стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја и смртности одојчади у Источној Србији у периоду 1961-2010. године

	n	m	j	m_o
1961	13,4	10,1	3,2	63,3
1962	12,6	10,9	1,7	58,
1963	12,0	10,1	1,9	50,7
1964	11,5	11,2	0,3	54,1
1965	11,9	10,0	1,8	45,6
1966	12,1	9,3	2,8	39,7
1967	12,1	10,7	1,3	36,6
1968	12,2	10,4	1,8	33,5
1969	13,3	12,5	0,9	36,6
1970	12,4	11,6	0,8	33,6
1971	12,3	11,1	1,2	31,7
1972	12,7	12,2	0,5	33,0
1973	12,9	11,4	1,5	28,4
1974	12,8	10,9	1,9	27,0
1975	13,1	11,5	1,6	27,9
1976	12,6	11,4	1,3	25,0
1977	11,9	11,4	0,5	22,5
1978	11,2	11,7	-0,5	21,3
1979	11,4	11,7	-0,3	24,4
1980	11,0	12,0	-0,9	19,8
1981	9,9	12,6	-2,7	19,8
1982	10,8	12,4	-1,6	18,7
1983	11,0	13,3	-2,3	16,7
1984	10,8	13,4	-2,5	16,9
1985	10,5	13,3	-2,8	19,5
1986	10,4	13,2	-2,8	18,4
1987	10,4	13,0	-2,5	15,8
1988	10,5	13,1	-2,5	11,2
1989	9,9	13,3	-3,4	13,0
1990	9,9	13,2	-3,3	13,3
1991	9,9	13,3	-3,3	10,6
1992	9,5	13,5	-4,0	11,4
1993	10,6	13,5	-2,9	11,0
1994	10,1	13,3	-3,2	12,3
1995	10,3	13,8	-3,5	14,6
1996	9,4	14,6	-5,2	12,3
1997	9,9	14,5	-4,6	8,7
1998	9,0	14,5	-5,5	10,0
1999	8,3	14,3	-6,1	11,1
2000	8,8	15,1	-6,3	11,5
2001	8,8	14,2	-5,4	9,3
2002	10,0	17,0	-7,1	8,3
2003	9,9	17,8	-7,9	7,4
2004	9,4	17,4	-8,0	7,5
2005	7,6	18,2	-10,6	7,8
2006	7,7	17,6	-9,9	6,6
2007	6,9	17,5	-10,5	6,8
2008	7,0	19,0	-12,0	8,5
2009	7,0	19,0	-12,0	5,5
2010	6,8	19,2	-12,5	10,7

Извор: Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010-подаци по општинама, Републички завод за статистику, Београд, 2012, стр. 1-251.

Табела 3.12.. Опште стопе наталитета, морталитета и природног прираштаја становништва Источне Србије по општинама 1961-2010. године (‰)

	1961			1971			1981			1991			2002			2010		
	n	m	j	n	m	j	n	m	j	n	m	j	n	m	j	n	m	j
Источна Србија	13,4	10,1	3,2	12,3	11,1	1,2	9,9	12,6	-2,7	9,9	13,3	-3,3	10	17	-7,1	6,8	19,2	-12,5
Бор	15,1	8,8	6,3	16,1	8,3	7,8	12,9	9,7	3,2	12,1	9,7	2,4	10,5	13,1	-2,6	7,6	14,4	-6,8
Кладово	14,9	11,6	3,3	16,2	8,5	7,7	10,3	9,3	1,0	8,8	11,1	-2,3	9,9	16,5	-6,6	6,4	18,6	-12,2
Мајданпек	21,8	9,1	12,7	18,6	8,5	10,1	13,9	8,9	5,0	13,7	9,2	4,5	9,9	13,4	-3,5	7,3	15,5	-8,2
Неготин	11,4	11,8	-0,4	12,4	12,7	-0,3	8,9	13,4	-4,5	8,1	14,2	-6,1	10,2	17,7	-7,5	5,8	21,6	-15,8
В Градиште	11,7	12,8	-1,1	12,9	12,1	0,8	8,6	14,6	-6,0	10,5	12,2	-1,7	12,4	19,4	-7	5,9	18,7	-12,8
Голубац	13,5	13,8	-0,3	12,3	11,2	1,1	8,6	13,7	-5,1	9,8	11,7	-1,9	10,4	15,8	-5,4	5,2	20,2	-15,0
Жабари	11,0	11,0	0	10,7	13,4	-2,7	7,7	16,7	-9,0	8,8	10,5	-1,7	12,1	17,5	-5,4	6,9	21,2	-14,3
Жагубица	13,2	10,0	3,2	11,7	10,7	1,0	7,8	12,9	-5,1	10,0	14,3	-4,3	9	14	-5	5,2	19,5	-14,3
Кучево	13,3	9,3	4,0	13,2	13,6	-0,4	10,2	12,5	-2,3	12,0	13,0	-1,0	10,5	18,6	-8,1	5,4	23,4	-18,0
М Црниће	11,5	12,4	-0,9	11,7	13,9	-2,2	8,0	15,9	-7,9	8,9	11,4	-2,5	10	16,3	-6,3	5,9	21,3	-15,4
Петровац	12,6	11,7	0,9	12,1	13,2	-1,1	9,4	14,1	-4,7	9,9	12,8	-2,9	11,5	18,8	-7,3	6,8	20,7	-13,9
Пожаревац	14,5	9,2	5,3	13,4	10,4	3,0	12,4	10,2	2,2	12,5	10,4	2,1	12,4	14,4	-2	9,4	14,9	-5,5
Бољевац	13,4	10,5	2,9	9,0	12,7	-3,7	8,3	14,3	-6,0	9,9	13,5	-3,6	7,7	21,8	-14,1	6,8	25,2	-18,4
Зајечар	11,8	11,2	0,6	11,5	12,8	-1,3	11,2	12,4	-1,2	10,0	15,0	-5,0	8,6	16,2	-7,6	7,4	18,0	-10,6
Књажевац	8,9	10,6	-1,7	8,7	13,9	-5,2	7,3	14,2	-6,9	7,2	18,7	-11,5	7,1	21,6	-14,5	7,0	22,9	-15,9
Сокобања	9,6	11,2	-1,6	11,1	11,7	-0,6	8,1	14,7	-6,6	8,1	15,7	-7,6	8,6	19,4	-10,8	5,9	21,4	-15,5
Град Ниш	17,1	7,1	10,0	15,3	7,3	8,0	13,7	7,7	6,0	11,8	9,3	2,5	9,8	11,9	-2,1	10,2	12,4	-2,2
Алексинац	13,3	10,2	3,1	11,6	11,2	0,4	10,6	12,7	-2,1	9,6	16,1	-6,5	9	17,9	-8,9	8,0	19,4	-11,4
Сврљиг	11,3	8,0	3,3	9,4	10,6	-1,2	7,5	13,7	-6,2	7,2	19,5	-12,3	6,9	15,7	-8,8	4,9	18,1	-13,2
Ражањ	11,0	8,5	2,5	11,6	11,3	0,3	5,5	15,1	-9,6	6,8	18,3	-11,5	7,8	22,3	-14,5	4,1	24,0	-19,9
Деспотовац	15,9	8,2	7,7	12,3	8,7	3,6	10,6	10,3	0,3	9,4	12,3	-2,9	12,6	17,5	-4,9	6,4	21,6	-15,2
Параћин	16,4	8,4	8,0	11,8	8,7	3,1	11,0	11,0	0	12,2	12,4	-0,2	10,7	14,1	-3,4	8,4	16,1	-7,7
Свилајнац	13,0	10,3	2,7	11,0	11,3	-0,3	9,6	14,2	-4,6	10,8	13,7	-2,9	13,3	17,8	-4,5	6,7	19,3	-12,6
Ћуприја	14,8	7,9	6,9	12,3	9,0	3,3	12,4	10,9	1,5	11,3	12,3	-1,0	10,9	15,9	-5	7,4	16,9	-9,5
Ћићевац	13,0	9,8	3,2	10,7	11,6	-0,9	13,0	11,5	1,5	9,4	14,8	-5,4	8	18,6	-10,6	8,4	15,9	-7,5

Извор: Природно кретање становништва у Републици Србији 1961-2010-подаци по општинама, Републички завод за статистику, Београд, 2012, стр. 1-251.

Табела 3.13. Наталитет, морталитет и природни прираштај Влаха у Централној Србији у периоду 1971-2010. године

	N	M	J
1971	5	0	5
1972	1	1	0
1973	1	1	0
1974	0	0	0
1975	0	6	-6
1976	0	0	0
1977	1	0	1
1978	0	4	-4
1979	0	0	0
1980	0	0	0
1981	1	0	1
1982	0	0	0
1983	4	14	-10
1984	3	14	-11
1985	3	17	-14
1986	2	25	-23
1987	2	41	-39
1988	0	13	-13
1989	2	16	-14
1990	0	8	-8
1991	1	20	-19
1992	5	33	-28
1993	4	35	-31
1994	35	42	-7
1995	10	36	-26
1996	9	34	-25
1997	10	31	-21
1998	7	20	-13
1999	4	49	-45
2000	6	51	-45
2001	10	46	-36
2002	5	83	-78
2003	6	75	-69
2004	10	64	-54
2005	6	68	-62
2006	6	34	-28
2007	6	61	-55
2008	7	77	-70
2009	6	42	-36
2010	1	37	-36
1971-2010	179	1098	-919

Извор: Демографска статистика (1971-2010), СЗС и РЗС, Београд.

Табела 3.14. Наталитет, морталитет и природни прираштај становништва насеља
Источне Србије у којима Власи чине већину, 1963-2008. године

година	Н	М	Ј
1963	760	645	115
1964	673	738	-65
1965	719	605	114
1966	741	592	149
1967	693	679	14
1968	771	698	73
1969	821	816	5
1970	752	751	1
1971	688	758	-70
1972	714	825	-111
1973	652	718	-66
1974	668	667	1
1975	598	715	-117
1976	625	694	-69
1977	589	703	-114
1978	491	669	-178
1979	454	745	-291
1980	490	744	-254
1981	424	776	-352
1982	452	732	-280
1983	441	789	-348
1984	404	739	-335
1985	461	704	-243
1986	434	715	-281
1987	386	708	-322
1988	390	703	-313
1989	366	680	-314
1990	378	713	-335
1991	391	651	-260
1992	423	647	-224
1993	508	673	-165
1994	490	615	-125
1995	469	676	-207
1996	397	689	-292
1997	467	707	-240
1998	388	704	-316
1999	336	705	-369
2000	341	735	-394
2001	377	642	-265
2002	344	671	-327
2003	339	712	-373
2004	292	712	-420
2005	214	642	-428
2006	167	662	-495
2007	185	642	-457
2008	145	677	-532

Извор: Документационе табеле РЗС, Београд, 2009.

Табела 3.15. Стопа укупног фертилитета становништва Источне Србије, по општинама, у периоду 2006-2008. године

	2006-08
Србија	1,40
Централна Србија	1,40
Војводина	1,39
Источна Србија	1,26
Пожаревац	1,51
Ражањ	1,49
Алексинач	1,44
Параћин	1,42
Град Ниш	1,40
Бољевац	1,39
Бор	1,38
Књажевац	1,37
Ћуприја	1,33
Зајечар	1,29
Сокобања	1,28
Голубац	1,28
Неготин	1,25
Ћићевац	1,23
Кладово	1,19
Жагубица	1,18
Деспотовац	1,17
Свилајнац	1,17
Мајданпек	1,17
Велико Градиште	1,17
Петровац	1,12
Жабари	1,11
Сврљиг	1,10
Мало Црниће	1,08
Кучево	0,97

Прорачун на основу процењених вредности стопа кумулативног фертилитета за период 2006-2008. године: Рашевић М., Пенев Г., 2009, 129.

Табела 3.16. Показатељи демографског старења становништва Источне Србије, по општинама, 2002. године

	просечна старост	удео великих старосних група (%)				индекс старења
		0-19	20-39	40-59	60+	
Источна Србија	43,4	20,9	24,7	27,8	25,8	1,2
Мајданпек	39,2	23,4	26,2	30,2	19,3	0,8
Бор	39,4	22,9	26,4	30,1	19,5	0,8
Град Ниш	39,9	21,9	27,4	29,1	20,9	0,9
Пожаревац	39,9	22,9	26,6	27,4	21,9	0,9
Параћин	41,2	22,1	24,3	28,1	24,6	1,1
Велико Градиште	41,6	22,8	25,5	24,4	26,4	1,2
Ћуприја	41,8	21,3	24,2	28	25,6	1,2
Алексинач	42,4	20,9	23,9	26,9	27,3	1,3
Ћићевац	42,7	20,6	23,4	28,0	27,2	1,3
Голубац	43,0	20,5	24,0	25,4	28,9	1,4
Свилајнац	43,1	21,1	23,8	24,6	29,9	1,4
Мало Црниће	43,1	21,8	24,5	22,5	30,7	1,4
Кладово	43,3	19,4	23,9	28,1	28	1,4
Деспотовац	43,4	20,6	23,4	25,0	30,7	1,4
Зајечар	43,5	18,9	23,4	29,7	26,9	1,4
Петровац	43,5	21,1	23,9	24,0	30,4	1,4
Кучево	44,2	20,1	21,6	26,5	31,2	1,5
Неготин	44,6	18,6	22,7	26,2	30,6	1,6
Жабари	45,5	20,3	21,5	21,6	36,1	1,7
Жагубица	45,0	19,0	21,2	26,3	32,5	1,7
Сокобања	45,3	18,0	21,6	28,8	31,2	1,7
Бољевац	45,4	18,8	20,9	27,2	32,5	1,7
Књажевац	47,3	15,8	20,4	28,7	34,4	2,2
Ражањ	47,4	16,6	19,3	27,0	36,1	2,2
Сврљиг	48,8	14,5	18,9	27,1	38,0	2,6

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова Србије 2002. године-Пол и старост, књ.2. Београд, РЗС, 2003, стр. 1-565.

Табела 3.17. Показатељи демографског старења у насељима Источне Србије у чијој етничкој структури Власи чине већину (2011)

	Просечна старост	Удео великих старосних група (%)			Индекс старења
		0-19	20-59	60 +	
Шипиково	54,3	11,5	36,0	52,5	4,6
Ковилово	53,1	12,0	46,6	41,4	3,5
Брезница	53,0	12,7	43,0	44,3	3,5
Двориште	52,0	15,5	38,4	46,1	3,0
Глоговица	50,8	14,7	43,7	41,6	2,8
Раденка	50,6	15,8	43,8	40,4	2,6
Вуковић	50,6	17,3	40,9	41,8	2,4
Александровац	50,2	13,9	49,9	36,2	2,6
Кривељ	49,9	15,6	43,2	41,2	2,6
Влаоле	49,8	16,1	45,4	38,6	2,4
Сиге	49,7	13,7	47,2	39,1	2,8
Лазница	49,5	16,0	44,6	39,4	2,5
Бигреница	49,4	14,8	45,6	39,6	2,7
Бродица	49,3	15,8	45,3	38,9	2,5
Бачевица	49,2	13,9	46,8	39,2	2,8
Ракова Бара	49,1	16,4	45,4	38,2	2,3
Мустапић	48,9	17,9	41,3	40,8	2,3
Буковска	48,8	18,9	39,5	41,5	2,2
Исаково	48,6	16,5	42,9	40,6	2,5
Горњане	48,5	15,5	50,1	34,4	2,2
Кладурово	48,5	18,5	41,8	39,7	2,1
Валакоње	48,2	16,3	45,7	38,0	2,3
Танда	48,0	16,3	49,5	34,2	2,1
Дубочане	47,9	17,0	44,7	38,4	2,3
Оснић	47,7	17,5	46,8	35,6	2,0
Мала Јасикова	47,6	13,6	51,1	35,3	2,6
Метовница	47,5	16,6	47,8	35,5	2,1
Топла	47,5	16,5	51,5	32,0	1,9
Лука	47,1	17,1	46,0	36,9	2,2
Јасиково	47,3	17,2	46,4	36,4	2,1
Шарбановац	47,3	17,2	47,9	34,9	2,0
Бучје	47,3	16,9	51,3	31,8	1,9
Нересница	46,8	18,1	47,0	34,9	1,9
Старчево	46,5	20,0	43,5	36,4	1,8
Бусур	46,1	19,8	45,0	35,2	1,8
Мелница	46,0	19,3	45,7	35,0	1,8
Осаница	45,4	21,2	45,6	33,2	1,6
Кривача	45,3	22,4	45,7	31,9	1,4
Витовница	45,2	18,7	48,8	32,5	1,7
Подгорац	45,0	18,9	51,1	30,0	1,6
Манастирица	45,0	20,7	46,4	32,8	1,6
Слатина	44,5	18,5	52,4	29,1	1,6
Укупно	48,4	17,2	46,3	36,5	2,1

Извор: Попис становништва, домаћинства и станова 2011. године, Старост и пол-подаци по насељима, РЗС, Београд, 2012, стр. 1-610.

Табела 3.18. Миграциони салдо становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године

	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	2002-11	1961-11
ИСТ. СРБИЈА	25779	16752	-17417	-27663	-8614	-11163
Велико Градиште	450	400	115	-1728	-1392	-2155
Голубац	-1060	-484	-415	-581	-650	-3190
Жабари	-1368	-643	-1174	-2084	-384	-5653
Жагубица	-2096	-863	-1521	-1047	-797	-6324
Кучево	-1856	-869	-2164	-2310	-1205	-8404
Мало Црниће	-731	-681	-950	-1590	-1094	-5046
Пожаревац	5153	4227	1695	-3365	2749	10459
Петровац	-1010	-1008	-515	-1892	-133	-4558
Кладово	2657	-1729	-1614	-2546	-1063	-4295
Мајданпек	637	-1747	-642	-3276	-3726	-8754
Неготин	-694	911	-1614	-3442	-2078	-6917
Бор	6602	-191	932	-3277	-4833	-767
Бољевац	-2778	-714	-1192	-921	-905	-6510
Зајечар	5353	4145	-2189	66	-918	6457
Књажевац	-5305	-753	-696	-697	-981	-8432
Деспотовац	-3777	-2105	-1610	-1884	-56	-9432
Параћин	305	-608	-1145	-576	-996	-3020
Ћуприја	1144	919	-545	-793	-840	-115
Ћићевац	-460	229	-417	42	-318	-924
Свилајнац	421	507	-710	60	147	425
Алексинац	-1431	1004	-835	762	-1180	-1680
Град Ниш	31257	19442	2206	4446	14492	71843
Ражањ	-1582	-965	-590	-133	-682	-3952
Сврљиг	-4192	-1746	-1813	-592	-1256	-9599
Сокобања	140	74	-14	-305	-515	-620

Извор: Прорачун на основу података из књига пописа становништва и података вталне статистике (1961-2011. године)

Табела 3.19. Просечан годишњи миграциони салдо становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године

	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	2002-11	1961-11
ИСТ. СРБИЈА	2578	1676	-1741	-2514	-960	-222
Велико Градиште	45	40	12	-157	-155	-43
Голубац	-106	-48	-42	-53	-72	-64
Жабари	-137	-64	-117	-189	-43	-113
Жагубица	-210	-86	-152	-95	-89	-126
Кучево	-186	-87	-216	-210	-134	-168
Мало Црниће	-73	-68	-95	-144	-122	-101
Пожаревац	515	423	170	-306	305,	209
Петровац	-101	-101	-52	-172	-15	-91
Кладово	266	-173	-161	-231	-118	-86
Мајданпек	64	-175	-64	-298	-414	-175
Неготин	-69	91	-161	-313	-231	-138
Бор	660	-19	93	-298	-537	-15
Бољевац	-278	-71	-119	-84	-101	-130
Зајечар	535	415	-219	6	-102	129
Књажевац	-530	-75	-70	-63	-109	-169
Деспотовац	-378	-211	-161	-171	-6	-189
Параћин	31	-61	-115	-52	-111	-60
Ђуприја	114	92	-55	-72	-93	-2
Ђићевац	-46	23	-42	4	-35	-18
Свилајнац	42	51	-71	5	16	8
Алексинач	-143	100	-84	69	-131	-34
Град Ниш	3126	1944	221	404	1610	1437
Ражањ	-158	-96	-59	-12	-76	-79
Сврљиг	-419	-175	-181	-54	-140	-192
Сокобања	14	7	-1	-28	-57	-12

Извор: Прорачун на основу података из књига пописа становништва и података вталне статистике (1961-2011. године)

Табела 3.20. Стопа просечног годишњег миграционог салда становништва Источне Србије (по општинама) у периоду 1961-2011. године

	1961-71	1971-81	1981-91	1991-02	2002-11	1961-11
ИСТ. СРБИЈА	2,4	1,5	-1,5	-2,5	-1,0	-0,2
Велико Градиште	1,6	1,4	0,4	-7,2	-8,1	-1,9
Голубац	-7,2	-3,5	-3,2	-5,1	-7,9	-5,4
Жабари	-5,7	-2,8	-5,7	-13,2	-3,5	-6,2
Жагубица	-9,6	-4,2	-8	-6,0	-6,4	-7,2
Кучево	-6,2	-3	-8	-10,3	-7,8	-7,3
Мало Црниће	-3,1	-3	-4,5	-9,6	-9,6	-5,6
Пожаревац	7,4	5,5	2	-4,0	4,1	3,0
Петровац	-2,0	-2	-1,1	-4,7	-0,4	-2,2
Кладово	8,7	-5,2	-4,9	-9,2	-5,3	-3,5
Мајданпек	2,6	-6,6	-2,4	-11,8	-19,5	-8,4
Неготин	-1,1	1,4	-2,6	-6,7	-5,7	-2,7
Бор	13,7	-0,3	1,6	-5,2	-10,3	-0,3
Бољевац	-11,2	-3,1	-5,8	-4,9	-7,0	-6,6
Зајечар	7,5	5,5	-2,9	0,1	-1,6	2,0
Књажевац	-9,5	-1,5	-1,5	-1,6	-3,2	-3,7
Деспотовац	-10,1	-5,8	-4,6	-6,3	-0,2	-6,1
Параћин	0,5	-0,9	-1,8	-0,9	-2,0	-1,1
Ћуприја	3,2	2,4	-1,4	-2,1	-2,9	-0,1
Ћићевац	-3,7	1,8	-3,4	0,3	-3,5	-1,7
Свилајнац	1,2	1,5	-2,1	0,2	0,74	0,3
Алексинач	-2,1	1,5	-1,3	1,1	-2,4	-0,6
Град Ниш	18,2	9,1	0,9	1,6	6,3	7,0
Ражањ	-8,8	-5,9	-4	-1,0	-7,4	-5,6
Сврљиг	-14,8	-6,9	-8	-2,8	-8,8	-8,6
Сокобања	0,6	0,3	0	-1,4	-3,3	-0,6

Извор: Прорачун на основу података из књига пописа становништва и података вталне статистике (1961-2011. године)

Табела 3.21. Промене у укупном становништву Источне Србије (по општинама) услед доласка избеглица са простора бивше СФРЈ

	Р (бр. становника)		R 1991-02	број избеглица (2002)	удео (%) (2002)	Р-без избеглица (2002)	R-без избеглица (1991-02)
	1991*	2002					
И. СРБИЈА	1041141	975280	-65861	17922	1,7	957358	-83783
В. Градиште	22969	20659	-2310	464	2,2	20195	-2774
Голубац	10882	9913	-969	217	2,2	9696	-1186
Жабари	15577	13034	-2543	297	2,3	12737	-2840
Жагубица	16698	14823	-1875	105	0,7	14718	-1980
Кучево	21752	18808	-2944	391	2,1	18417	-3335
М.Црњиће	16103	13853	-2250	285	2,1	13568	-2535
Пожаревац	78054	74902	-3152	2117	2,8	72785	-5269
Петровац	38190	34511	-3679	867	2,5	33644	-4546
Кладово	26714	23613	-3101	334	1,4	23279	-3435
Мајданпек	26952	23703	-3249	221	0,9	23482	-3470
Неготин	50139	43418	-6721	687	1,6	42731	-7408
Бор	59424	55817	-3607	545	1,0	55272	-4152
Бољевац	18424	15849	-2575	180	1,1	15669	-2755
Зајечар	71076	65969	-5107	1100	1,7	64869	-6207
Књажевац	43551	37172	-6379	327	0,9	36845	-6706
Деспотовац	28357	25611	-2746	636	2,5	24975	-3382
Параћин	60501	58301	-2200	1134	2,0	57167	-3334
Ћуприја	35308	33567	-1741	682	2,0	32885	-2423
Ћићевац	11546	10755	-791	218	2,0	10537	-1009
Свилајнац	26738	25511	-1227	808	3,2	24703	-2035
Алексинац	62208	57749	-4459	957	1,7	56792	-5416
Град Ниш	245182	250518	5336	4785	1,9	245733	551
Ражањ	13193	11369	-1824	149	1,3	11220	-1973
Сврљиг	20478	17284	-3194	177	1,0	17107	-3371
Сокобања	21125	18571	-2554	239	1,3	18332	-2793

Напомена: податак о броју становника 1991. године је приказан према новој методологији пописа

Извор: Избеглички корпус у Србији, Министарство за људска и мањинска права СиЦГ, Београд, 2004.

Табела 3.22. Становништво Србије и Источне Србије (по општинама) које борави иностранству дужије од 1 године, 1991. и 2002. године

	становништво у иностранству дужије од 1 године		удео у укупном становништву општине (%)	
	1991	2002	1991	2002
СРБИЈА	245958	395124	3,1	5,0
Централна Србија	202264	328337	3,5	5,7
Војводина	43694	66787	2,2	3,2
Источна Србија	85206	124103	7,6	11,4
Велико Градиште	4205	5684	15,5	21,6
Голубац	1631	2162	13	17,9
Жабари	3770	5205	19,5	28,5
Жагубица	1079	2069	6,1	12,2
Кучево	3897	6068	15,2	24,4
Мало Црниће	3837	4930	19,2	26,2
Петровац	8224	11195	17,7	24,5
Пожаревац	6624	8195	7,8	9,9
Деспотовац	5512	7244	16,3	22,0
Параћин	3618	5519	5,6	8,6
Свилајнац	6398	7586	19,3	22,9
Ћуприја	3439	5115	8,9	13,2
Бор	476	1323	0,8	2,3
Кладово	5167	7620	16,2	24,4
Мајданпек	426	1164	1,6	4,7
Неготин	9420	13961	15,8	24,3
Бољевац	960	1498	5,0	8,6
Зајечар	1687	3341	2,3	4,8
Књажевац	485	872	1,1	2,3
Сокобања	823	973	3,7	5,0
Ћићевац	211	426	1,8	3,8
Алексинач	1636	2294	2,6	3,8
Ниш	2649	5575	1,1	2,3
Ражањ	389	507	2,9	4,3
Сврљиг	262	353	1,3	2,0

Извор: Попис становништва 1991., и 2002. године.

Табела 3.23. Власи на раду код страног послодавца или на самосталном раду према земљи и дужини боравка (2002. године)

	Σ	године рада (боравка) у иностранству									Просечна дужина
		до 1	1-4.	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30 +	непоз.	
Укупно	8102	258	1060	1283	1692	856	818	629	859	647	14,6
Аустрија	3275	79	311	524	854	338	314	316	341	198	15,2
Швајцарска	2201	47	263	368	504	346	294	111	59	209	13,2
Немачка	1011	37	121	138	121	57	100	101	266	70	18,1
Италија	590	57	249	152	67	16	18	3	5	23	6,2
Француска	538	24	63	50	77	49	59	62	136	18	18,3
ост. и неп.	487	14	53	51	69	50	33	36	52	129	10,9
Структура у процентима											
Укупно	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	
Аустрија	40,4	30,6	29,3	40,8	50,5	39,5	38,4	50,2	39,7	30,6	
Швајцарска	27,2	18,2	24,8	28,7	29,8	40,4	35,9	17,6	6,9	32,3	/
Немачка	12,5	14,3	11,4	10,8	7,2	6,7	12,2	16,1	31,0	10,8	
Италија	7,3	22,1	23,5	11,8	4,0	1,9	2,2	0,5	0,6	3,6	
Француска	6,6	9,3	5,9	3,9	4,6	5,7	7,2	9,9	15,8	2,8	
ост. и неп.	6,0	5,4	5,0	4,0	4,1	5,8	4,0	5,7	6,1	19,9	

Извор: *Етнички мозаик Србије* - према подацима пописа становништва 2002. године, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр. 350.

Табела 3.24. Ранг етничких заједница према учешћу њихових припадника на раду-боравку у иностранству у укупном броју исте етничке заједнице (2002. године)

	национална или етничка припадност	удео лица на раду-боравку у иностранству
	Укупно	5,26
1.	Албанци	26,1
2.	Турци	17,0
3.	Власи	16,9
4.	Бошњаци	16,6
5.	Грци	15,7
6.	Румуни	15,2
7.	Немци	15,2
8.	Роми	12,1
9.	Муслимани	9,6
10.	Руси	9,5
11.	Јевреји	8,5
12.	Ашкалије	8,1
13.	Цинцари	7,6
14.	Египћани	5,4
15.	Чеси	4,2
16.	Срби	4,1
17.	Југословени	4,0
18.	Словенци	3,8
19.	Мађари	3,6
20.	Словаци	3,6
21.	Хрвати	3,5
22.	Мкедонци	3,3
23.	Горанци	2,7
24.	Украјинци	2,7
25.	Русини	2,2
26.	Црногорци	1,8
27.	Бугари	1,6
28.	Шокци	1,4
29.	Буњевци	0,9

Извор: *Етнички мозаик Србије* - према подацима пописа становништва 2002. године, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр.419.

Табела 3.25. Ранг женског становништва старог 15 и више година које нису рађале и које су родиле 1 дете, по националности (2002. године)

	није рађала		родила 1 дете	
	Укупно	24,8	Укупно	19,8
1.	Бошњакиње	33,6	Рускиње	32,0
2.	Ашкалије	32,2	Влахиње	27,5
3.	Црногорке	31,6	Јеврејке	27,0
4.	Албанке	32,1	Шокице	26,7
5.	Јеврејке	30,5	Румунке	25,6
6.	Југословенке	29,3	Словенке	24,9
7.	Горанке	28,4	Мађарице	24,7
8.	Цинцарке	26,8	Буњевке	24,6
9.	Муслиманке	26,8	Немице	24,4
10.	Египћанке	25,9	Југословенке	22,5
11.	Српкиње	24,9	Гркиње	21,7
12.	Буњевке	22,9	Хрватице	20,9
13.	Русинке	22,0	Словакиње	20,3
14.	Туркиње	21,9	Цинцарке	20,3
15.	Украјинке	21,6	Српкиње	19,9
16.	Гркиње	21,3	Украјинке	19,7
17.	Ромкиње	20,5	Чехиње	19,2
18.	Словакиње	19,4	Русинке	17,9
19.	Мађарице	19,4	Македонке	16,4
20.	Хрватице	19,1	Бугарке	15,7
21.	Словенке	19,0	Туркиње	15,5
22.	Чехиње	19,0	Црногорке	14,7
23.	Бугарке	19,0	Ромкиње	13,4
24.	Румунке	18,7	Муслиманке	12,7
25.	Рускиње	17,6	Египћанке	10,9
26.	Македонке	16,7	Горанке	10,7
27.	Немице	16,6	Ашкалије	9,8
28.	Шокице	13,9	Бошњакиње	7,6
29.	Влахиње	13,5	Албанке	7,0

Извор: *Етнички мозаик Србије* - према подацима пописа становништва 2002. године, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004, стр.418.

ПРИЛОГ 4

Табела 4.1. Становништво Источне Србије по националности (по срезовима) 1948. године

СРЕЗ	Мусл.-													
	Укупно	Срби	Црногорци	Власи	Румуни	Македонци	неоп.	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Бољевачки	30682	22307	15	7023	9	13	5	15	2	8	958	92	21	214
Борски	32869	10110	123	19817	19	278	103	115	33	67	385	273	247	1299
Деспотовачки	28791	28088	6	16	0	1	0	0	0	12	507	8	10	143
Зајечарски	53790	44246	175	5929	1605	49	10	29	20	33	542	155	159	838
Звишки	27427	15631	21	11634	6	17	2	0	1	2	40	9	23	41
Кључки	23030	14266	1199	7374	28	13	5	0	0	10	62	5	30	38
Крајински	72378	62804	75	7572	26	54	3	2	25	10	1635	36	62	74
Млавски	59825	36709	60	21997	168	16	1	0	3	10	537	38	42	244
Параћински	41329	40073	62	0	12	73	8	12	17	22	590	97	144	219
Пожаревачки	80140	77156	183	260	15	86	16	5	21	95	856	389	335	723
Поречки	16141	15784	15	251	5	6	3	2	0	12	0	22	16	25
Ражањски	20866	20417	6	0	0	3	0	0	2	0	418	3	1	16
Рамски	45464	41959	48	3214	19	9	1	0	3	5	108	15	33	50
Ресавски	38814	38361	26	327	16	6	0	0	1	2	20	10	21	24
Сврљишки	33150	32647	5	0	1	4	0	1	2	1	467	3	6	13
Сокобањски	23733	22959	51	0	2	13	2	6	2	7	630	19	16	26
Тимочки	60692	59356	63	1	13	17	11	1	9	11	870	81	42	217
Хомољски	25036	16793	6	7913	153	1	0	0	2	6	114	14	17	17
Источна Србија	714157	599666	2139	93328	2097	659	170	188	143	313	8739	1269	1225	4221
Белички	44227	42840	6	0	1163	5	0	1	2	15	5	2	10	178
Белопаланачки	29641	28971	22	0	2	4	2	0	9	0	601	8	9	13
Моравски	61002	59004	143	4	3	41	9	224	6	11	1151	193	79	134
Град Ниш	49332	45579	660	1	13	397	333	33	36	64	566	383	660	607
Нишавски	56799	56461	3	0	2	4	7	0	38	0	251	4	7	22
Нишки	91983	90435	24	0	1	28	5	56	16	9	1114	44	64	187
Поморавски	53640	53354	28	5	40	30	5	0	0	23	3	15	59	78
Раванички	36558	35335	109	56	7	55	5	29	10	36	78	197	266	375
Темнички	36842	36028	5	0	0	6	0	1	2	3	764	6	12	15
Непотпуни срезови	460024	448007	1000	66	1231	570	366	344	119	161	4533	852	1166	1609

Извор: РЗС, Попис становништва 1948. <http://webzrzs.stat.gov.rs>

Табела 4.2. Становништво Источне Србије по националности (по срезовима) 1953. године

СРЕЗ	Укупно	Срби	Црногорци	Власи	Македонци	Југосл.-неопред.	Албанци	Бугари	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Бољевачки	26904	23980	20	2353	17	9	64	7	88	74	292
Борски	35849	22752	214	9774	409	54	195	58	263	327	1803
Деспотовачки	30160	29243	27	506	6	2	1	6	13	17	339
Зајечарски	57598	52992	192	3089	115	50	55	64	140	278	623
Звишки	36780	35196	118	554	212	16	205	8	68	195	208
Кључки	24698	23048	1172	133	26	2	3	3	4	28	279
Крајински	73688	71909	134	1021	89	31	10	25	41	108	320
Млавски	57433	53050	99	3779	20	22	11	4	62	70	316
Параћински	44424	43210	123	0	121	13	15	12	97	225	608
Пожаревачки	86310	82998	350	14	182	46	61	29	467	561	1602
Поречки	17944	17184	30	582	17	3	10	1	11	34	72
Ражањски	21704	21407	17	0	5	4	0	12	7	6	246
Рамски	42574	41938	80	166	10	4	16	4	10	61	285
Ресавски	39534	39304	48	39	26	2	0	1	13	37	64
Сврљишки	33772	33541	13	0	10	2	3	7	2	13	181
Сокобањски	24621	24254	45	1	13	9	15	10	20	22	232
Тимочки	61140	60342	98	1	68	9	21	39	71	106	385
Хомољски	26081	20426	14	5373	11	12	3	1	10	15	216
Источна Србија	741214	696774	2794	27385	1357	290	688	291	1387	2177	8071
Белички	57524	56364	134	0	63	14	7	11	61	177	693
Белопаланачки	28756	28119	9	0	6	4	0	18	1	20	579
Моравски	64344	62077	222	10	127	78	155	195	193	159	1128
Град Ниш	60704	54513	804	4	585	286	60	140	426	801	3085
Нишавски	67854	66213	65	0	48	182	3	139	15	75	1114
Нишки	95519	94154	31	0	62	21	74	65	25	74	1013
Поморавски	60078	59194	42	0	34	4	1	0	42	105	656
Раванички	42255	39988	259	319	179	30	128	33	284	510	525
Темнички	37919	37682	20	1	13	2	7	1	3	43	147
Непотпуни срезови	514953	498304	1586	334	1117	621	435	602	1050	1964	8940

Извор: РЗС, Попис становништва 1953. <http://webzrs.stat.gov.rs>

Табела 4.3. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1961. године

	Укупно	Срби	Црногорци	Румуни	Југословени	Македонци	Муслимани	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Велико Градиште	27819	27643	48	4	0	17	1	10	4	8	0	16	36	32
Голубац	15320	15232	19	4	2	2	0	3	6	1	0	5	27	19
Жабари	25144	25091	10	2	1	5	0	0	1	5	0	1	14	14
Жагубица	22602	22183	5	11	3	13	0	1	1	3	43	2	8	329
Кучево	30452	30123	52	1	2	26	0	23	3	8	0	24	64	126
Мало Црниће	24347	24236	2	1	2	3	1	2	3	4	12	4	11	66
Пожаревац	66047	63679	386	31	22	263	11	108	61	201	3	404	542	336
Петровац	51613	50921	70	3	4	31	4	21	3	27	27	37	75	390
Кладово	28217	26871	1132	22	12	45	1	2	16	18	0	7	40	51
Мајданпек	23022	22459	57	8	10	30	6	21	26	14	0	44	132	215
Неготин	65409	64677	161	17	17	104	10	18	58	13	19	48	103	164
Бор	43448	40575	185	6	50	658	254	282	290	84	50	238	294	482
Бољевац	26277	25427	30	6	7	63	19	284	53	4	0	153	92	139
Зајечар	68616	66856	161	24	29	150	6	74	363	66	0	132	264	491
Књажевац	59445	58816	77	6	9	77	4	82	66	14	5	98	117	74
Деспотовац	38389	37570	15	2	4	77	6	92	105	30	0	166	159	163
Параћин	59957	59150	204	2	10	106	4	58	19	27	2	69	174	132
Ђуприја	34028	33557	101	2	1	61	1	17	20	12	0	43	116	97
Ћићевац	12709	12654	6	0	0	1	5	13	3	0	0	0	9	18
Свилајнац	33677	33500	21	2	8	26	0	2	8	9	0	13	56	32
Алексинач	67200	65380	227	0	16	127	31	321	292	33	233	208	207	125
Ниш	146524	139169	937	16	486	874	1022	144	681	85	1045	401	946	718
Ражањ	18829	18790	1	2	0	6	0	0	4	0	7	3	1	15
Сврљиг	30260	30195	4	1	0	2	0	7	22	0	3	0	4	22
Сокобања	24285	24042	28	1	7	33	16	72	5	11	1	34	17	18
ИСТОЧНА СРБИЈА	1043636	1018796	3939	174	702	2800	1402	1657	2113	677	1450	2150	3508	4268

Извор: Национални састав становништва-коначни резултати, свеска 8, Попис становништва, домаћинства и станова 31.03.1971. године, РЗС, Београд, 1972, стр. 1-34.

Табела 4.4. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1971. године

	Укупно	Срби	Црногорци	Власи	Румуни	Југословени	Македонци	Муслимани	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Велико Градиште	28019	27494	68	83	10	109	26	14	12	14	15	22	15	44	93
Голубац	14178	13742	35	225	8	58	2	2	3	3	2	17	2	17	62
Жабари	23298	22877	16	231	22	44	10	0	2	10	6	1	3	15	61
Жагубица	21055	20687	6	259	8	21	8	5	0	2	0	6	1	3	49
Кучево	29095	27306	55	1165	37	169	30	3	12	5	17	39	13	54	190
Мало Црниће	23169	22815	20	51	5	50	7	0	8	7	3	90	4	15	94
Пожаревац	73768	69621	668	80	54	998	315	38	286	69	157	134	236	418	694
Петровац	50434	45432	67	3734	387	316	45	4	49	12	26	44	20	69	229
Кладово	33173	30306	1223	311	39	346	84	138	23	39	52	2	102	228	280
Мајданпек	26120	24205	218	721	31	228	60	70	67	44	11	6	60	204	195
Неготин	63706	61999	225	439	35	331	102	11	33	30	22	53	28	99	299
Бор	52849	44157	425	3643	46	968	954	233	521	316	68	372	186	383	577
Бољевац	23335	22139	24	594	15	89	47	14	164	21	8	11	39	64	106
Зајечар	73147	69698	330	1067	16	461	211	59	82	320	36	113	104	216	434
Књажевац	52010	51018	66	2	4	235	80	9	59	34	9	112	37	63	282
Деспотовац	36553	35391	105	75	10	153	70	68	96	113	32	31	86	127	196
Параћин	63098	61126	320	0	456	208	164	22	59	40	36	71	74	202	320
Ђуприја	36529	34120	150	1390	17	210	100	22	23	27	30	84	39	128	189
Ђићевац	12359	12011	34	0	69	31	15	5	7	0	1	53	2	10	121
Свилајнац	34256	33573	89	53	13	106	58	1	10	17	4	40	16	73	203
Алексинач	66082	63412	375	5	183	311	178	68	161	220	19	579	151	117	303
Ниш	193511	178041	1955	3	12	3440	1370	1181	191	1184	114	1905	379	1049	2687
Ражањ	17113	16901	18	0	2	47	3	2	3	14	0	59	6	7	51
Сврљиг	26505	26307	36	0	0	31	5	2	4	14	0	29	3	6	68
Сокобања	23932	23376	63	0	0	110	43	1	91	8	9	63	31	23	114
ИСТОЧНА СРБИЈА	1097294	1037754	6591	14131	1479	9070	3987	1972	1966	2563	677	3936	1637	3634	7897

Извор: Национални састав становништва-коначни резултати, свеска 8, Попис становништва, домаћинства и станова 31.03.1971. године, РЗС, Београд, 1972, стр. 1-34.

Табела 4.5. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1981. године

	укупно	Срби	Црногорци	Власи	Румуни	Југословени	Македонци	Муслимани	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Велико Градиште	27929	26695	66	592	16	244	18	6	8	6	15	64	17	41	141
Голубац	13541	12790	18	315	8	271	6	0	9	0	3	23	3	12	83
Жабари	21819	21058	29	139	8	307	31	4	16	0	9	0	7	31	180
Жагубица	20275	17008	9	2850	4	229	9	5	5	2	3	27	2	10	112
Кучево	28429	24395	54	2598	28	953	37	5	11	0	11	54	3	30	250
Мало Црниће	21953	20430	14	174	11	803	19	4	16	3	5	318	5	16	135
Пожаревац	81123	72641	633	128	120	3867	405	104	242	56	123	934	170	341	1359
Петровац	48608	42286	76	3832	441	1322	70	7	43	5	23	101	19	77	306
Кладово	33376	30171	1284	494	28	964	88	10	4	15	27	18	9	68	196
Мајданпек	26628	23698	291	914	15	1175	80	40	38	39	9	2	19	119	189
Неготин	63973	59202	239	1832	33	1648	153	23	87	42	25	172	24	114	379
Бор	56486	43108	469	5339	32	3622	1038	145	313	210	39	906	146	266	853
Бољевац	21818	17209	41	2799	52	1215	34	9	25	17	5	206	24	55	127
Зајечар	76681	71412	374	1363	25	1907	279	38	103	206	29	445	58	176	266
Књажевац	48789	46738	114	5	9	956	92	16	56	42	12	485	29	62	173
Деспотовац	35690	33753	122	185	10	460	77	88	65	66	26	351	66	119	302
Параћин	64718	61943	291	2	20	1114	179	28	41	39	20	390	43	145	463
Ђуприја	38841	35615	177	1206	6	1107	93	29	32	18	10	174	30	124	220
Тићевац	12568	12165	35	0	23	135	15	5	7	4	1	95	1	14	68
Свилајнац	34888	33663	71	118	14	515	64	4	15	11	7	46	11	55	294
Алексинач	67286	63348	451	2	40	1272	247	95	89	116	19	1013	118	138	338
Ниш	230711	205652	2394	0	31	11020	1459	603	198	1028	92	4962	293	856	2123
Ражањ	15586	15249	13	0	2	129	8	1	3	4	1	123	5	3	45
Сврљиг	24242	23884	27	0	2	100	20	1	10	7	0	121	3	10	57
Сокобања	23394	22186	82	4	263	472	62	14	69	3	6	93	19	26	95
ИСТОЧНА СРБИЈА	1139352	1036299	7374	24891	1241	35807	4583	1284	1505	1939	520	11123	1124	2908	8754

Извор: РЗС, Попис становништва 1981. <http://webzrs.stat.gov.rs>

Табела 4.6. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 1991. године

	Укупно	Срби	Црногорци	Власи	Румуни	Југословени	Македонци	Муслимани	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непоз.
Велико Градиште	27174	26426	71	56	34	258	34	6	13	3	15	133	12	39	74
Голубац	12513	11658	20	544	9	134	6	5	10	4	5	14	3	7	94
Жабари	19347	18895	57	80	5	122	40	5	5	1	7	16	4	27	83
Жагубица	17777	16414	11	1115	11	123	9	5	0	3	2	15	2	14	53
Кучево	25649	24054	81	876	25	292	47	10	4	7	14	86	6	36	111
Мало Црниће	19940	19100	27	378	9	119	66	5	4	11	3	77	1	22	118
Пожаревац	84678	77732	711	42	50	1922	414	61	120	78	97	2099	116	239	997
Петровац	46414	41279	99	3292	36	530	103	15	5	19	18	66	11	60	881
Кладово	31881	28133	981	293	75	495	99	19	8	15	21	21	10	72	1639
Мајданпек	27378	25072	438	594	17	671	89	77	11	58	12	2	18	94	225
Неготин	59559	56905	241	458	46	888	170	42	49	40	13	241	24	90	352
Бор	59900	49391	597	3732	23	1834	1103	205	345	138	37	1351	103	234	807
Бољевац	19384	16234	73	2110	11	219	64	86	26	20	1	272	12	44	212
Зајечар	72763	67084	479	1840	12	1436	374	100	91	191	30	323	59	145	599
Књажевац	44036	42001	157	4	1	556	109	29	38	50	14	668	17	66	326
Деспотовац	33869	31879	148	574	14	489	110	118	17	53	15	242	33	65	112
Параћин	64119	61512	301	0	52	735	239	20	11	44	16	372	31	102	684
Ђуприја	38747	35917	188	1113	7	573	133	21	30	16	13	272	16	77	371
Ђићевац	11757	11313	48	0	1	110	35	1	3	4	1	194	0	10	37
Свилајнац	33136	31924	110	71	34	344	82	17	2	17	8	103	14	48	362
Алексинач	63844	60087	351	0	145	943	311	131	48	96	13	1231	45	75	368
Ниш	247755	229050	2231	3	24	5791	1463	318	121	1097	88	5652	189	705	1023
Ражањ	13582	13264	22	0	0	37	16	0	8	3	3	205	3	4	17
Сврљиг	20740	20341	24	0	0	129	27	3	8	20	0	142	4	7	35
Сокобања	21948	21000	151	2	4	284	79	31	104	5	7	140	21	30	90
ИСТОЧНА СРБИЈА	1117890	1036665	7617	17177	645	19034	5222	1330	1081	1993	453	13937	754	2312	9670

Извор: Попис 1991. године – национална припадност, подаци по насељима и општинама, књига I, СЗС, Београд, 1993, стр. 1-150.

Табела 4.7. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 2002. године

	Укупн о	Срби	Црногорц и	Влас и	Румун и	Југословен и	Македонц и	Муслиман и	Бошњац и	Албанц и	Бугар и	Мађар и	Ром и	Словенц и	Хрват и	Ост. и непозн.
В. Градиште	20659	19540	44	354	117	47	21	8	0	0	0	12	188	7	17	304
Голубац	9913	8629	15	870	65	38	9	6	1	0	3	6	41	1	3	226
Жабари	13034	12316	18	342	107	10	16	0	0	1	0	2	5	1	9	207
Жагубица	14823	10985	11	3268	54	21	4	0	1	2	0	2	8	2	11	454
Кучево	18808	12584	27	5204	122	30	12	5	3	1	7	8	63	1	17	724
Мало Црниће	13853	12708	3	401	76	4	23	2	0	0	2	0	194	3	10	427
Пожаревац	74902	68779	262	109	95	275	174	39	4	21	33	67	2603	48	117	2276
Петровац	34511	29277	32	3535	251	265	60	28	1	1	3	24	86	10	48	890
Кладово	23613	21130	572	568	216	73	42	14	2	1	11	12	21	6	35	910
Мајданпек	23703	19339	169	2817	67	58	42	29	5	8	23	5	3	11	54	1073
Неготин	43418	38263	91	3000	269	106	68	22	4	30	47	13	246	9	47	1203
Бор	55817	39989	215	10064	107	311	540	39	16	115	64	26	1259	54	90	2928
Бољевац	15849	10504	23	4162	83	72	30	23	2	8	13	1	229	7	28	664
Зајечар	65969	59867	161	2981	221	277	158	32	10	42	113	19	323	20	101	1644
Књажевац	37172	35977	45	3	4	44	56	9	1	27	27	9	452	11	37	470
Деспотовац	25611	24529	72	427	38	63	30	41	1	13	10	3	72	14	35	263
Параћин	58301	56558	107	1	102	81	81	11	4	26	21	11	483	15	64	736
Ђуприја	33567	30549	83	1356	32	94	64	9	0	1	10	4	277	16	40	1032
Ћићевац	10755	10432	11	0	6	11	14	2	1	2	5	1	179	2	10	79
Свилајнац	25511	24579	33	235	81	35	27	4	1	1	5	2	187	6	34	281
Алексинач	57749	54845 23565	130	3	7	146	127	59	2	27	42	10	1434	38	55	824
Ниш	250518	7	846	12	13	664	715	89	24	99	799	58	5687	92	417	5346
Ражањ	11369	11022	4	1	0	12	17	2	0	6	7	1	182	4	3	108
Сврљиг	17284	16846	11	0	2	22	8	1	0	2	7	0	105	3	3	274
Сокобања	18571	18079	67	9	1	29	27	12	1	11	2	5	190	3	10	125
ИСТ. СРБИЈА	975280	88298 3	3052	39722	2136	2788	2365	486	84	445	1254	301	1451 7	384	1295	23468

Извор: Етнички мозаик Србије-према подацима пописа становништва 2002. године, Министарство за људска и мањинска права Србије и Црне Горе, Београд, 2004.

Табела 4.8. Становништво Источне Србије по националности (по општинама) 2011. године

	Укупно	Срби	Црногорци	Власи	Румуни	Југо словени	Маке донци	Мусли мани	Бошњаци	Албанци	Бугари	Мађари	Роми	Словенци	Хрвати	Ост. и непозн.
В. Градиште	17610	16291	18	382	65	15	20	7	0	0	2	14	258	5	14	519
Голубац	8331	7576	9	424	47	13	7	3	4	0	3	5	52	2	6	180
Жабари	11380	10137	6	433	76	1	11	2	0	1	0	2	57	0	11	643
Жагубица	12737	9024	5	2811	71	8	2	4	1	1	18	3	42	1	8	738
Кучево	15516	10307	9	3927	105	26	13	5	0	1	1	7	39	1	8	1067
Мало Црниће	11458	10104	0	475	56	4	14	5	1	2	1	5	194	2	7	588
Пожаревац	75334	66801	160	177	91	71	168	42	10	8	35	56	3868	38	109	3700
Петровац	31259	25015	35	4609	217	22	47	9	4	3	4	16	119	6	26	1127
Кладово	20635	17673	236	788	156	16	42	6	2	0	6	8	36	4	35	1627
Мајданпек	18686	14670	70	2442	68	51	56	16	2	6	22	6	9	7	33	1228
Неготин	37056	29461	50	3382	274	29	73	21	2	33	61	9	441	6	32	3182
Бор	48615	35435	96	6701	293	87	429	61	13	113	60	24	1758	47	79	3419
Бољевац	12994	8372	3	3356	92	11	19	20	0	4	8	2	287	2	9	809
Зајечар	59461	52292	98	2856	204	89	148	28	4	40	181	14	753	23	71	2660
Књажевац	31491	29631	20	20	4	15	42	7	7	22	33	12	789	6	23	860
Деспотовац	23191	21602	21	687	38	16	21	21	8	18	14	6	244	7	20	468
Параћин	54242	51891	82	53	81	40	71	17	4	18	20	9	853	8	48	1047
Ћуприја	30645	28268	30	782	24	28	59	9	7	2	13	3	412	14	42	952
Ћићевац	9476	9073	12	0	1	7	21	4	0	4	2	2	174	1	5	170
Свилајнац	23551	22048	19	280	65	25	22	1	0	2	5	1	324	1	20	738
Алексинач	51863	47563	68	21	20	49	98	37	8	18	45	16	1937	30	50	1903
Ниш	260237	243381	659	15	26	416	823	58	44	97	927	68	6996	104	398	6225
Ражањ	9150	8815	2	0	0	0	11	0	0	0	2	1	195	0	3	121
Сврљиг	14249	13843	4	1	1	3	8	2	0	0	6	9	157	0	6	209
Сокобања	16021	14936	19	22	7	12	25	4	1	10	1	15	213	7	16	733
ИСТ. СРБИЈА	905188	804209	1731	34644	2082	1054	2250	389	122	403	1470	313	20207	322	1079	34913

Извор: Попис становништва 2002. године, књига 1 РЗС, Београд, 2003. године, стр. 1-209.

Табела 4.9. Национална структура становништва Источне Србије (без Ниша) 1961-2002. године.

	1961	1971	1981	1991	2002	1961	1971	1981	1991	2002
Ист. Србија	897112	903783	908641	870135	724762	100%	100%	100%	100%	100%
Срби	879627	859713	830647	807615	647326	98,0	95,1	91,4	92,8	89,3
Власи*	1368	14128	24891	17174	39710	0,1	1,6	2,7	2,0	5,5
Роми	405	2031	6161	8285	8830	0,04	0,2	0,7	1,0	1,2
Румуни	158	1467	1210	621	2123	0,02	0,2	0,1	0,1	0,3
Црногорци	3002	4636	4980	5386	2206	0,3	0,5	0,5	0,6	0,3
Југословени	216	5630	24787	13243	2124	0,02	0,6	2,7	1,5	0,3
Македонци	1926	2617	3124	3759	1650	0,2	0,3	0,3	0,4	0,2
Бугари	1432	1379	911	896	455	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1
Муслимани**	380	791	681	1012	457	0,04	0,1	0,1	0,1	0,1
Хрвати	2562	2585	2052	1607	878	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1
Албанци	1513	1775	1307	960	346	0,2	0,2	0,1	0,1	0,05
Словенци	1749	1258	831	565	292	0,2	0,1	0,1	0,1	0,04
Мађари	592	563	428	365	243	0,1	0,1	0,05	0,04	0,03
Остали и непознато	2182	5210	6631	8647	18122	0,2	0,6	0,7	1,0	2,5
<p>Напомене: *1961. године укупан број Власа у Србији је износио 1368, а број по општинама није објављен</p> <p>**за 2002. годину је приказан збир Муслимана (397) и Бошњака (60)</p>										

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије у периоду 1961-2002. године.

Табела 4.10. Удео Влаха укупном становништву општина у Источној Србији, у периоду 1971-2011. године.

	1971		1981		1991		2002		2011	
	Власи	%	Власи	%	Власи	%	Власи	%	Власи	%
Ист.Србија	14131	1,3	24891	2,2	17177	1,5	39722	4,1	34644	3,8
Бољевац	594	2,5	2799	12,8	2110	10,9	4162	26,0	3356	25,8
Кучево	1165	4,0	2598	9,1	876	3,4	5204	27,7	3927	25,3
Жагубица	259	1,2	2850	14,1	1115	6,3	3268	22,0	2811	22,1
Петровац	3734	7,4	3832	7,9	3292	7,1	3535	10,2	4609	14,7
Бор	3643	6,9	5339	9,4	3732	6,2	10064	18	6701	13,8
Мајданпек	721	2,8	914	3,4	594	2,2	2817	11,9	2442	13,1
Неготин	439	0,7	1832	2,9	458	0,8	3000	6,9	3382	9,1
Голубац	225	1,6	315	2,3	544	4,3	870	8,8	424	5,1
Зајечар	1067	1,5	1363	1,8	1840	2,5	2981	4,5	2856	4,8
М. Црниће	51	0,2	174	0,8	378	1,9	401	2,9	475	4,1
Кладово	311	0,9	494	1,5	293	0,9	568	2,4	788	3,8
Жабари	231	1,0	139	0,6	80	0,4	342	2,6	433	3,8
Деспотовац	75	0,2	185	0,5	574	1,7	427	1,7	687	3,0
Ђуприја	1390	3,8	1206	3,1	1113	2,9	1356	4,0	782	2,5
В.Градиште	83	0,3	592	2,1	56	0,2	354	1,7	382	2,2
Свилајнац	53	0,1	118	0,3	71	0,2	235	0,9	280	1,2
Пожаревац	80	0,1	128	0,2	42	0	109	0,1	177	0,2
Књажевац	2	0	5	0	4	0	3	0	20	0,1
Параћин	0	0	2	0	0	0	1	0	53	0,1
Сокобања	0	0	4	0	2	0	9	0	22	0,1
Алексинач	5	0	2	0	0	0	3	0	21	0
Ниш	3	0	0	0	3	0	12	0	15	0
Тићевац	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ражањ	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
Сврљиг	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије 1971-2011. године.

Табела 4.11. Територијални размештај Влаха у Источној Србији, по општинама, у периоду 1971-2011. године.

	1971	1981	1991	2002	2011
Источна Србија	100%	100%	100%	100%	100%
Бор	25,8	21,4	21,7	25,3	19,3
Петровац	26,4	15,4	19,2	8,9	13,3
Кучево	8,2	10,4	5,1	13,1	11,3
Неготин	3,1	7,4	2,7	7,5	9,8
Бољевац	4,2	11,2	12,3	10,5	9,7
Зајечар	7,5	5,5	10,7	7,5	8,2
Жагубица	1,8	11,4	6,5	8,2	8,1
Мајданпек	5,1	3,7	3,5	7,1	7,0
Туприја	9,8	4,8	6,5	3,4	2,3
Кладово	2,2	2,0	1,7	1,4	2,3
Деспотовац	0,5	0,7	3,3	1,1	2,0
Мало Црниће	0,4	0,7	2,2	1,0	1,4
Голубац	1,6	1,3	3,2	2,2	1,2
Жабари	1,6	0,6	0,5	0,9	1,2
В. Градиште	0,6	2,4	0,3	0,9	1,1
Свилајнац	0,4	0,5	0,4	0,6	0,8
Пожаревац	0,6	0,5	0,2	0,3	0,5
Књажевац	0	0	0	0	0,1
Параћин	0	0	0	0	0,1
Алексинач	0	0	0	0	0,1
Сокобања	0	0	0	0	0,1
Тићевац	0	0	0	0	0
Ниш	0	0	0	0	0
Ражањ	0	0	0	0	0
Сврљиг	0	0	0	0	0

Извор: Прорачун на основу књига пописа становништва Србије 1971-2011. године.

Табела 4.12. Насеља Источне Србије у чијој етничкој структури Власи чине већинско становништво (према подацима из 2002. године)

	укупно	број		%	
		Срби	Власи	Срби	Власи
Кривача	429	46	368	10,7	85,8
Буковска	503	68	420	13,5	83,5
Бучје	666	103	555	15,5	83,3
Горњане	1114	193	905	17,3	81,2
Дубочане	455	58	368	12,7	80,9
Ракова Бара	464	75	360	16,2	77,6
Метовница	1331	279	977	21,0	73,4
Мустапић	740	212	512	28,6	69,2
Бигреница	979	215	677	22,0	69,1
Раденка	803	232	555	28,9	69,1
Мала Јасикова	332	72	229	21,7	69,0
Манастирица	748	154	516	20,6	69,0
Вуковић	301	81	207	26,9	68,8
Влаоле	767	172	521	22,4	67,9
Шипиково	511	155	335	30,3	65,6
Сиге	704	225	462	32,0	65,6
Лазница	2063	581	1308	28,2	63,4
Валакоње	1378	449	881	32,6	63,9
Кладурово	476	133	300	27,9	63,0
Оснић	1340	420	826	31,3	61,6
Лука	612	159	373	26,0	61,0
Топла	100	39	61	39,0	61,0
Старчево	585	172	350	29,4	59,8
Двориште	305	91	181	29,8	59,3
Кривељ	1316	466	779	35,4	59,2
Осаница	1187	390	671	32,9	56,5
Исаково	646	187	361	28,9	55,9
Ковилово	411	132	227	32,1	55,2
Танда	350	24	185	6,9	52,9
Подгорац	2218	903	1157	40,7	52,2
Брезница	211	98	110	46,4	52,1
Шарбановац	1836	711	953	38,7	51,9
Бачевица	409	171	208	41,8	50,9
Нересница	2365	857	1175	36,2	49,7
Јасиково	717	333	349	46,4	48,7
Александровац	588	255	283	43,4	48,1
Глоговица	484	226	232	46,7	47,9
Бусур	1171	517	553	44,1	47,2
Бродица	468	210	213	44,9	45,5
Мелница	924	333	419	36,0	45,3
Витовница	187	67	76	35,8	40,6
Слатина	921	357	366	38,8	39,7
УКУПНО	34115	10621	20564	31,1	60,3

Извор: Попис становништва 2002. године, књига 1 РЗС, Београд, 2003. године, стр. 1-209.

Табела 4.13. Удео национално декларисаних Влаха у становништву Србије чији је матерњи језик влашки 1981. и 2002. године (по општинама)

општина	1981			2002		
	говори влашки	број Влаха	%	говори влашки	број Влаха	%
Велико Градиште	1565	592	37,8	625	354	56,6
Голубац	2222	315	14,2	1215	870	71,6
Жабари	4259	139	3,3	769	342	44,5
Жагубица	7187	2850	39,6	3959	3268	82,5
Кучево	15183	2598	17,1	6978	5204	74,6
Мало Црниће	2283	174	7,6	886	401	45,2
Пожаревац	163	128	78,5	81	109	134,6
Петровац	11856	3832	32,3	5256	3535	67,3
Кладово	10721	494	4,6	1324	568	42,9
Мајданпек	8160	914	11,2	3748	2817	75,2
Неготин	27011	1832	6,8	8211	3000	36,5
Бор	15825	5339	33,7	10566	10064	95,2
Бољевац	6816	2799	41,1	4370	4162	95,2
Зајечар	10561	1363	12,9	3948	2981	75,5
Књажевац	6	5	83,3	9	3	33,3
Деспотовац	864	185	21,4	584	427	73,1
Параћин	3	2	66,7	4	1	25,0
Ћуприја	2127	1206	56,7	1638	1356	82,8
Ћићевац	7	0	0	0	0	0
Свилајнац	0	118	0	323	235	72,7
Алексинач	1	2	200,0	2	3	150,0
Ниш	6	0	0	7	12	171,4
Ражањ	0	0	0	1	1	100,0
Сврљиг	0	0	0	0	0	0
Сокобања	1	4	400,0	7	9	128,6
ИСТ. СРБИЈА	126827	24891	19,6	54511	39722	72,9

Извор: Документационе табеле пописа становништва 1981. године, РЗС, Београд, и "Вероисповест, матерњи језик и национална припадност према старости и полу"-књига 3, ПСДС 2002, РЗС, Београд 2003. године

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мр Александар Д. Кнежевић је рођен 19.04.1973. године у Краљеву где је завршио Основну школу. Школовање је наставио у Војној гимназији ЈНА у Загребу и Војној Академији у Београду, а школске 1996/97 је уписао студије на Географском факултету Универзитета у Београду-смер *Географија*, где је дипломирао 2001. године. У току студија је активно учествовао у реализацији првог Међународног конгреса студената географије у Србији у организацији Европске географске асоцијације (EGEA).

Похађао је једногодишње специјалистичке студије на Алтернативној академској образовној мрежи (ААОМ), смер *Животна средина - изазов науци, технологији и друштву*, које је успешно завршио 2002. године.

Школске 2001/2002 уписао је магистарске студије на смеру *Демографија* Географског факултета Универзитета у Београду. Након положених испита са просечном оценом 9.93, приступио је јавној одбрани магистарске тезе под насловом "Роми (Цигани) у Београду-етнодемографска проучавања", и 07.12.2006. године стекао академско звање *магистра демографије*.

Од 03.12.2001. године је запослен у звању асистента приправника на Географском факултету Универзитета у Београду-студијска група *Демографија*, а у звање асистента је изабран 2007. године. Ангажован је у извођењу вежби из предмета: Увод у демографију (прва година) и Статистика становништва (друга година), Етнодемографија (четврта година), Демографски развитак Србије и суседних земаља (четврта година) и Стандардизација података о становништву (четврта година). Поред активности у извођењу вежби, био је ангажован у организовању и извођењу више студентских екскурзија и радних посета, као и у оснивању и реализацији студентског часописа "Демограф".

Област научног интересовања су демографске теорије, статистика становништва и етнодемографија. Објавио је једну научну монографију и више научних и стручних радова. Учествовао је са рефератима на више домаћих и међународних скупова. Сарађивао је на три домаћа и једном међународном пројекту. Члан је Српског географског друштва и Друштва демографа Србије.

Прилог 1.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Потписани Александар Д. Кнежевић

Изјављујем

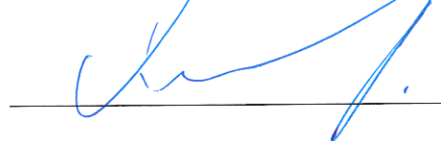
Да је докторска дисертација под насловом:

ИСТОРИЈСКОДЕМОГРАФСKE И ЕТНОДЕМОГРАФСKE ОСНОВЕ РАЗВИТКА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

- Резултат истраживачког рада,
- Да предложена дисертација у целини, ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- Да су резултати коректно наведени и
- Да нисам кршио ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Београду, дана 01 . 07 . 2013.

Потпис докторанта:

Прилог 2.

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора: Александар Д. Кнежевић

Број индекса: _____

Студијски програм: ДЕМОГРАФИЈА

Наслов рада: ИСТОРИЈСКОДЕМОГРАФСKE И ЕТНОДЕМОГРАФСKE
ОСНОВЕ РАЗВИТКА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Ментор: Др Светлана Радовановић, *ванредни професор*

Потписани Александар Д. Кнежевић

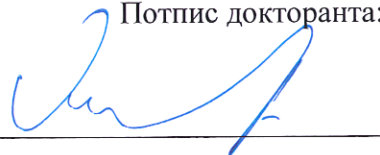
Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, дана 01 . 07 . 2013.

Потпис докторанта:

Прилог 3.

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем библиотеку "Светозар Марковић" да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ИСТОРИЈСКОДЕМОГРАФСKE И ЕТНОДЕМОГРАФСKE ОСНОВЕ РАЗВИТКА СТАНОВНИШТВА ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио:

1. Ауторство
2. Ауторство-некомерцијално
3. Ауторство-некомерцијално-без прераде
4. Ауторство-некомерцијално-делити под истим условима
5. Ауторство-без прераде
6. Ауторство-делити под истим условима

У Београду, дана 01 . 07 . 2013.

Потпис докторанта:

